

תוכן החוברת

חלק א: הכנס השנתי של איגוד המתכננים בישראל תשע"ז 2017 3
תקצירי הרצאות 5

חלק ב: תכנון 14 (1) 2017 - מדורים 121

דבר העורך 123

מן הנעשה באיגוד 125

בשדה התכנון 129

מדור מיוחד: מרחבים של הפרדה 143

משפט אחרון 234

חלון אל העולם 238

משתתפים בחוברת 247

הכנס השנתי
של איגוד המתכננים בישראל
בדרך ל-2048: בין תכנון לכאוס
תשע"ז
2-3 במרץ 2017
הדר הכרמל, חיפה

חברי הוועדה המארגנת:

עדנה לרמן, יו"ר הוועדה

נורית אלפסי

תמי גבריאלי

יעל סיוון גייסט

ניר מועלם

רני מנדלבאום

איל פדר

רחל קטושבסקי

ארגון והפקה:

לימור בוטנרו

מיכל שגב

הוועדה המארגנת מודה לנותני החסות לכנס:

הטכניון
מכון טכנולוגי
לישראל

TECHNION
Israel Institute
of Technology

תכנית ימית לישראל
ISRAEL MARINE PLAN

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים | המרכז לחקר העיר והאזור ע"ש קלצניק

הטכניון
מכון טכנולוגי
לישראל

Technion
Israel Institute
of Technology

הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים
Faculty of Architecture and Town Planning

The Philip and Ethel Klutznick
Center for Urban and Regional Studies

המרכז לחקר העיר והאזור
ע"ש פיליפ ואתל קלצניק

תקצירי הרצאות

פערים בין נכסי הון מרחביים בין אזורים מגורים בעיר חיפה

מורן אביב, אמנון פרנקל

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל

moran@gmail.com | amnonf@ar.technion.ac.il.82

אי שוויון מרחבי הינו חלק אינטגרלי מהתכנון העירוני ובשנים האחרונות הוא תופס מקום נכבד בשיח הציבורי והמקצועי גם יחד, לנוכח היותה של הקרקע משאב מוגבל בעל ערכים כלכליים, סימבוליים ופוליטיים.

המחקר נועד לסייע באיתור רמת פערים בין שכונות, תוך הגדרת פרופיל מרחבי לכל שכונה המאפיין את חלוקת הטובין בתוך הרשות המקומית, בהתבסס על תיאוריית נכסי הון. פרופיל זה עשוי לשמש כלי שיסייע לגבש המלצות למדיניות מרחבית בדבר חלוקה שוויונית ויעילה של המשאבים העירוניים, ביחס לנכסים סביבתיים, תרבותיים וחברתיים.

בהיבט המרחבי נכסי הון מהווים מכלול המשקף יכולות של העיר ושכונותיה כגון היכולת להתחדש ולהתפתח, ואילו בהיבט הפרטי נכסים אלו משקפים את היכולת לתפוס עמדות חברתיות וכלכליות ולהוריש אותן. בהיעדר בסיס מידע המשקף יכולות אלה בתוך העיר, קיים צורך באיסוף נתונים המתייחסים למכלול המשאבים היוצרים יכולות והזדמנויות בפני הפרטים ומשקי הבית ותרגומם לערכים ברי מדידה והשוואה. המדדים הקיימים במאגרי המידע הפורמאליים אינם מספקים מידע על יחידות גיאוגרפיות קטנות והם מבוססים על מסד נתונים מוגבל.

המחקר משלב היבטים מרחביים ואישיים של נכסי הון ברמה השכונתית, תוך בחינת הפערים בין שלוש שכונות, הקשרים בין נכסי הון השונים והשלכותיהם על הזדמנויות החיים. שילוב זה מסתמך על תיאוריית נכסי הון (Bourdieu, 1982; Sen, 2001) וגישת היכולות והתפקודים (Sen, 1992).

על מנת למדוד את צבירת נכסי הון נערך סקר שדה בשלוש שכונות בחיפה: הדר הכרמל, רמת ספיר ורמת גולדה. באמצעות שאלון מובנה שנבנה במיוחד למטרה זו, נאספו נתונים על נכסי הון הרלוונטיים לבחינה ברמה שכונתית: הון חברתי, הון תרבותי, והון כלכלי. לצד זאת, נבחנה סביבת המגורים והזיקה בין מאפייניה השונים לבין הזדמנויות החיים של המתגוררים בה והאינטראקציות ביניהם.

ניתוח הנתונים בוצע בשלושה שלבים. תחילה הופעלו כלים של סטטיסטיקה תיאורית לבחינת התפלגות וניתוח השונות בין שלושת אזורים המגורים, לאחר מכן צומצמו המשתנים באמצעות ניתוח גורמים בוחן, כך שניתן היה לזהות גורמים משמעותיים המשקללים את המשתנים הרלוונטיים לעולמות התוכן שהוגדרו במחקר. בשלב האחרון נבחנו ההבדלים באמצעות מבחני שונות והקשר בין הזדמנויות החיים למשתנים המסבירים נבדק באמצעות מודלים של רגרסיה מרובת משתנים.

לצד ההבדלים במאפייני המרחב החברתי שנמצאו בין שלוש השכונות, נמצא גם קשר בין הזדמנויות החיים של הפרט לבין הצבר ההוני שלו, סביבת המגורים והשכונה שבה הוא מתגורר.

נקודות לדיון:

- האם וכיצד השפיעו הקהילות העירוניות (כפר הסטודנטים, הגרעין התורני, תוכנית "נהדר בהדר" וכדומה) על צבר ההון בהדר וכתוצאה מכך על התחדשות השכונה?
- מה משמעות הקהילות העירוניות הפועלות ומתגוררות בשכונה בשנים האחרונות עבור התושבים הוותיקים?

כיצד צבא, כמנוע פיתוח אזורי, משפיע ומעצב את שוק הדיור בעיר פיתוח בתהליכי התחדשות? ניתוח ולמידה של מקרה עיר הבה"דים - ירוחם בתלת מימד

מירב אהרון גוטמן

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל meiravag@gmail.com

ב-2005 התקבלה החלטה בממשלת ישראל לבנות מחדש שלושה בסיסי ענק בנגב כבסיסים חכמים ומתקדמים. מדובר במיזם שאפתני ויקר אשר מקור המימון המרכזי שלו הוא משלם המיסים. משרד הביטחון טען כי מדובר ב"מהלך לאומי", זאת אומרת כספים אלה, גם אם הם ניתנים לפיתוח הספרה הצבאית – יחזרו ויניבו ערך בספרה האזרחית. על מנת לקדם לגיטימציה ציבורית למהלך זה, שוק המהלך כמהלך חברתי שמטרתו צמצום הפערים שבין מרכז ופריפריה. משרד הביטחון טען כי המעבר יחולל שינוי בשלושה תחומים עיקריים: א. פיתוח תשתיות, ב. אספקת מקומות עבודה. ג. שינוי דמוגרפי והגירה חיובית של בני המעמד הבינוני המשרתים בצבא ויתגוררו בשכונות צבאיות. עניינו של מחקרי זה בנקודה האחרונה.

מבחינה מתודולוגית, נשען על המחקר על מידול מתקדם בתלת מימד של שוק הנד"ן בירוחם. נטען כי מידול זה יצר נקודת מבט אלטרנטיבית ניתוח שוק הדיור – תרתי משמע. ממצא מרכזי למחקר זה הוא שהצבא בחר לא להיות סוכן שינוי בשוק הדיור של ירוחם. הצבא, ברגעי האמת ובצמתים של קבלת החלטה משך את ידו מהשקעות ישירות בדיור עבור אנשי כוחות הביטחון בירוחם. סוגיית פרויקט ההשכרה הכולל 25 יחידות הוכרעה בנובמבר 2016 והיא בבחינת ההתערבות היחידה של הצבא בפרויקט דיורי בירוחם.

עיריית ירוחם אשר רואה כיצד כמעט שוב היא איננה נהנת מפרות הפיתוח האזורי, מקימה לראשונה בארץ, שכונה צבאית ביזמות עירונית – צהלה בירוחם. החברה עירונית ולא מנהלת המגורים של משרד הביטחון, לוקחת על עצמה את הייזום והביצוע. מכוח סעיף בחוק התכנון והבניה היא רוכשת מגרשים ללא מכרז, בונה ומשווקת לכוחות הביטחון. עיריית ירוחם קונה ביוקר כרטיס לעלות על רכבת הפיתוח.

החלטה זו מתבררת כאפקטיבית ובמידה רבה צהלה בירוחם כביטוי קונקרטי של השלכת עיר הבהדי"ם על ירוחם מושכת קבלנים ויזמים אשר מבקשים להנות מאפקט התופעה – מכירת בתים לאוכלוסייה מקומית ואחרת אשר רוצה לגור במחיצתם וקרבתם של אנשי הקבע. כך למשל מוקמת שכונת נאות צהלה. תהליכים אלה מקבלים בולטות בעיתונות הכלכלית. ירוחם נתפסת כ"דבר הבא" בשוק הנדל"ן בישראל והעיר הופכת ליעד למשקיעים. במקום שהצבא יתרום לפיתוח של ירוחם, כמובטח, ממצאי המחקר מעלים כי ירוחם נטלה העמיסה על עצמה פרויקטי דיור לטובת אנשי הקבע.

השלכת ההחלטות השונות סביב מצוקת הדיור על תכנון השכונות וגורל העיר: מקרה ראש העין

סמדר אהרון נוחם

עיריית ראש העין smadaran@rosh.org.il

ראש העין עוברת מהפך דרמטי בפעם השנייה בתולדות חייה הקצרים. בכל פעם היה המהפך קשור לגל מצוקת דיור ברמה הלאומית: בשנות ה-90 בעקבות גלי העלייה מברית המועצות וכעת בשל ניסיון למתן את מחירי הדיור המאמירים ללא הרף.

מיקומה של ראש העין בטבעת החיצונית של מטרופולין ת"א ועל צירי תחבורה ראשיים כביש 6, כביש 5 וכבישי 471 מיצבו אותה כיעד מרכזי ליצירת עתודות מגורים. ראש העין חתמה על הסכם גג עם המדינה כשברשותה מלאי תכנוני מאושר לכ-16,000 יח"ד על אדמות מדינה בגבות הדרום מזרחיות של העיר.

לפי ההסכם מלאי יח"ד שהיה אמור להתממש לאורך שני עשורים לפחות - מתממש תוך כעת בקצב מהיר - תוך 5 שנים. בין שנת 2012 ועד 2017 תשווק כל מכסת הדירות. והם יאוכלסו עד שנת 2020. הדרך שמצאה המדינה לרתום את הערים שבהסכם לתהליך היה באמצעות העברת ביצוע הפיתוח לידי העיר. העיר מקבלת עזרה במימון מוסדות ציבור ועוד תמריצים כלכליים לפי הצלחת המו"מ עם המדינה ומתחייבת להנפיק היתרים בזמן קצוב של עד 90 יום.

ראש העין תשלש כמעט את גודל האוכלוסייה בזמן שיא. כשמנגנון קבינט הדיור נושא בעורפה ומפקח באופן צמוד אחר העמידה בלוחות הזמנים.

קצב גידול, וההחלטות בנושא מסלולי השיווק ישפיע על העיר באופן דרמטי.

כמנהלת התכנון בעיר אציג בפניכם את השלכות הבניה המואצת וההחלטות הממשלה בנוגע למסלולי השיווק, על איכות הבניה והשכונות, על מבני הציבור ומגוון השירותים, על סוג האוכלוסייה הצפוי, על השפעת השכונות החדשות על מבנה והמערך העירוני הכללי ועל חוסנה ועמידה הכלכלי של העיר.

מהפך העירוני של בניית השכונות בשנות ה-90 יצר עיר המתפרסת על שטח נרחב בבניו דליל ללא שרותי ציבור מספקים והביא את העיר לקריסה כלכלית - והוצמד לה חשב מלווה.

כיצד תצלח ראש העין את מהפך הנוכחי.....

העדפות למסחר, שירותים ומוסדות במרחק הליכה מהבית

מיכאל אוליצקי, יואב לרמן, אראל אבינרי

אפקה המכללה האקדמית להנדסה micoli83@gmail.com

שכונות מוטות-הליכה מספקות תשתית פיזית המאפשרת מגוון של פעילויות והזדמנויות למפגש בין אנשים. זאת באמצעות שיפור הנגישות במרחב למוסדות ציבור ולשירותים, מוקדי תרבות, חינוך, בילוי ופנאי. עידוד תנועת הולכי-רגל חיוני לשימור והתפתחות עירוניות מקיימת, גם מהבחינה הסביבתית וגם מהבחינה החברתית והכלכלית.

עד כה לא נבדק אילו מרכזי מסחר, מוסדות ושירותים ספציפיים היו יכולים להשפיע על העדפות הצרכן למגורים בישראל. באופן כללי, מעט מחקרים פורסמו על העדפות הדיור בארץ, ובפרט בהקשר של עירוניות בת-קיימא ושכונות מוטות-הליכה. יתר על כן, בתקופה שבה מחירי הדיור נוסקים מחד ותוכניות ממשלתיות חדשות מרחיבות את הבנייה מאידך, מתחדד הצורך לבדוק את העדפות הציבור למגורים.

מטרתו של מחקר זה היא לבחון האם ואילו מאפייני מסחר עירוני, מוסדות ציבור ושימושי קרקע אחרים במרחק הליכה מהבית, משפיעים על החלטות והעדפות למגורים של הציבור בישראל ובאיזה אופן. אינפורמציה זו עשויה להועיל למקבלי החלטות ולגורמי תכנון בארץ בבואם להחליט על הקצאות, פריסה ושימושי קרקע, ולתרום להצלחת יזמים ובעלי עסקים.

המחקר התבצע באמצעות עריכת סקר מקוון בו השתתפו 72 משיבים בגילים שונים ובעלי נתונים דמוגרפיים מגוונים. מבנה הסקר וניתוח התוצאות נעשו באמצעות במודל מסוג: Choice Based Conjoint Analysis שיטה זו נמצאה עדיפה על פני שיטות של העדפות-גלויות כגון המודל ההדוני, שכן אינה מוגבלת באילוצים של תנאי שוק, ספציפית בהקשר של משבר הדיור בארץ.

ממצאים עיקריים שעלו מהמחקר מראים כי כל הקבוצות הדמוגרפיות העדיפו דירות אשר נמצאות במרחק הליכה מרחוב מסחרי על פני אלו הממוקמות בקרבת קניון מקורה. בנוסף, דירות אשר נמצאות במרחק הליכה ממוסד חינוך היו עדיפות על פני אלו שבמרחק הליכה מקופת חולים בקרב כלל המדגם. כמו כן, המיקום היחסי של הדירה ביחס למוקדי עניין, משפיע על בחירת הצרכן כשם שמשפיע המחיר שלה.

דיוור חברתי בשטחים חומים

אורי אטינגר

מרכז הגר למחקר ופיתוח מדיניות דיוור חברתי, אוניברסיטת תל אביב

oriettinger@tauex.tau.ac.il

קרקע ציבורית משמשת במדינות רבות כמשאב מרכזי ליצירה של דיוור חברתי – כזה שמיועד לבעלי הכנסה נמוכה ובינונית שאינם יכולים לעמוד במחירי הדיור

בשוק. קרקעות בבעלות ממשלתית ועירונית מוקצות ללא עלות או במחיר מופחת עבור פרויקטים של דיור בהישג יד ודיור ציבורי, כאשר סבסוד מרכיב הקרקע מאפשר לבנות דירות שעלותן נמוכה. בישראל הממשלה עושה שימוש בקרקעות ציבוריות כדי לממש מטרות שונות כמו עידוד בניה בפריפריה או מיתון העליה במחירי הדיור באמצעות תכניות כגון 'מחיר למשתכן'. עם זאת, מלאי הקרקעות שבבעלות ציבורית המיועדות למגורים בתוך הערים מוגבל מאוד ובפועל רוב הקרקעות בבעלות ציבורית מיועדות לשימושים ציבוריים מגוונים. בשל מגבלות משפטיות, עד לאחרונה רשויות מקומיות לא יכלו להשתמש בקרקעות שמיועדות לצרכי ציבור כדי לבנות דיור חברתי. בעקבות תיקון חוק התכנון והבניה בשנת 2014, הורחבה רשימת המטרות שניתן לממש בקרקעות המיועדות לצרכי ציבור, וכיום עיריות יכולות לבנות דיור בהישג יד בשטחים 'חומים'.

האפשרות החדשה שנפתחה בפני עיריות אשר מעוניינות לקדם דיור להשכרה ארוכת טווח במחיר מפוקח בתחומן טומנת בחובה פוטנציאל רב לשילוב של דיור חברתי באזורים מבוינים וכן באזורים שנמצאים בשלבי פיתוח. באזורים שעוברים התחדשות עירונית או בשכונות שעלות הדיור בהן עולה, ניתן לשלב דיור חברתי כדי להתמודד עם תופעות של דחיקת אוכלוסיה ולשמור על תמהיל חברתי מגוון. באזורים שאינם מבוינים ניתן להקצות מראש שטחים חומים 'עודפים' עבור דיור חברתי, ובכך לעצב אזורי מגורים שבהם תמהיל מחירי דיור מגוון.

יחד עם זאת, השימוש בשטחים המיועדים לצרכי ציבור עבור דיור חברתי מעורר דילמות שונות וכוון בחסמים בפרט בהיבטים תכנוניים ומימוניים; קרקעות המיועדות לצרכי ציבור מצויות לעיתים קרובות במחסור ברשויות מקומיות וקיים חשש שמא שימוש בקרקעות לטובת דיור חברתי יתחרה בצרכי ציבור חיוניים אחרים. חסם נוסף נוגע למימון בניה ותחזוקה של הדיור אשר דורשים השקעה כספית ניכרת שאינה מתוקצבת כיום על ידי השלטון המרכזי. בנוסף, מגבלות בתוך ההסדר עצמו כמו שיעור נמוך של הקצאה מותרת לתושבי המקום, ומגבלות על היקף יחידות הדיור שניתן להקים בשטחים חומים עלולות להעיב על האפשרות של רשויות מקומיות לבנות דיור חברתי.

בהרצאה יוצגו תובנות עיקריות מתוך נייר מדיניות אשר בוחן לראשונה את האפיק החדש ליצירה של דיור חברתי בקרקעות המיועדות לצרכי ציבור מנקודת מבט משפטית ותכנונית, ועוסק בהזדמנויות ובאיומים המרכזיים הנובעים משילוב של דיור חברתי בשטחים חומים.

ביטויים של אכפתיות וסימנים של אחריות: תוצאות מחקר איכותני על הליכתיות בתל אביב

רם איזנברג

רם איזנברג עיצוב סביבה ram@rameiseneberg.com
הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל rameis@technion.ac.il

בהרצאה אציג עבודה בתהליך: תכנון משולב מחקר שאנו עורכים עם ועבור המחלקה לתכנון אסטרטגי בתל אביב, במסגרת פרויקט לעידוד העדפת הליכה ברגל ב"איזור מוטת הולכי רגל" בלב תל אביב והשלכותיו לכלל העיר.

אנשים הולכים בעיר כשנעים להם ללכת ברגל, או כשאין להם ברירה. במחקר זה, מאחר שאנו חושבים שרצוי שהבחירה תהיה מתוך העדפה, התמקדנו בחוויית ההליכה ובמרחב החווייתי של ההליכה. חקר החוויה מתבסס על ההבנה שהעדפת ההליכה ברגל תלויה לא רק בגורמים אוניברסליים כגון נוחות פיזית, בטחון אישי וכו', אלא במידה רבה באיכות החוויה האישית, שאינה ניתנת למדידה בכלים כמותיים. הנחת היסוד שלנו היא שדווקא שם, בלב ליבה של החוויה האישית ביותר, נמצא האוניברסלי. שם נגלה האופי הייחודי של תל אביב.

פיתוח מתודולוגיה לעיסוק בחוויה הוא נושא בוער במדע, ורלוונטי מאוד ככלי תכנוני. אך העיסוק בחקר החוויה הוא בעיתי, מאחר שחוויה במהותה היא חד פעמית ולכן קשה מאוד לכימות. מסיבה זו מרבית הכלים המחקריים והתכנוניים העומדים לרשותנו, גם אם מטרתם לשפר את חוויית המשתמש, מתמקדים בהיבטים ה"אובייקטיביים" הניתנים למדידה של המרחב. מאחר שעסקנו בחוויה, התפצלנו מהשיטות הקונבנציונאליות וחיפשנו דרכים לחקור ולייצג את החוויה של ההולכים ברגל בעיר, מתוך הבנה שכל קריאה של המרחב או קריאה של הקריאה, היא פרשנית; דהיינו עוסקת בהתוויית משמעות רלוונטית להבנת הסיטואציה.

למתודולוגיה שפיתחנו קראנו "הליכות עומק": ראיון מיקרו-פנומנולוגי בזמן אמת, בו המראיין מתלווה להולך אשר בוחר את נקודות המוצא והיעד, ובמהלך 20 דקות מתאר בפירוט את חוויית ההליכה. המראיין הנלווה לו מקשיב, וממקד את ההולך בחווייתו ע"י הדגוד דבריו. הקלטות ההליכות תומללו ונותחו באופן איטרטיבי בשיטה שפיתחנו וכינינו "תבונת הרבים".

בהרצאה אציג (ככל שיתיר לי הזמן) את השיטה, אופן הניתוח, מספר דוגמאות מהממצאים, וכיווני הפעולה העולים מהם.

החיים החדשים של ליבת העיר יהוד

עדו אלונים, חמוטל גורביץ' - אלונים, יעל נידם

אלונים גורביץ' אדריכלים בוני ערים Office@al-goor.co.il

בשנים האחרונות עיריית מוצפת יהוד-מונוסון בתכניות להתחדשות עירונית. תושבים הגרים במבנים ותיקים, חוברים ליזמים ופונים לעירייה ביוזמות ובבקשות שיובילו לשיפור איכות חייהם. ככל שמצטברות תכניות, הולך ומתברר שמענה חיובי לכל יוזמות ההתחדשות עלול להוביל לצפיפות שאין לה תקדים בישראל, ליצירת רקמה נטולת סדר ושיטה, ללא שטחי ציבור מספקים ותשתיות עירוניות ראויות.

על רקע תהליכים אלה יזמה עיריית יהוד-מונוסון הכנת מסמך מדיניות להתחדשות עירונית בלב העיר, שיגדיר חזון אורבני ויקבע כללי משחק ברורים עבור כלל השחקנים: התושבים, היזמים, העירייה ומשרדי הממשלה המעורבים.

ההרצאה תסקור את הכוחות המניעים את תהליכי התכנון בלב העיר יהוד ותציג את האתגרים עמם מתמודדת העירייה: תשתיות ותיקות, מחסור בשטחים ירוקים ובשטחים למוסדות ציבור, דרישות ולחצים מצד תושבים לקדם פרויקטים להתחדשות עירונית, תיאום מול משרדי ממשלה ותמיכת המדינה בתהליך.

ההרצאה תציג את המענה לאתגרים אלו במסגרת תכנית ההתחדשות העירונית לליבת יהוד. התכנית נשענת על שני יסודות עיקריים: הראשון, הגדרת חזון אורבני מכליל למרחב הליבה, והשני- תחימת הפרויקטים להתחדשות עירונית וייצור כללים להתקדמות עצמאית של כל פרויקט.

ההרצאה תעסוק בשינוי שתעבור העיר נוכח תהליכי ההתחדשות:

בעוד שכל פרויקט התחדשות עירונית מוסיף "רק" מאות יחידות דיור חדשות, הרי שהצטברות הפרויקטים משנה ללא היכר את פני העיר. מעיר ביניים הגובלת בשדות ובה עירוב של בתים פרטיים ומבנים משותפים נמוכים, הופכת יהוד-מונוסון לעיר בה רוב יחידות המגורים תהינה בבניה מגדלית. השינוי אינו רק בכמות האוכלוסייה ובתשתיות, אלא גם באיכות החיים ובסגנון החיים עבור האנשים שיגורו בעיר. ההרצאה תחשוף דילמות שעומדות בפני מתכננים רבים: על הסקאלה של "העירוניות", איזו מידה תתאים לעיר ביניים? מה טיב ההשפעה של מיקום העיר בשולי המטרופולין על מאפייני העירוניות שלה? איזו הוויה אורבנית תתפתח בעיר לאחר שתוכפל, ואולי תשתנה, אוכלוסייתה?

המדיניות להתחדשות עירונית יוצרת חזון לפיתוח לב עיר הטרונגני, אשר משיק עם מע"ר ובהיקפו שכונות מגורים עירוניות המהוות תווך בין מרכז העיר השוקק לשכונות המגורים השקטות ולשטחים הפתוחים ממזרח. התכנית מגדירה היררכיה ושלד רחובות ומוסיפה פארק לינארי הנותן מענה למחסור בשטחים פתוחים. כן מגדירה התכנית כללים להתחדשות פרויקטים עצמאיים בעיר, כאשר יישומו של כל פרויקט מותנה בתרומה עירונית לחזון הכולל, הן בשטחי ציבור והן במרחב ציבורי.

נסיעה שיתופית באמצעות ניתוח רשתות דינאמי

טל אלטשולר, יורם שיפטן, רחל קטושבסקי

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל

tal.hakufsa@gmail.com | shiftan@technion.ac.il | krachel@post.bgu.ac.il

מאז ראשית התפתחותן של הערים המודרניות השפיעה התשתית התחבורתית על התפתחות מרכזים עירוניים, כפועל יוצא של נגישות, וכך קבעה במידה רבה את חלוקת שימושי הקרקע. מאידך, תופעה נלווית לתהליך ההתפתחות של ערים מודרניות הינה ההתחדשות העירונית ותזוזה של מוקדים עירוניים כתוצאה מביקוש משתנה וממחירי נדל"ן. כלומר, בדינאמיקה העירונית מתקיים פרדוקס: מחד, מתוכנן המרכז העירוני בהתבסס על הנגישות - כנגזרת של מערכת התחבורה, ומאידך, מתרחשים שינויים ספונטניים של נטישת/התחדשות שכונות/מוקדים עירוניים ע"י התושבים.

עד כה היה הפתרון שהוצע על ידי מתכנני התחבורה כרוך בניסיון להתאים את התשתית התחבורתית לשינויים אלה, באמצעות הוספת/הרחבת כבישים, הוספת קווי תח"צ ואף הוספת קווי רכבת. אולם, המהפכה התקשורתית אשר התרחשה בעשור האחרון מביאה עמה טכנולוגיות המאפשרות פתרון בעיה זו בדרכים חדשות אשר אינן בהכרח מבוססות על הרחבה מתמדת של תשתיות התחבורה. כלים טכנולוגיים חדשים אלו מאפשרים לעקוב אחר הביקושים המשתנים ולמצוא פתרונות שיש בהם גמישות רבה הנותנת מענה לאותם שינויים ספונטניים הנגרמים על ידי תושבי העיר.

לדוגמא, היישום Waze אשר ניתן להתקנה חינומית על גבי מכשירי טלפון חכמים מאפשר מציאת מסלולי נסיעה יעילים הלוקחים בחשבון שינויים מקומיים (בזמן ובמקום) בעומסי התנועה (ביקוש) כמו גם בתאונות או הפרעות שונות בכביש (היצע). על ידי כך, מתאפשר שימוש יעיל הרבה יותר בתשתית התחבורה הקיימת, ופוטנציאל להגדלה משמעותית של נפח ויעילות מערכות התחבורה, תוך שימוש בתשתיות התחבורה הקיימות, ובעלות נמוכה ביותר. דוגמאות נוספות לשימוש בכלים טכנולוגיים לשם ייעול מערכות תחבורה אורבניות הינן תוכניות Carsharing (רכבים אשר ניתן לשכור בעלות נמוכה לתקופת זמן של מספר שעות) אשר זוכות לפופולאריות רבה בערים רבות בעולם, או "מוניות חכמות" אשר מיעלות את השימוש במוניות על ידי קיצור זמן ההמתנה ואספקה שוטפת של מיקום המונית באמצעות מכשיר הפלאפון החכם. עם זאת, עד עתה השימוש אשר נעשה בטכנולוגיות חדשות אלו היה בעיקר במגזר הפרטי, בצורה של יוזמות עסקיות או פרטיות.

הבנת והפנמת אי הוודאות ההכרחית הכרוכה בהערכת נתונים עתידיים הינה המפתח לקביעת מדיניות תכנונית ופיתוח מודלי הערכה יעילים, גמישים ו"עמידים" בפני שינויים בלתי צפויים – באמצעות הימנעות מהחלטות בלתי הפיכות, שמירה על גמישות והסתגלות לשינויים.

עבודת המחקר בוחנת אי-וודאות זו ומצביעה על הצורך בניית דינאמי של נתוני נסיעה עירוניים על מנת למדל בצורה מדויקת יותר תחזיות ביקוש עתידיות. כמו כן, העבודה עוסקת בשאלה האם ניתן לעשות שימוש בכלים מתחום ניתוח הרשתות (Network Science) על מנת לשפר את יעילות תכנון התחבורה המטרופולינית.

באמצעות ניתוח 14 מליון רשומות נסיעה במוניות בעיר ניו-יורק ובניית מודל דיאמי לנסיעה שיתופית אנו מדגימים כי ללא הכללת המימד הדינאמי של סכימת הביקושהיצע כרכיב אינהרנטי במודל לא ניתן להגיע לתחזיות מדויקות אודות היכולת לבצע איחוד נסיעות יעיל. בנוסף, באמצעות שימוש במודל דינאמי מבוסס רשת אנו מראים כי ניתן לחזות בצורה יעילה שינויים עתידיים ביעילות סכימות נסיעה שיתופית בטווח זמן של שעותיים לפני התרחשותם בפועל.

תובנות כלכליות וראיה מחודשת של תמ"א 38

ליאור אפט

com.yahoo@aptlior

תמ"א 38 היא תוכנית המתאר הארצית לחיזוק מבנים מפני רעידות אדמה המעניקה זכויות בנייה לתוספת יחידות דיור והרחבת דיור במבני מגורים, בנוסף היא מאפשרת תוספות שטחי בנייה למבנים שאינם מיועדים למגורים, גם כן לצורכי חיזוק המבנים. תמ"א 38 חלה על מבנים שההיתר לבנייתם הוצא לפני 1.1.80, למעט מבנים שהתקן הישראלי לרעידות אדמה פטר, כ-1 מיליון יח"ד שזקוקות לחיזוק. כיום, תוספות של יח"ד כתוצר של חיזוק מבנים מפני רעידות אדמה בהתאמה לתמ"א 38 היא הנתיב שהפך להיות המסלול העיקרי דרכו פועלות הרשויות המקומיות לצורך התחדשות עירונית, אך תוך שימוש בכלים מצומצמים ביותר. עד 2014 אושרו תוכניות לחיזוק רק של כ-1% מהמבנים, בעיקר באזורי ביקוש, אכן כשלון חרוץ.

תמ"א 38, כמסלול עוקף תכנון ו/או הפרטת התכנון, מעקרים את נדבכי התכנון הבסיסיים ומקריבים אותם על מזבח תוספת יחידות דיור, כמטרה נעלה. פגיעה מצטברת וקשה במרקמים הקיימים, בניגוד מוחלט לתכנון אלמנטרי. יש לציין שההשלכות הכלכליות של תמ"א זו על הבניה בכלל ועל המרחב הכלכלי הוא קריטי.

תוכנית תמ"א 38 עוסקת בהתחדשות הבניין עצמו בלבד. כיום, רוב הפרויקטים של בניית התמ"א הינם פרויקטים קטנים שאינם יוצרים עניין בחברות הבניה הגדולות. במצב הנוכחי מדובר ביזמים קטנים, שאינם תמיד מומחים בתחום והם גם נדרשים למקורות כספיים גדולים. בעיות במימון, מחד ובפרויקטים ברמה נמוכה (תכנונית, הנדסית, אדריכלית), מאידך (ולעיתים גם פרויקטים שנתקעים – "פילים לבנים"). בנוסף, שינויים תדירים במדיניות גורם ליזמים "לשבת על הגדר" ולחכות לעוד ועוד תמריצים. לכן, יש לחשוב על דרכים "לאגוס" פרויקטים במתחם/שכונה ובכך להכניס את החברות הגדולות לשוק זה.

לתמ"א 38 בעיות רבות, במיוחד מנקודת מבט שכונתית, כגון השלכות סביבתיות/תכנוניות – כיצד ובאיזה שלב הן נלקחות בחשבון? האם תמ"א 38 הפכה גם למדיניות של התחדשות עירונית? אם כן, מה הכלים שניתנו לרשויות בכדי להתמודד עם זה (מעבר לחידוש המבנים)? יש שכונות שלמות שרובן נבנו בשנות ה-60-70 של המאה הקודמת, כך שהן עומדות בתנאים הבסיסיים בתמ"א 38, והן כבר רוויות וכעת מתווספות בהן עשרות ולעיתים אף מאות יחידות דיור במסגרת תמ"א 38, ועוד. יש לכך כמובן השלכות נרחבות על כל תושבי האזור

לעניין תשתיות התחבורה (מחסור חמור בחניה, עומס בכבישים), מחסור חמור במוסדות חינוך (גני ילדים ובתי ספר), מחסור חמור בשטחי משחק ונופש (גנים ציבוריים), הגדרה של כמות יחידות דיור כללית שניתן להוסיף לכל שכונה קיימת, שינוי אופי השכונה, ועוד. אותם בעלי דירות שמקבלים תוספת ממ"ד, מרפסת, מעלית ולעיתים גם חדר נוסף מחזקים ומעלים את ערך דירתם ללא תוספת שכנים לבניין שלא ספק מוריד את ערך נכסיהם. האבסורד של חשיבות חיזוק המבנים הפרטיים על חשבון השכנים והרשות המקומית (כלומר, כל יתר התושבים) שלא מקבלת מקורות מימון לתשתיות ולא מחזקים מבני ציבור ובראשם בתי ספר וגנים, הינה קריטית ומשמעותית לפיתוח השכונה. שכונות אלו אינן מותאמות לכך ואישורי הבניה ניתנים בבחינת כל פרויקט בפני עצמו ולא בראיה כוללת (לפחות ברמה השכונתית). לעומת זאת, הכלים המובנים בתמ"א יכולים להוות יתרון ולבוא לידי ביטוי ב: 1. מינוף ופיתוח השכונה. 2. חיזוק שכונה קיימת, גם כשהיא כבר חזקה, לשפר אותה ובטח לא לפגוע בה.

מאמר זה בא לחשוף את הבעיות הכלכלית/שכונתית כפי שהיא באה לידי ביטוי כיום ביישום תמ"א 38 כיום. המאמר ידון בראיה כוללת לפיתוח שכונה המסתמך על יתרונות המינוף המובנים בתמ"א 38 לחיזוק שכונות קיימות כולל הצבעה על מגוון תמריצים ועידוד יוזמות פרטיות וציבוריות התורמות גם לפיתוח השכונה, כגון תמריצים כלכליים לחיזוק וחינוך מבנים קיימים, שלא באמצעות תוספת יחידות דיור; חיזוק מבני ציבור בדגש על גני ילדים ובתי ספר; מניעת פגיעה בניצול זכויות והקלות עתידיות בבניינים אחרים, בשל אישור חיזוק ועיבוי מבנה מסויים, ניווד זכויות כמענה, הן לאזורים פחות מבוקשים ויקרים, והן לתכנון כולל נכון. בתוך העיר ובין ישובים, תכנון תשתיות מותאמות לתוספת יחידות הדיור הצפויות (תחבורה, חניה, מקומות לימוד, גני משחקים וכו' תוך בחינה ושאלה של מהו הסף המחייב תוספת תשתיות? שלביות בהגדלת התשתיות היבטים שאינם נלקחים היום בחשבון בעת יישום תמ"א 38; מדוע ניתנים תמריצים האחידים ברמה הארצית ללא התחשבות בערך הקרקע? ועוד.

תכנון ופיתוח תשתיות פיזיות ומרחב ציבורי בירושלים

שלמה אשכול

עיריית ירושלים esShlomo@jerusalem.muni.il

העיר ירושלים הינה העיר הגדולה ביותר בארץ מבחינת שטחה וגודל אוכלוסייתה, והמורכבת ביותר מבחינת מגוון אוכלוסייה, טופוגרפיה וצריכת השרותים הציבוריים. העיר ירושלים מונה כיום כ-870,000 תושבים. לפי הערכות בשנת 2040 תמנה העיר כ-1.4 מיליון תושבים. לאור גידול משמעותי ההולך ונמשך באוכלוסיית העיר, תכנון ופיתוח תשתיות ומרחב ציבורי לאוכלוסייה החזויה בסטנדרט תכנוני מתקדם, תוך שימת דגש על סביבה נגישה, מהווים אתגר יוצא דופן בקנה מידה לאומי.

מינהל התכנון בעיריית ירושלים עוסק ביצירת תשתית תכנונית שתתמוך ביעדי פיתוח העיר וניצול הפוטנציאל הכלכלי והתעסוקתי שלה, תוך שמירה והעצמה של המרכיבים החברתיים, הפיזיים והסביבתיים, והרגישות לערכי העיר הייחודיים

והמאפיינים את המורשת ההיסטורית. במקביל, על מנת לעמוד באתגרי התכנון לפיתוח ושימור, אנו מקדמים את תכניות התשתית שיאפשרו לעמוד באתגרי הפיתוח המואץ. כל אלה מצריכים את העיריה ותושבי העיר בשינויי תפישה לגבי עיצוב מראה העיר העתידי.

העשור האחרון התאפיין בפיתוח בפועל של תוואי הקו הראשון, הקו האדום של הרכבת הקלה בעיר, פיתוח תוואי הרכבת מתל-אביב לירושלים, שדרוג כביש מס' 1 בדרך לירושלים, השלמת דרך בגין החוצה את העיר מצפון לדרום, השלמת רובע העסקים החדש בכניסה לעיר ועוד. בנוסף, מקודמות תכניות רבות נוספות להשלמת מערך הדרכים והמסילות בעיר.

לקראת העשורים הבאים מקודמים בירושלים פרויקטים כמו שלוש הכניסות לעיר, הכניסה לעיר מדרך מס' 1 בדמות אזור עסקים חדש, הכניסה לעיר מכביש 16 החדש באזור צומת בייט ואזור מלחה אשר יקבל את פני כביש 39 בעתיד. את שלוש אלו ומוקדי התעסוקה והמגורים יחברו תוואי רכבת קלה חדשים, בין כל אלו פארקים רובעים ומטרופולינים, שבילי אופניים, שטחים ציבוריים, שמירת המורשת הבנויה ועוד.

ניצב בפנינו אתגר משמעותי מעין כמוהו לחבר את כל שכונות העיר באמצעות תשתית פיזית נקייה וידידותית לסביבה, לשדרג את מערך התשתיות במזרח העיר ולוודא את החיבור היעיל והזמין של ירושלים לכל חלקי המדינה. רק שילוב של פריצות דרך בתחום התשתית ובעיקר תשתית התחבורה הציבורית יאפשרו לעיר להשיג את יעדיה בדור הבא.

בצד התשתית הפיזית מקודמים נושאים אשר ישרתו את תושבי העיר ויהוו את תשתית המרחב הציבורי לחיים עירוניים תוססים ומלאים כמו תכנית מתאר לטבע עירוני, הקמת הפארקים המטרופוליניים, שמירת העיר ההיסטורית, טיפוח העיר העתיקה וסביבתה, תכנית ניקוז חדשה לעיר, מוזיאונים ובניינים ציבוריים ומשמעותיים וטיפוח המרחב הציבורי.

ההרצאה תנתח את מבנה העיר העתידי, את צרכיה ותציג דוגמאות של פרויקטים נבחרים בתחום התשתיות והמרחב הציבורי. בנוסף תוצג מערכת מתודולוגית שתקשר בין פיתוח תשתיות לפיתוח עירוני. כדוגמא, תוצג עבודה על אגן העיר העתיקה.

קישוריות צפונית: הרכבת הקלה נצרת-חיפה (תת"ל/56)

דורון בלשה

משרד יפה-נוף linorlankin@gmail.com

תת"ל 56 הינה תכנית להתוויית והקמת מערכת תחבורה ציבורית בינעירונית ועירונית משולבת, בטכנולוגיית רכבת קלה (רק"ל), להסעת המונים בין מטרופולין חיפה והגוש העירוני נצרת.

מטרתה לשרת את תושבי הצפון ולחבר בין מטרופולין חיפה לבין הגוש העירוני נצרת - נצרת עילית, דרך קריית אתא ושפרעם.

אורכו הכולל של התוואי הוא 41 ק"מ, הכולל 17 תחנות איסוף והורדת נוסעים לאורכו, עובר בתוך או בסמיכות ליישובים חיפה, קריית אתא, שפרעם, ביר אל מכסור וריינה - משהד, נצרת עילית ונצרת. תחילת תוואי הרכבת הקלה במרכז התחבורה "לב המפרץ" בחיפה וסיומו ברח' תופיק זיאד ("צומת המוסכים") בנצרת.

פרטי התכנית: התוואי מתוכנן מלב המפרץ בחיפה לאורך כביש 22 עד למחלף ק. אתא צפון, משם ברצועה משולבת מתוכנן הרק"ל בדרום הרצועה בסמיכות לאזור מבונה קיים של ק. אתא, וכביש 781 בצפון הרצועה צמוד לאזור מעורב של מגורים ומסחר, לתכנון עתידי. ביניהם קיימת רצועה לשימוש עבור רכבת כבדה, אם ובמידה ויהיה צורך לבצעה כמתוכנן בתמ"א 23 (חלק מרצועת זבולון מנשר לאחיהוד). הקטע המשולב מסתיים במחלף גלעם ומשם מתוכנן תוואי רק"ל בלבד, בין נתיבי כביש 79, דרך מחלף סומך, מחלף המוביל, אזה"ת נצרת צפון ועד צומת ריינה. משם ממשיך הרק"ל לאורך כביש 6400, דרך אזה"ת נצרת עילית בתוואי חדש, ובפניה לאורך רחוב מעלה יצחק ודרך הציונות, עובר התוואי בתחום ובסמוך לדרכים קיימות, דרך ק. הממשלה ועד לפאתי נצרת בתחנת תופיק זיאד.

התכנית כוללת גשרים, תחנות לאיסוף והורדת נוסעים, חניונים בצמוד לחלק מהתחנות, מתחם דפו מבני עזר ומשרדים עבור הרק"ל, ושני מתחמי חניית רכבות. התכנית מאפשרת טכנולוגיה חשמלית בהזנה מתחמ"שים של חברת חשמל הנמצאים מחוץ לתכנית, וכוללת כ-13 תחנות מיישרים הנמצאים לאורך תוואי התכנית, רובם ממוקמים בחניונים ובמתחם הדפו.

כחלק מהתכנית, נכללים ברצועה משולבת כביש 781 והרכבת הכבדה לצד תוואי הרק"ל, לצורך ייעול תכנון וביצוע תוך שמירה על עקרון איחוד תשתיות.

שלב תכנוני: שימוע הערות והשגות לתכנית (11.12.2016). התכנית פורסמה להעברה להערות והשגות ב-19.9.2016.

הפנים של ההתחדשות העירונית

דפנה בן ברוך

מודוס – תהליכים שיתופיים dafna@modus.org.il

בשנים האחרונות מקודמות, בשכונות רבות ברחבי הארץ, תוכניות מתאר להתחדשות עירונית כוללניות ומפורטות. הצורך למעני דיור, בצד הרצון לחדש ולחזק מבנים ושכונות ותיקות, הביא את מערכות התכנון והרשויות המקומיות מצד אחד, ואת התושבים מהצד שני, ללחוץ לקידום תוכניות אלה.

התכנון לשכונות התחדשות עירונית מבוסס על שלושה עוגנים מרכזיים:

העוגן התכנוני - הכולל תכנון מחודש לשכונה, איתור מתחמים להתחדשות, קביעת סוגי ההתחדשות בכל מתחם (תמ"א 38, פינוי-בינוי), המרחב הציבורי, מענים למבני ציבור, פתרונות תחבורה ועוד.

העוגן השמאי - הבדק את ההיתכנות הכלכלית של הפרויקטים השונים בשכונה.

העוגן החברתי/קהילתי – מהווה, לדעתנו, את העוגן המרכזי ומחולל השינוי לגבי היתכנות פרויקט ההתחדשות העירונית, שכן כל כולו תלוי ברצון של בעלי הנכס (תושבים) וביכולת שלהם להתארגן ולקדם את הפרויקט.

בשונה מתוכניות מתאר עיר אחרות, שיכולות להתקדם ולהתבצע גם ללא התושבים כלל, הרי שבתוכניות להתחדשות עירונית תלות ביצוע התוכנית בתושבים חד משמעית. משתמע מכך שיש לתת מענה לעוגן הקריטי הני"ל, מענה שיניב בסופו ביצוע.

ניסיונו בשכונות התחדשות רבות בארץ (קטמונים, קריית משה-רחובות, רובע ג' אשדוד, רמת ורבר-פ"ת ועוד), מלמד שהעבודה של יועצי שיתוף הציבור במקרה זה שונה וצריכה לתת מגוון של תשובות לתושבים.

הבסיס המרכזי לעבודה הוא יצירת אמון מול תושבים, שלרב, שבעו הבטחות מהממסד, מבולבלים מהיזמים המסתובבים בשטח ורמת החשדנות מול כל "זר" גבוהה. נושא נוסף שיש לתת עליו את הדעת, הוא הזרמת מידע והסברה לתושבים, מידע מונגש בכל ההיבטים ובכל הכלים האפשריים. תחום נוסף, שאינו מהווה לרב חלק משיתוף ציבור בתכנון, ההוא הכנה להתארגנות התושבים לקראת ביצוע. כמובן, שאין להפחית מחשיבות המידע המקומי שמתקבל מהתושבים והטמעתו בתוכנית המתגבשת.

המודל שפיתחנו, השזור בתהליך התכנוני ונעשה במקביל לו, כולל מספר שלבים. ראשית שלב המיפוי ואיתור, בו אנו שואלים את השאלות הבאות: מי הם התושבים בעלי העניין? כיצד הם מפוזרים במרחבי השכונה? כיצד הם מאורגנים (התארגנויות אזרחיות) והאם יש פעילים בשכונה?

כל המיפוי נעשה בכלים שפותחו במיוחד למשימה זו, כך שבנוסף למתחמים הפיסיים שמאתר האדריכל, אנו מאתרים ומגדירים מתחמים חברתיים בשכונה. לעיתים, אין חפיפה בין השניים, דבר שיכול להשפיע על התוכנית. לדוגמה: האדריכל מסמן את כל בנייני ה-H כמתחם אחד לפינוי-בינוי, אך במיפוי החברתי מסתבר שקיימות 2 קהילות שונות בתכלית המתגוררות בבניינים שבמתחם אדריכלי זה, למשל: בחלק מהבניינים גרה האוכלוסייה חרדית ובחלק מהבניינים שסומנו במתחם גרה אוכלוסייה חילונית. ברור, שהפתרונות העתידיים לאוכלוסיות אלה שונה ויש לתת על כך את הדעת. אם התכנון לא יתחשב במבנה החברתי הקיים, יש סיכוי שהפרויקט כלל לא יתממש, או אפשר שיתממש תוך כדי גיטרפיקציה של חלק מהתושבים (דבר שאנו מנסים למנוע).

השלב השני (שקורה במקביל לשלב הראשון) כולל הסברה והעשרה, לעיתים קרובות הסברה בתוך המתחמים שאותרו, טיפול בהתנגדויות ובניית אמון.

השלב השלישי כולל את ליווי ההתארגנות עפ"י המתחמים שגובשו בתוכנית. נושא זה כולל עבודה במשותף עם עובדים סוציאליים קהילתיים ומרכזי גישור שקיימים בשכונות, תוך העצמת התושבים, נתינת כלים ומיומנויות להתמודדות התושבים מול היזמים.

העוגן החברתי/קהילתי מהווה את הציר המרכזי למימוש תוכניות להתחדשות עירונית. עוגן שיש לחזק ולשפר.

תכנית כוללנית במכחול דק - מחשבות חדשות על ישוב ותיק

מיכל בן שושן, עתליה נמיר

לרמן אדריכלים ומתכננים בע"מ michal@lerman.co.il

חלק ניכר מהדיון התכנוני של תקופתנו מתמקד במשבר הדיור ובמאזן הכלכלי של רשויות מקומיות. תכניות רבות מתמקדות באיתור שטחים למגורים ומקורות הכנסה מניבים והאווירה הכללית דוחפת לפיתוח מואץ, לא פעם במנותק מהמרקם הקיים וללא דיון אמיתי באיכות החיים שנוצרת. "פתרונות קסם" בדמות שכונות ענק בשולי ערים בינוניות ופיזור אזורי תעסוקה משנים דרמטית את מבנה המטרופולין ומעלים שאלות מהותיות על תפקידו ודמותו והיחסים בין מע"ר ופרברים. באווירה תכנונית זו קריית טבעון - יישוב פרברי ותיק בשולי מטרופולין חיפה, מציגה חזון אחר.

תכנית המתאר לישוב הנערכת בימים אלו מחוייבת לשימור וחיזוק תבניות הנוף בתוך המרקם הבנוי וסביבו, העדפת פיתוח מתון בקנה מידה מקומי, שמירה על שטחים פתוחים מפני יוזמות פיתוח, ומתן דגש ליצירת סביבת מגורים איכותית. מסגרת תכנונית זו נותנת מענה מקומי לצרכי הישוב מתוך ראייה רחבה של תפקידו במערך המטרופוליני, אך יש לה מחיר. כך למשל מתן מענה מלא לצרכים הכלכליים של הישוב מחייב שיתוף פעולה עם רשויות סמוכות.

לגדול פנימה

קרית טבעון, המונה כ-20 אלף תושבים, טובלת בשטחים פתוחים ערכיים של יערות אלונים ומפער הקישון, ונהנת מתדמית חיובית הנשענת על ערכים פיסיים וקהילתיים. הישוב מתאפיין ברווחת דיור גבוהה אך אין לו עתודות קרקע נוספות. לצד החזון שנקבע, היישוב מתמודד עם מרקם מקוטע ומפוזר, מחסור בשירותים שכונתיים במערב הישוב, השתלטות הרכב הפרטי על המרחב הציבורי, התבגרות האוכלוסייה, התיישנות תשתיות ושחיקה מתמדת של חזות הישוב. בנוסף לכל אלה נוכחותה המאיימת של חוות מכלי תש"ן בין שכונות אלרואי וקרית חרושת, מייצרת קונפליקטים חורגים בהרבה מגבולותיה.

על מנת לענות על סוגיות אלה, תחת עקרונות חזון היישוב, תכנית המתאר מקדמת עיבוי של המרקם הקיים וייעול ניצול הקרקע בתחום הישוב. בהיבט המגורים התכנית מאפשרת תוספת יח"ד משניות בנפחי הבניה הקיימים; הגדלת צפיפות וזכויות בנייה בחלקים מקרית חרושת וקביעת שלושה מתחמים להתחדשות עירונית בבנייה רוויה מתונה. לצד עיבוי המגורים התכנית מעבה את מוקדי הפעילות הקיימים על ידי תוספת זכויות במרכזי המסחר והתרבות וחיזוק עירוב השימושים במגורים סמוכים למרכזים. הגברת ההליכות, יצירת תשתיות אופניים ומיתון השימוש ברכב הפרטי יביא גם הוא לניצול יעיל וקומפקטי יותר של תחום הישוב.

סוגיית ניצול הקרקע בתחום היישוב לרווחת התושבים חשובה במיוחד לאור נוכחותם של "חורים שחורים" משמעותיים המפנים גב (או גדר גבוהה) כלפי הישוב - חוות המכלים, צומת כביש 75, פנימיית רמת הדסה ושטח ששימש בעבר כאתר פסולת בלתי חוקי. במקרים רבים התמודדות עם מתחמים מסוג זה כרוכה באי וודאות רבה מכיוון שהחלטות על גורלם קשורות בסוגיות פוליטיות, תכנוניות

ותקציביות. יחד עם זאת תכנית המתאר מתווה הנחיות להפיכתם לחלק מהותי ביישוב. ההנחיות, אגב, משלבות עקרונות לשיתופי פעולה עם רשויות וגופים שכנים כגון מועצה אזורית בסמת טבעון, פנימיית רמת הדסה ומכללת אורנים.

המרחב הציבורי כפלטפורמה לקהילתיות

ניתוח מבנה הישוב ההיסטורי, שנקבע במסגרת "תכנית קליין", מראה כי מערך השטחים הפתוחים והמרחב הציבורי - המקומי והאזורי, נמצאים בלב ההגיון הפיסי והחברתי של הישוב. טבעון תוכננה כרצף של מרחבים ציבוריים לאורך ציר ראשי "אלונים-שקדים". מערכת משנית של שבילים החוצים את רקמת המגורים ומתחברים למרחבי הוואדיות מיצרת מרחבי ביניים עורפיים. שימושים ציבוריים כגון מוסדות חינוך או מסחר הקצו מראש שטח לשילוב שצ"פ או כיכר עירונית, דוגמת ככר בן-גוריון וגן המייסדים. אם זאת לאורך השנים העדפה מתמשכת של צרכי כלי רכב, גבולות מטושטשים בין הפרטי והציבורי וקושי בתחזוקה הביאו לפגיעה במרכיבי המרחב הציבורי ומאפייניו.

השלד הירוק מהווה פלטפורמה מרכזית לגיבוש קהילות שונות וקידום אינטרקציה ביניהן. תפיסה זו עלתה גם מהתושבים במסגרת תהליך שיתוף הציבור, כאשר ביקשו ליצור מקומות שלא מכוונים לפעילות מסוימת ונותנים חופש לפעילות אקראית ויוזמות מקומיות. תכנית המתאר רואה בשיקום וטיפוח המרחב הציבורי והשלד הירוק, על היבטיו התפקודיים והחזותיים, מנוע מרכזי לצמיחה חברתית, פיסית וכלכלית של הישוב לצד מרכיב מהותי בשימור דמותו.

בין השאר, התכנית מגדירה מחדש את "שדרת הישוב" - מרחב ציבורי לינארי השם דגש על תנועת הולכי רגל ורוכבי אופניים ומחבר את כל השכונות והמוקדים הציבוריים. את השדרה משלימות הנחיות לפיתוח כיכרות ציבוריות ולשיקום והשלמת מערך השטחים הפתוחים בלב המגורים ואמצעים לחיזוק הזיקה בין המרקם הבנוי והשטחים הפתוחים סביבו, בדגש על הפיכת נחל הקישון מחצר אחורית למשאב יישובי והגברת הקישוריות לוואדיות. התכנית גם קובעת את אופן השילוב בין שטחי ציבור ושצ"פים והנחיות לטיפוח שצ"פים וותיקים וחדשים ברוח השפה הייחודית להם.

כביש 22: מעוקף למרכז מקרה מבחן מע"ר חדש בקריית ביאליק

עדן בר

בר-לוי אדריכלים ומתכנני ערים ido@brlv.co.il brlv@brlv.co.il

ציר כביש 4 (שדרות ההסתדרות) שימש כעמוד השדרה העירוני לכל מרחב הקריות, וחיבר אותו עם העיר הראשה חיפה. במרוצת השנים התחולל פיתוח אורבני רב בצדדיו, ממזרח וממערב. פיתוח ערים ורובעים התבסס על הציר ועל האפשרויות הבאות עמו, שעיקרן היה נגישות למוקדי הפעילות הראשיים באזור. מוקדי מסחר ותעסוקה כגון הצ'ק פוסט והקריון התפתחו בסביבתו בשל מרכזיותו, התפקודית והתחבורתית. הציר ריכז לאורכו פעילות מע"רית ספורדית ומבוזרת שלא רוכזה

לידי מוקד יחיד בעל תהודה, ייתכן בשל ריבוי הרשויות במרחב הקריות. בעשורים האחרונים התרחש בציר 4 בקריות תהליך שקרה במספר רחובות ראשיים בערי היקף גלעין מטרופוליני בישראל (ערי דרום השרון לדוגמא): רחובות ראשיים תפקודיים הופכים לצירי תנועה עוברת בשל עוצמות הפיתוח בדפנותיהם, אלו צירים שמשרתים מספר היררכיות בו זמנית. מצב זה יוצר טשטוש ואף קונפליקט בין התפקוד האורבני והתחבורתי.

כחלק ממגמות הפיתוח של מטרופולין חיפה והקריות תוכנן ובוצע כביש 22, כביש עוקף קריות. כביש מהיר זה שינה את פני התחבורה במטרופולין. העורף העירוני הפונה לכביש החדש (ברובו של קריית ביאליק האורכית) שכלל מוסכים, בתי מלאכה, חקלאות וערוצי ניקוז, הפך בן רגע למקום עם התנועה הכי ערה במטרופולין. קצה הפיתוח הפך לחזית עירונית חדשה, כך שמרכז הכובד העירוני הוסט מזרחה לעורף התנועה המטרופוליני, זאת בהתאם למודלים קיימים בישראל כגון נתיבי איילון ודרך בגין בירושלים. הסטה זו מחוללת העברת שיווי משקל עירוני, ממרכז הקריות לשוליים, וטומנת בחובה הזדמנויות רבות.

בקריית ביאליק, ההזדמנות להסטת מרכז הכובד העירוני ממומשת בחטיבת קרקע בת 60 דונם, היכן שפעם שכן בין היתר גן החיות העירוני, על מפרק הכבישים 22/79 ועל מחלף ראשי בכביש עוקף קריות. בהתחשב בעתודות הקרקע הרבות בקריית ביאליק הנמצאות בהליכי תכנון ממזרח לכביש 22, מתחם "גן החיות" ממוקם בטבורה של קריית ביאליק "הגדולה". בראייה ארוכת טווח, לאזור זה פוטנציאל רב לתפקד כמרכז משיכה ראשי וכשער לעיר, הן מבחינה עירונית והן מבחינה מטרופולינית.

באזור זה מקדמות עיריית קריית ביאליק ורשות מקרקעי ישראל תכנית בתכנון משרדנו למרכז עירוני משולב לעיר העתידית (110,000 תושבים בהתאם לתכנית המתאר). התכנית מציעה מבנים משולבים של תעסוקה, משרדים ומגורים בקומות הגבוהות, על בסיס מסד מסחרי הפונה לכיכר עירונית ומקושר למוקד המסחרי הקיים (קריון). יחידות המגורים יהיו בתמהיל מגוון, ויכללו דירות המתאימות למשקי בית קטנים. בנוסף, התכנית מציעה מוקד אזרחי בו תמוקם העירייה וירוכזו משרדיה, בשילוב שירותים אזרחיים נלווים. הכיכר העירונית והמרחב הציבורי יקושרו לעיר ממזרח ולפארק ראשי ממערב על ברשת ירוקה רציפה להולכי רגל ולרוכבי אופניים.

כביש 22 מגלם הזדמנויות רבות לקריית ביאליק, בראשן הפיכתה למוקד פעילות ומשיכה מטרופוליני. בהצאתנו נציג את השינוי שהכביש חולל בפרספקטיבה התכנונית של דפנותיו, שינוי הבא לידי ביטוי בתכנון מע"ר חדש, עירוני, אינטגרטיבי ומעורב שימושים.

מצוקת הדיור ביישובים הבדוים בנגב

נילי ברוך, פארס אבו עביד

במקום – מתכננים למען זכויות תכנון maya@bimkom.org

האם תכניות הממשלה האחרונות לגבי הסדרת ההתיישבות הבדווית בנגב נותנות מענה למצוקת הדיור הקשה ביישובים הבדוים בנגב?

בשנה האחרונה התפרסמו שתי תכניות להסדרת היישובים הבדוים בנגב ופיתוחם. התכנית הראשונה היא התכנית לפיתוח חברתי כלכלי. תקציבה עומד על 3 מיליארד שקלים והיא אמורה לסייע לפיתוח היישובים והרשויות המקומיות בדרום במספר תחומים: תעסוקה, חינוך, תשתיות, שיווק מגרשים והעצמת הרשויות המקומיות.

לצד זה, וכאמצעי ליישומה, מקודמת על ידי השר אורי אריאל הצעת חוק להסדרת הקרקעות וההתיישבות של הבדוים בנגב.

בנגב לא חסרות תכניות מתאר להסדרת היישובים הבדוים ולפיתוחם. אולם בשטח התכניות לא מיושמות, כאשר שורה של חסמים ממסדיים מונעים את יישומן. אי יישום התכניות גורם למציאות שבה לא ניתן לבנות בתים למגורים בהיתר ועל כן איום הריסות הבתים מצוי באופן קבוע מעל ראשי התושבים.

האם התכניות החדשות תתגברנה על החסמים? האם הן תתנה מענה למצוקת הדיור הקשה ביישובים הבדוים המוכרים והלא מוכרים בנגב? ומה המפתח לפתרון הולם, צודק וישים?

בתוך הכאוס הגדול - מנגנונים אלטרנטיביים ליצירת סדר עירוני: האופן בו עיריית ירושלים עושה שימוש בפלייסמייקינג לעבודה באזורי קונפליקט, שכונת הבוכרים וואדי ג'וז

דנה גזי, ייטב בוסירה, יערה רוזנר-מנור

האוניברסיטה העברית בירושלים yaara.rosner@gmail.com

תופעה משונה ומעניינת מתרחשת בימים אלה בירושלים – עיריית ירושלים מממנת באמצעות חברת בת (חברת עדן לפיתוח מרכז העיר) פרויקטים יצירתיים לפיתוח המרכז הציבורי על ידי קהילות למען עצמן. שיטת העבודה – פלייסמייקינג.

שלוש סטודנטיות לתכנון ערים נשכרו על ידי המנהלים הקהילתיים בשלושת מרכזי העיר הירושלמים – המע"ר החרדי (שכונת הבוכרים), המע"ר הערבי (ואדי ג'וז) והמע"ר הכללי (אזור השוק והנחלאות). הסטודנטיות עובדות בצמוד למתכננים הקהילתיים ולעובדים הקהילתיים והן מוגדרות כ"מייקרות" ותפקידן לזהות יוזמות מקומיות רלוונטיות, לקדם ללוות ולהביא לביצוע. הפרויקטים כולם ממומנים על ידי עיריית ירושלים.

הפעילות מתקיימת בשלושה אזורים המאופיינים בקונפליקטואליות קיצונית, כזו שבמקרים רבים אינה מאפשרת פעילות מוניציפלית סבירה כלל. ואף על פי כן

במסגרת הפרויקט התאפשר מגע ישיר עם האוכלוסייה המקומית, גיבוש תכנית פעולה והוצאה לפועל של פעולות המשפרות את המרחב הציבורי ואת הפעילות של תת קבוצות רבות.

מעניין לעצור ולחשוב מה בפרויקט זה מאפשר מה שלא התאפשר במסגרת הפעולה העירונית ה"סטנדרטית". אנו נבקש להציע מודל המקביל לתופעת ה"אפי-גנטי" הידועה בביולוגיה – מאגר ה-DNA העירוני = "ספינת האם" = העיריה – מוציאה זרוע קטנה, זריזה, וגמישה – לבדיקת השטח. ספינת האם לוקחת מינימום אחריות על פעילות הזרוע הסוררת הפועלת כמעט על דעת עצמה, ולא תמיד בהתאם לרגולציות ולתהליכים המוסדרים. נקרא ל"פעילות סוררת" זו Decoding - פרוק הנורמות המקובלות. תהליכים שנכשלים מופלים אל תהום הנשייה ללא עקבות וכמעט ללא נזק (קנה המידה של הפרויקטים הוא 5,000-50,000). תהליכים שמצליחים – חוזרים למקור ומשפיעים על פעילות העיריה - משנים את DNA העירוני. יוצרים קוד עירוני חדש שכעת עשוי לשרת גם מצבים וקהילות אחרות. נקרא לתהליך זה RECODING. אנו נבקש למסגר תהליך זה במסגרת תהליכים משלימים רבים, שאינם מתנגדים לתכנון בהכרח, אך בפועל פועלים להגמשת המערכת ולשינוי השיטה. ננסה לחשוב יחד על הפוטנציאל של הני"ל ביחס להיווצרות ערים בישראל במאה ה 21.

ירושלים לאן?

עפר גרידינגר

עיריית ירושלים grofer@jerusalem.muni.il

להלן תקציר הצעה להרצאה לכנס בנושא ירושלים לאן? כחלק מפריסת פתרונות למחסור ביחידות דיור בעיר והשלכות הנושא הלאומי על המקרה הירושלמי, ישנה חשיבות בהצגת השינויים התכנוניים העוברים על העיר, כגון ציפוף השכונות הקיימות, שימור בשכונות הסטוריות והתחדשות עירונית בשכונות הוותיקות, הרחבת שכונות המגורים תוך יצירת מתחמי מגורים חדשים צמודי דופן ותנאים ליצירת שכונות מגורים חדשות בשולי העיר.

העשור האחרון הציב בפני גורמי התכנון בעיר אתגרים משמעותיים ואלו הביאו לשינוי בכללי התכנון העירוני בירושלים. השפעה מכרעת על החלטות תכנוניות הייתה למשל מחסור בעתודת קרקע משמעותית בעיר שניתן ליעדה לצרכי מגורים. הדבר הביא לשינויים מרחיקי לכת בתפיסות תכנוניות, וביניהן ההבנה כי אין מנוס משינוי מדיניות הבניה לגובה, יצירת תפיסה תכנונית ברורה לגבי תהליכי התחדשות עירונית, תוך התמקדות בשכונות יעד נבחרות, ואיתור מתחמי מגורים חדשים שבעבר לא אושרו. במקביל נוצרו תנאים לשימור המורשת הבנויה בשכונות העיר ההיסטורית. כל אלו הצריכו גיבוש כלים להתחדשות עירונית, פיתוח שכונות ומרקמים קיימים, בחינת אפשרויות להרחבת הקיים ויצירת נגישות בין הקיים לחדש, פיתוח המרחב הציבורי, התמודדות יצירתית עם מחסור בקרקע למבני ציבור ועוד.

ההרצאה תכלול התייחסות לכלים תכנוניים אותם נוקט האגף לתכנון העיר במטרה להתמודד עם מחסור כללי בקרקע וביחידות דיור בעיר, כגון פתרונות

תחבורה ציבורית רבת קיבולת, כלים לקידום התחדשות עירונית, טיפול במרחב הציבורי הפתוח ומבני ציבור ותרבות מרכזיים בעיר, ניהול הקרקע לשטחים למבני ציבור, ממשק עם שחקנים מרכזיים השותפים לתהליכי תכנון – עירוניים וחופי עירוניים, והקשר בין כל אלה לאוכלוסייה המאופיינת בשונות חברתית ודתית גדולה.

השבת הרצף החופי למרחב הציבורי של חיפה

דפנה גרינשטיין, גיל הר-גיל, טלי מרק

משרד גרינשטיין הר-גיל, אדריכלות נוף ותכנון סביבתי בע"מ

office@landscape.org.il

מדינת ישראל "לחוף ימים תשכון". אורך חופי הים התיכון במדינת ישראל הוא כ-197 ק"מ. מתוכם פתוחים לציבור כ-120 ק"מ, אך בשל מיקום של שימושים ביטחוניים ותשתיות לאורך החופים, הרצף המתבקש לאורך החופים נקטע.

ייחודה של חיפה במפגשים הקיימים בה, בין היתר, המפגש בין ואדיות טבעיים למרקם הבנוי והמפגש בין חופי הים לבין הר הכרמל המשתפל אליהם. תפיסה נופית לתכנון העיר הודגשה כבר במסמכים כתובים מתחילת המאה ה-20, שהכין מתכנן הערים הסקוטי פטריק ג'ס, עבור ראשי היישוב היהודי בחיפה. ואכן, בעבר הרחוק, הייתה חיפה עיר ש"פניה לים". רחובות, שכונות ואזורים, היו ב"קשר פיזי" ישיר עם הים והסתיימו בחוף רציף לאורך כל חופי חיפה. אולם, עם השנים "אבד" החזון התכנוני והקשר בין הים לעיר כמעט אבד.

רצועת החוף הצרה של חיפה, המשתרעת לאורך כ-8 ק"מ, "עוטפת" את ראש הכרמל החודר לים, ובדרכה מדרום לצפון משנה את פניה כמעט כל קילומטר. אופי החוף, איכויותיו הטבעיות והשילוב שלו במרקם העירוני, שונים מאד מקטע לקטע וקיימת כבר היום חווית מעבר מחוף רחצה חולי, לטיילת עירונית ובתי קפה, לחוף טבעי בלב שמורת טבע ימית וגן לאומי, ועד לחוף הפוגש שכונת מגורים. חלקי החוף הקיימים אמנם איכותיים, אך מנותקים זה מזה ע"י בסיסי צבא, בית חולים רמב"ם, הנמל ותשתיות שונות.

בשנים האחרונות, הציבה עיריית חיפה מספר הדגשים נופיים כבסיס לתכנון השטחים הפתוחים של העיר, ביניהם, שמירה על רצף פתוח והמשכי לאורך ערוצי הנחלים מההר לים, חיבור העיר לחופיה, תוך "הפניית פניה" לים ויצירת רצף ליניארי המשכי ופתוח לציבור לאורך חופי חיפה.

חיפה נמצאת בעיצומה של עשייה, בנייה ותכנון של "החרוזים" החסרים בשרשרת הרצף החופי, זאת במטרה לפתח שביל אופניים וטיילת הולכי רגל רציפים, המשתנים בהתאמה לאופי החוף בו הם עוברים.

במרווח בין טיילת בתי הקפה של חופי הרחצה דדו וזמיר בדרום, לבין חופי הרחצה והטיילת, בחזית שכונת המגורים בת גלים, קיימים 3 קטעים חסרים של הרצף, הנמצאים בשלבים שונים של הקמה ותכנון ע"י משרדנו גרינשטיין הר-גיל:

חוף שקמונה – הוקם לאחרונה, בחוף ששימש במשך עשרות שנים אתר שפיכת פסולת, שביל אופניים באורך 1.5 ק"מ וטיילת הולכי רגל באורך 800 מ'. אופי

הפיתוח משתלב בחוף הגן הלאומי, תוך שיקום והשבה של הצמחייה הטבעית למקום.

חוף התכלת (יוברט המפרי) – לאורך הדרך שבין מחלף אלנבי למכון לחקר הימים, בקצה טיילת שקמונה, קיימת רצועת חוף מוזנחת של כ-800 מ' שבעבר יועדה למיקום המרינה של חיפה. כחלק מתכניות השלמת מחלף אלנבי אושר גם היתר הבניה לקטע זה.

מחלף אלנבי – בתכנון הנוף של זרוע הכניסה הדרומית לבת-גלים (מחלף אלנבי), שהסתיימה זה עתה נוסף קטע למערכת החופית, תוך חיבור ישיר לקצה הדרומי של טיילת בת גלים שעד היום הסתיימה בלא כלום.

בין שכונת בת גלים לנמל, נמצאים על חוף הים, בית החולים רמב"ם ובסיס הדרכה של חיל הים, שהיוו חסם לרצף החופי, ולקשר בין העיר לים. בימים אלו מתבצעת פעולת השבת חופי רמב"ם ובה"ד חיל הים למרחב הציבורי ומתאפשר תיקון העיוות ההיסטורי שמנע במשך שנים כה רבות גישה מהעיר לחופיה הצפוניים בראש הכרמל.

בסיס (הבה"ד) של חיל הים בבת גלים – בתב"ע (תכנית בנין עיר) בשטחי בסיס ההדרכה של חיל הים בבת גלים, מתוכננת ע"י מנהל מקרקעי ישראל שכונת מגורים. בחזית השכונה מתוכנן פארק חופי רחב ידיים המכיל את רצף הטיילת החופית ושביל האופניים. כיום, כשלב ביניים עד לפינוי הבסיס, נוצרה הסכמה בין העירייה לצבא שאפשרה פינוי מיידי של רצועה ברוחב של כ-35 מ', לאורך קו המים, שתופרד מהבסיס ע"י קיר ותאפשר יצירה מיידיית של עוד קטע ברצף הטיילת ושביל האופניים, שיחבר בין שכונת בת גלים לחופי רמב"ם.

רחובות עוטפי מרכז רפואי רמב"ם – בפרויקט התב"ע והפיתוח של המרכז הרפואי רמב"ם, נבנה חניון תת-קרקעי, שאפשר פינוי חניות החוף. לאורך הדרך הציבורית שהוקמה לאחרונה, ומקיפה את בית החולים מצפון, נבנתה טיילת, שביל אופניים וקטע של פארק חופי.

מקסים – מגדלי חוף הכרמל (מש' מילר-בלום) – לאחרונה בוצע חיבור של חוף זמיר ומגדלי חוף כרמל עם חוף שקמונה – המתחם כולל פיתוח אינטנסיבי של מדרגות ישיבה הצופות לים, פינוי מוצלות וקטע נוסף של שביל האופניים ההמשכי.

"החזית הימית" (מן-שנער אדר') – אושרה בוולחוי"ף (הועדה הארצית לשמירת הסביבה החופית) תמ"א 3/א/13 שהיא תכנית מתאר ארצית לפיתוח חזית ים עירונית בחיפה. מטרתה של התכנית לאפשר פיתוח חזית ים עירונית ראשית לחיפה שתהווה מוקד לפעילויות תיירותיות בילוי נופש ומסחר. התכנית תפתח את חיפה אל קו המים ומגדירה את הנמל המערבי, כך שמול שדרות בן גוריון יהפוך הנמל לנמל נוסעים בלבד שלצידו מרכז בילוי תוסס. זאת כהמשך ישיר לפרויקט ההתחדשות שהעיר עוברת (המושבה הגרמנית, קמפוס הנמל, השוק הטורקי, כיכר פריז ועוד).

העיר, ששנים נותקה מחופיה גילתה אותם. שלב אחרי שלב ולמרות החסמים הלא פשוטים שעדיין קיימים, נראה שהחזון מתגשם. זהו סיפור בהמשכים הנבנה נדבך על נדבך, קטעים קטעים של חוף מושבים לציבור.

הפרק האחרון, בו הקטעים חוברים לכדי רצף חופי בחזית העיר חיפה, כבר נראה באופק.

חיפה, ואדי סאליב מתעורר לחיים

דפנה גרינשטיין, גיל הר-גיל, הילה רותם-הלוי

משרד גרינשטיין הר-גיל, אדריכלות נוף ותכנון סביבתי בע"מ

office@landscape.org.il

שכונת "ואדי סאליב" בעיר התחתית בחיפה נבנתה בסוף המאה ה-19 בתקופת השלטון התורכי בארץ. השכונה נבנתה על מדרון ההר, הצופה צפונה לכיוון הים והנמל, משני צדדיו של ואדי סאליב (נחל הצלב, בערבית, על שם צלב גדול שהיה חקוק בסלע אחת המערות בואדי). במלחמת השחרור השתלטו הכוחות העבריים על השכונה ורוב תושביה הערבים נטשו אותה. בשנים שאחרי קום המדינה שוכנו בבתים הנטושים עולים חדשים בעיקר ממדינות ערב ומרומניה. בסוף בשנות החמישים של המאה ה-20, הגיעה השכונה ל"כותרות" בעקבות הפגנות חברתיות שנערכו בה ובתחילת שנות השישים של המאה ה-20, לאחר שנמצאו לתושבים פתרונות דיור אחרים, נעזבה השכונה ברובה. המבנים היפים – בתי אבן עם קשתות ועיטורי מתכת מסוגננים – הוזנחו ונטשו, חלקם נאטמו ע"י העירייה למניעת פלישות וחלקם נהרסו.

התכנון – תכניות סטוטוריות (תכנית בניין עיר) "חדשות" של האזור, הוכנו בסוף שנות השמונים ע"י עיריית חיפה. התכניות שמו להן למטרה לנסות לשמר, ככל האפשר, את שכונת "ואדי סאליב". לשמר את האופי והפרופורציות מבחינת השפה האדריכלית ו"רוח המקום", באופן שהפיתוח העתידי של האזור יעשה לפי אותם מאפיינים נופיים ואדריכליים (המעברים להולכי רגל, מספר קומות וגודל המבנים, גובה קירות התמך, פרטי גמר מסורתיים וכדומה), זאת, במטרה לשמר ולשחזר את השכונה ההיסטורית ואופייה.

לפני כ-20 שנה הוחל בתהליך תכנון מפורט לאזור, ביוזמת עיריית חיפה. בבואנו לתכנן את מערכת השטחים הפתוחים של שכונת ואדי סאליב, ראינו הזדמנות להחזיר את השכונה לימי "זוהרה", עת הייתה שכונה ים-תיכונית, תוססת, עם בתי אבן מוקפים בגינות בוסתן קטנטנות עם עצי פרי וגפנים ועם מעברים ציבוריים להולכי רגל. פרטי הגמר תוכננו מחומרים מסורתיים "אצילים" תואמים את רוח העבר – אבן טבעית מעובדת ומסותתת, פרטי נפחות מתכת בעבודת פרזול מסורתי וכו'.

חלק קטן מהפרויקט בוצע מיד עם השלמת התכנון, בשנות התשעים של המאה ה-20. בין היתר, בוצעו מהלכי מדרגות ציבוריים, אזורי חנייה ופינות ישיבה. במקביל, ליישום התכנון, החל תהליך שיווק המגרשים לבנייה, אולם, תהליך השיווק לא צלח וביצוע הפרויקט נעצר.

בשנים האחרונות, מקדמת עיריית חיפה תהליך של שיקום מקיף של העיר התחתית. בין היתר, בוצעו כבר עבודות שיקום מהותיות באזורי קמפוס הנמל, באזור השוק התורכי וכיכר פריז. במסגרת מאמץ שיקום כולל עירוני זה הוזמנו לחדש את תכנון שכונת ואדי-סאליב. תכנון הנוף בשכונה יכלול תכנון מפורט של שטחים ציבוריים פתוחים ביניהם הפארק המרכזי. התכנון נועד ל"עורר לחיים" את השכונה גם כאזור תרבות, אומנות ובילוי.

הפארק המרכזי – במרכז השכונה, בלב ה"ואדי", באזור בו בעבר היו מבני מגורים וכיכר ראשית, הסתיימה בנייתו של פארק רחב ידיים, המיועד לשמש כפארק

עירוני ושכונתי. הפארק, בחלקו הצפוני, מקושר לאזור הבילוי, הקיים כיום, בשולי השכונה (מועדון "אל פאשה" ומספר פאבים פופולאריים) ומתוכנן לשמש כמקום המאפשר אירועים, ומופעי חוצות, וכן פעילויות המקושרות לאזור שוק "פשפשים" ועתיקות הקיים מצפון לפארק (בנוסף לשוק הנערך באזור מידי סוף שבוע).

בצמוד לפארק, לאורך הדופן המזרחית שלו, שוקם מבנה ציבורי גדול ("מבנה הפירמידה") המשמש כבר כיום לגלריות ובתי מלאכה (סטודיו) לאמנים. הכניסה הראשית של מבנה זה תקושר לפארק ע"י שביל החוצה אותו לכל אורכו ומאפשר נגישות למוגבלים לכל מוקדי הפארק וכן ניתן יהיה לשלב לאורך שביל זה מיצגים אומנותיים.

בחלקו הצפוני של הפארק הוקם אזור מתקני משחק לילדים, מרשים ואיכותי. השפה התכנונית של הפארק משלבת בין חדש לישן, בין השפה המסורתית של האזור לבין פתוח מודרני, אומנותי, בהקשר להתעוררות וחידוש המרחב העירוני הסובב אותו.

הפארק המרכזי מתוכנן מבחינה מורפולוגית, כשילוב של מדרונות מוגננים, עם טרסות מדורגות, הנתמכות ע"י קירות באופי מסורתי הכולל חיפוי באבן טיבעית מסותתת, כל הטרסות וקירות התמך תוכננו באופי ובמידות של הקירות החיצוניים של המבנים ההיסטוריים שניצבו פעם על המדרון. הטרסות "נפגשות" באזור הרחבה העירונית, המשלבת מושבי אבן מעובדת עם משטחי דשא משופעים. ב"לב הפארק", קיימים שני מבנים לשימור שיעודם הסופי עדיין לא סוכם אך הינו לרווחת הציבור.

חזון – אנו תקווה כי ההחייאה הפיזית של רקמת השטחים הפתוחים, בשילוב עם החייאת הרקמה העירונית הבנויה שבשכונת ואדי- סאליב כחלק מפתוח העיר התחתית שיוזמת עיריית חיפה, תשמש מנוף להתחדשות עירונית כוללת באזור וכי שכונת ואדי סאליב תהפוך ל"רובע אומנים", מגורים ומסחר חיפאי קסום.

התחדשות עירונית: כורח המציאות או הזדמנות אדירה?

איילת גרשוביץ

גאודע ניהול ומידע, מקרקעין ונכסים בע"מ Ayelet45@gmail.com

הבשורה יוצאת מעמק הסיליקון: החברה האנושית עומדת בפני מהפך שכמותו לא ידעה ולא חוותה. תוך זמן קצר עומדים פני החברה על היבטיה השונים, פיזית, חברתית, כלכלית, תרבותית פסיכולוגית ופיזיולוגית להשתנות לגמרי ואיננו מסוגלים אפילו לחזות לאיזה כיוון. הם קוראים לכך "סינגולריות" - ייחודיות. חברות הענק בעמק הסיליקון פועלות להאיץ את התהליך והן עושות זאת בהצלחה מרובה. מילים כמו DLD, innovation או חדשנות, האקתון, מעגלי חשיבה, DIY, נכנסו לשימוש יומיומי והן משמשות בכנסים ומפגשים בכל התחומים ולא דווקא הטכנולוגיים שבהם. לתכנון העירוני הגיעה הבשורה, דרך המושג "העיר החכמה" וכנסים בנושא זה מתקיימים בשנים האחרונות בערים רבות בעולם והידוע שבהם "כנס ברצלונה"

גם אם איננו שותפים לדעה שקץ התרבות האנושית המוכרת מתקרב במהירות, לא ניתן להתעלם מהשינויים המשמעותיים שעוברת החברה בשנים האחרונות, שינויים שבאים לידי ביטוי, בין היתר, בתופעות ובתהליכים חדשים שמתחילים להתרחש בערים גדולות ברחבי העולם.

בתי קפה הפכו למקומות עבודה, אנשים אחרים עובדים באופן מלא או חלקי מהבית, אחרים עובדים מהשטח וכמעט לא מגיעים למשרד. תושבים רבים עובדים באופן חלקי ומפנים את יתרת זמנם לבילוי בבתי הקפה, מסעדות או בבתי חברים, להתנדבות או לתחביב משמעותי. גינות ירק צצות בפינות בעיר ועל גגותיה ומספקות צמחי תבלין וירקות אורגניים למסעדות טבעוניות שמספרן הולך וגדל במהירות. בארה"ב, בשנת 2014, נקנו יותר אופנים מרכבים חדשים, הקף הקניית ברשת עולה בקצב אקספוננציאלי, ואתרים לשיווק מתקנים לגידול הידרופוני או אקוהפוני נוספים מדי יום. שירותים רבים, כולל שירותים ציבוריים ניתנים דרך הרשת ואינם מחייבים הגעה לשירות.

גם התכנון העירוני משתנה ומביא לידי ביטוי את המגמות החדשות.

סידיני, חוזה תוספת של 10 מיליון איש בעשור הקרוב ולא מתכננת ולו כביש אחד נוסף, בקופנהגן 37% מהיוממים מגיעים לעיר באופנים מדי יום, גרמניה מרושתת בטורבינות רוח ברמה מקומית, מינכן מפיקה כבר היום 37% מתצרוכת האנרגיה שלה ממקורות מתחדשים ושואפת להגיע ל 100% של אנרגיה ירוקה ב-2025, ערים רבות באמריקה וארופה מצמצמות, מדי יום, את הקף פליטות הפחמן הדו המצני ברחובותיהן, קירות דקורטיביים משמשים לטיהור אויר ורבי קומות מגדלים חורשות באוויר.

נראה שבישראל עדיין לא הפנימו את השינויים המתרחשים בשוק העבודה, בהעלאת ערך הזמן הפנוי, בציפייה לסביבה מקיימת, שימוש בתוכנות שיתוף, הקטנת גודל הדירה תמורת נגישות לשירותים עירוניים ושינויים נוספים. התחזיות שמשמשות אותנו לקביעת הפרוגרמה התכנונית לא מתחשבות בתופעות החדשות. התקן של בנייה ירוקה הינו וולונטארי בלבד ומשלב בערבוביה אלמנטים פיזיים ומרכיבים של מיקום ומדדים חברתיים ומרבית התוכניות החדשות אינן מציגות תכנון מכוון פיתוח בר קיימא אלא מחזקות את המצב הקיים.

התחדשות עירונית, כפי שהיא באה לידי ביטוי בתוכניות החדשות, משמשת בעיקר להגדלת הציפוף ויצירת יחידות דיור תוך העלאת הנטל על התשתיות העירוניות הקיימות. אפשר וצריך לשנות כיוון.

בהרצאה יוצגו דוגמאות מהעולם לשינויים הפיזיים והרגולטיביים שעוברות הערים. נראה סטטיסטיקות מהאתר REN21, אתר שמשתיים בו פעולה, ממשלתות, ארגונים וולונטריים, מוסדות אקדמיים וגופים כלכליים ותעשייתיים ברחבי העולם במטרה לרכז את כל היידע בדבר פיתוח בר קיימא ומשמש פלטפורמה לדיונים וחשיבה. מנגד, יבחנו תקנונים של תוכניות שאושרו בארץ בשנים האחרונות ונדון בבעיות שמונעות מאיתנו לשנות כיוון יחד עם יתר העולם המערבי. לסיום, אציג תזה שפיתוח בר קיימא יכול לתת מענה משמעותי לסכנות האמיתיות של רעידת אדמה, סכנות שתמ"א 38 לא נותנת להם פתרון כלל ועיקר.

אני מאמינה שהתכנון מהווה גורם רב השפעה על דמותה של הארץ ואני חושבת שהוא יכול להוביל את התהליך במקום להיגרר אחרי המציאות באי נוחות הולכת וגוברת.

כיצד בונים "עיר חוסן" (Resilient City): משמעויות, שיטות ויישומים

אבי דגני

קבוצת גיאוקרטוגרפיה avi@geokg.com

המונח "עיר חוסן" נוצר על ידי קרן רוקפלר, בניו-יורק, אשר החליטה לפני מספר שנים לסייע ל-100 ערים נבחרות בעולם, אחת בכל מדינה, להתגבר על קשיים משמעותיים שיש לה, ולייצר מוכנות מתכוננת, משפרת ומתגוננת (יוצרת "חוסן") נוכח מפגעי כוחות טבע (שיטפונות, רעידות אדמה, וכו'), או/ו פגעי אדם - כגון פגעי מלחמה מתמשכים (פוטנציאל ירי טילים עליה - כמו ערים בישראל), לצד קיטוב חברתי מכביד, חולשה כלכלית, שכונות עוני ופשעה (Slums), לצד קידום נושאי קיימות (כולל הנגשת הנוסע לתחבורה ציבורית "ירוקה"), ופנים רבות של העצמת איכויות החיים בעיר ושביעות רצון התושב. מדובר במגוון תחומים שראש עיר טוב יכול לייצר באמצעותם תוצרים ופתרונות מתקדמים, כגון שרותי חינוך לא שגרתיים -פורמאליים וגם מעשירי קהילת מבוגרים לומדת LLL; "אסטרטגיה אסטרטית" לחזות העיר, 'העצמה כלכלית' מייצרת אמצעים ויכולות נוספות; "הצהלת העיר", "שיתוף ציבור דינאמי", מתמשך, כשיטה, ועוד. כל אלה גם יזכו את ראש העיר באהדת התושב הבוחר.

"לדעת כדי להצליח" קובעת התורה הגיאוקרטוגרפית: יצירת עיר חוסן מבוססת על "אסטרטגיה של מידע" תמוכת GIS אנליטי [לא שגרת], שתפותח עבור העיר תחילה, ואשר תהפוך אותה ל"עיר יודעת ומודעת" ברמות של בתים וקבוצות אוכלוסייה מובחנות קטנות, קרי, "מיקרו-אנליזה" של המרחב העירוני. שהרי, מידע ברמה גבוהה הוא המגשר בין הצורך והרצון לפעול, לבין היכולת לתכנן ולבצע.

מודל התחדשות שכונת 'הדר הכרמל', חיפה, באמצעות קהילות צעירים משימתיות

רונית דוידוביץ-מרטון, ליהי עין-גדי דוידוביץ

ד.מ.ר – תכנון ופיתוח ערים ואזורים בע"מ dmr@dmr.co.il

מודל התחדשות שכונת 'הדר הכרמל', חיפה, באמצעות קהילות צעירים משימתיות – משך מהלך ייחודי של מגזר שלישי העוסק בקהילות משימתיות, בשיתוף עם עיריית חיפה. ד.מ.ר תכנון ופיתוח בשיתוף עם פרי – דוידוביץ אדריכלים (2016) פיתחו את התפיסה, המודל ודפוסי היישום הפיסיים, הכלכליים והחברתיים. התפיסה המנחה את המודל מקשרת בין עשייה חברתית לבין התחדשות פיסית כלכלית; ומכאן – מימוש פוטנציאל גרעיני הצעירים בפעילים בהדר כמנוף להתחדשות המרחב. הפרויקט איתר את המרחב ה'ירוד' בשכונה כפוטנציאל ריכוז מאמץ ויצירת מאסה קריטית המניעה שינוי ומתאימה לחיי הקהילה; לצורך זה פותחו מגורים ברי השגה לצעירים בכלל ולצעירי הקהילות המשימתיות בהדר

בפרט, כזרו לתהליך התחדשות השכונה כמכלול. התנעת הפרויקט הינו פרי יוזמה של קבוצות צעירים, מכל קשת החברה הישראלית, אשר בוחרים לגור ביישובים עירוניים בפריפריה הגאו-חברתית. אלו, הצליחו בשיתוף עם קרן 'שחף', עם החממה הקהילתית של חיפה ועיריית חיפה להעלות על סדר היום התכנוני את קידום השתקעותן של קהילות צעירים משימתיות כרלבנטיות לתהליכי ההתחדשות הכוללים של השכונה; מהלך אשר עשוי לעשות את ההבדל.

בהרצאה קצרה נציג את המודל שפותח למתחם היושב במרכז של הדר, אשר היוותה במשך שנים רבות כליבת העיר חיפה המקשרת בין אזורים השונים. 'מודל הדר' נועד להוביל התחדשות ופיתוח סביבת חיים איכותית כוללת בסירקין, תוך שימור אופיו המיוחד של המקום, כחלק בלתי נפרד מהמרחב הסובב וכיערך מוסף' להתחדשות כלל רובע 'הדר הכרמל' בחיפה. המודל חייב פיתוח היצע מגורים מגוון, רלבנטי ומתאים לצעירים אשר ייצר מאסה קריטית שתתניע התחדשות במרחב הכולל. לקידום המודל הלכה למעשה אותרו כ-100 יחידות דיור זמינות בשלושה אפיקי פיתוח- במבנה מרוכז/ בפיזור במבני השכונה ובמבנים מיועדים לעיבוי ושיפוץ – להשכרה ולמכירה. אפיקי הפיתוח הללו יוצרים פריסה בכלל השכונה ובו זמנית ריכוז מאסה קריטית – החיונית להתנעת שינוי. נפרס את מרכיבי 'חבילת' ההתחדשות הכוללת ונדגיש את חדשנות בפרויקט במספר היבטים:

- התנעת התחדשות כוללת על בסיס הקהילה והעשייה החברתית
- פריסת מגוון הזדמנויות מגורים במתחם, אשר יצור באז של שינוי במתחם כולו – בתפזורת ובמוקד, במשולב.
- שילוב ושותפות בין העירייה, המגזר השלישי, הקהילה והמגזר העסקי – היזמי – להתנעת המודל ויישומו.

עיר פונה לים... פארק פונה לעיר - תחרות פומבית לתכנון הפארק החופי בצפון-מערב תל-אביב-יפו (תכנית תא/3700)

פרנסין דוידה הנוף, ליאור לווינגר

עיריית תל-אביב-יפו davidi_f@mail.tel-aviv.gov.il

סטודיו אורבנוף leor@nof.co.il

עתי"א-יפו רואה חשיבות רבה בפיתוח פארק החוף בצפון-מערב העיר כפארק בעל צביון אקולוגי תוך שמירה וטיפוח ערכי הטבע והנוף המייחדים את הסביבה החופית.

בראיה זו ומתוך מחויבות לחזון זה ולרצון לתת הזדמנות למשרדי תכנון אדריכלי ונופי מכל קצות הקשת לבטא את עצמם ואולי לייצג רחשי לבו של הציבור הרחב, מינהל ההנדסה בעיריית תל אביב-יפו, בשיתוף עם עמותת אדריכלים מאוחדים בישראל והאיגוד הישראלי של אדריכלי נוף, הכריז השנה על תחרות פומבית פתוחה.

המפגש בין חוף ים ורכס כורכר עם רובע עירוני חדש אינטנסיבי בשלבים אחרונים של תכנון מפורט, יוצר מתח ודילמות תכנוניות לא מעטות. האם הניגודיות

בין שימור ערכי טבע ונוף מחד והנגשתם לציבור הרחב מאידך, הינו בהכרח אוקסימורון, או שמה ניתן ליצור יחסי גומלין מרתקים וברי קיימא בין עיר וטבע. נציג את החשיבה שבבסיס התכנון העירוני בעורף הפארק ופתרונות המוצעים בחמש תכניות מפורטות מקבילות, היוצרות סדר שנע על השביל הזהב בין גיוון ואחידות. נציג גם את החזון העירוני לפארק אקולוגי, כאשר "הדובדבן" הוא כאמור האופן / האופנים בו / בהם העיר פונה לים, והפארק לעיר.

תוצג בהמשך ע"י "סטודיו אורבנוף אדריכלות נוף" בשיתוף עם Haugen/Zohar Architekt (Oslo, Norway), ההצעה "Sea You Soon" אשר זכתה בתחרות הודות למתן מענה לרבדים שונים תוך יצירת שפה עיצובית ייחודית איכותית, מכבדת ומקיימת.

הפרויקט מגדיר את הממשק בין העיר המתוכננת והפארק ע"י יצירת שלוש רצועות אורכיות מקבילות לעיר (טיילת העיר, ציר הפארק וציר הטבע) שדרגת פיתוחן הולכת ופוחתת בהדרגה. לאורך טיילת העיר פרוסים מספר מוקדים פעילים היוצרים עניין מבלי להשתלט על הטבע, הכל תוך ניצול טופוגרפיית המצוק והמרחב הטבעי, כדוגמת "הפורום" – מבנה בטון פתוח, היוצר מפגש מתוחכם "בין לבין" – בין בנוי וטבעי, חול ושמיים.

חמשת כללי הזהב להכנת תב"ע מוצלחת

גלי דולב, איריס גלבע, נעמה אפרתי, נועה כרמון

וקסמן גוברין גבע בע"מ info@wxc.co.il

בשנים האחרונות האתגר המרכזי בקידום סטטוטורי של תב"ע מפורטת הוא המורכבות המתמשכת של התהליך. מורכבות זו נובעת בראש ובראשונה מריבוי שכבות המידע אליהן יש להתייחס בתב"ע ביתר דיוק כדי שתהיה תועלתית וניתנת למימוש. גורם עיקרי נוסף למורכבות הוא העדכונים והתיקונים המוטמעים במסמכי התוכנית לאורך התהליך. יועצים מקצועיים של צוות התכנון, צוות ההנדסה העירוני, הועדה המקומית, לשכת התכנון המחוזית ולבסוף המציאות הסטטוטורית המשתנה לעיתים תכופות בישראל... כל אלה תובעים עדכון מתמשך של התכנון המוצע, וגוררים בחינה של השלכות העדכונים על כל אחת משכבות המידע. צוות החטיבה לבינוי ערים בוקסמן גוברין גבע פיתח עקרונות לניהול תב"ע שתכליתם קידום מקצועי ויעיל של תב"ע. העקרונות גובשו בבחינת "אין הביישן למד", ומבוססים כמובן על לקחים שהפקנו מניסיון מגוון בפרוייקטים שהובלנו. זכות הקניין – חוק יסוד במדינה דמוקרטית.

מיפוי וניתוח של שכבות הבעלות לצורך קביעת מתווה תכנוני, שמאי של התכנית. טיפול בלתי מדוייק בנושא ימנע את רישום המגרשים החדשים בטאבו, גם אם התב"ע אושרה.

מסלו אמר את זה לפנינו

בחינת מערך התשתיות הקיימות בתחום התכנית, והשפעתן על הפתרון התכנוני ושימותו. תכנון מדוקדק של מערכות תשתית מסוג מים, ביוב וניקוז הוא הבסיס לתוכנית איכותית ומימושה בפועל.

"תפתחו את העיניים, הסתכלו סביב... " (נעמי שמר)

סיורי שטח בהשתתפות יועצים לשם בחינת סביבת התוכנית ומיפוי שימושים קיימים הצפויים להשפיע על התכנית בהיבטים הסביבתיים.

לצפות את הבלתי צפוי

ניהול תבע דורש ריכוז ומיפוי סיכונים אשר עתידים להשפיע על התוצאה התכנונית. סקר סיכונים כוללני ועדכנו לאורך התהליך הוא המפתח להצלחה, מניעת כשלים ופתיחת חסמים.

סקירה סטטוטורית ושוב סקירה סטטוטורית

בחינה מעמיקה של תוכניות מאושרות מן הרמה המקומית ועד לתוכיות ארציות, וניתוח ההשלכות של הוראותיהן תחום התוכנית. חשוב לעדכן את הסקירה בכל עדכון של הקו הכחול.

בין צבא לתאגיד, האם יש מקום גם למטרופולין? שדה תעופה בחיפה (תת"ל/80)

ליאת דופור-דרור

הוועדה לתשתיות לאומיות LiatDu@iplan.gov.il

שדה התעופה חיפה קיים מתקופת המנדט הבריטי. השדה משרת תעופה פנים-ארצית לאילת, וטיסות בינלאומיות קצרות לקפריסין ויעדים קרובים. עד לאחרונה שרת גם את בסיס הטכני של חיל האוויר, שכבר אינו פועל. שני הגורמים הפעילים בשדה (רשות שדות התעופה ומשהב"ט) הינם בעלי המקרקעין.

מבחינה סטטוטורית, מרבית שטח השדה מצוי בתחום יעוד "שדה תעופה" על פי תכנית מספר חפ/222 משנת 1938, אולם חלקה הצפוני של רצועת המסלול הפעילה היום מצוי מחוץ ליעוד שדה תעופה (ביעוד תעשייה), וכך גם השטחים המתוכננים להארכת המסלול צפונה.

עיקרי התכנית: הארכת מסלול הטיסה לשם הפיכת השדה לשדה בינלאומי והסרת מגבלות על הסביבה הנובעות מהתכניות התקפות כיום, בהן קיימות התייחסויות למסלול ההמראות והנחיתות הצולב.

בתכנית האב של נמל חיפה הופיעה הארכת המסלול והפיכתו לנמל תעופה בינעירוני.

מטרת התכנית: יצירת בסיס סטטוטורי לקביעת מאפייני פיתוחו של שדה התעופה והשפעותיו על הסביבה.

זירה של אינטרסים סותרים: תמ"א/13/ב-1 – תכנית לעורף נמל חיפה שהוגשה ע"י חני"י, כוללת את שטח שדה התעופה כעורף נמל. תמ"א/13/א-4 – תכנית חזית הים העירונית בחיפה, שאושרה במועצה הארצית באוגוסט 2016, הנחתה על העתקת הבסיס הצבאי של חיל הים מאזור הנמל הישן לאזור הנמל החדש, ומשרד הבטחון מתנגד לקיום שדה תעופה במקום. תכנית המתאר המקומית מייעדת חלק מן השטח למגורים, ורמ"י פרסמה מכרז על השטח.

שלב תכנוני: הכנת תסקיר השפעה על הסביבה, לאחר הגשת דו"ח חלופות. פורסמה הודעה לפי ס' 77 לחוק התו"ב.

Built Environment Education – כמענה לאתגר הציפוף העירוני בישראל

ענת הורוביץ הראל

החברה להגנת הטבע anath@spni.org.il

"תכנון ערים אינו למבוגרים בלבד. ילדים בכל הגילאים יכולים להבין את הצורך בעיר טובה, בטוחה ונוחה יותר. אלמלא הם יבינו זאת, וזה יהפוך לידע בסיסי כמו הא-ב, לעולם לא נוכל לקוות להפוך את עירנו לבית בריא ומאושר לילדינו ולנכדינו" (מתוך חוברת שפורסמה ב-1937 ע"י ועדה לתכנון העיר ניו יורק בראשות ראש העיר לה גארדיה).

פסקה זו רלוונטית מתמיד למדינת ישראל של ימינו. המענה לאתגר המרחב האורבני הוא נושא ליבה אסטרטגי במדינה מאחר ויותר מ-90% מתושביה מתגוררים בערים, ונתון זה אף צפוי להתעצם בשנים הבאות נוכח גידול האוכלוסייה וצמצום משאב הקרקע.

קהילת המתכננים ושוחרי הסביבה מדברת מזה שנים בשבחי העירוניות, הן כמפתח לאיכות חיים טובה יותר לתושבי ישראל והן כאמצעי לניצול חכם של משאב הקרקע. אלא שבישראל עדיין מיושמת מדיניות פיתוח בזבזנית במשאב הקרקע, כאשר מדי שנה מנוצלים שטחים לבנייה בגודל העיר תל אביב ומגמת הבנייה צמודת הקרקע החריפה בעשרים השנים האחרונות.

במקביל לשינוי מתבקש במדיניות הממשלתית, עולה הצורך להכין את דור העתיד של תושבי ישראל לחיים במרחב העירוני, מאחר ולצד אתגרי הציפוף ילך ויגבר העיסוק הציבורי באיכות החיים העירונית.

כיום, תכנון ערים הוא שפה הרחוקה מהישג ידם של המשתמשים הראשוניים במרחב הציבורי. הסביבה העירונית מוכרת היטב למשתמשים בה בחיי היום יום, אבל לעיתים יש צורך לעורר את העניין ולהפנות את המבט במטרה לייצר הבנה טובה יותר לאופן בו המרחב העירוני עובד ומתפקד, יחסי הגומלין בין אלמנטים המרכיבים אותו והיוצרים את סביבות החיים שלנו, יחסי הגומלין בין האנשים לסביבתם ומידת האחריות והשותפות במרחב. כל אלו הם רכיבים בסיסיים ליצירת חיים עירוניים משגשגים ומותאמים לתושבים, קטנים כגדולים.

Built Environment Education הוא קונספט שהתפתח בעולם ב-20 השנים האחרונות. מטרתו לבחון את הסביבה הבנויה ואת התהליכים המעצבים אותה. קיימות דוגמאות רבות בעולם לפרויקטים שבמסגרתם ילדים ובני נוער לוקחים חלק בעיצוב חזון והפיכת העיר שלהם למקום טוב יותר. המחקר מוכיח כי לפרויקטים מוצלחים מסוג זה השפעות חיוביות הן לטווח המידי והן לטווח הארוך – על המשתתפים, על בתי הספר ועל הקהילה.

יישום של קונספט זה בישראל עודנו בראשית הדרך. מדובר באתגר הדורש הירתמות משותפת של משרדי ממשלה, ארגוני חברה אזרחית ושלטון מקומי. יש

ביכולתו לתרום במספר היבטים: ראשית, פיתוח אוריינות תכנונית - הקניית ידע וכלים שיעודדו השתתפות הציבור בתהליכי תכנון וטיוב הסביבה הבנויה. שנית, פיתוח תחושת אחריות ושייכות לסביבה העירונית ולמרחב הציבורי, כהרחבה של השייכות והאחריות למרחב הפרטי. ושלישית, הפנמת היתרונות שבצפיפות אורבנית (יתרונות חברתיים-כלכליים, שמירה על שטחים פתוחים...). בכך יזרעו זרעי תפיסה המכוונת לניצול חכם של משאב הקרקע, לפיתוח חוסן חברתי ויצירת מרחבים וסביבות חיים מתפקדים ומיטביים, ולאזרחות פעילה ומעורבת בסביבה העירונית.

יחסי ילדים ומרחבים: מחקר ועיצוב עירוני בהשראת הגישה Reggio Emilia שהתפתחה ב-

צמרת הראל

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל zameret.harel@gmail.com

למה באמת חשובה צורת הכיכר? מה "עושה לנו" הטופוגרפיה העירונית? מה הקשר בין תכנון כפי שהוא, לתוצרי התכנון בעיני הקהילה המקומית? איך אפשר לברר שאלות אלו בהקשר מקומי? בדרך יצירתית? תוך עבודה עם ילדים? "ערים טובות לילדים הן ערים טובות לאנשים" (פרופ' קרלה רינלדי, רג'יו אמיליה, איטליה).

המחקר קושר יחד את הצורות הפיזיות של המרחב העירוני ואת התנהגותם והתנהלותם של ילדים בסביבות עירוניות אלו. העבודה עם ילדים במרחב נבחנית כשיתוף פעולה בין חינוך וארכיטקטורה ליצירת תשתית לתכנון מרחבים עירוניים באשר הם. אין מדובר ביצירת סביבות מותאמות או שאינן מותאמות לילדים, אין מדובר בגמישות תכנונית עבור ילדים, אלא בשינוי תפיסה, בחקר יחסי הגומלין בין ילדים לבין עירם כבסיס לפעולה תכנונית.

תכנון אשר מושפע מעקרונות רג'יו אמיליה יבקש לתת מקום לילד החוקר והמגלה, המשתתף ומשתמש במרחב ככלי להבנת עולמו האישי, יכולותיו הגופניות, מקומו ויחסיו החברתיים ופרשנות העולם הסובב.

בבסיס המתודולוגיה בחינת היחסים בין הגופני למרחבי בניית המרחב העירוני. לילדים היכולת ללמד ארכיטקטים כיצד העיר נחוות ומה משמעות החוויה. המחקר פותח פתח ליצירת רגישות וערות אצל מתכננים, לאופן הסתכלות שמתוך התבוננות והזדהות, ופחות מתוך סכמות שגורות וחזרתיות אל היחס המשמעותי שבין גוף – לתנועה – לקבוצה חברתית – למרכיבים בנויים – לצומח וכו'. העיר נבחנית כמרחב של יחסים.

למורים ומחנכים המחקר מדגים בניית ידע במרחב ע"י הילדים, מתוך ובעזרת תכונות המרחב.

שכנות של עיר ותעשייה: הסיפור המיוחד של 'פורום תעשייה קהילה בזן'

אמיתי הר לב

מודוס - תהליכים שיתופיים בע"מ amitay@modus.org.il

פורום תעשייה קהילה של קבוצת בזן הוקם בשנת 2010 ביוזמת כרמל אוליפנינס, שבאותה עת היה עדיין מפעל עצמאי טרם האיחוד עם קבוצת בזן. עד היום, שואלים רבים אם פורום הדיאלוג היה סיפור הצלחה המציג דרך חשובה לניהול הממשק שבין התעשייה למגוון בעלי העניין ולתושבים השכנים, או היה זה דווקא כישלון שיש ללמוד ממנו. כרמל אוליפנינס עלה בחודשים האחרונים לכותרות בעקבות טענות חמורות לזיהום אוויר קשה, צו סגירה מנהלי שהוציא ראש עיריית חיפה ופסילתו על ידי בג"צ.

הממשק והמודל תעשייה, ובעיקר תעשייה פטרוכימית (המגלמת פוטנציאל זיהום וסיכון מיוחדים) הפועלת בהיקפים משמעותיים בשכנות לאזורים עירוניים מהווה אתגר מובנה. הממשק, או מערכת היחסים בין כלל בעלי העניין מורכבת, מאתגרת ורבת פנים. בהפשטה, מחד, המפעלים מהווים סיכון ובמקרים רבים מהווים מפגע סביבתי בדרגות חומרה שונות. מאידך, המפעלים יוצרים פעילות כלכלית משמעותית, מספקים מאות או אלפי מקומות עבודה לתושבי האזור ויש להם תפקיד בכלכלה העירונית של הרשויות הסמוכות. כבר משנות ה-80 של המאה העשרים, ניסתה התעשייה הפטרוכימית בארצות הברית מודלים לניהול הממשק שבין המפעלים ל"תושבי גדר". המודל העיקרי כונה CAP - Community Advisory Panel. במקומות רבים הוקם פורום דיאלוג בין המפעל לנציגי הקהילה שהתמקד בעיקר בהנגשת מידע ובניית פלטפורמות לשיתופי פעולה במקרה אסון, כחלק מניהול הסיכונים. פורומים כאלו עבדו שנים רבות בצפון אמריקה והמודל היווה את הבסיס להקמתו של פורום דומה בנגב ובמועצה המקומית התעשייתית תפן. שני הפורומים פעלו לפני הפורום של בזן. בשנים שלאחר פורום בזן הובילה חברת מודוס עוד פורום דיאלוג משמעותי עבור חח"י.

מי השתתף? פורום דיאלוג קהילה תעשייה היווה פלטפורמה ייחודית לרב שיח בין נציגי בעלי עניין מגוונים במרחב. השתתפו בו נציגי ארגוני חברה וסביבה, אקדמיה, פעילים, נוער, נציגי קהילות שכנות, אנשי חינוך, מדע ועוד. מצד המפעל השתתפו ממלאי תפקידים בכירים וסמנכ"לים מתחומי התפעול, הסביבה, ניהול הסיכון, משאבי אנוש, ווועד העובדים.

חזון ומטרות חשוב לציין כי בשנת 2010 מושגים כגון 'Corporate Sustainability' או המונח 'Stakeholder Engagement' לא היו שגורים. מפעלים עדיין פעלו ל"אחריות חברתית/סביבתית" ועיקר פעולתן היתה הוצאת דיווחים, תרומות ופעילות התנדבות בקהילה. חזון קבוצת בזן בהקשר של ניהול ממשק מחזיקי העניין שלה היה: "קבוצת בזן היא חלק בלתי נפרד ממרקם החיים באזור חיפה. היא מקור לגאווה, דוגמא לחיים טובים בצוותא עם הקהילות העוטפות, מתוך אסטרטגיה של אחריות וקיימות ובעלת חתימה סביבתית נמוכה. החברה נתפסת כחברה היוצרת ערך מוסף למשק הישראלי וכולם מבינים את הצורך בה". המטרות המרכזיות לפורום הדיאלוג, שהוגדרו על ידי הנהלת הקבוצה היו: ליצור אקלים התומך ביכולתה של הקבוצה לקדם את עסקיה, לחזק את יתרונותיה

בטווח הארוך ואת שרידותה העסקית ולשפר את הבנתה לגבי הסביבה בה היא פועלת.

התהליך. הפורום פעל במשך שנתיים וחצי, תחילה רק עם כרמל אוליפנינס ולאחר האיחוד עם בזן, עם הקבוצה כולה. בסה"כ התקיימו יותר מ- 25 מפגשים של פורום הדיאלוג. הוקמו 2 צוותי משימה שפעלו בנושאים: הנגשת מידע סביבתי והיערכות הקבוצה לחירום. צוות הנגשת מידע אפיין את המידע הרצוי לקהילה לגבי השפעות פעילות המפעל על הסביבה. צוות היערכות לסיכון ניסה ללמוד יחד סוגיה מורכבת זו ולגבש אסטרטגיה מוסכמת. הפורום הקדיש זמן לתביע של בזן, לאירועי חומ"ס בהן נהרגו עובדי המפעל ולמגוון סוגיות נוספות. לאחר שנה לפעילות הפורום החל תהליך איחוד בין כרמל אוליפנינס לקבוצת בזן. התהליך יצר אתגר משמעותי לפורום. היעדר פנות ניהולית וחילופים תכופים של ממלאי התפקידים יצרו קושי שהלך וגבר עד לסיום פעולת הפורום.

תובנות לסיכום שינוי מערכת היחסים בין התעשייה לעיר ולתושביה הוא צורך משמעותי של כלל המעורבים. המצב הקיים פוגע בכלם ואינו יוצר ערך משותף, שניתן לייצר.

הפלטפורמה של פורום דיאלוג מתמשך בין מפעל לנציגי מחזיקי עניין היא פלטפורמה אפקטיבית בעלת פוטנציאל משמעותי לניהול ולשינוי הממשק שבין תעשייה לעיר.

כדי ליצור הצלחה לאורך זמן, חשוב מאוד להתנהל מתוך כנות, להיות מחויבים לפעולה, לשינוי וליצירת ערך משותף, להיות ברי אמון, להשקיע משאבים, לגלות מנהיגות ולהקצות פנות ניהולית. בנוסף, נדרשת הכנה משמעותית וליווי מקצועי מראשית הדרך ולכל אורכה.

מתכננים בקנה מידה קטן: תובנות של ילדים על העיר ועל תכנון

דנייה ואקנין, אילת קסטלר

מיזם "מתכננים בקנה מידה קטן" - תוכנית עירונית לשיתוף ילדים בתהליכי תכנון" danyavaknin@gmail.com, ayeletkestler@gmail.com

ילדים מתחת לגיל 14 מהווים כ-28% מהאוכלוסייה בישראל. כמו מבוגרים, גם ילדים חווים ומשתמשים בעיר באופן פעיל ואינטנסיבי - בדרכם למסגרות החינוך ולחוגים, בשבילי האופניים, במרחבים הציבוריים וברחובות העיר. למרות היותה חלק בלתי מבוטל מהאוכלוסייה הכללית, אוכלוסיית הילדים היא אחת האוכלוסיות המודרות ביותר מתהליכי התכנון בישראל.

מקבלי ההחלטות, מתכננים ואדריכלים לרוב לא תופסים ילדים כשותפים לתהליכי תכנון ועיצוב המרחב, וכמעט ולא עורכים עמם שיח בנושא. לילדים אין גישה אף לזכות הבסיסית להגשת התנגדויות, שכן מעבר לקושי לפענח את הפרסומים להפקדת תוכניות, כקטינים אינם יכולים להצטרף להליך מסוג זה ללא אישור של הוריהם. מציאות זו יוצרת מצב אבסורדי בו קולו של הדור עברו מתכננים ובונים את העיר אינו מושמע, וכתוצאה - אינו נלקח בחשבון.

עם זאת, ישנם לא מעט ניסיונות מעניינים וחשובים לשיתוף ילדים בתכנון המרחב הציבורי. אלו בדרך כלל מגבילים ילדים לסביבה הנתפסת על ידי המתכננים והאדריכלים כ"טבעית" להם - תכנון חצרות בתי ספר, גינות משחקים ולעיתים גם מבני ציבור.

בהרצאה זו נבקש לאתגר נטייה זו של אנשי המקצוע, ולהביא תובנות של ילדים הנוגעים לכלל המרחב הציבורי בעיר. ההרצאה תציג את הסוגיות הבולטות, המחשבות והתובנות של ילדים בנוגע לסביבה העירונית, ותשאל מה יש לנו המתכננים ללמוד מהילדים על העיר ועל תפקידנו כמתכננים.

כלל התובנות מובאות כמסקנות במסגרת פיילוט של התוכנית מתכננים בקנה מידה קטן - תוכנית עירונית לשיתוף ילדים בתהליכי תכנון. תוכנית זו, אשר זכתה לאחרונה בציון לשבח בתחרות המתכננים "להעיר" של מנהל התכנון, מבקשת לייצר פלטפורמה לקידום שיתוף פעולה בין הרשות המקומית לילדים בעיר באמצעות עריכת תהליך תכנוני בקנה מידה קטן אך משמעותי.

הדרך ל-1948: קריאה מחודשת ב'תוכנית שרון'

שירה וילקוף

אוניברסיטת ברקלי shira@berkeley.edu

החשיבה קדימה לעבר 2048 מזמינה אותנו גם לחזור לרגע ההיסטורי של 1948, לתקופה המכרעת בה עוצבה מפת ההתיישבות בד בבד עם גיבוש מחשבת התכנון הלאומי. ההרצאה תציע קריאה מחדש בשורשיה המקצועיים והאינטלקטואליים של 'תוכנית שרון', תוכנית האב לפיזור אוכלוסיה 1951. תוך התחקות אחר תפיסותיהם השונות של אנשי מפתח בצוות התכנון בראשותו של האדריכל אריה שרון, אבקש להציע תיקון לסיפור ההיסטורי הקיים, המעמיד את סדר היום של המודרניזם האדריכלי מבית היוצר של הבאוהאוס כעקרון המוביל בתוכנית. תחת זאת, אפנה את הזרקור לאופן בו סוגיות תכנון מקצועיות שימשו כאבני היסוד של התוכנית. בפרט, אבחן את השפעתו המכרעת של אחד המתכננים הבכירים בצוות שרון, אליעזר ברוצקוס (1907-1986). למרות שהיתה תרומתו הרעיונית גדולה מזו של שרון, עמדה דמותו בצלו של בוגר הבאוהאוס הנודע. ברוצקוס היה שייך לקבוצת מהנדסים עירוניים אשר כבר משנות השלושים החלה לנסח מדיניות תכנון ברמה הלאומית והתחבטה בשאלות כגון הסדרת שימושי קרקע לאומיים, המתח בין פיזור לציפוף עירוני, יחסי עיר-מטרופולין, ושאלות של תכנון כלכלי ודמוגרפי - דילמות המלוות אותנו עד ימינו אנו. בהרצאה זו אבקש להדגים לא רק את כוחו של רגע מכונן זה כמצע לחשוב על העתיד ב-2048, אלא גם להדגיש את הצורך ביצירת סיפור היסטורי תכנוני עצמאי, כזה הנחלץ משאלות אדריכליות מובהקות של אסתטיקה, עיצוב צורני וימכונת מגורים, ומעשיר את הידע ההיסטורי והשיח המקצועי הרחב כאחד.

על פסיכולוגיה, מורפולוגיה ותמהיל עסקי: זיהוי המפתחות להתחדשות מוצלחת של רחוב סוקולוב בחולון

איריס ורזגר, שרון בנד

במידה, תכנון עירוני ופיתוח אסטרטגיה עסקית וקהילתית
irisara68@gmail.com | sharon.band@gmail.com

רחוב סוקולוב בחולון מהווה ציר רחב עירוני וחלק מרכזי מהשלד האורבני של העיר מראשית התפתחותה ועד היום. מדובר ברחוב עירוני מעורב המשלב חזית מסחרית בקומת הקרקע ומגורים מעל. לאורך הרחוב ובסביבה הקרובה התפתחה גם התשתית הציבורית והתרבותית של העיר.

בדומה לתהליכים רבים דומים ברחבי העולם, חווה הרחוב תהליך של סטגנציה שהביאה להזדקנות התשתיות ולבריחת עסקים אל הקניונים ואל מרכזים מסחריים אחרים בעיר. בימים אלו מקדמת העירייה תהליך התחדשות מקיף לרחוב במטרה להחזירו למקומו הראוי והמרכזי על מפת המגורים, המסחר והבילוי בעיר.

אחד האתגרים המשמעותיים הניצבים בפני רשויות מקומיות המעוניינות לשדרג ולחדש רחובות עסקיים מרכזיים בעיר, טמון בהשפעה המוגבלת שיש להן על התמהיל המסחרי ועל תדמיתו של הרחוב. כדי ליצור תהליך התחדשות אפקטיבי לרחוב, חשוב לבצע דיאגנוזה מקיפה, רב ממדית ואיטרדיסציפלינרית.

אופיו של הרחוב מוגדר ע"י המורפולוגיה שלו, הטופוגרפיה שלו, ריהוט הרחוב המצוי בו, הסדרי התנועה והתפעול, תמהיל העסקים שהתפתח בו וכן מאפייני התושבים והמסחר הקיימים בו. פרמטרים אלו מחייבים ניתוח עומק המשלב הבנה באדריכלות, בתכנון, בפיתוח מסחרי ובפיתוח קהילתי והיכולת להגיע לבעלי העניין ולהוציא מהם תובנות משמעותיות קריטיות לתהליך ההתחדשות.

- תהליך הניתוח הרב שלבי והמורכב בסוקולוב כולל בין היתר:
 - דיאגנוזה עסקית המבוססת על מיפוי וניתוח פיזי של המרחב הציבורי והעסקי.
 - ראיונות עומק עם כל בעלי העסקים ברחוב
 - שיתוף ציבור מקיף עם מעגלים שונים של תושבים
 - יצירת חזון ויעדים לתהליך ההתחדשות
 - בניית מתווה לתהליך ההתחדשות בטווח הקצר והארוך.
- התהליך מתבסס על שימוש בתהליכי דיאגנוזה ומיפוי ייחודיים המאפשרים לעירייה לגבש תובנות מגוונות, כגון:
- הבנה מעמיקה של התמהיל המסחרי הקיים לאורך הרחוב, מידת יציבותו וחוסנו וביצוע התערבויות קריטיות שישפרו את התפקוד של המקטעים השונים.
 - ביצוע מעקב מתמשך על אופן התפתחות המסחר לאורך זמן.
 - מיתון קונפליקטים קיימים ופוטנציאליים בין העסקים והתושבים.
 - ניסוי התערבויות שונות זמניות היכולות לאפשר בחינה של משמעויות התכנון בטווח הארוך.
 - גיבוש תכנית השיקום תכלול הצעות להתערבויות פיזיות בדרגות אינטנסיביות שונות, יצירת מתווה לפעילויות ולאירועים קהילתיים לקהלי

יעד שונים שיעודדו את התחדשות המסחר, גיבוש תקשורת מחודשת עם המגזר העסקי ברחוב ובסביבתו והקמת מנהלת עסקים שתעסוק בפיתוח המרחב והתחדשותו.

התכנית המתגבשת לרחוב סוקולוב תבהיר את מידת הרגישות הנדרשת מצד הרשות המקומית בביצוע תהליכים מסוג זה ותסייע בהגדרת כלים אופרטיביים המהווים תנאי להצלחת התערבויות מוניציפליות בתהליכים החותרים להתחדשות עסקית וקהילתית.

מסד לאומי לנתוני טבע עירוני - לאור אג'נדת קיטו

יעל זילברשטיין-ברזידה

החברה להגנת הטבע yaelz@spni.org.il

באוקטובר 2016 התקיים כנס הביטאט 3 בקיטו, בירת אקוודור. מטרת הכנס, המתקיים אחת ל-20 שנה, הינן בין היתר, קידום פיתוח עירוני בר קיימא והתמודדות עם אתגרים עירוניים חדשים.

בכנס נכחו נציגים מכל העולם, החל מנציגי גופים בינ"ל, נציגי ממשלות ורשויות עירוניות וכלה בנציגי ארגוני מגזר שלישי ומגזר עסקי. נציגי מדינת ישראל (משרד הבינוי והשיכון) חתמו על אמנת קיטו ובכך הצטרפה האמנה לרשימת אמנות סביבה בינלאומיות עליהן חתומה ישראל, דוגמת אמנת רמסר לשמירה על מקווי מים מתוקים (1975), אמנת ריו לשמירה על מגוון ביולוגי (1992), אמנת ברצלונה לשמירת הים התיכון (1995), פרוטוקול קיטו (1997) ועוד. אמנת קיטו משרטטת בפירוט את האופן שבו צריך לתכנן את ערי העולם בעשורים הקרובים, לנוכח האתגרים החברתיים והסביבתיים העצומים הקיימים בהן. לתחום הסביבה, האקלים והמגוון הביולוגי ביטוי ברור וחד באמנה. האמנה כוללת כ-20 סעיפים הרלוונטיים לנושאי שמירת טבע וקיימות, בהם לא רק מכירים באתגרים, אלא גם מתמודדים עם מחויבויות לשינוי. אובדן המגוון הביולוגי, לחץ על מערכות אקולוגיות וזיהומן, צורך בהתאמת אופן התכנון למערכות האקולוגיות, שימור מינים אנדמיים הם חלק מהנושאים הבאים לידי ביטוי באמנה.

לתפיסתנו, תנאי חשוב בעמידה בהתחייבויות האמנה, הינו השלמת בניית מסד נתונים לאומי עדכני, הסוקר את מצאי התשתיות הטבעיות במרחב העירוני בישראל. על פי בסיס המידע יוכלו הערים לנהל ולשמור את המגוון הביולוגי בתחומן, לטפח סביבה עירונית טבעית ואיכותית ולהקים רשת אתרי טבע עירוניים שישמרו את הטבע בתחומם וישמשו כמרכזים להעצמה קהילתית ולקירוב הציבור לטבע. תהליך זה החל בישראל לפני כ-15 שנה, בהובלת המשרד להגנת הסביבה, החברה להגנת הטבע, קרן ברכה ורשויות עירוניות נבחרות.

כיום קיימים סקרי טבע כלל-עירוניים ב-22 ערים בישראל, מתוך 78 רשויות עירוניות. את מרבית הסקרים ערכה יחידת סקרי הטבע העירוניים של החברה להגנת הטבע, אך מספר סקרים נהלו ע"י אנשי מקצוע פרטיים (עבור הרשויות העירוניות). סקרי טבע כלל-עירוניים ממפים ומתעדים ערכי טבע בתחום המוניציפלי של העיר.

ערים שונות בארץ, נמצאות בתהליכים מתקדמים בשימוש במידע שהתקבל מסקרי הטבע בתחומן. מסד הנתונים משמש את הרשויות, על מגוון האגפים הפועלים בהן. המידע מוטמע בתכניות המתאר הכלל-עירוניות, בהליכי תכנון מפורטים, במערכות הממ"ג העירוניות, בתכנון אתרי טבע עירוניים, במערכת החינוך הסביבתי, בהנחיות הגינון העירוני ועוד. דוגמאות לאתרי טבע עירוניים ניתן לראות בנתניה, תל אביב, ירושלים, הרצליה ועוד. הערים ירושלים, תל אביב וכפר סבא, פרסמו מדיניות לתשתיות הטבע העירוני ועיריית ירושלים אף מקדמת בימים אלו תכנית סטטוטורית לטבע בעיר. בנוסף, בערים נתניה, תל אביב-יפו, פרדס חנה-כרכור וירושלים משתמשים בשירותי אקולוגים, המלווים את מחלקות העירייה בקידום הליכים המקיימים תשתיות טבעיות עירוניות לאורך זמן. אנו תקווה כי ערים נוספות יצטרפו למאמץ הלאומי וכי עד שנת 2021 ימופו כלל ערי ישראל ויתקבל מסד ארצי כולל של תשתיות הטבע העירוניות.

המשרד להגנת הסביבה, באמצעות החברה להגנת הטבע סיים לאחרונה כתיבת מסמך מדיניות ארצי לתשתיות טבע עירוני, אשר יושק ויופץ בקרוב. במסמך זה יוכלו להיעזר רשויות שירצו לקדם מדיניות עירוניות לטבע בתחומן.

בהרצאה יוצגו דוגמאות שונות לשימוש במסד הנתונים הלאומי בערים השונות, בדגש על הטמעה בתכניות סטטוטוריות. בנוסף יתוארו בקצרה פרויקטים חדשניים לשימוש בנגר עירוני לטובת פיתוח שטחים ציבוריים ייחודים (עמק הצבאים ופארק הרצליה) ושילוב תשתיות טבעיות בפרויקטים לשימור דוגמת בית הנסן וחומות העיר העתיקה בירושלים.

דו"ח על פעילות הוועדה הארצית לתכנון ולבנייה למתחמים מועדפים לדירור (הותמ"ל)

אסף זנזורי

החברה להגנת הטבע asafz@spni.org.il

החוק לקידום הבנייה במתחמים מועדפים לדירור (להלן חוק הותמ"ל), אשר אושר באוגוסט 2014, הורה על הקמת הוועדה הארצית לתכנון ולבנייה של מתחמים מועדפים לדירור. צעד זה מהווה המשך לחוק הליכי תכנון ובנייה להאצת הבנייה למגורים (הוראת שעה), (להלן חוק הווד"לים). מטרת חוק למתחמים מועדפים לדירור (חוק הותמ"ל) הינה קידום יעיל ומהיר של תכניות בניה לדירור ביחס למתחמי קרקע, שהוכרו על ידי הממשלה כמתחמים מועדפים לדירור, במסגרת הליך תכנוני מיוחד הנותן עדיפות ברורה לפיתוח באדמות מדינה. לוועדה ניתנו מרבית הסמכויות של המועצה הארצית לתכנון ולבניה, כמו גם סמכות לקבוע תכניות שהוראותיהן גוברות על הוראות הקבועות בתוכניות מתאר ארציות אחרות, למעט תמ"א 35.

החברה להגנת הטבע בחנה את פעילות הוועדה לאורך שנתיים וסיכמה את המסקנות בדו"ח. הבעיות המרכזיות שעולות בדו"ח הנם כדלקמן:

חוק הותמ"ל הוצג לציבור כצעד משלים ליוזמה לעידוד לדירור לאומי להשכרה, אך עדרת בו התייחסות למטרות חברתיות. כמו כן, החיוב בחוק להקצאה של 30%

מיחידות הדיור לטובת השכרה לטווח ארוך וקצר, לוקה בחסר בתוכניות רבות המקודמות במסלול הותמ"ל.

אחד הכשלים המרכזיים של החוק הינו שהוא מתמקד רק בקיצור הליך התכנון כפתרון למשבר הדיור, ונמנע מטיפול בחסמים העיקריים של תחום הבנייה והדיור; פתרונות תחבורתיים, תשתיות ביוב ומים וכד'.

הותמ"ל נתקלת במכשולים אשר אינם פתירים בלוח הזמנים הקצר שהחוק מציב לה במסגרת הליכי תכנון מזורזים (סביבה, תשתיות תחבורה וכד'), ועל כן היא מטילה את האחריות לטיפול והתמודדות במכשולים אלה על צוות מלווה ממשלתי. זאת, במקום לפתור את הסוגיות במסגרת הליך תכנון מושכל ולפרט בתוך הוראות התוכנית את התנאים לביצוע שלבי התוכנית וחמור לא פחות הוא, שהחלטות הצוות המלווה תתקבלנה הרחק מעיני הציבור.

וועדה זו מקדמת תכניות שונות בערים, הכוללות לעיתים בנייה של אלפי יחידות דיור, המנוגדות לעקרונות התכנון של תכניות מתאר כוללניות קיימות, או בשלבי הכנה ואף, ללא הלימה והישענות על תכנית המתאר המחוזית.

לסיכום - במקום לנצל את משבר הדיור לשם עלייה ברמת התכנון וכהזדמנות להתחדשות עירונית ופיתוח תחבורה בת קיימא, תוך הפניית המשאבים הנדרשים לוועדות התכנון הקיימות וחיזוקן, מופנה המאמץ להקמת ועדות תכנון חדשות שמקדמות תכנון מהיר וירוד של שכונות פרבריות מבוססות רכב פרטי. תכנון זה פוגע ומצמצם את רווחת הדור הנוכחי ותחריף משמעותית את המשבר התחבורתי והסביבתי לדורות הבאים.

יציאה מגדרות ומתקרת הזכוכית - סוגיות לעתיד הערבים בישראל לקראת 2048

ראסם ח'מאיסי

אוניברסיטת חיפה Khamaisir@gmail.com

רוב האזרחים הערבים הפלסטינים (להלן הערבים) מרגישים כלואים בין גדרות, כשמעליהם תקרת זכוכית שחוסמת את שיתופם בבניית ובפיתוח המרחב הציבורי במדינה ובאפשרות לנכס לעצמם חלק ממנו. מעמדם ומצבם אלו, שקובעים את עתיד האזרחים הערבים בפרט ועתיד מדינת ישראל בכלל, נובעים מגורמים פנימיים - אופי היחסים בתוך מדינת ישראל; וחיצוניים - היחסים בין מדינת ישראל לבין המדינות הערביות והמוסלמיות השכנות. יחסי ישראל עם המדינות סביבה לא מתקדמים מעבר לאמירה שישראל שואפת לצאת ממצב האי ו/או הקצה אל מצב של כינון קשרים נורמליים, או לחלופין, שישראל רוצה להתקדם ממצב של "גוף במזרח וראש במערב", או ממצב של טרום-מדינה, למדינה הבנויה כמדינה מודרנית. אי לכך, וניסיון חיזוי עתיד ישראל לקראת ארבעת העשורים הבאים בפרט, יוכלו להיעשות בצורה ראויה וחכמה, שרואה את התמונה בשלמותה יחד עם הגורמים המשפיעים על יצירתה ועיצובה בעתיד, רק אם נפסיק לנקוט בגישה המאמצת את הפרדיגמה הדיכוטומית. למשל, יחסי יהודים-ערבים; דת-מדינה; מיעוט-רוב; כלכלת שוק לעומת כלכלה מתוכננת וכד'. במקומה יש

לאמץ את הפרדיגמה המערכתית והמודולרית הרואה את התמונה כולה ומזהה את המשתנים המשפיעים, גם אם בעוצמות שונות, על גיבוש תסריטים עתידיים אפשריים. או לחלופין, ליצור בעזרת משתנים אלו תסריט רצוי, ממנו אפשר לבנות אסטרטגיה ולגזור מתוכה מדיניות אופרטיבית. כך אולי ניתן להגיע לחוף מבטחים בעת חיזוי ובנייה של תמונת העתיד בכלל, ושל מעמד האזרחים הערבים בפרט. זו תמונה מסובכת, שמורכבת מהרבה משתנים רכים וקשים.

אם כן, מעמד ומצב האוכלוסייה הערבית מושפעים מאשכולות של מאפיינים. אשכול אחד מורכב מתהליכים המתרחשים בתוכה כקולקטיב מתהווה, תוך התייחסות לתתי-הקבוצות המרכיבות קולקטיב זה, ששונות זו מזו מבחינה עדתית, מעמדית, תרבותית ומובדלות גיאוגרפית. אשכול נוסף קשור למאפיינים ולתהליכים המתחוללים בקרב אוכלוסיית הרוב היהודית שבתוכה קיימת שונות ושעים למשל, היחסים שבין הקבוצות חילונים, דתיים-לאומיים, מסורתיים וחרדים; או בין מזרחים לבין אשכנזים, בין עשירים לבין עניים. אשכול נוסף קשור למדינה - אופי המשטר הפוליטי, האידיאולוגיה הסוציו-כלכלית, יחסי המשטר למגזרי האוכלוסייה השונים, כמו הנהגת מבנה שלטוני המבוסס על סוגי דמוקרטיה שונים. אלה הם שלושה אשכולות פנימיים ראשיים במדינה. בנוסף קיימים אשכולות של מאפיינים ותהליכים הקשורים למדינות השכנות. מידת היציבות והפיתוח בהן בכלל, וסוג ואופי ההסדר הגיאופוליטי שאליו שייכים האזרחים הערבים מבחינה סוציו-תרבותית ולאומית בפרט. אשכול נוסף קשור לכלכלה הגלובלית ומידת השפעתה על הכלכלה והחברה המקומית הפנים-מדינית.

בהרצאה ייעשה ניסיון למפות ולהציג מספר סוגיות המשפיעות על עיצוב מפת פריסת, מצב ומעמד האוכלוסייה הערבית בישראל. סוגיות אלה מושפעות מהאשכולות שהגדרנו קודם. תחילה נציג את המגמות הקיימות. לאחר מכן נאתר מספר גורמים ראשיים שיכולים לעצב את התסריטים, ונדגים אותם דרך שני תסריטים העשויים לעצב את מפת העתיד של האוכלוסייה הערבית בישראל, ואיתה גם את אופייה של מדינת ישראל והחברה היהודית בה. דהיינו שמפת עתיד האוכלוסייה הערבית גם תשפיע על אופי מדינת ישראל. כמסקנה מניתוח התהליכים והמגמות הקיימות וזיהוי תרחישים/ תסריטים אפשריים, ננסה להציג מסקנות תכנוניות מרחביות מערכתיות אשר עשויים להביא להוצאת האזרחים ממצב המצור הקיים על ידי תקרות וגדרות זכוכית, לקראת הגברת שיתופם וחלוקה צודקת של המרחב, המייצר מענה לצורכיהם.

מפת דרכים לקראת תכנון וניהול משאב הקרקע ביישובים הערבים

ראסם ח'מאיסי

אוניברסיטת חיפה Khamaisir@gmail.com

מושב

יוני נפתלי, קייס נאס, יצחק שנל, עמליה רמלט, מוסטפא אבו-רומי

מפת הדרכים לחברה משותפת

תכנון, ניהול ופיתוח משאב הקרקע מהווה מרכיב מרכזי בעיצוב היחסים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים ולמוסדות המדינה. ניהול נכון המבוסס על עקרונות של שוויון, ייעול השימוש בקרקע, תכנון חכם, יצירת פשרות לתיקון עוולות היסטוריים בעניין הסדרת הבעלות על הקרקע, רה-התווית גבולות שיפוט ורה-תכנון תכניות מתאר, והגברת השיתוף הפונקציונלי בין רשויות מקומיות, עשויים למתן מתחים והסדרת קונפליקטים קיימים בין האוכלוסייה הערבית למדינה. מה עוד ניהול התכנון והפיתוח בהתחשב בעקרונות הני"ל, גם עשוי לתרום רבות ליצירת צדק חלוקתי ומעברי, ויוביל לפיתוח חברה משותפת בישראל ברמה הארצית והמקומית לקראת הסדרה היחסים בתוך החברה הערבית, ובין החברה הערבית ליהודית ולמוסדות המדינה. כיום קיים עיוות בתכנון, הקצאה וניהול משאב הקרקע מה שתורם לשימור הפערים בין האוכלוסייה הערבית ליהודית, ובין המרכז שבו גרה רב האוכלוסייה היהודית לפריפריה שבה גרה רב האוכלוסייה הערבית.

במסגרת פרויקט מפת דרכים המתקיים בגבעת חביבה הבאה לייצר "מפת דרכים לחברה משותפת" בישראל פעלו חמישה צוותים. אחד הצוותים הוא "צוות קרקעות". במסגרת עבודת צוות זה, אשר כלל רכז צוות, ראשי צוות, חוקר וחברים בו יהודים וערבים בעלי ידע, ניסיון ותפקיד בחקירה, ניהול, תכנון ופיתוח קרקע, גובשו המלצות להתוות מפת דרכים שיגשו לממשלה, לרשויות מקומיות ולציבור במטרה לאמץ מפת דרכים זו, אשר באה לתקן עיוותים, לספק צרכים ולייצר חלוקה צודקת של משאב הקרקע.

עבודת הצוות התבססה על סקירה מחקרית כללית, ולאחר מכן עבדו צוותי משנייה בשלושה נושאים עיקריים: תחומי שיפוט, קידום מנגנון איחוד וחלוקה והגברת השיתוף בין הרשויות המקומיות. הצוותים גיבשו עקרונות של מפת דרכים בתחומים אלה שכללה המלצות אופרטיביות לקראת רה-תכנון ורה-ארגון תחומי שיפוט, שיתוף בין יישובי/רשותי וחלוקת הכנסות בין רשויות מקומיות.

מושב השולחן העגול המוצע בכנס איגוד המתכננים, "בדרך ל-2048 בין תכנון לכאוס" מטרתו להציג את ממצאי המחקר והדיונים שהתקיימו על ידי נציגים מצוות קרקעות ב"מפת דרכים לחברה משותפת" שפעל בחסות גבעת חביבה, ולקיים דיון עם המשתתפים בכנס ובשולחן העגול על הממצאים וההצעות של הצוות. הצעות אלה כוללים המלצות לרה ארגון מפת הרשויות המקומיות על ידי יצירת מתווה לשינוי תחומי שיפוט המבוססים על שיקולים תכנוניים, ניהוליים ותקציביים, לקראת יצירת מפת תחומי שיפוט המשלבת בין הממדים

הטריטוריאליים לפונקציונליים ולחלוקת משאבים בין רשויות מקומיות המתחשבים בעקרונות של צדק חלוקתי וסביבתי. התמודדות עם מימוש מנגנון איחוד וחלוקה בתכניות מפורטות המתבצעות ביישובים הערבים, כחלק מפיתוח ויישום תכניות מתאר כוללניות שאושרו על ידי מוסדות התכנון. הפעלת מנגנון זה הוא חיוני ליצירת צדק בתוך היישובים הערבים בין בעלי קרקעות שונים, ותוך יצירת מרחב ציבורי ראוי בשכונות החדשות, והתחשבות בהתמרה בין זכויות קניין לבין הקניית זכויות תכנון, והמעבר מתנאים וצורות חלוקת שעוצבו בתנאים אגרריים לתנאים ומציאות עירונית המקבלים ביטוי במעבר "מחלקה למגרש, ובית לדירה". מורכבות מימוש מנגנון איחוד וחלוקה תוצג תוך הבחנה בין המרכיבים האוניברסליים לבין הייחודיים במציאות של היישובים הערבים. המרכיב הנוסף אשר יוצג כולל המניעים להגברת השיתוף הבין רשותי / יישובי בין ערבים לערבים ובין יהודים לערבים, בכדי לחלוק את מרחב הזדמנויות הפיתוח וההכנסות המוניציפאליות באופן יותר שוויוני. בהתחשב בשלושת המרכיבים הנ"ל, בשולחן העגול יעלה לדיון התמורות והמגמות המתקיימות בתכנון היישוב הערבי, בכלל זה ההתייחסות לקרקע, תכנונה, ניהולה, פיתוחה, שיווקה והשפעתה על התמורות בשוק המגורים, התעסוקה והיזמות הכלכלית.

היבטים כלכליים בתכנית מתאר תמ"א 13 חזית הים חיפה כמנוף להתחדשות עירונית

רן חקלאי

רן חקלאי כלכלה אורבנית בע"מ office@u-haklai.co.il

תכנית המתאר מבוססת על ניתוח כלכלי שמטרתו הפיכת חלקו המערבי של נמל חיפה והרציפים למנוף להתחדשות עירונית של העיר התחתית של חיפה.

במהלך הכנת התכנית נעשה ניתוח כלכלי למכלול הפעילויות המתרחשות בנמל, בסביבה המידית, ברדיוס גדול יותר ובעיר כולה.

הגדרת המטרות בהיבטים הכלכליים היא תפקוד מיטבי של שטחו המערבי של נמל חיפה מנקודת ראות כלל משקית והשפעה וטיוב באמצעות שינוי בשימושי הקרקע ושינויי תפקוד של הנמל על מערך שימושי הקרקע בעיר התחתית כולה.

הקשר שייווצר בין העיר לבין הנמל ויצירת מערך שימושי קרקע מגוונים בתחום הנמל יביאו לידי ביקוש אפקטיבי לשירותים שיוצעו בתחום הנמל

- מסחר
- תעסוקה
- מגורים

עירוב שימושים זה מבסס את היכולת של ההיצע המסחר לתפקד שעות רבות ביממה כשהמטרה היא ש"קרקע תעבוד" כ 18 שעות ביממה.

נעשתה תחזית של היקף הביקוש הצפוי להיצע המסחרי והתעסוקתי שייווצר. תחזית ביקוש זו נעשה תוך שימוש במודלים שונים מתחום הכלכלה האורבנית.

בתחרות על שימושי הקרקע בין מסחר תעסוקה ומגורים הוגדרו בעלי העניין:

- המחזיקים בקרקע הנמל
- חברת נמל חיפה
- חנ"י – חברת נמלי ישראל.
- בעלי דירות בסביבת הנמל.

עיריית חיפה כגוף מוניציפאלי שיש לו אינטרסים מנקודות ראות שונות. הציבור הכללי או בלשון הכלכלה "מנקודת ראות כלל משקית". הניתוח הכלכלי התייחס לנקודת הראות של כל אחד מבעלי העניין. מנקודת ראות הבעלים חלק מן התועלות הן מדידות בקלות יחסית מפני שיש להם ערך כספי נמדד כגון הפדיון ממחיר הקרקע. מנקודת ראות כלל הציבור חלק מן הערכים המשמעותיים אינם מדידים מפני שהם קשורים למושג החמקמק "איכות חיים עירונית". הפער בין הערכים המדידים לבין אלא שלאינם כאלה מקשה על קבלת החלטות העוסקות בהקצאת משאבים בין אם מדובר בשימושי הקרקע ובין אם במשאבים כספיים. על מנת להתגבר על הפער נעשה שימושי במודל הדוני העושה שימוש במחיר הדירות ובפערים בין אזור הנמל לבין יתר אזורי חיפה לרבות הכרמל על מנת להגדיר את יעדים של התכנית ולתת אינדיקציה כמותית לתועלת ביישום התכנית לכלל הציבור.

שכונה 360° - כלי מדידה לתכנון ובינוי שכונות בנות קיימא

אביאל ילינק

המועצה הישראלית לבנייה ירוקה aviel@ilgbc.org

תחום הנדל"ן בישראל בוער. מחירי הדיור גבוהים מתמיד ובשנתיים האחרונות אנו עדים לגל של החלטות שמשנות את מפת התכנון בישראל. השיח הנדל"ני המעצב את החלטות המדיניות והנורמות התכנוניות סובב סביב הגודל - מי מסוגל להקים יותר יחידות דיור והיכן. אבל מהן אותן שכונות חדשות וכיצד ביכולתן לספק את צרכי ההווה והעתיד? אילו מרחבים בנויים אנו יוצרים כאן וכיצד הם ישפיעו על חיינו ועל חיי ילדינו?

הרצאה זו תציג את הפרויקט 'שכונה 360° של המועצה הישראלית לבנייה ירוקה ומשרד הבינוי והשיכון. שכונה 360° הינה מערכת מדדים אשר בוחנת את המידה בה ערכי קיימות מוטמעים בהליכי התכנון, הפיתוח והבינוי של שכונות חדשות ותהליכי התחדשות עירונית. מערכת המדדים יוצרת מסגרת התייחסות כוללת אשר לוקחת בחשבון היבטים פיזיים, חברתיים וכלכליים באופן הוליסטי, ומאפשרת לרשויות ולצוותי תכנון להטמיע ערכי קיימות הלכה למעשה. מערכת המדדים, אשר גרסת בטא שלה פורסמה בחודש ספטמבר, מבוססת על כלים דומים שפותחו בעולם מתוך הכרה כי נושאים רבים בקנה המידה השכונתי הינם בעלי השפעה מכרעת על חסכון במשאבים וצמצום טביעת הרגל האקולוגית. מערכת המדדים מיועדת לשרת את כלל הגורמים העוסקים בתכנון, בפיתוח ובבינוי בקנה

מידה שכונתי ובהם משרד הבינוי והשיכון, רמ"י, רשויות מקומיות, צוותי תכנון, אדריכלים, מתכננים, יועצים, יזמים פרטיים ועוד.

תהליך העבודה על שכונה 360° נמשך מזה כשנתיים ומעורבים בו אנשי מקצוע, מומחים וקובעי מדיניות רבים. נערכו שלוש סדנאות עבודה פתוחות לציבור בהן השתתפו למעלה מ-200 אנשי מקצוע מובילים. כמו כן נערכו חמישה פיילוטס במסגרתם נבדק הכלי אל מול פרויקטים בשלבים שונים של תכנון ובנייה, בהיקפים שונים ובמיקומים שונים בישראל. הוא נבדק בפרויקטים בשכונות חדשות ובפרויקטים של התחדשות מרקמים ותיקים. במסגרת הפיילוטס ניתן תוקף למדדים שגובשו, חודדו הדרישות, ונלמדו נקודות הזמן האופטימליות להתערבות בכל אחד מהנושאים הנבדקים בכלי המדידה.

לפרטים נוספים היכנסו לאתר: nd360.org

הבדווים בנגב לקראת 2048: שאלת הילידיות והתכנון הישראלי

אורן יפתחאל, מנסור נסאסרה

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב yiftach@bgu.ac.il

בעשורים האחרונים בולטת ברחבי העולם התארגנותם של עמים ילידים, הקוראת תגר על דיכויים ארוך השנים על-ידי המדינה המודרנית. התארגנות זו מהווה חלק מתהליך הגלובליזציה הזוכה למעט התייחסות במחקרים התכנוניים. עמים וקבוצות אלה הפכו למיעוטים מוחלשים ושווים במדינות שהשתלטו עליהם בעיקר במאות ה-19 וה-20 תוך שימוש נרחב במדיניות תכנונית וקרקעית. במאבק זה איחדו כוחות קבוצות מיעוטים מאזורים מגוונים הכוללים את סיביר, ברזיל, מקסיקו, פינלנד, דרום אפריקה, ניגריה, נפאל, פיליפינים, הודו, קנדה, ארצות הברית ואוסטרליה. התארגנות מרשימה זו, בה כלולים כשש מאות מיליון איש, הובילה לשינויים מרחיקי לכת בנורמות ובחוק הבינלאומי. קבוצות שונות מהמרחב הישראלי/פלסטיני שותפות למהלך זה, ביניהן הבדווים בנגב. ההרצאה תשאל: עד כמה עשוי להשפיע השיח הילידי, והנורמות החדשות של המשפט הבינלאומי, על תכנון מטרופולין באר שבע? עד כמה תשנה תפיסת הילידיות את פיתוח הנגב לקראת שנת 2048? לשם כך תדון ההרצאה בהגדרת הקבוצות הילידיות ובתוכן המרחבי והמשפטי של האמנות וההצהרות השונות המגינות על קרקעותיהן, יישוביהן ואורח חייהן. האם תצטרף ישראל למגמה העולמית ובשנת המאה למדינה תכיר באוכלוסיית הבדווים, הצפויה להגיע למעל חצי מיליון איש, כ"ילידית"? מה יהיו ההשלכות המרחביות והתכנוניות של אימוץ החוק הבינלאומי בנושאים אלה על קבוצות יהודיות וערביות במרחב? ומה צפוי באם זכויות הילידים של הבדווים לא יוכרו? נושאים אלה יהוו ללא ספק תשתית חשובה לעיצובם של מרחבי הנגב ובהשלכה על הארץ כולה, לקראת שנת המאה למדינה.

תפיסה חברתית בהתחדשות עירונית - כיצד לתרגם מיפוי חברתי להמלצות תכנון

אפרת כהן-בר, מיה עתידיה, עידו קלינברגר

במקום – מתכננים למען זכויות תכנון maya@bimkom.org
 מוזאיקה – ליישוב סכסוכים בהסכמה ido@mosaica.org.il

תהליכי התחדשות עירונית הם תהליכים מורכבים מאוד. תחת הכותרת "התחדשות עירונית" מצויים נושאים מקצועיים רבים מעולמות התכנון העירוני, המשפטים, הכלכלה, השמאות, ההנדסה, הבניה ועוד. אך ישנו נושא אחד ראשון בחשיבותו, אשר איננו מקבל, כמעט אף פעם, מענה מקצועי – ההיבט החברתי. הצורך הקהילתי והאישי של התושבים עבורם מתכננים את הפרויקטים אינו נלקח בחשבון בתהליך, דבר הגורם לסכסוכים רבים, להרס קהילות ולמענה תכנוני שאינו הולם את צרכי התושבים.

כדי לחשוף את הצרכים החברתיים-קהילתיים של הדיירים בצורה שבונה את התהליך ולא עומדת לו כחסם, נדרש לבצע בכל מתחם העומד בפני התחדשות עירונית סקר מעמיק, המכיל אפיון חברתי מקצועי.

עמותת מוזאיקה פועלת כבר כמה שנים בתחום ההתחדשות העירונית, בין היתר בעריכת מיפוי תושבים במתחמים המיועדים להתחדשות עירונית. בעקבות המיפוי נערך דו"ח, המאפיין את תושבי המתחם וחושף את צרכי התושבים והקהילה.

בשולחן העגול מוזאיקה תציג מספר דוגמאות לאפיון חברתי שנעשה בירושלים: בבלוק 6 בשיכונני תלפיות וברחוב הציונות בקרית היובל.

עמותת במקום מסייעת לקהילות ולתושבים שזכויותיהם בתחום התכנון נפגעות, בין היתר בהקשר של התחדשות עירונית.

בשולחן העגול במקום תראה כיצד ניתן לתרגם דו"ח חברתי לעקרונות תכנון, ההולמים את צרכי הקהילה ונציג דוגמאות מהארץ ומהעולם על התחדשות עירונית שתוכננה על פי צרכי הקהילה ותכניות שלא נעשו על פי הצרכים.

לאחר ההצגות, נרצה לקיים דיון בו יעלו, בין היתר, השאלות הבאות:

- מי הגוף שצריך ליזום אפיון חברתי של דיירי המתחם? מי הגוף המבצע? המממן?
- האם האפיון צריך להיות סטטוטורי?
- מהם הסטנדרטים והקריטריונים שאנו מצפים למצוא בדו"ח חברתי?

חיפה אל הים - מגוון בהזדמנות למינוף ושינוי

תגית כלימור

קנפו כלימור אדריכלים, הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל tagit@kkarc.com

חזית הים הארוכה של חיפה מתפרסת לאורך כ-17 ק"מ ומאופיינת במגוון הזדמנויות, המאפשרות לתת מענה לפעילויות שונות עבור אוכלוסייה מגוונת בתחומי העניין ובשיוך גילאי. חלק משמעותי ממרחב זה מנותק מהעיר בגין מסילת הרכבת, כביש 2 המקביל לה המלווים בהתמדה את קו החוף של חיפה ומתחם הנמל הסגור במקום בו העיר פוגשת את הים.

בתחום רצועת החוף הארוכה של חיפה ניתן למצוא מגוון רב של נופים ופעילויות הנעים ממרחב של טבע למרקם עירוני. סקירה של שבע עשרה הקילומטרים של חופי חיפה נותנת מבט על רבגוניותם ועל העושר הגלום בכל מתחם להפוך למקום רב ערך לעיר ולתושביה. לאורך החוף מדרום לצפון ניתן לזהות כ-9 מתחמים נגישים לציבור שלכל אחד אפיון שונה ובהתאמה היצע משלו: חוף חולי בחוף הדרומי, טיילת נופית אינטנסיבית ומסחרית בחוף דדו, שמורת טבע מוכרזת, התל הארכיאולוגי שקמונה, טיילת בת גלים העירונית, קמפוס הנמל, חוף שמן, נמל הדיג ומעגן היאכטות בחוף שמן וחוף קריית חיים המנומנם. בין מתחמים אלו משובצים אזורים בלתי נגישים דוגמת הנמל וחוות המכליות הסמוכה לקריית חיים היוצרים, יחד עם התשתיות התחברותיות של הרכבת וכביש 2, נתק והפרעה עירונית.

גיבוש אסטרטגיה לפיתוח החזית הימית מחדד שאלות רבות הנוגעות לאמצעי החיבור ולאופי הפיתוח החופי הנדרש והרצוי:

- איך עיר פוגשת את הים תוך התמודדות עם המכשולים?
- למי ולמה מיועד המרחב הציבורי?
- אילו פעילויות ושימושים רצויים בחזית הים?
- האם נדרש פיתוח והיכן?
- מה רמת האינטנסיביות או האקסטנסיביות של הפיתוח הנדרש?
- מהם הפרמטרים התכנוניים המתאימים בנושאי קנה המידה, הגובה וצפיפות?

פיתוח חזית החוף של חיפה צריך להיות חלק בלתי נפרד מתפיסה עירונית כוללת המחברת את שלושת המרכיבים של פיתוח בר קיימא: חברה כלכלה וסביבה תוך מיקוד פתרונות המתאימים לייחוד חופי הים בעיר ולאוכלוסייתה:

- זיהוי מקומות בעלי פוטנציאל להוות מוקד משיכה ועניין תוך ניסוח וחיזוק מאפייניהם הייחודיים
- ניצול הייחוד והרב גוניות של חופי חיפה והפוטנציאל שבמגוון כמנוף לחיות עירונית
- יצירת חיוניות עירונית בעלת חוסן כלכלי, תוך הבנת חשיבות הפיתוח הכלכלי ככלי הכרחי לשדרוג חזית הים העירונית
- שמירה על איכות הסביבה בתהליך קידום פיתוח מרחב החוף
- חיזוק הנגישות הרגלית והמוטורית מהעיר והים באמצעות מתן פתרונות לחסמים
- שיתוף הציבור בתהליך ניסוח אופי חזית הים

- שיפור איכות ואופי השירותים: ניקיון, שמישות, מגוון פעילויות ומתן תשומת לב לעיצוב

ערי נמל רבות בעולם מתחבטות בפתרון בעיות דומות של פיתוח אזורים מוטי תעשייה ותעבורה, שהינם תוצר של פעילות נמלית רבת שנים, החוסמים את מפגש העיר עם המים. בערים אלה נעשות פעולות מקיפות של חיבור העיר אל חוף הים באמצעות יצירת חיבור פיזי עוקף תשתיות תחבורתיות והחייאת חזית המים העירונית על ידי פיתוח מותאם לנתוני וצרכי המקום. תקדימים אלו מציעים פתרונות מגוונים לבעיות המאפיינות את חופי העיר.

ההרצאה תעסוק בכוחו של המגוון החופי בחיפה כהזדמנות למינוף ולשינוי חזית הים והאמצעים לפתח את הפוטנציאל הטמון במתחמים השונים לרווחת אזרחי העיר. בהרצאה יבחנו המאפיינים הפיזיים והפרוגרמאטיים של המתחמים השונים הפרוסים לאורך רצועת החוף בעיר, ובהתאמה הפוטנציאל לאפשר חיבור בין העיר והים תוך החייאת החופים. מקרה הבוחן מערי נמל בעולם יהוו בסיס לדיון לגבי מידת התאמתם ואפשרות יישומם בחופי העיר לטובת פיתוח מושכל של חזית הים בחיפה לרווחת תושבי העיר, כמשאב תירוטי וכפיתוח בר קיימא.

תמ"א 38 נכשלה בפריפריה: יצירת היתכנות להתחדשות, חיזוק ומיגון מגורים ביישובים שבהם מחירי הנדל"ן נמוכים

נעמי כרמון, אינה בורשטיין, תמי גבריאלי

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל carmon@technion.ac.il

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל, עיריית קריית שמונה inab17286@gmail.com

מכון ירושלים לחקר ישראל tamig@jiis.org.il

מטרתה העיקרית של תמ"א 38, חיזוק עמידות מבני מגורים בפני רעידת אדמה, אינה מושגת דווקא באזורים עם הסיכון הסיסמי הגבוה ביותר. הסיבה העיקרית לחוסר הישימות של פרויקט תמ"א 38 היא חוסר כדאיות כלכלית ליוזמים פרטיים. מטרת המחקר הינה להציע קווים מנחים ליצירת היתכנות לפרויקטים של שדרוג, חיזוק ומיגון בנייני מגורים ביישובים שבהם מחירי הנדל"ן נמוכים. שיטת המחקר כוללת שני חלקים: הראשון, סקירה של הידע הרלוונטי בעולם ובישראל ובחינה שיטתית של דו"חות ומחקרים שהציעו פתרונות לבעיית חוסר הישימות של תמ"א 38. החלק השני נבנה מראיונות ללימוד מנסיונם של יזמים, בעלי תפקידים ובעלי דירות בפרויקטים המעטים של תמ"א 38, שבוצעו בערים שמחוץ למרכז הארץ. בנוסף, המחקר נהנה מניסיונם של חוקרים-שותפים: מהנדס אזרחי עם התמחות בכלכלת בנייה, ארכיטקט ומהנדס שהתמחותו בעמידות מבנים ברעידות אדמה.

מסקנה מרכזית שעולה מן המחקר הינה שהיתכנותו של פרויקט לשדרוג, חיזוק ומיגון מבני מגורים נעוצה במצרך של חמישה תחומים, המשפיעים זה על זה: התחום הכלכלי-מימוני, הנדסי-פיסי, חברתי-קהילתי, אירגוני-מינהלי ותכנוני-סטטוטורי. התחומים מקיימים ביניהם קשרי המרה, לדוגמא: במרכז הארץ התחום הכלכלי-מימוני חזק כל כך שבכוחו לפצות על חולשות בתחומים האחרים. בפריפריה, לעומת זאת, התחום הכלכלי-מימוני חלש, ולכן כדי ליצור היתכנות

לפרויקט באזורים אלה, יש לחזק את ארבעת התחומים האחרים ולקדם בו-זמנית את חמשתם.

דוגמאות להמלצות (מבוססות עדויות) בכל אחד מחמשת התחומים:

1. קווים מנחים פיזיים-הנדסיים: יצירת סדר עדיפויות לפי רמת הסיכון הסיסמי והסיכון להתקפות טילים; בחירה בתקן מתאים, לא בהכרח במחמיר ביותר; בחירה של שיטת חיזוק/מיגון בהתאם למאפייני הבניין ולרמת הסיכון אליה הוא חשוף (נכון להיום, בכל הארץ מופעלת שיטת חיזוק אחת ומחקרנו מדגים שיטות אחרות שמופעלות במדינות מועדות לרעידות אדמה, כולל יפן וניו זילנד).
 2. קווים מנחים מימוניים-כלכליים: הוזלת עלות הפרויקט על ידי הפחתת רווח יזמי, ניווד זכויות לקרקע לא בנויה, גיוס קבלנים מקומיים שמחיר עבודתם נמוך יותר; גיוס משאבים מבעלי הדירות, הנהנים משיפור דירתם; הלוואות ומשכנתאות לבעלי דירות; ערבות מדינה במקום ערבות הבנקים; שיתוף פעולה, גם מימוני, עם עמידר; איגום משאבים ציבוריים שכבר הוקצו לפריפריה הישראלית (החלטות ממשלה, קולות קוראים, תקציבי פעילות וכו').
 3. קווים מנחים תכנוניים סטטוטוריים: הכנת מסמך מדיניות עירוני להתחדשות עירונית; שילוב כלים תכנוניים המעודדים התחדשות עירונית בתוכנית המתאר; זיהוי אפשרויות במצב הסטטוטורי הקיים; שימוש באדריכלות יצירתית המאפשרת העלאת ערך הדירות (למשל, בנייה רוויה מדורגת עם גינות פרטיות על גגות).
 4. קווים מנחים מינהליים-שלטוניים: הכשרת עובדי הועדה המקומית להתחדשות עירונית; מינוי גורם עירוני שישמש כיוזם/כמינהלת להתחדשות עירונית. המינהלת תהיה אחראית לפעילויות מקדימות, כולל בדיקות היתכנות ראשוניות, בחירה באחת מאלטרנטיבות החיזוק, זיהוי וגיוס שותפים, ניהול המימון והערבויות, מתן שירותי תכנון וליווי התארגנות התושבים.
 5. קווים מנחים חברתיים-קהילתיים: מינוי יועץ קהילתי שבין תפקידיו: יצירת מודעות ציבורית לסכנות שבבניינים ישנים ולהכרח לטפל בהם, על מנת להעלות את המוטיבציה של הדיירים להשתתף בפרויקט; בניית קשרים עם הדיירים והקמת נציגות שלהם; התאמת החלופה התכנונית למאפיינים החברתיים/קהילתיים בבניין.
- לסיכום: מדובר בתהליכים שונים מאלה שמקובלים בתמ"א 38 במרכז הארץ. באיזור המרכז, היזמים הפרטיים הינם הנשאים הכמעט בלעדיים של הפרויקטים. בפריפריה מדובר בשיתוף פעולה אמיץ בין שלושת הסקטורים, בשותפות ציבורית-פרטית-אזרחית אמיתית, כתנאי להוצאה לפועל.

הצד השני של המטבע - השלכת תכניות ותמ"ל על השטחים החקלאיים והפתוחים

מילכה כרמל, רן ברונקר

מרכז המועצות האזוריות, מועצה אזורית זבולון milka@azoriot.co.il

הדיווח העדכני, (יוני 2016), של הועדה לתכנון מתחמים מועדפים לדיר, (ותמ"ל), מעלה כי עד לעת הזו טיפלה הועדה ב-60 תכניות, בשטח כולל של כ-80 אלף דונם ובהיקף של כ-200 אלף יח"ד. על פי הערכות המועצה הלאומית לכלכלה עד שנת 2040 יהיה צורך בתוספת של מיליון וחצי יחידות דיר. על פי חישובנו - הממוצע הארצי של הצפיפות ברוטו של כלל תכניות אלו עומדת על כ-2.5 יחידות דיר לדונם. כלומר, במידה ואופיין של התכניות הותמ"ליות - בהיבטים של צפיפות ומיקום - יהיה דומה לאלו שנידונו מתחילת פעילותה, המשמעות תהיה כי: מקו באר שבע וצפונה, היקף המתחמים לדיר יתבצע על שטח של מאות אלפי דונם שטחים חקלאיים, רובם בתחומי המועצות האזוריות. בהערכה סכמטית - מדובר בכשש מאות אלף דונם! צפיפות 'ברוטו ברוטו' של 2.5 יחידות דיר לדונם הינה לכל הדעות נמוכה, וביחוד למדינה בגודלה של מדינת ישראל - בה משאב הקרקע הוא במחסור מהצד האחד, וקצב גידול האוכלוסין הוא הגבוה שבקרב המדינות המפותחות מהצד השני.

מאז הקמת הותמ"ל בסוף 2014 החלו תהליכים מואצים של כרסום משמעותי ופגיעה בשטחים חקלאיים נרחבים, לעיתים תוך חיסול חלק ניכר משטחי העיבוד החקלאיים של ישובים שלמים, כדוגמ - מושב עוזה בתמ"ל 1014 קריית גת ופגיעה ניכרת בכפר ביאליק, רמת יוחנן, כפר אושא וכפר ביל"ו בתמ"ל קריית אתא וקריית ביאליק.

בהרצאה נבקש גם להציג גישה חלופית להליכי הותמ"ל - דרך היועצות ותיאום עם המועצות האזוריות, תוך התחשבות בצרכי החקלאות והשטחים הפתוחים, תאפשר תכנון המנסה בהסתכלות כוללת על צרכי המרחב העירוני והכפרי ליעל את השימוש בקרקע ולבחון המיקום המיטבי. לשם כך יוצג מקרה מקרה בוחן של תמ"ל קריית אתא: היקף השטחים, התכנון המוצע על ידי מתכנני הותמ"ל, אל מול התכנון שמציעה מועצה אזורית זבולון. מהנדס המועצה יראה כיצד בתכנון עירוני ראוי ניתן בכמחצית משטח התכנית התמ"לית - מצד אחד, לספק היקף את יחידות הדיר הנדרש, ומצד שני לאפשר לשלושה ישובים חקלאיים להמשיך ולעבד אלפי דונמים של שטחים חקלאיים ליד השכונות החדשות של קריית אתא.

תמ"א 38 בעיני המשפט הביקורתי - על כוונות טובות והדרך אליהן הן מובילות

דורו לביא אפרת

laviephrath@gmail.com

תמ"א 38 נועדה, בעת חקיקתה - להיות כלי המאפשר לעשרות אלפי דיירים בדירות שנבנו לפני שנת 1980, לחזק את דירותיהם בפני רעידות אדמה. הואיל והמדינה מצאה כי עלות החיזוק הצפויה לכלל המבנים הנ"ל צפויה לעלות מיליארדי שקלים, השיטה שנקטה היא יצירת תמריץ כלכלי, על דרך של תוספת קומה למבנה טעון השיפוץ, ומכירת הדירות לסבסוד עלות החיזוק והבנייה.

התכנית נחלה כישלון חרוץ. מלבד מספר בודד של מבנים בחיפה, כל הבקשות לחיזוק מבנים הוגשו בערי המרכז - תל אביב, רמת גן ושכנותיהן. אותן ערים המרוחקות מהשבר הסורי אפריקאי, אשר הסיכוי לפגיעה ממשית בדירות היו אפסי. לפיכך הוחלט להעלות את מספר הקומות אשר יתווספו לשתיים וחצי. בנוסף, לאחר שנמצא כי תוספת קומות על בתים מטים לנפול עלולה ליצור יותר בעיות מאשר פתרונות, הוחלט כי ניתן יהיה להרוס את המבנים הקיימים ולבנות תחתיהם מבנים חדשים, אשר להם יינתן תגבור של אותן שתיים וחצי קומות, בנוסף למותר על פי התכנית התקפה החלה.

לרוע המזל, גם מהלך זה לא הביא לתנופת בנייה מכוח התמ"א ביישובים הזקוקים לכך. בערים בית שאן, טבריה וצפת לא הוגשו בכלל בקשות מכוח התמ"א, וזאת על אף שהן אלו הצפויות להיפגע בעיקר מרעידת אדמה חזקה, אשר צפויה להגיע. מאידך, הדבר יצר שוק נרחב דווקא לדירות ישנות קטנות, והעשיר מאוד את בעליהן, מאחר וערך הקרקע "קפץ" מאוד לנוכח האפשרות להרוס את המבנים ולהקים מבנים גבוהים במקומם.

בלחץ הרצון לחזק את המבנים, אליו התווסף גם הרצון להגדיל את מלאי הדירות בארץ (לאור כשל השוק הקיים בשוק הדיור כיום), נוצרה התעלמות מוחלטת מהתנגדויות השכנים - אשר פעמים רבות סובלים מנזק משמעותי לדירותיהם כתוצאה מהבנייה המבוצעת מכוח התמ"א. בין אם המדובר בפגיעה נופית, בין אם בפגיעה בפרטיות (בשל ההתקרבות המותרת בעת בנייה שכזו), ובין אם במשטר הרוחות הקיים באזור - המתנגדים נתפסו כ"נודניקים" המציקים והמפריעים לעבודה הכה חשובה של חיזוק המבנים. אפילו בית המשפט העליון נגרר לרטוריקה הזו, וציין כי חיי אדם חשובים מאיכות חייהם של אותם שכנים, ועל כן יש לדחות את ההתנגדויות בשל העובדה כי אלו פוגעים בערך החשוב של שמירת חיי אדם.

ברבות השנים נקבע גם כי לא ייגבה היטל השבחה עבור החיזוק והדירות שייבנו במסגרת עבודות בנייה בתמ"א, וזאת על מנת לעודד הגשת בקשות מכוח התמ"א, ולהקטין את העלות הנדרשת לביצוע החיזוקים על ידי דיירי הבניין. אלא שהמשמעות של פטור זה היא כי כנגד תוספת הדירות לא מקבלת הוועדה המקומית תקבולים אשר בעזרתם ניתן יהיה לממן את תוספת גני הילדים, בתי הספר, פיתוח השפיים וכיו"ב, הנדרשים בשל תוספת יחידות הדיור.

התוצאה של שני אלו היא כי למעשה מימון החיזוק נעשה על ידי שני גורמים - השכנים, אשר להם נגרמת ירידת ערך כתוצאה מהבנייה המבוצעת, והרשות המקומית, אשר צריכה למצוא מקורות תקציביים חלופיים על מנת לבצע את

תפקידה כיאות. זאת כאשר ערך הדירות של מבצעי הבנייה עולה - הן בשל הגדלתן, והן בשל חיזוקן. כלומר, המשוואה אינה בין חיי אדם לבין איכות חיים - אלא בין עליית הערך שנגרמת כתוצאה מהבנייה, אל מול הפגיעה אותה היא מייצרת - הן לאנשים הפרטיים, והן לרשויות המקומיות.

מטרת מאמר זה הינו לנסות ולשנות במקצת את התפיסה הקיימת היום, כאילו ההתנגדויות לבנייה על פי התמ"א צריכות להידחות בשל הצורך בחיזוק המבנים. ההשוואה צריכה להיות בין הנזק הכלכלי הנגרם למתנגדים ולרשויות, אל מול התועלת הצומחת לבונים - וככל שהנזק הכולל עולה על התועלת הנ"ל - הרי שמן הדין שלא לאפשר את הבנייה (בהתאם לאמור בפרשת "פרי הארץ"). בפרט נכון הדבר כאשר ברור כי החיזוק נעשה, על פי רוב, באזורים בהם אין בו צורך ממשי, ובאזורים בהם הצורך אכן קיים, אין כל תועלת כלכלית בביצועו.

מערכות דינאמיות ככלי להתחדשות מרכזי ערים קיימות: הצעה להתחדשות מרכז הכרמל בחיפה

אבי ליזר

AL/Arch אבי ליזר אדריכלות avi@al-arch.com

מתודולוגיית התכנון האורבני הקיימת והרווחת מבוססת על כלים סטטיים המותאמים לתכנון ערים חדשות. כלים אלו, שבעזרתם מייצרים תכניות אב (master-planning) כלליות או פרטניות קובעים מדיניות לטווח הארוך ואינם מייצרים מנגנונים לתכנון התהליכים שמותאמים להתחדשות עירונית.

מכיוון שהמגמה הסביבתית כיום היא לתכנן פחות ערים חדשות ויותר לפתח אזורים אורבניים קיימים, נדרשת מתודולוגיה שונה לתכנון אורבני. מתודולוגיה המבוססת על תכנון תהליכים אסטרטגי ולא על תכנון צורות מוגמרות.

האופן שבו העיר מתפתחת מושפע מגורמים רבים ומגוונים המאופיינים בגמישות ודינאמיות, כגון קהילות מקומיות, מחזיקי עניין שונים, כלכלת שוק, תחלופת תושבים (גינטרפיקציה), תכנון עירוני ועוד. מודל העבודה הנוכחי, שבו המתכננים נמצאים בראש הפירמידה, אינו מאפשר תכנון מבוסס תהליך המושפע מגורמים כגון "אינטליגנציה שכונתית" ואבולוציה של הרחוב.

ההצעה לתכנון התחדשות מרכז הכרמל בחיפה, שהוגשה לתחרות שארגנה עיריית חיפה וזכתה בפרס שני, מהווה שינוי תפישה בתכנון אורבני בכך שהיא בוחנת את האילויות הקיימות במרחב ומייצרת מתוכן תשתיות גמישות לפעילות אנושית. המרחב הגמיש הינו מרחב דמוקרטי המאפשר מעורבות פעילה של הציבור והקהילה ביצירת החוויה העירונית, ואינו מבוסס על תרבות הצריכה כתנאי להצלחת מרכז הכרמל.

מתוך מודעות לפער התכנוני הקיים בין התכנון ארוך הטווח "מלמעלה" לעשייה המיידית "מלמטה", והבנת המורכבות התכנונית והניהולית של חידוש שכונות במרכזי הערים, משרד AL/Arch מפתח מערכת אינטרנטית להתחדשות שכונות עירוניות, המשמשת ככלי עבודה זמין עבור רשויות, מתכננים, מינהלות עירוניות ותושבים. אנו המתכננים חייבים לדאוג להטמיע בתהליך התכנון כלים דינאמיים

מובנים המניעים את התחדשות מרכזי הערים, בגישה תכנונית עדכנית, המאפשרת תכנון מבוסס תהליך. כלים המעודדים מעורבות של כלל הגורמים ובעלי העניין מהשלב הראשוניים של התהליך ולאורך כל הדרך.

המערכת המוצגת צומחת מתוך עידן בו המידע זמין בכף ידו של כל משתמש ושקוף במערכות האינטרנט העירוניות וברשתות החברתיות. שימוש בטכנולוגיות אינטרנט אלו, מאפשר תכנון וניהול תהליכים תוך מעורבות של מחזיקי העניין באופן אקטיבי ודינאמי. מערכות אלו יוצרות תשתית ליוזמות הנובעות מתוך הקהילות והתרבות המקומיות עם אפשרות לשינוי בזמן אמת. דוגמא לפעילויות ויוזמות אלו שחלקן זמניות וספונטניות כגון: משחקי רחוב, מסיבת אוזניות, הקרנות דיגיטליות, רב שיח ציבורי וחלקן פרוגרמטיות ביוזמה עירונית כגון: שוק איכרים, שוק גינון ואירועי מוסיקה.

המערכת, בנוסף להיותה גורם מקשר, מצד אחד תספק מידע וארגו כלים לאלו הרוצים לפעול ולקדם את ההתחדשות העירונית ומצד שני, תאפשר רפלקציה מהשטח (שיתוף ציבור מתמיד) לעדכון והתאמת התכנית באופן שוטף.

האם חיפה היא המטרופולין של הצפון, או שמא זוהי ת"א? הכפלת מסילת החוף (תת"ל/65)

לינור לנקין

הוועדה לתשתיות לאומיות linorlankin@gmail.com

תת"ל/65 – הכפלת מסילות החוף, הוכרזה כתכנית לתשתית לאומית, שמטרתה שדרוג מסילות החוף לאורך תוואי של כ-74 ק"מ, מסדנאות אפרים בצפון חיפה ועד שפיים בדרום, ותוספת 2 מסילות מהירות.

הרכבות המהירות יהיו מחושמלות, יסעו במהירות תכן של כ-250 קמ"ש, ויסעו ללא עצירה בין חיפה לת"א בכחצי שעה, כאשר חלקן יעצרו בחדרה. הרכבות הפרבריות ייסעו במהירות 160 קמ"ש.

מסילת החוף היא השלד העיקרי של תנועת הרכבות במדינה והכפלתה תאפשר את הגדלת קיבולת הנסועה בתוואי. עפ"י התכנית האיבטרטנית של רכבת ישראל, תחזית הנוסעים ל-2040 היא ל-300 מיליון נוסעים ברשת המסילות כולה, מתוכם חלק נכבד ינוע בתוואי תת"ל/65.

התכנית כוללת שדרוג של כל התחנות הקיימות על התוואי כיום, שימשו את הרכבת הפרברית, והקמת תחנת מעבר חדשה בין הפרברית למהירה, בחדרה. בנוסף, ישונו כל המפגשים להפרדות מפלסיות ויטופלו ממשקי המסילות עם סביבתם לכל אורך התוואי.

בבנימינה מוצע שינוי לתוואי הקיים לפיו המסילות יוצאו מהיישוב ויוצמדו לדרך מס' 4. הסוגיה הקריטית העומדת על הפרק היא, האם יוצע גם בתחום העיר חיפה שינוי לתוואי הקיים.

במסגרת הדיונים על תת"ל/18 – חישובול מסילות הברזל - ואי הסכמות שעלו מצד עיריית חיפה להעברת תוואי עילי מחושמל בתחומי העיר, נחתם הסכם בין

משרד האוצר, משהת"ח, ר"י ועיריית חיפה למימון וביצוע מעבר שקוע של הרכבת בתחום העיר, לאורך כ-1.4 ק"מ.

בעת חשיפת התכנית לציבור לראשונה, ביוני 2016, ובחודשים שלאחר מכן, התקבלו בות"ל פניות רבות המתייחסות לסוגיות מאקרו תכנוניות בקטע מסילת החוף בחיפה. הפונים הוזמנו לשיבת שיתוף מיוחדת שהתקיימה בחיפה, בהשתתפות אנשי מקצוע נציגי לשכת התכנון המחוזית ועיריית חיפה.

ההרצאה בכנס האיגוד לא תעסוק בתוואי תת"ל/65 כולו, אלא תתמקד באזור חיפה בלבד, במטרה לחלוק עם המשתתפים מעט מן הסוגיות התכנוניות העקרוניות שעלו ונמצאות היום בבחינה.

שלב תכנוני: גיבוש התכנון, הכנת דו"ח חלופות.

דווש וסע - שילוביות בין אופניים ותחבורה ציבורית במרחב העירוני

גדעון לרמן, אופיר הילברט, עתליה נמיר, עמית קלימן, יותם ברלך

גל תכנון וניהול מערכות אורבניות sec-gal@lerman.co.il

חברת נת"ע

תחבורה ציבורית ואופניים – מתחרים או משלימים?

באופן מסורתי נחלקו אמצעי התחבורה בסביבה העירונית ל"רכבים פרטיים" ו"תחבורה ציבורית". בשני העשורים האחרונים בישראל אנו עדים להכרה הדרגתית באופניים כאמצעי תחבורה עצמאי. עם זאת, בעוד המתח בין רכב פרטי ותחבורה ציבורית נחשב כיום מובן מאליו ומקבל ביטוי בתכנון התחבורה ובתכנון העירוני בישראל, הממשק בין אופניים ותחבורה ציבורית והשלכותיו התכנוניות נבחנו באופן חלקי בלבד. האם, כמו הרכב הפרטי, האופניים מתחרות בתחבורה הציבורית? האם הן אמצעי משלים? ואם כן, כיצד ניתן לשלב בין האמצעים באופן מיטבי?

דרך אחת להתמודדות עם סוגיות אלו היא דווש וסע (Bike & Ride). דווש וסע מהווה אפשרות תחבורתית אינטרמודלית בה המשתמש רוכב באופניים עד לתחנת התחבורה הציבורית, מחנה וממשיך בנסיעה בתחבורה ציבורית אל היעד, ללא אופניו. הנסיעה באופניים מהווה למעשה הארכה של רשת התחבורה הציבורית. מעבר להגדלת טווח השרות של התחבורה הציבורית, תכנונם של מתקני דווש וסע ברמה גבוהה עשוי לעודד שימוש של משתמשים חדשים שלא היו שוקלים שימוש בתחבורה ציבורית ללא שילוביות זו.

מחקרים מראים כי היקף הרכיבה על אופניים נמוך יחסית בסביבה עירונית בעלת צפיפות נמוכה, מקסימלי באזורים בעלי צפיפות בינונית עד גבוהה ושוב פוחת משמעותית באזורים צפופים מאוד. אותם אזורים ביניים הם גם לעיתים קרובות בעלי אופי פרוררי וטופולוגית דרכים המקשה על תכנון מערך תחבורה ציבורית יעיל, ועל כן מעלה את הביקוש הפוטנציאלי למערך דווש וסע. דפוסי היוממות המאפיינים לרב אזורים אלו מגדילים גם הם את אותו פוטנציאל. אזור הקריות של מטרופולין חיפה עונה ברובו לאותם מאפיינים וכבר כיום פעילים בו שני

אמצעי תחבורה להסעת המונים – הרכבת הפרברית והמטרונית. מערך דווש וסע יכול לשמש רכיב משמעותי המזין אמצעים אלו.

בניגוד למישוריותו של אזור הקריות, בשכונות הכרמל של חיפה מנע עד היום המבנה הטופוגרפי אימוצם של אופניים כאמצעי תחבורה משמעותי. על אף זאת הפוטנציאל לשימוש במערך דווש וסע בעיר דווקא גבוה. אותה טופוגרפיה טבעית יצרה שכונות רבות בעלות טופולוגית דרכים מעגלית עם נקודות חיבור מעטות אל צירי תחבורה עורקיים. מבנה זה מציב אתגר בפני תכנון התחבורה הציבורית בעיר משום שהוא מקשה על יצירת קווי אוטובוס שישרתו את אותן שכונות הדרושות נסיעה מעגלית פנימית, תוך שמירה על זמני נסיעה סבירים אל מוקדי הפעילות בעיר. סוגיה זו היא שיצרה את מערך ה"שכונתיות" – אותם קווי אוטובוס פנים שכונתיים המקשרים את התושבים אל קווי אוטובוס מהירים הנוסעים על רחובות ראשיים מחוץ לשכונות. הרציונל העומד בבסיסו של מערך זה יכולה גם להיות בסיס למערך דווש וסע בו המשתמשים יוצאים משכונת המגורים ברכיבה ועוברים לשימוש באוטובוסים מהירים מחוץ לשכונה. רכיבה פנימית בתוך שכונות רבות אינה בהכרח מצריכה התמודדות עם שיפועים משמעותיים, והגידול המהיר בשימוש באופניים חשמליות בישראל מציג הזדמנויות חדשות להתמודדות עם סוגיית הטופוגרפיה.

דווש וסע – מהלכה למעשה

הרכיב הראשון הנדרש לקיום מערך דווש וסע הוא רשת שבילי אופניים שתקשר אזורים מגורים עם מוקדי תחבורה ציבורית. נושא זה קיבל תנופה משמעותית בשנים האחרונות, אך איננו מתמקד כיום באותו חיבור מגורים ותחבורה. רכיב שני, שטרם קיבל תשומת לב תכנונית ראויה, הוא נושא חניית האופניים סביב מוקדי התחבורה הציבורית.

שלוש סוגיות מרכזיות עומדות בפני תכנון מתקני חניה אלו. ראשית דרושה נגישות טובה ממערך שבילי האופניים אל המתקן, תוך שמירה על בטיחותם של הרוכבים ושל המשתמשים האחרים במרחב. שנית דרוש אמצעי חניה בעל רמת אבטחה התואמת את צרכי המשתמשים, המשתנים בהתאם לסביבת החניה ולמאפייני הנסיעה. לצד אמצעי החניה עצמם, רמת נראות גבוהה תורמת רבות לביטחון זה. לבסוף נדרש מעבר קצר, מהיר ובטוח בין מתקן החניה ותחנת התחבורה הציבורית. סוגיות אלו מצריכות פתרונות שיאפשרו הפעלת מתקן מצליח במרחב שהתחרות על השימושים השונים בו גבוהה, ושפוטנציאל התרומה או הפגיעה באיכות העיצוב העירוני בו גבוה ביותר.

מערך מתקני חנייה לאופניים הוא בעל השפעה רחבה על עיצוב הנוף העירוני. מתחמי חניית אופניים מהווים הזדמנות ליצירת נקודות ציון עירוניות חדשות. גישה אחת תקדם עיצוב מתקני חנייה סולידי ופונקציונאלי אשר נמנע מיצירת עומס ויזואלי במרחב העירוני. גישה הפוכה תקדם עיצוב אטרקטיבי וייחודי אשר יסייע למיתוג רכיבה על אופניים ויעודד שימוש באופניים ובמתקן. כך או כך, נדרש תכנון שישתלב ויתרום לעיצוב המרחב הציבורי.

ההרצאה תבחן את נושא השילוביות בין אופניים ותחבורה ציבורית במרחב העירוני הן כסוגיה תכנונית עקרונית והן דרך "תכנית האב למערך דווש וסע למערכת המתע"ן" שעורך משרד גל תכנון עבור חברת נת"ע. העבודה על תכנית זו כללה מספר שלבים: מלימוד מערכי החניה השונים הקיימים בעולם, דרך הערכת הביקוש לדווש וסע לאורך מערכת המתע"ן המתוכננת בתל אביב, בחינת מנגנוני

הקמה ותפעול, חיפוש אתרים מתאימים למתקני דווש וסע ועד להנחיות לתכנון מפורט ועיצוב של מתקנים. עבור התכנית פותחה אסטרטגיה תכנונית ייחודית, במסגרתה מתקנים ניסיון להתערב בפרויקטים הנמצאים בהליכי תכנון ולשלב בהם פתרונות דווש וסע. לצד התערבות נקודתית זו הכוללת היבטים תכנוניים ועיצוביים, תייצר התכנית מסמך הנחיות שיאומץ ברמה המטרופולינית וייתכן שאף ברמה הארצית.

הנה באה הרכבת, וגם ניתוח המרכזיות שלה

יואב לרמן, יונתן לבנדיגר

yoavlerman@gmail.com PlaNet

בהרצאה זו תוצג מתודולוגיה לבחינת ההשפעה של הופעת הרכבת על תפקוד מרקמים אורבניים בסביבתה. של משטרי מרכזיות שונים אשר פועלים במבנה המטרופוליני. אנו מציעים גישה אשר מתכללת רמות שונות של מרכזיות עירונית, מהרמה המקומית, אשר מתייחסת בעיקר לתנועה לא-מוטורית, ועד הרמה המטרופולינית אשר מתמודדת בעיקר עם תנועה מוטורית (Serra and Pinho, 2013). בהרצאה זו נתמקד בפרט בהשפעה של הרכבת הבין-עירונית בישראל.

מקרה המחקר אשר ייבחן הוא מישור החוף הישראלי מהקצה הדרומי של מטרופולין תל אביב ועד החלקים הצפוניים של מטרופולין חיפה. מסלול רכבתי זה הינו המסלול המשמעותי ביותר עבור רכבת ישראל. עבור ניתוח זה אנו נשענים על המתודולוגיות של ז'יל (Gil, 2014) לניתוח רשתות תחבורה רב-אמצעיות בשילוב עם המתודה לניתוח משטרי מרכזיות ברמות שונות (Serra and Pinho, 2013), אשר נמצאו רלוונטיים גם למטרופולין תל אביב.

ניתוח זה מאפשר זיהוי ודירוג של תחנות רכבת אשר נהנות ממיקום מרכזי רב-שכבתי הן ברמה כלל מטרופולינית והן ברמה מקומית. על בסיס נגישות ניתן לזהות פוטנציאל פיתוח עירוני אינטנסיבי שאינו מתרחש כיום, כפי שמוצע במודל של ברטוליני לתחנות רכבת (Bertolini, 1999).

תכנון מרכז מבקרים במבני ה'לבניות' בבז"ן: המשמעות והדילמות התכנוניות

ערן מבל

ערן מבל אדריכלים – ארכיטקטורה ובינוי ערים eran@mebelarch.co.il

בתי הזיקוק הוקמו ביוזמת שלטון המנדט הבריטי במפרץ חיפה טרם הקמת המדינה בשנת 1938, לצרכים של הפקת מלאי גדול של מוצרי דלק (שהופק במזרח, בפרט בעירק), שנדרשו באותה תקופה לצרכים צבאיים ולתעשייה.

מאפיין פיזי והנדסי בולט (landmark), המסמל את בתי הזיקוק בחיפה ממועד הקמתם הוא צמד מגדלי ה"לְבָנִיּוֹת", שנועדו לקרר את המים החמים תוצר

המערכת התפעולית לזיקוק הדלק הגולמי. המבנים (הנישאים לגובה של 76 מטר) זכו לכינוי הזה בשל צורתם המיוחדת, שהזכירה את צנצנות הלֶבָן שרווחו באותה תקופה.

ה"לבניות" נחשבות כאייקון "חיפאי" בעל נוכחות אורבנית, המזוהה עם נופו התעשייתי של מפרץ חיפה, ונתפסות בעיקר בהקשר שלילי של פליטות וזיהום הסביבה. עם זאת, בניגוד לתפיסה הרווחת, ה"לבניות" הן חלק ממערכת קירור המים הנצרכים לבתי הזיקוק ולפיכך פולטות אדי מים בלבד, כאשר הקירור עצמו לא נחשב כהליך שמייצר זיהום אוויר או מפגע בריאותי.

משנת 2006 ה"לבניות" למעשה אינן פעילות ומערכת קירור חדשה מחליפה אותן. כל מערכות הפעלת בתי הזיקוק הוסבו בהמשך לשימוש בגז טבעי הנחשב ידידותי לסביבה.

מאז השבתת הלבניות, התלבטו בהנהלת בתי הזיקוק מה לעשות איתן. הריסתן הייתה אחת האופציות המועדפות. בסופו של דבר הוחלט לעשות סקר בקרב תושבי חיפה והקריות. הסקר העלה ממצאים מפתיעים: רק 11 אחוזים ידעו שהלבניות אינן פעילות, ולאחר שהתבשרו על כך, 47 אחוז תמכו בהשאת הלבניות כסמל, לעומת 23 אחוז שהתנגדו לכך.

בשנת 2011 החליטה חב' בז"ן להקים מרכז המבקרים חדש אשר יחשוף לציבור את אופי הפעילות התעשייתית המתבצעת בבז"ן. לאחר בחינת תלופות רבות של מבנים 'אייקוניים', קבלו בהנהלת בז"ן את המלצת המתכנן להקמת מרכז המבקרים באחת משתי ה"לבניות", במטרה להדגיש את היחודיות וההיסטוריה של המבנים, ולפתח את המקום מוקד הסברה, יחסי ציבור ולימוד במקום.

נקודת המוצא לתפיסה התכנונית והתדמיתית: שימור והפיכת ה"לבניה" למרכז מבקרים פתוח לציבור העומד בקנה אחד עם סיפור התפתחותה של חיפה והמפרץ. גודל ועוצמת המבנה, נוכחותו ויחודו הארכיטקטוני יהיו בסיס לחווית ביקור יוצאת דופן. למבנה ייחודיות ארכיטקטונית, הדומה בהרבה מובנים למבנים מונומנטאליים כמו ה'פנתיאון' ברומא בשל הגובה העצום והמבט מבפנים מהבסיס הרחב לכיוון מעלה לחלל הצר הנפער לשמיים.

כפועל יוצא, הוחלט לצאת בפרויקט שיקום הנדסי של הלבניות, אשר נבנו בתעוזה הנדסית בקרקע הביצתית של המפרץ, החלטה הכרוכה בהשקעה גדולה, בשל הצורך לשפץ את תשתית הבטון הישנה של המגדלים ובחיזוקים של פנים המבנים. מבחינה ארכיטקטונית והנדסית מדובר בפרויקט תכנוני מאתגר ומורכב, הכולל אלמנטים של בינוי, שימור, קונסטרוקציה, עיצוב פנים, והתאמת המבנה למרכז מבקרים ולימוד אטרקטיבי מודרני.

מרכז המבקרים נבנה, שופץ ונפתח ב-2014 לביקורים קבוצתיים ומונחים לקהל הרחב ולבתי ספר. המרכז משתמש באמצעי מולטי מדייה וטכנולוגיה חדישים ביותר. בחלל מבנה הקירור המונומנטאלי של "הלבניות" עוצב גן פנימי ובו סדרת מבנים שבהם מוצגים המסרים ההיסטוריים והחינוכיים בהקשר לאופן בו מופקים מוצרי הנפט וכדומה.

הדילמות התכנוניות הכרוכות בפרויקט זה הן מורכבות:

כיצד מחזקים ומשמרים את ייחודן של זוג מגדלי הלבניות במפרץ חיפה, הנצפה מרכס הכרמל וכלל הרי הגליל?

כיצד מתכננים מבנה הנחשב כ'אייקון' והאם ניתן לשנות דימוי של מבנה הקשור לזיהום ולמחלות, למקום חווייתי לימודי, שמראה את הצד החיובי של הפקת אנרגיה מהנפט?

מה מקומו של המתכנן, האם עצם השתתפותו בפרוייקט אשר יש בו אתגר אדריכלי רב, עשויה להתפס כ-Green Wash של בז"ן, בשל המסרים החיוביים הנלווים למרכז המבקרים?

מה המשמעות של הכנסת ציבור הקהל הרחב והחשיפה למתחם בז"ן? האם על ידי כך ניתן להגביר שקיפות, להפחית התנגדויות ולייצר סקרנות ואף דימוי חיובי יותר כלפי המקום?

איך הכרתי את השכן שלי: תכנון עבור אינטראקציות משחקיות ספונטניות

הילה מיכוביץ סיטון, אפרת איזנברג

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל h3319974@campus.technion.ac.il
eizenbeg@tx.technion.ac.il

איפה נעצרים החיים והמשחק (Play) מתחיל? הווינגה (1967) חוקר שאלה זו בספרו Homo Ludens שם הוא טוען שמשחק הוא צורך בסיסי, אינסטינקט אנושי, שמתוכו נבנו ערכי התרבות בכל תחומי החיים: תחרויות, חוקי המשפט, מלחמה, פילוסופיה, אומנות ועוד. אחד מתפקידיו הברורים של משחק הוא בחיבור בין אנשים. ניתן לראות את התפקיד הזה בפעולה בגני משחקים בכל העולם - ילדים מתחברים דרך משחק - ברגע ששיחקו ביחד הם חולקים קשר שישרוד לפחות עד שעת האמבטייה. מחוץ למגרש המשחקים, החיים בעיר מאופיינים בבדידות (זימל, 1950) ולכן המחקר האורבאני עוסק רבות בחיבור בין תושבי העיר ובמושג "תחושת קהילתיות" (Sense of community) שמרכזי לגישת האורבניזם החדש (New urbanism). אומנם ישנם ויכוחים לגבי הדרך המדויקת בה ניתן להגביר תחושת קהילתיות בעיר (McMillan & Chavis, 1986; Talen, 1999) אך ישנה הסכמה כללית על חשיבותה של תחושה זו וכי לעיצוב המרחב הציבורי יש תפקיד חשוב בגיבוש התחושה הזו (Tabareen, 2016). לחפצים רבים במרחב הציבורי יש פוטנציאל להשתלב באינטראקציות משחקיות בין תושבים: רמזורים, קירות, ספסלים. מחקר זה מבקש להבין את הקשרים בין עיצוב המרחב, הזדמנויות משחק והיתרונות האפשריים של משחק בקידום אינטראקציות חברתיות בעיר. במהלך המחקר הוצב משחק אורבני המזמין את העוברים ושבים להתיישב על ספסל ולשחק "אבן נייר ומספרים" עם האדם שיושב בספסל המקביל על גבי מסך. המשחק הוצב בשני מיקומים עירוניים, אחד דינאמי ואחד סטטי. נתונים נאספו באמצעות תצפיות וב-134 שאלונים מאנשים ששיחקו וכאלו שלא שיחקו. ניתוח האינטראקציות שנוצרו בעקבות המשחק (או ביחס אליו) מתמקד בקטגוריות עיצוביות המגדירות סיטואציה משחקית כמו גם בסוגיות של אנונימיות במהלך פעולה משחקית בין שני זרים ושם דגש על הקשר שבין תכנון אורבני ואלמנטים משחקיים מבוססי ספונטניות.

"תחנת רכבת העמק - עפולה מחזירה עטרה ליושנה": מתווה הפיתוח להחייאת התחנה כשדרת התרבות והבילוי של מרכז העיר המתחדש

צביקה מינץ, איל זיו

צביקה מינץ – תכנון במרחב z.mintz@gmail.com

איל זיו אדריכלים a.arch@eyalziv.com

תחנת הרכבת א-פולה שלימים הווייתה את המקור לבניית עיר העמק – עפולה, הייתה התחנה הרביעית משמונה התחנות המקוריות שנבנו לאורכה של שלוחת הרכבת החגיגאזית מחיפה עד דרעה, שנפתחה ב-15.10.1905 לפני כ-110 שנים. מאוחר יותר שימשה כתחנת הקצה של מסילת השומרון שהייתה אמורה להגיע לירושלים.

בהיותה במיקום אסטרטגי בעמק על קו פרשת המים נבנו במסך לה מחנות צבא ושדות תעופה על ידי העות'מאנים, הגרמנים והבריטים כחלק מהמאמץ שלהם לשלוט בא"י ובמזרח התיכון.

בתכנית המתאר הראשונה לעיר שהוכנה ע"י אדרי' קאופמן תוכננה העיר כך שהתחנה נקבעה כגרעין העיר וכ"צינור החמצן המסחרי לעיר ולעמק". וממנה ואליה חוברו צירי העיר במתווה רדיאלי שנשמרו עד היום.

בתחומה הוקם ב-1922 סניף דואר המרכזי של העמק, תחנת האוטובוס המרכזית ובה אף התגוררו ראשוני העיר עפולה שנוסדה בשנת 1925. במשך שנים נטלה הרכבת חלק לא מבוטל בפיתוח יישובי העמק בכלל ועפולה בפרט. רכבת ישראל הפעילה את רכבת העמק עד 1951 ותוואי פסי המסילה בתחום העירוני בשטח של כ-20 דונם נשמר מהווה עד היום חלק מהציר הירוק העירוני. מבני התחנה ההיסטוריים ששומרו בחלקם והוכרזו כאתר מורשת כוללים את משרדי התחנה, טרמינל הסחורות, מבנה שירותים ומגדל מים ששימש מקור מים לקטרי הקיטור בשטח מבונה של כ-420 מ"ר.

במסגרת החלטת עיריית עפולה לחדש את המרחב הציבורי של תחנת הרכבת הטורקית כחלק מהתחדשות מרכז העיר, גובש חזון שמבקש "לשמר ולפתח את פארק התחנה ולהפכו לשדרת התרבות, הבילוי, העירוני והאזורי המספר את סיפור העיר שצמחה מתחנת רכבת העמק". תפיסת הפיתוח מבקשת להפוך את המקום לשוקק וסגוני המאפשר מפגש למגוון שימושים ופעילויות לקהלים מגוונים, כחלק מהתחדשות האורבנית של מרכז העיר. זאת תוך השתלבות וחיבור לרקמה האורבנית כפי שהותוותה בתכנית המתאר היסטורית ולהתאימה לרקמה הנוכחית המבקשת לפתח את עפולה לבירת מטרופולין העמק.

בכדי לעמוד באתגר שהציבה עיריית עפולה, גיבש צוות התכנון פרוגרמה משולבת תכנית, פיזית ושיווקית על בסיס גישת placemaking המלווה בתכנית פיתוח עיצובית. הפרוגרמה מתווה את תמהיל השימושים בתחומי התרבות, הבילוי, הסעדה, הפנאי, הנופש והתיירות אשר יוצרים סף כניסה של לפחות של 10 סיבות לשהייה במקום למגוון אוכלוסיות מקרב תושבי העיר והאזור במשך 24/7.

תכנית הפיתוח העיצובית מייעדת את תוואי מסילת הברזל לדמוי שדרה עירונית נגישה להולך הרגל שמתחברת לרקמה האורבנית. במרכזה המבנים לשימור ומשני צידיה ע"ג מסילות משוחזרות מבנים יבילים דמויי קרונות שיאפשרו ההכלה של מגוון שימושי תרבות, בילוי ומסחר בעלי סף כניסה כלכלי.

במטרה להאדיר ולהמחיש את סיפור המקום, בחלק מהמבנים ההיסטוריים ובמרחב הפתוח יוקמו עזרי מולטימדיה ומיצגים אומנותיים כאטרקציה חווייתית שיאפשרו למבקרים לנהל דיאלוג מתמשך עם סיפור המקום.

עריית עפולה באמצעות החברה הכלכלית פועלת בימים אילו לפיתוח התשתיות של המקום ולהתאמת המבנים ההיסטוריים והמבנים היבילים כך שיאפשרו להכנסת יזם/ מפעיל שיפעיל את המקום ברוח מסגרת המתווה המוצע.

בהרצאה בכנס יציגו מתכנני המתחם את המתודולוגיה, תוצרי התכנית והתרומה שיכולה להביא התכנית להתחדשות מרכז העיר ההיסטורי של עפולה כחלק מפיתוח מטרופולין חיפה.

תרומתן האפשרית של ערים לשימור המגוון הביולוגי הארצי

עמית מנדלסון

החברה להגנת הטבע amitmendelson@gmail.com

העיר הגובר בארץ ובעולם הינו בעל השלכות דרמטיות על בתי גידול טבעיים ומינים בסכנת הכחדה. לרוב, קיומם של מינים אלו אינו מובא בחשבון בשיקולי התכנון העירוניים. עם זאת, תכנון המתחשב בקיומם של מינים אלו והמשאבים הנדרשים לקיומם, ממתן השפעות שוליים מזיקות של העיר על הסביבה ותורם לתושבי הערים ערך מוסף ייחודי.

הדוגמא המוכרת והוותיקה ביותר בארץ הינה של שמורת האירוסים בנתניה, בה נמצאת האוכלוסייה הגדולה בעולם של אירוס הארגמן – מין הבלעדי למישור החוף הישראלי ונמצא בסכנת הכחדה חמורה. לאחר מאבקים תכנוניים וציבוריים ממושכים, הקצתה עיריית נתניה מאות דונמים כ"שמורת טבע עירונית", המאפשרת קיום לא רק לאירוס הארגמן אלא גם למגוון נרחב של צמחים ובעלי חיים קטנים. בחדרה הסמוכה, שונו תכניות בנייה כדי להגן על האוכלוסייה העיקרית בישראל של הפרפר כחליל הגליל. בירושלים, נאבקו תושבים נגד תוכנית בנייה במצפה נפתוח, המסכנת עדר צבאים הנמצאים בסכנת הכחדה בישראל. אלו אינן דוגמאות יחידות, ולמעשה, ברבות מהערים בארץ ניתן לפגוש מינים נדירים ובתי גידול ייחודיים. על משמעות ניהול משאבי הטבע בעיר לגורל בתי הגידול, ניתן ללמוד מהנתונים הבאים: כ-60% משטחם של חולות מישור החוף נמצאים כיום בתחומי רשויות עירוניות וכך גם 50% משטחי הקרקעות הקלות והכורכר החופי, 45% ממלחות החוף ו-23% משטחי בתות הספר. הנתונים אמנם מתייחסים למצבם המקורי של בתי הגידול לפני הפיתוח העירוני, אך גם כיום חלק ניכר מבתי הגידול ששרדו – נמצאים במרחב עירוני, ושטחים נוספים צפויים להשתלב בו בעתיד.

חשוב לזכור כי לצורך קיום ערכי טבע לאורך זמן, נדרש שטח גדול עם חשיפה מצומצמת ככל הניתן להשפעות חיצוניות, תנאי שקשה לקיימו בסביבה העירונית. האם בהכרח צמחים ובעלי חיים במרחב העירוני צפויים להיעלם עם הזמן? ממצאי סקרים רבים שנערכו בשנים האחרונות בישראל, מעידים על כושר הישרדות מרשים של צמחים ובעלי חיים קטנים גם במרחב בנוי בצפיפות וללא ניהול אקולוגי ייעודי. על אחת כמה וכמה, ניהול אקולוגי מתאים וזיהוי אזורים ליבה לשימור, יאפשרו את קיומם של מינים רבים גם בעתיד.

בהרצאה יוצגו דוגמאות שונות למערכות אקולוגיות ומינים נדירים המתקיימים במרחבים עירוניים בישראל – צמחי בר, יונקים, זוחלים ודו-חיים ועוד, ואמצעים שיאפשרו את המשך קיומם במרחב העירוני. בנוסף, יוצגו גם אתגרים שחשוב להימנע מהם כגון "מלכודות אקולוגיות" – מקומות הנתפסים בידי בעלי החיים כמתאימים לקיומם, אבל בשל מחסור במשאבים או לחצי טריפה גבוהים, מביאים בסופו של דבר לצמצום ואף להכחדת אוכלוסיות בעלי החיים שבהם.

צל במרחב הציבורי בסביבה עירונית בישראל

צעירה מרואני

אוניברסיטה בר אילן tseiram@gmail.com

החשיפה לקרינת השמש, במיוחד בשעות הצהריים, גורעת מן הנוחות התרמית בעת שהייה במקומות חשופים וכרוכה בהשפעות שליליות בריאותיות, חלקן קטלניות. אמנם גדלה המודעות לחלקה של הקרינה בהתפתחות סרטן העור הקטלני מלנומה, אולם מעטים יודעים כי קרינת השמש גורמת גם לסוגים נוספים של גידולים סרטניים וקדם-סרטניים בעור, תורמת להתפתחות קטרקט ונגעים אחרים בעיניים, ועוד. על כן במדינה שטופת שמש רוב ימות השנה כמו ישראל חשוב במיוחד לאפשר למשתמשים במרחב הציבורי הפתוח – כמו רחובות, רחבות מרוצפות וגנים ציבוריים – מעברים ומקומות שהייה מוצלים כדי להימנע מחשיפה כפוייה לקרינה.

ניכרת התעוררות מסוימת בנושא זה בשנים האחרונות, המשתקפת בין השאר ביוזמות כמו חקיקה המחייבת הצללה במוסדות חינוך ובמגרשי משחקים. גם התערוכה "צל ערים" שהתקיימה במוזיאון העיצוב בחולון לפני כשנה עוררה שלל כתבות בעיתונים, אולם פרויקטים חדשים רבים עדיין מתוכננים ומבוצעים ללא התייחסות משמעותית לצורך בהצללה במרחב הציבורי. מטרת ההרצאה היא להעלות את המודעות בקרב ציבור המתכננים לנושא. בהרצאה אציג דוגמאות למרחבים נעדרי צל בצד דוגמאות הפוכות של בנייה מסורתית וגם מודרנית, אפרט היבטים שיש להתייחס אליהם בתכנון הצללה ודוגמאות לשימוש באמצעי הצללה שונים.

האקולוגיה הפוליטית של מטרופולין חיפה

נתי מרום

המרכז הבינתחומי הרצליה nathan.marom@idc.ac.il

"אקולוגיה פוליטית עירונית" (Urban Political Ecology, להלן אפ"ע) היא מסגרת תאורטית ומחקרית, שזוכה בשנים האחרונות לעניין רב בגאוגרפיה, תאוריה עירונית ולאחרונה גם בתכנון ערים (מרום, 2016). ההרצאה המוצעת בכנס המתכננים תציע סקירה קצרה של גישת אפ"ע והתפתחותה ביחס לתחומי ידע ותיקים יותר (אקולוגיה, סוציולוגיה, היסטוריה סביבתית, תיאוריות תכנון ועוד) ותבקש לבחון את משמעות רעיונותיה העיקריים עבור מתכננים. הסקירה תאיר שני היבטים מרכזיים: א) הממד האקולוגי של אפ"ע, המתמקד ב"מטבוליזם" עירוני, כלומר מגוון התהליכים שהעיר צורכת דרכם משאבי טבע ואנרגיה מהסביבה, מייצרת תרכובות ושילובים חדשים, ופולטת תוצרי לוואי ופסולת, תוך פיזור עלות ותועלת מטבוליות באופן בלתי אחיד בין קבוצות חברתיות שונות. התהליכים המטבוליים הללו מתקיימים בתיווך של מערכות תשתיות מורכבות ומפוצלות, המקצינות לעתים את האי-שוויון העירוני. ב) הממד הפוליטי-כלכלי המוצהר של אפ"ע, המתמקד ביחסי הכוחות והאי-שוויון בין מגוון שחקנים ומוסדות המשפיעים על התהליכים החומריים-סביבתיים.

בחלקה השני של ההרצאה אבקש לבחון את מטרופולין חיפה בראי גישת אפ"ע ולהציע קווים לדמותו כ"מטרופולין פטרוכימית". מפרץ חיפה מרכז את רוב בתי הזיקוק והתעשייה הפטרוכימית בישראל, לצד תעשיות מזהמות ומסוכנות אחרות ולפיכך סובל מבעיות זיהום אוויר חריגות. המסגרת המושגית של צדק סביבתי מוגבלת בהתייחסותה לבעיות אלה, מכיוון שהחשיפה למפגעי הזיהום בחיפה נוגעת לכלל תושבי המטרופולין, יהודים כערבים, עשירים כעניים – ולכן קשה להצביע על דפוסים של אי צדק בחלוקת המפגעים או לזהות קבוצות מוחלשות ספציפיות שנפגעו בצורה חריגה. לעומת זאת, אפ"ע מאפשרת לנתח את הזיהום בחיפה כתוצר מובהק של כלכלה פוליטית המתעדפת דלקים מחצביים, כמו גם של רגולציה ממשלתית המקדמת ייצור אנרגיה "זולה" על פני בריאות הציבור ואיכות הסביבה. (כלכלה פוליטית זאת מתחזקת כעת בעקבות גילוי מאגרי הגז הגדולים במרחב הימי לחופי חיפה - נושא הראוי אף הוא להתייחסות אקולוגית-פוליטית מעמיקה.) גם המבט ההיסטורי-גיאוגרפי הארוך האופייני לאפ"ע קושר בין צמיחתו העירונית של מפרץ חיפה כמרכז פטרוכימי לבין מרחבים רחוקים במזרח התיכון ולכלכלה הקולוניאלית של פלשתינה העותמאנית והמנדטורית במחצית הראשונה של המאה ה-20, באמצעות רשת מסילות הרכבת (רכבת העמק והמשכה ברכבת החיג'אזית) וצינור הנפט כירכוכ-חיפה. מכאן שמטרופולין חיפה של ימינו משוקע בהיסטוריה סביבתית ודפוסי עומק ארוכי-שנים שימשיכו להשפיע גם על תכניות עתידיות.

משיתוף ציבור לציבור מתכנן: התחדשות עירונית בהדר

אביב נגבי, איריס יפה, עמיר דומיניץ, יובל רובינשטיין

תושבי שכונת הדר בחיפה, הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל

yuvrub@gmail.com

שכונת הדר הכרמל בחיפה מייצגת את סוגיית התחדשות מרכזי הערים והאתגרים הרבים הכלולים בה. במסגרת התחדשות זו מתקיימים בשכונה תהליכים חברתיים וכלכליים, המובלים על ידי העירייה, קהילות כוונה, יזמים ופעילות התנדבותית. תהליכים אלו מלווים בתהליכי תכנון נקודתיים אשר בשנה האחרונה כללו את שיפוץ רחוב הלל (הסתיים), שיפוץ גן הטכניון הישן, פתיחת מבנה ההדריון, תכנון מבנים חדשים בשכונה ותחילת שיפוץ רחוב בן יהודה בימים אלו. בניתוח תהליכים אלו ניתן להבחין במגמת שינוי ביחס לתפקיד תושבי השכונה בתכנון. עם זאת, אופן ביצוע הליכי תכנון אלו מדגים את עוינות הגופים המתכננים לשילוב התושבים בתכנון.

מאפיין ייחודי לשכונת הדר הוא הימצאותו של ריכוז בלתי שגרתי של מתכננים, אדריכלים, אדריכלי נוף ופעילים חברתיים העוסקים בזכויות התושב ופוליטיקה מוניציפלית. ההרצאה מציעה נקודת מבט המשלבת בין חוויית התושב לקריאה המקצועית של המתכנן את התהליכים המתחוללים בשכונה. תושבים המחזיקים גם ב"כובע המתכנן" ומתכננים המחזיקים ב"כובע התושב" מאפשרים שילוב בין נקודת מבטו של התושב, עבורו אמור להתבצע החידוש, ונקודת מבטו של המתכנן, הבוחן את התהליך בעין ביקורתית. בהרצאה, כובעו של המתכנן וכובעו של התושב ישולבו על ידי אלו שביומיום חווים שתי נקודות מבט אלו יחדיו: השפעת תהליכים אלו על המרחב השכונתי מבחינה פיסית, סביבתית וחברתית - כמתכננים ואדריכלים; השפעת תהליכים אלו על היומיום השכונתי - החל בהפגנות תושבים לטובת שיפוץ השכונה, דרך פעילות חברתית המשפיעה על המרחב העירוני ועד לכדי תהליכי תכנון בשכונה ומעורבות התושבים בהם, כתושבי השכונה.

ומעט חשיבה לעתיד...

שיפוץ רחוב הלל התבצע כתגובה מהירה להפגנת תושבים ללא תכנון או שיתוף הציבור; שיפוץ רחוב בן יהודה מתבצע לאחר יידוע ציבור ופגישת פעילים שכונתיים בחברת יפה נוף להצגת התכנית ושמיעת הערות. בתהליך זה ניכרת למידה משמעותית של העירייה על חשיבות מעורבות תושבי השכונה בתהליכים תכנוניים לשם הצלחתם, אך עדיין מורגש שאין הבנה מלאה לחשיבותו ויתרונותיו של תכנון המשותף עם הקהילה (לעומת ידוע וסיקור תלונות בלבד). כיום בעירייה ישנה כוונה לקדם תהליך תכנון אסטרטגי לשכונת הדר. לטובת תכנון עתידי זה מנותחות מספר דרכים, המערבות את הקהילות השונות בשכונה, ומפנימות את כוחם של התושבים כמתכננים, לצורך תכנון במשותף עם התושבים.

לסיכום מודגשים האמצעים להשגת היעד המשותף לכולנו - פיתוח והתחדשות שכונת הדר הכרמל והמרכז העירוני החיפאי בכללותו.

התכנית האסטרטגית למועצה האזורית חוף השרון ככלי לשינוי מדיניות

גידו סגל, חגי דביר

חגי דביר גידו סגל אדריכלים | hd@hd-arch.com | segalg@netvision.net.il

המועצה האזורית חוף השרון משתרעת בין נתניה בצפון להרצליה ורעננה בדרום ובין הים לכביש 4. בשנות ה-90 של המאה הקודמת ובתחילת המאה הזאת, הישובים במועצה קידמו סדרה של פרויקטים לפיתוח תעסוקה שיצרו עימותים עם משרדי הממשלה והרשויות השכנות. בשנת 2013 החליטה ההנהגה הנבחרת החדשה של המועצה האזורית להכין תכנית אסטרטגית למועצה, תכנית ששינתה את מדיניות המועצה, בעקב בכל הקשור לתפקידה במרחב.

התכנית עסקה בכל הנושאים הרלוונטיים לחיי האזור: חברה, כלכלה, תכנון פיזי, תחבורה, איכות סביבה, ממשל וכדומה.

הכנת התכנית האסטרטגית התבססה על עקרונות התכנון האסטרטגי האזורי והקיימות. התכנון האסטרטגי מתמקד באתגרים העומדים בפני האזור, עובד בגישה רב-תחומית, עוסק בשילוב בין האזור וסביבתו ומשתף בצורה מובנית את "בעלי העניין" באזור כדי להשיג הסכמות על בסיס נושאים מוגדרים. כל זאת כדי לבנות תכנית ישימה בלוח זמנים קצר, הניתנת לניטור באמצעות תבחינים (אינדיקטורים).

פיתוח מבוסס קיימות הוא פיתוח העונה על צורכי ההווה מבלי להתפשר על המענה לצרכי הדורות הבאים. זהו פיתוח שיכול להימשך לאורך זמן רב, כיוון שאינו פוגע בבסיס המשאבים עליהם הוא נשען. ניצול המשאבים נעשה באופן ובקצב המאפשרים לתהליכים טבעיים, חברתיים וכלכליים, להתחדש ולהתאזן. הבסיס לפיתוח מקיים הוא התנהלות המביאה בחשבון את יחסי הגומלין בין פיתוח כלכלי, פיתוח סביבתי ופיתוח קהילתי. מרכיב מרכזי בתפיסת הקיימות הוא יצירת שותפויות בין כלל בעלי העניין באשר לדגם הפיתוח של האזור ולאופן התנהלותו.

תהליך הכנת התכנית התנהל בשני מישורים השזורים זה בזה: שיתוף בעלי העניין ועבודת צוות התכנון. התכנית שיתפה את "בעלי העניין" הקשורים למועצה: תושבים, בעלי התפקידים במועצה האזורית, נציגי היישובים, נציגי משרדי ממשלה, נציגי רשויות גובלות וכדומה. המנגנונים העיקריים לשיתוף בעלי עניין היו פגישות עם כל אחת מההנהלות של יישובי המועצה, סדרה מפגשים מובנים עם קבוצה של כ-60 תושבים, פגישות עם נציגי משרדי הממשלה והרשויות הגובלות, דיונים עם ועדת ההיגוי לתכנית ודיונים במליאת המועצה ודף אינטרנט ייעודי בתוך האתר של המועצה האזורית.

במקביל, צוות התכנית ערך עבודות אנליטיות כדי לבסס את תיאור וניתוח המצב הקיים, את ההצעות לחזון, את החלופות לתכנון, פרוט התכנית, גיבוש תיקי פרויקטים והצעת תבחינים לניטור התכנית. לצורך זה ערך הצוות מיפויים אנליטיים של הנושאים השונים, על בסיס מידע שהתקבל מהמועצה האזורית ונאסף ממקורות אחרים.

במהלך הכנת התכנית גובש חזון חדש למועצה שבמרכזו שמירה על זהותה כמועצה כפרית חקלאית ותיירותית שתהווה ריאה ירוקה של מרכז הארץ. בין המטרות, שימור ושדרוג השטחים הפתוחים והנגשתם לציבור וזאת על ידי טיפוח והסדרת חוף הים, נחל פולג והגן הלאומי כמוקדי עניין מרכזיים, שמירה על בתי הגידול הייחודיים במרחב המועצה, שמירה על רצף שטחים פתוחים ושיפור הנגישות של הולכי רגל ורוכבי אופניים בתוך השטחים הפתוחים ובקישור ביניהם. מטרה נוספת היא פיתוח התיירות תוך טיפוח ושימור משאבי הסביבה ומשאבי הקהילה המקומית, בין היתר על ידי עידוד תיירות חקלאית, הרחבת התשתית לנופש בחיק הטבע ותיירות טבע, שימוש במבני מורשת לשימור ביישובים וכד'.

בנוסף, הוכנו תבחינים לניטור מצב המועצה לאור חזונה ועשרה תיקי פרויקטים שהמועצה תקדם במהלך בשנים הבאות, ביניהם פרויקט לפיתוח טבעת נופש מטרופולינית, תוואי טבעתי של מסלולי הליכה/רכיבה העוברים דרך רצף של שטחים פתוחים איכותיים – הן טבעיים והן חקלאיים. טבעת הנופש קושרת מגוון של מוקדי עניין – מצוק הכורכר על חוף הים, נחל פולג ושטחי ההצפה, גבעות כורכר בודדות בלב אזורים חקלאיים, שמורות טבע, מוקדי צפרות, נופים חקלאיים ונקודות תצפית אל נוף רחוק.

מתיחת גבולות העיר: ראשון לציון משרטטת את גבולותיה מחדש

ורד סולומון ממון

עיריית ראשון לציון Vereds@rishonlezion.muni.il

בשנות ה-90, בעקבות הסכם הגג הראשון, בתקופתו של שר הבנוי והשיכון דאז אריאל שרון ז"ל, נמתחה ראשון לציון מערבה, מעבר לכביש 4. היו אלו חולות ראשון "שנכבשו" ע"י התכנון העירוני המאוזר (מלשון איזור) – תכנון שלימים זכה לביקורות אין ספור על האנטי – עירוניות שנוצרה במערב העיר, המרחיק את הולכי הרגל מהמרחב הציבורי הטבעי שלו - הרחובות. כמתכנתת צעירה דאז, נשביתי גם אני באשליית השכונות "היפות" של ראשון, על המרווחים הפתוחים בין המבנים, השזורים בשטחים פתוחים ופארקים למכביר ובכבישי רוחב אדירים, על שפע מקומות החניה. עד אשר התנפצתי על דפי ספרה של גיין גייקובס (קורס ב' בתכנון ערים) שערערה גם לי את אמות הסיפים. כמו סטירת לחי מצלצלת, התעוררתי מחלום העיר "הירוקה" וגיליתי שאכן 'הבל החן ושקר היופי' היתלו גם בי.

לימים הפכתי למנהלת אגף תכנון עיר בעיריית ראשון לציון, המובילה את תהליכי התכנון הסטטוטורי של העיר. עם קבלת שרביט הפיקוד ממנהל האגף הקודם (אדרי אבנר אקרמן, כיום משמש כמהנדס העיר נתניה) קבלתי כמתנת פרידה את תוצאות התחרות שניהל לחיבור מערב ראשון עם מרכז העיר, בואכה שד' רוטשילד. בתחרות בה זכו שני משרדי תכנון: משרד פילצר, יעבץ פרייס אדריכלים ומשרד קימל אשכולות אדריכלים, הוצגו שתי תיזות מרתקות שהציעו פתרון לחיבור המתבקש – האחת התייחסה למחלף ראשון מערב וניצול הפרשי הגובה ליצירת מרחב ציבורי שיעבור מתחת לכביש 4, והשנייה – יצירת דופן עירונית

חדשה, המפנה את חזיתה הראשית אל השדרה העירונית המרכזית של העיר (בניגוד לתבע הקיימת – המפנה את גבה אל השדרה).

הערה: השדרה העירונית המרכזית של העיר נקבעה במסגרת הדיונים שנערכו על תכנית המתאר רצ/2030, שקבלה תוקף לאחרונה.

עם התקדמותה של תכנית הקו החום של הרכבת הקלה ומיקומה על התוואי של השדרה המרכזית, רק הלכה והתגברה תחושת הביטחון של העירוניות המתחדשת בראשון לציון – וכמו תרופה למערב המבוזר, נמצאה פתאום השדרה כחוט המחבר החדש את העירוניות ללבה הפועם של העיר. התכניות של שני המשרדים מתגבשות בימים אלו לכדי הבשלה לקראת דיונים בוועדה המקומית לתכנון ובנייה ראשון לציון.

שנה וחצי קדימה ואנו בעיצומם של דיוני הוועדה המחוזית לאישורה של תכנית שכונת נרקיסים, שעתידה לקום במקומו של מחנה צריפין המתפנה, במזרח העיר. שם כבר מתוכננת שכונת המגורים כרצף עירוני מובהק היושב על השדרה המרכזית, עם עוצמות פיתוח ושימושים מעורבים של מסחר, תעסוקה ומגורים. כשקו הרכבת הקלה עובר גם שם (אותו קו המגיע מהמערב), נראה כי החוט המקשר בין מזרח ומערב מתחיל לקרום עור וגידים אמיתיים. על קרקע שנתפסה עד לא מזמן ע"י צה"ל, תיבנה בקרוב השכונות החדשות של ראשון לציון מזרח ותבנית נופה של ראשון ישתנה לבלי הכר, במקומו של מחנה סרפן המיתולוגי (!) יהיה זה אך סמלי לבחון מחדש את גבולותיה של העיר ולבדוק עוד כמה שנים קדימה האומנם "העיר חוברה לה יחדיו".

במסגרת משבר הדיור נרתמה גם ראשון לציון וחתמה על הסכם הגג השני בנובמבר 2014, במסגרתה ייבנו עוד 12,000 יח"ד במקומו של מחנה צריפין ובנחלת יהודה. גבולותיה של העיר נמתחים כעת מזרחה, אך הפעם בניסיון רב לצופף ולרכז את הפיתוח לאורך רחובות רציפים, תוך יצירת מרקמים בנויים ופחות כאיים בודדים בין שצפים רחבים. גובה המבנים ישנה את קו הרקיע של העיר ולא ירחק היום והרכבת הקלה יחד עם תח"צ משופרת תסיע את ילדי המערב למזרח ואת ילדי המזרח למערב, כיאה לעיר ראשה במטרופולין המרכז.

גיין גייקובס כותבת בספרה: "למילה שכונה נלווית (כיום) תחושת מימיות. כמושג סנטימנטלי, "שכונה" מזיקה לתכנון הערים. היא מובילה לניסיון לעוות את חיי העיר ולהופכם לחיקוי של החיים בעיר קטנה או בפרוורים.... תהיה השכונה העירונית אשר תהיה... תכונותיה אינן יכולות לפעול בכוונה לפגוע בניידות אמיתית בתוך העיר ובגמישות בשימושים בלי להחליש מבחינה כלכלית את העיר שהיא חלק ממנה. היעדר עצמאות כלכלית או חברתית הוא טבעי והכרחי בשכונות עירוניות – בשל היותן רק חלק מן העיר".

בניגוד ל"שכונות" המערב – שנבנו הרחק מהעיר הוותיקה, מתוך רצון ליצור "שכונות" מבודלות המכונסות פנימה אל עצמן, תוכננו שכונות המזרח מתוך מחשבה שהן חלק בלתי נפרד מהעיר ראשון כעיר משגשגת ואחודה. ההבדל "הקטן" הזה עשוי להיות המפתח להצלחתן של ה"שכונות" החדשות ולקליטתן של עשרות אלפי התושבים שיהפכו לחלק בלתי נפרד מעיר מובילה במטרופולין המרכז. ההשתייכות לעיר תהפוך למקור הגאווה, ולא ההשתייכות לשכונה זו או אחרת.

אם נשכיל לקחת את משבר הדיור ולחשוב "ערים" במקום "שכונות" יהיה זה אולי צעד אחד נוסף קדימה לתיקון וחיזוק העירוניות בישראל.

צפיפות גבוהה: הנושא החסר בכל דיון תכנוני

ארנון סופר

אוניברסיטת חיפה soffer@geo.haifa.ac.il

כל דיון באחד מהנושאים "בין תכנון לכאוס" או "חיפה - מפרץ, תעשייה" או "המרחב הימי", מחייב דיון מקדים העוסק במציאות העגומה של הצפיפות בה נתונה מדינת ישראל וארץ ישראל כולה. הצפיפות הפיזית בישראל היא מבין הגבוהות בעולם המערבי וללא הנגב מדובר בצפיפות הגבוהה ביותר בעולם המערבי. התחזית לשנת 2048 מטרידה במיוחד, שכן הריבוי הטבעי כאן הוא של עולם שלישי בעוד תרבות הצריכה היא של עולם ראשון. זאת, בארץ קטנה שכ-50% משטחה מוקדש לצבא ולביטחון וכ-60% הוא שטח מדברי ההולך ומתרחב. הצפיפות ב-2016 בישראל הינה 359 נפשות לק"מ מרובע. התחזית לשנת 2049 היא 667 נפשות לק"מ מרובע!

המשמעויות של נתונים אלה באות לידי ביטוי בכל תחומי החיים. בהרצאה זו אתמקד באתגרים התכנוניים הפיזיים.

מעטה ולתמיד לא יוכלו להיות יותר משלושת כבישי אורך במישור החוף. היכן יסעו ילדינו ונכדינו? ומה לגבי חופי הרחצה? מה ייותר מהם? היכן יבנו מתקני התפלה נוספים? נמלים ימיים ואויריים, אזרחיים וצבאיים? תחנות כוח ותעשיות הזקוקות לקרבה לים? ומה לגבי הדיור? נמשיך לעלות לגובה ואפשר יהיה גם לרדת לתת-קרקע, אבל יש גבולות לשני פתרונות אלו. גם הירידה לנגב מוגבלת מסיבות היסטוריות, כלכליות ותרבותיות – פסיכולוגיות.

נותר פתרון אחד שנוקיו הסביבתיים רבים והוא היציאה אל הים - על ידי ייבוש על חשבון הים והחופים או/על ידי הקמת איים בים.

חיפה היא מודל לישראל כולה הן לגבי הצרכים והן לגבי הפתרון. בחיפה הגענו כבר לקווים אדומים בכל הנוגע לצרכי חיל הים, צרכי התעשיות המזהמות, גילוי הגז בים (ואולי גם נפט) והובלתו, הלחצים האורבניים (כפי שקורה היום בקריות) והלחצים התחבורתיים (באויר, בים וביבשה). לא פחות חשובים הם הלחצים הסביבתיים.

חיפה היתה הראשונה שהתנסתה ביציאה אל הים, החל מבניית הנמל התורכי בשנת 1905, אחר-כך בבניית הנמל המודרני ב-1932 ולאחר הקמת המדינה – בבניית נמלי המכולות והפוליונים – פעולה הנמשכת גם ב-2016.

ההרחבות הללו הן טיפה בים האתגרים מולם ניצב מפרץ חיפה. בהרצאה אציג את הפתרונות מול הצרכים.

הנגשת מידע בהתחדשות עירונית ככלי תכנוני

איתן סרבר

מודוס' תהליכים שיתופיים eitan@modus.org.il

התחדשות עירונית היא שדה המחייב את המתכננים לצאת מהמשרדים ולפגוש את המציאות המורכבת. הרצון לחדש את הבינוי העירוני הקיים מפגיש מגוון בעלי עניין: מתכננים ואדריכלים, מקבלי החלטות במשרדי הממשלה וברשויות המקומיות, יזמים, שמאים, בנקאים ובמרכז – הדיירים. לכל אחד מהשחקנים מניעים ותמריצים שונים לקידום פרויקטים להתחדשות עירונית, לכן לא מפתיע שהמפגש ביניהם מלווה לא פעם באי-הסכמות אשר מעכבות ולעתים אף עוצרות את התהליך המורכב והממושך ממילא. חלק משמעותי מהפרויקטים מתבצעים בשכונות המוחלשות ביותר בעיר – שכונות שיכונים, שבמיקומן באזורי ביקוש מהוות פעמים רבות יעד לפרויקטים של פינוי-בינוי. במבט עמוק יותר אל הניסיון לקדם פרויקטים של התחדשות עירונית ניתן לראות עד כמה הדיירים אינם מבינים תכנון: הם לא דוברים את השפה התכנונית, ולעתים קרובות אף לא את השפה העברית. המונח "פינוי-בינוי" למשל נתפס לעתים קרובות כאקט של פינוי בכפייה, המתחבר לנרטיב של העולים ולקשיים בהשתלבותם בארץ.

המחקר והפרקטיקה של התחדשות עירונית מרבים לעסוק בנושאים כמו הקושי של הדיירים להגיע להסכמה, קשיי ההתארגנות של בעלי הדירות, חוסר הנוחות הנגרמת מהתחדשות עירונית ותחושת חוסר הוודאות של בעלי הדירות. נושאים אלו ואחרים "תוקעים" את התהליך, מייצרים כאוס בחיי הקהילה ופוגעים ביחסי השכנות בשיכונים. פעמים רבות תושבים שעד כה ניהלו יחסי שכנות טובה מתחילים להאשים את שכניהם ולטעון כי הללו משוחדים, תאבי בצע, חסרי עמוד שדרה וכדומה. אחד מההיבטים שפחות זכה להתייחסות, הן במחקר והן בפרקטיקה, הוא הנגשת המידע: ברצוני לטעון כי הנגשת המידע יכולה לצמצם את פערי הידע העצומים הקיימים בשיח בין התושבים לבין יתר השחקנים בתחום התכנון העירוני. בנוסף הנגשת מידע יכולה להוות בסיס לתכנון חברתי ולהתארגנות תושבים. באופן טבעי, הנגשת מידע אפקטיבית מתחילה בהתאמת התכנים לקהל היעד. השוני בין נקודות המבט של המתכנן לזו של הדייר מחייבת המרה של התכנים המוצגים לתושבים כך שיובנו כהלכה.

כיועץ שיתוף ציבור מטעם חברת מודוס שעוסק באופן אישי בהנגשת מידע בתכנון להתחדשות עירונית (קטמונים ח' ט', ירושלים; קריית משה, רחובות; רובע ג', אשדוד; גבעת אולגה, חדרה ועוד) גיליתי שיש מספר דברים שאפשר וצריך לעשות בתחום זה. מנייתוח תהליכי התכנון בתחום התחדשות עירונית מצאנו כי על אף שחלק מהאמצעים פשוטים ליישום, מרבית האמצעים הללו כמעט שאינם מיושמים בשטח.

ברמת התוכן הטקסטואלי מצאתי שחלק ניכר מהדיירים לא שולטים בשפה העברית. מלבד התרגום ההכרחי של הטקסט לשפות שונות יש צורך בניסוח פשוט, קונקרטי, קצר ובגובה העיניים. יש לתת מענה לשאלות המטרידות את הדייר גם אם התכנית לא מתייחסת בהכרח לנושאים אלו, לציין כתובות מגורים ולא מגרשים או מתחמים כדי שהדייר יבין את המשמעות לגביו, ולייצר בהירות מקסימלית במטרה להפיג את חששותיו. כך לדוגמה, גם אם בהיותנו מתכננים

אנחנו לא יודעים כמה זמן ייקח עד שיושלם תהליך הבינוי, ישנן דוגמאות ותקדימים שיכולים לסייע במתן הערכות זמן גסות.

ברמת התוכן החזותי, מצאתי שחלק ניכר מהדיירים לא קוראים מפות סטנדרטיות ובוודאי שלא תשריטים. לטובת הנגשת המידע הכנו במשרד מפות קוגניטיביות המדגישות את המקומות המוכרים והחשובים לקהילה כך שיהיה להם יותר קל להתמצא. הבנתי שעדיף לא לשלב תמונות ממקומות אחרים – לא סן פרנסיסקו מחד גיסא ולא הארלם מאידך גיסא, כיוון שזה מייצר בקרב התושבים תחושה שרוצים לשנות את מקום המגורים שלהם מיסודו. חיפשנו דרך אפקטיבית להעברת מידע מורכב יותר, והתחלנו בפירוק תהליך ההתחדשות העירונית לשלבים תמציתיים שנכתבו בשפה פשוטה. בהמשך השתמשנו באינפוגרפיקה, הצגה חזותית של מידע, בצורה ברורה וקלה להבנה. כך רתמנו לטובתנו את התפיסה החזותית של האנשים המאפשרת להם להבחין בקלות יחסית בתבניות ומגמות, והצלחנו להגיע לכך שאחוז גבוה מהתושבים הבין את התהליך בצורה טובה יותר מבעבר.

ברמת הכלים, למדנו שסדרה של מפגשים קטנים היא אפקטיבית יותר ממפגש פתוח המיועד לכלל התושבים. מפגשים מצומצמים מאפשרים למשתתפים לשאול שאלות ולהבין לעומק את שמוצג להם. בנוסף למדנו שבמידה ושפת האם של מרבית המשתתפים במפגש היא לא עברית, נוכחות מתורגמן היא הכרחית. למדנו שבניגוד לסברה הרווחת כלים דיגיטליים כן נגישים לכל האוכלוסיות אבל לא נגישות עבור כל הגילאים, בעיקר לתושבים ותיקים, לכן התוכן הדיגיטלי צריך להיות מותאם בעיקר לצעירים. כמו כן למדנו כי הקמת עמדות הסברה במקומות מרכזיים בשכונה תורמת מאוד, בעיקר עבור תושבים ותיקים חסרי נגישות לאמצעים דיגיטליים.

בהרצאה זו אני רוצה להציף את פערי המידע הקיימים בתחום ההתחדשות העירונית ואת הדרכים לגשר על הפער הזה דרך כלים פשוטים בהתחדשות עירונית ובתכנון בכלל. בהרצאה זו אביא דוגמאות מהארץ ומהעולם על האופן שבו אפשר, באמצעים מינימליים, להשתפר בנושא הנגשת המידע ובכך להפחית את חששות הדיירים, לקדם התארגנויות של תושבים ובעיקר לקדם פרויקטים של התחדשות עירונית שמיטיבים עם הדיירים ויוצרים שכונות טובות יותר עבור כולנו.

מגני משחקים למרחבי משחק

תמי סתו

לרמן אדריכלים tamystav@gmail.com

מעקב אחרי דפוסי הפעילות של ילדים מגלה כי בשלושים השנה האחרונות קיימת ירידה ניכרת גם בשהות של ילדים במרחב הציבורי (מחוץ לביתם) וגם במידת התנועה האוטונומית שלהם בסביבה העירונית. לעובדה כי פעילותם של ילדים במרחב הציבורי – ובכלל זה האפשרות שלהם לשחק בשטחים פתוחים – הצטמצמה, יש השלכות בריאותיות, חברתיות וקוגניטיביות שליליות.

הסיבות להיעדרותם הגוברת של ילדים במרחב הציבורי מורכבות, אולם חלק מהבעיה נעוצה בסביבה העירונית. תנועת כלי רכב, חשש מזרמים, מחסור בשטחי

משחק באזורים מגורים צפופים – גורמים לכך שילדים, או הוריהם, יחששו מתנועה אוטונומית במרחב. נוצר כאן מעגל קסמים: ככל שפחות ילדים יוצאים לרחוב, יש לפחות ילדים סיבה לצאת לרחוב. ככל שפחות ילדים שוהים במרחב הציבורי ומשחקים בו, מצטמצמת הלגיטימיות של שהותם במרחב הציבורי והלגיטימיות של השימוש שלהם בו לצורך פעילות חשובה שלהם: משחק.

ילדים זקוקים למשחק כדי להתפתח בצורה תקינה, וניתן לומר שהם מממשים את זכותם למרחב הציבורי בכך שהם מממשים את זכותם לשחק במרחב הציבורי. גני משחקים יכולים לספק חלק מהצורך, אולם מנקודת מבטם של ילדים הם יוצרים מרחב מקוטע ולעיתים בעל נגישות נמוכה. כדי שהסביבה הבנויה תהיה ידידותית לילדים (ואגב כך, תתמוך ביציאה שלהם מן הבית) המרחב הציבורי בכללותו – ולא מובלעות של גני משחקים – צריכה להוות גם מרחב משחק.

שילוב של משחק בסביבה העירונית (רחובות, תחנות אוטובוס, מרחבים ציבוריים למחצה בין בניינים, ועוד) ניתן למימוש בהתערבות נקודתית ובאמצעים מצומצמים. נציג כאן כמה פרקטיקות מן העולם ומישראל, אשר באמצעים פשוטים הופכות את המרחב הציבורי ידידותי יותר לילדים (ויתכן שגם לכלל המשתמשים בו), ונדון בהתאמתן להקשר הישראלי. נעמוד על כך שמה שתומך בשימוש בפרקטיקות הוא שינוי תפיסתי – ראיית המרחב הציבורי גם כמרחב משחק, ותפיסת המשחק כאחת ממגוון של פרקטיקות (נהיגה, הליכה, קניות...) שהמרחב הציבורי צריך לספק להן מענה.

השתלבות המעמד הבינוני הערבי במטרופוליניים של תל אביב והיפה

פהימה עבאס

מכון טרומן לקידום השלום fahamister@gmail.com

השתלבות המעמד הבינוני הערבי במוקדים המטרופוליניים של חיפה ותל אביב לא זכתה להתייחסות מעמיקה במחקרים קודמים. אלה התמקדו בשוליות המרחב הערבי, המתבטאת בתופעת "העיור האצור": יוממות מרוחקת בעיקר של עובדי הצווארון הכחול והעדר תנועת הגירה בין-אזורית לערים הגדולות. המחקר הנוכחי בחן שני תהליכים עיקריים: יוממות והגירה למרכזים המטרופוליניים של תל אביב וחיפה, ובמידה חלקית גם נסיעות למטרות אחרות של קניות ופנאי, במטרה למדוד את התחזקות הקשרים של המרחב הערבי עם המוקדים המטרופוליניים של חיפה ותל אביב, הנובעת מתהליכים מרחביים וחברתיים של מטרופוליניזציה ומודרניזציה.

מחקר זה בוחן את הטענה על פיה האינטגרציה של המעמד הבינוני הערבי עם המרכזים המטרופוליניים של תל אביב וחיפה הולכת ומתחזקת, עקב תהליכי מטרופוליניזציה ומודרניזציה, המעצימים את תהליך ההשתלבות ומקנים למעמד הביניים את האמצעים לפריצת החסמים הכלכליים והתרבותיים למוביליות כלכלית וחברתית. ההשערה היא שתהליכים אלה מעצבים דפוס חיים שונה של

האוכלוסייה הערבית, המתבטא באינטגרציה עם מוקדי העיור הארציים ולא דווקא מעבר לסגרגציה חברתית ומרחבית מסוג חדש.

המחקר מסתמך על ניתוח נתוני יוממות והגירה ממפקדי האוכלוסין והדיר 1995 ו-2008 (קובצי נתוני הפרט: MUC), על ניתוח נתונים של מספר תושבי רשויות מקומיות ערביות ששהו במוקדים המטרופוליניים בשעות שונות במהלך היום בחודש פברואר 2013, שמקורם בנתוני איתור המסתמכים על הרשת הסלולארית, ועל סקר שערכתי בשנת 2012 בקרב המהגרים מהיישובים הערביים לאזור תל אביב. הסקר הקיף 101 מרואיינים, שנגמו בשיטת "כדור שלג", ומתוכם נבחרו 15 נחקרים לראיונות עומק. הסקר בחן את האינטגרציה הכלכלית, החברתית, התרבותית והפוליטית של הפלסטינים ישראלים המתגוררים באזור תל אביב.

הממצאים העיקריים אכן מדגישים את התחזקות הזיקות הכלכליות והמרחביות של האוכלוסייה הפלסטינית הישראלית עם מטרופולין תל אביב, עקב התעצמות תנועת היוממות המרוחקת בקרב בעלי השכלה אקדמית למוקד המטרופוליני של תל אביב. מנגד, נחלשו הזיקות הכלכליות עם מטרופולין חיפה, שהתכווץ בהשפעתו הכלכלית ולא תפקד כמוקד כלכלי משמעותי עבור הפלסטינים ישראלים. במקביל, זוהה גידול מסוים בהגירת אקדמאים פלסטינים ישראלים מכל אזורי המגורים של האוכלוסייה הערבית בישראל לאזור תל אביב, ועליה בהגירה מהיישובים הערביים באזור עפולה-נצרת ובאזור המשולש למטרופולין חיפה.

הסקר שנערך בקרב בני המעמד הבינוני הערבי שהיגרו לאזור תל אביב הראה כצפוי שגורם המשיכה הראשוני לאזור תל אביב היה הנגישות להזדמנויות תעסוקה התואמות להכשרתם המקצועית, ולאחריו לימודים אקדמיים ואיכות השירותים העירוניים. המשתקעים באזור תל אביב, בפרט הנשים, חיפשו גם פרטיות ועצמאות, שאינם בנמצא ביישובי המוצא. העדר נגישות להזדמנויות תעסוקה ולשירותים עירוניים ביישובי המוצא בלטו כגורמי דחייה המדברנים הגירה החוצה. המחסור בפיתוח כלכלי ביישובים הערביים מביא לתופעה, שכוונתה במחקר זה בשם "השתלבות מאולצת", של בעלי השכלה אקדמית עם ערי המטרופולין של חיפה ותל אביב. תהליך זה מחזק בתורו את הסגרגציה הכלכלית והמרחבית של יישובי המרחב הערבי, שאינם משתלבים במרחב המטרופוליני מבחינת התפתחותם הפנימית. תהליך השתלבות מאולצת זה, הוא מוגבל בהיקפו, בגלל החסמים להשתקעות במרחב היהודי בעקבות התמשכות והחרפת הקונפליקט הפלסטיני-ישראלי, ויכול גם להגיע לסיומו עקב רוויה בתחומים/בנישות בשוק העבודה שבהם מתקבצים הפלסטינים ישראלים (דוגמת מתן שירותים שונים לפלסטינים המזרח ירושלמים בירושלים ולבדווים בבגד) ו/או התגברות האפליה בשוק העבודה ובשוק הדיור כלפי הפלסטינים ישראלים במוקדים המטרופוליניים.

המהגרים הצליחו להשתלב היטב, באופן יחסי, במרחב המטרופוליני של תל אביב, מבחינה מרחבית, חברתית וכלכלית. מבחינה מרחבית, חלקם הגדול מפוזר בשכונות יהודיות הממוקמות בחלקה הצפוני של תל אביב וברמת גן, כאשר בחירת מקום המגורים נובעת בראש ובראשונה מהרצון להתגורר בסביבה המעניקה איכות חיים מודרנית ונגישות להזדמנויות תעסוקה, ופחות משאיפה לחיים בקהילה. למרות זאת, הם נתקלים באפליה בשוק הדיור ומנסים להתגבר עליה באמצעות קשרים חברתיים עם חברים וקרובי משפחה, מקומות עבודה ולימוד, ובאמצעות יכולתם הכלכלית לשלם מחירי דיור גבוהים. ואולם, האמצעים הכלכליים והחברתיים של המשתקעים באזור תל אביב אינם חזקים מספיק כדי

לפרוץ את החסמים לרכישת דירות. חלק מהמהגרים מעדיפים להתגורר ביפו, לרוב בשכונות יהודיות, ב"תפר" שבו נהנים משירותים עירוניים ומההזדמנויות שמציעה תל אביב, אך בו בזמן גם מחיים באווירה ערבית ביפו.

מבחינה חברתית, קיימים שני סוגים של מהגרים לתל אביב. הראשון רואה בתהליך ההגירה הזדמנות להתרחק מקבוצת ההזדהות האתנית, ונוטה לקיים קשרי חברות ושכנות עם יהודים ומהגרים פלסטינים ישראלים אחרים באזור תל אביב, המאמצים בדומה להם ערכים מודרניים של פרטיות (אינדיבידואליזם) ועצמאות. השני, עובר לאזור תל אביב אך ורק בשל הזדמנויות התעסוקה, וניתן לכנות את תהליך הגירתם "הגירה מותנת" או "הגירה ארעית". הגירה זו צפויה להסתיים כאשר ימצאו עבודה ביישובי המוצא ויחזרו אליהם. מהגרים מסוג זה אינם מקיימים קשרים חברתיים עם החברה היהודית, ושומרים על קשרים חברתיים הדוקים עם יישובי מוצאם.

מבחינה כלכלית, המשתקעים הפלסטינים ישראלים בתל אביב מועסקים בנישות תעסוקתיות שונות, אך, בניגוד לירושלים ולבאר שבע, אינם מתפקדים כמעמד מתווך בין האוכלוסייה הפלסטינית (ביפו) לבין האוכלוסייה היהודית. הם נהנים מפיתוח מקצועי ומעיסוק במשלחי יד התואמים להכשרתם המקצועית, אך חלקם סובלים מאפליה בהעסקה ובשכר, ומקידום מקצועי מוגבל.

איך מתכננים "תעסוקה" ומה הקשר למגורים ולנוחות החיים

יהודה עירוני

יען פרויקטים מסחריים ותיירותיים בע"מ yaan@netvision.nt.il

מדינת ישראל נמצאת במאוזן לתכנון וביצוע של מגורים. על פי הערכות המדינה נדרש לבנות כ-1.4 מיליון יח"ד בחמש עשרה השנים הבאות. על פניו נראה שרוב הנושאים הקשורים והמשיקים למגורים/נדל"ן ולשכונות וערים חדשות, הופכים למשניים בחשיבותם. חזית התכנון העיקרית הפכה להיות תכנון בתי מגורים במטרה מוצהרת להוריד את יוקר הדיור, כמה שיותר ובכל מקום אפשרי ובמיוחד ב"אזורי הביקוש" תוך שהמושג "התחדשות עירונית" הפך שם נרדף לפרויקטים של "פינוי ובינוי" או תמ"א 38 לסוגיה. ומה עם "התחדשות" עיונית של כל מה שסובב למגורים ולנדל"ן? מה עם נוחות החיים של האנשים אשר ירכשו דירות בכל אותם פרויקטים? מה עם מרחב ציבורי חדשני? היכן יצרכו שירותים? היכן יבלו? היכן יעבדו? וכיצד יגיעו לכל אותם מקומות תעסוקה, צריכת שירותים וכו'?

נכון, ישנם בצוותי התכנון קשת רחבה של תחומים אשר רובם ככולם פועלים תחת תקנים, תדריכים והנחיות תכנוניות קיימות: מתכנני נוף הדואגים לירוק ולמרחבים הפתוחים, מתכנני "פרוגרמה" הדואגים לתקני בתי ספר וגן, יועצי ביוז ומים, יועצי סביבה ויועצי תנועה אשר מסמנים לנו באדום את הכבישים והצמתים שלא יתפקדו כאשר יתאכלסו כל אותן שכונות מגורים חדשות. כולם כאמור מצוידיים בתקנים כמותיים כמו למשל מספר כיתות לתושב, כמות שטחים פתוחים, כמות חניות וכו'...

ומה עם מדיניות, תקנים וכללי תכנון ל"תעסוקה"? מילה המבקשת למעשה לציין לא רק מקומות עבודה לתושבים אלא גם מסחר, שירותים, משרדים ואת כל השימושים וההיבטים הגלומים במילה "תעסוקה", המשקפים למעשה גם את נוחות החיים של התושבים. בכלל, אני מציע לשנות את סדר העדיפות והחשיבות... לא עוד חיפוש "מקומות עבודה" אשר יוצרים את הכנסה לתושבים, אלא, יצירה של "תעסוקה" הנותנת מענה מגוון לאפשרויות להוצאות הכספיות של משפחה בכל סעיפי סל התצרוכת.

לדעתי, לא ממש מתכננים "תעסוקה" בישראל. מתכננים אולי "אזורי תעסוקה", מונח מכובס המחליף כנראה מונח ישן של "אזורי תעשייה" ואינם אלא מתחמים המוגדרים בד"כ כ"בסה"כ מטרים מרובעים אשר מניבים ארנונה והשבחה לרשויות המוניציפאליות ונדל"ן מניב ליזמים. לכמה ואילו עסקים זקוק תושב בקרבת מקום מגוריו על מנת לחיות באופן נוח וסביר? כמה שטחי מסחר נחוצים? איפה? איך? מה מאפייניהם ואיך מכוונים לתוצאה הסופית אשר בה לתושב יש במרחק הליכה או רכיבת אופניים או קלנועית את רוב השירותים שהוא צורך וגם את מקום העבודה שלו, גני הילדים, החוגים ובתי הספר... וכמה בכלל עסקים לתושב "צריך"?

לתכנון סביבת החיים חשיבות עצומה מעבר לתכנון מגורים. עיקר החשיבות היא לטווח הארוך אך יש לה גם השפעה ניכרת על ערכי הנדל"ן בטווח הקצר. בהיעדר סביבת חיים כמו "תל אביבית" המספקת לתושביה מענה לרוב סל התצרוכת שלהם, מתרחקים מחפשי דיוור מאזורים שאין בהם סביבת חיים מתאימה להם ומניעה אותם לחפש דיוור באזור המרכז בו קיימת סביבת מגורים מתאימה הנקבעת לרוב על מגוון וכמות עסקים המספקים מענה מיטבי לסל התצרוכת של התושב.

רוב האוכלוסייה בישראל וגם בעולם המערבי מועסקת בעסקים קטנים ובינוניים ובשירות הציבורי. בישראל של 2015 547,600 עסקים אשר ב-70 אחוז מהם פחות מ-4 עובדים (ב-51 אחוז רק עובד אחד)...אלו הם העסקים בכל הענפים אשר יוצרים למעשה את סביבת החיים ומספקים את רוב מקומות העבודה ואת המענה לסל התצרוכת המשפחתי והנוחות של סביבת המגורים. נוחות זו באה לידי ביטוי במגוון האפשרויות לקניות, מזון והסעדה, בילוי, פנאי, שירותי תרבות, שירותים רפואיים וכו'. וכל אלו הם עסקים לכל דבר (כן, גם "משרד" הוא עסק וכך גם רופא שיניים...).

כמות החברות הגדולות המעסיקות מעל 100 עובדים מהווה רק חצי (0.5) אחוז מכלל העסקים בישראל... 2,750 עסקים בלבד...ואלו אינם מהווים את הפתרונות לתעסוקה או לסביבת מגורים אטרקטיבית ומגוונת עבור התושב. עיר חדשה של 50,000 תושבים המתוכננת לספק לתושביה את רוב סל התצרוכת יכולה וצריכה "לייצר" כ-5,000 עסקים שמשמעותם לפחות 20,000 מקומות עבודה לכל האוכלוסייה הבוגרת בענפי מסחר ושירותים (כולל חינוך, תרבות, פנאי, בריאות) ומלאכה... ללא תעשייה. (יחס של 10 תושבים לעסק) ומייתרת את הצורך של רוב התושבים לצאת אל מחוץ לעיר ולערים אחרות על מנת לקנות את רוב מרכיבי סל התצרוכת. היציאה לערים סמוכות כדי לצרוך מחלישה גם את הכלכלה העירונית המקומית ומעכבת את ההתפתחות העירונית.

לכן, אם נשכיל לתכנן את התעסוקה, בעיקר ע"י עידוד יזמות והקמה של מגוון עסקים קטנים ובינוניים, גם בפריפריה, לא רק כמקומות עבודה אלא כגורם אשר מייצר לתושבים את נוחות החיים שלהם ואת האפשרות לרכוש את רוב סל

התצרוכת ביישוב עצמו, נצליח לבנות שכונות וערים מוצלחות שאנשים ירצו לגור בהן גם בפריפריה עם מאפיינים ייחודיים משלהן.

על מנת שזה יקרה, חייבים לקבוע מדיניות תכנונית בתחום התעסוקה הכוללת למשל: כמות מ"ר מסחר שדרושה לתושב, כמות תאי העסק לתושב, גדלי חנויות מותרים ואפשריים בתוך העיר ומחוצה לה, אורכי חזיתות, רציפות חזיתות מסחריות, שימושים מותרים בקומת הקרקע ובקומות אחרות, רוחבי מדרכות בחזית עסקים ועוד.

כל אלו יאפשרו, כנספח לתקנון תב"ע, ליזמים ורשויות מקומיות לתכנן ולבצע מערכת שירותים ומסחר אשר תבטיח מחד נוחות לתושבים ומאידך הצלחה לעסקים.

קהילות כוונה עירוניות והקשר לתחושת הקהילתיות בשכונות מוחלשות

שי עם-שלם

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל shayamshalem@gmail.com

ההרצאה תתבסס על מחקר שפורסם השנה, במסגרת הדרישות לקבלת תואר מגיסטר בתכנון ערים ואזורים (M.Sc) בטכניון, בהנחיית ד"ר אפרת איזנברג ופרופ"ח פנינה פלאוט. המחקר מחבר בין שני מסדי ידע עיקריים - תחושת קהילתיות (Sense of community) וקהילת כוונה (Intentional community). הראשון, הינו מושג פסיכולוגי המבקש להבין את יחסו של הסובייקט העירוני לקהילתו ולצידו מדדים שונים שפותחו על מנת לכמת יחס זה. המסד השני, קהילת כוונה, מתייחס לתופעה שהתפתחה בין היתר כפועל יוצא מהידלדלות תחושת הקהילתיות בערים בנות זמננו.

שאלת המחקר המרכזית עוסקת בקשר בין מעורבות קהילות הכוונה בשכונה לתחושת הקהילתיות של תושביה אשר אינם נמנים על חברי הקהילות. המחקר מבוסס על אתנוגרפיה של שלוש קהילות הפועלות בשכונת הדר הכרמל בחיפה, אזור מדורדר הסובל מעשורים רבים של תת-השקעה. הייחודיות של שדה המחקר נטועה בריכוז יוצא דופן של מספר קהילות כוונה הפועלות סימולטנית, תהליך שמכנה המחקר 'אגרלומרציה של קהילות כוונה', היוצר סינרגיה מחד ואתגרים מאידך.

המחקר מצא קשר ישר ומובהק בין השתתפות או מודעות של תושבים אודות פעילויות עליהן אמונים חברי קהילות הכוונה לבין תחושת קהילתיות. לשם הבדיקה, מאמץ המחקר מודל קנוני לתחושת קהילתיות (McMillan & Chavis, 1986), אשר פותח לשאלון SCI-2 (Chavis, Le & Acosta, 2008). הממצאים מציעים כי מעורבות קהילות כוונה בשכונה מוחלשת קשורה בערכים גבוהים יותר של תחושות קהילתיות. התערבות קהילות הכוונה בשכונה אמנם מסייעת לתושבים שאינם חברי הקהילות במגוון תחומים, אך בו בעת היא מלווה באתגרים ומתחים. קונפליקט בולט מתבטא במקרים בהם הקהילות מביאות עמן מטען אידיאולוגי אשר אינו עולה בקנה אחד עם תפישות העולם של התושבים הותיקים.

חברי הקהילות נתפסים לעיתים כבדלנים, ככאלו המקדמים אינטרסים שלהם על פני אלו של כלל השכונה וכאלו המעצימים תהליכי ג'נטרפיקציה.

חקר מוקדי ההתערבות של קהילות הכוונה, בחינת אופן התנהלותן והמפגש של חבריהן עם תושבי השכונה הציף שלל סוגיות. קהילת כוונה, מעצם הגדרתה, שואפת לחולל שינוי בסביבה בה היא פועלת. שילובה במרקם עירוני קיים מייצרת נקודות השקה בין חברי הקהילות לאוכלוסייה הקיימת. המחקר עומד על הערך המוסף שמביאים עימם חברי הקהילות בהיותם פעילים מבפנים. תחושת השותפות מייצרת אכפתיות ויכולת לאתר צרכים מהשטח ולטפל בהם גם במקומות ובזמנים בהם ידיהם של שירותי הרווחה קצרות מלהגיע. מערכות החינוך הפורמאלי והבלתי פורמאלי מהוות את התשתית העיקרית להתערבות הקהילות. הקהילות מסייעות בייצוג אזרחי של תושבי השכונה וותיקים, המוגבלים ביכולתם להיאבק על זכויותיהם בהינתן מעמדם החברתי-כלכלי ומגבלות שפה. ממצאי המחקר מציינים תמונה מורכבת ורבת פנים בהתייחס לאפשרות לעשות שימוש בקהילות הכוונה ככלי התערבות בשכונות מוחלשות ושיקומן ומציע כלים לאיפיון קהילות הכוונה ואופן שילובן וטיפולן לצד השלכות ואתגרים אפשריים הכרוכים בכלי זה.

בזכות ולא בחסד - תכנון לדור ללא דירה: הרצאות בארגון פורום מתכנני ערים צעירים

מושב

איל פדר, יעל זילברשטין (מנחים של המושב)

פורום מתכנני ערים צעירים young.planners.israel@gmail.com

פורום מתכנני ערים צעירים הוקם במהלך המחאה החברתית של קיץ 2011 וברוחה, על ידי גרעין מתכננים מדיסציפלינות שונות עם תשוקה אמיתית למקצוע. מטרתו היא קידום שיח תכנוני ביקורתי, מתוך שאיפה להביא לשיפור התכנון בישראל. הפורום מהווה קהילה מקצועית חברתית, רשת עמיתים ופלטפורמה המאפשרת דיון על תפיסת עולם של מתכנני ערים דרך חשיבה חדשה ופורצת גבולות. על רקע פעילות הפורום בחמש השנים האחרונות, וכפי שנעשה בכנסים קודמים, יבחנו ההרצאות את שדה התכנון הישראלי מנקודת מבטם של אנשי מקצוע צעירים ובהתייחס לסוגיות מרכזיות המשפיעות עליהם.

בזכות ולא בחסד – תכנון לדור ללא דירה/מיכל טאוסגי: אנו, צעירי דור ה-Y, נקראים גם דור השכירות (Generation Rent) משום שבעלות על דירה אינה משגת לרבים מאתנו. במובן זה אנו נבדלים מדורות אחרים שגדלו בישראל החל משנת 1948, אשר עבורם בעלות על דירה הייתה מובנת מאליה. מעבר לביטחון הכלכלי ולערכים נוספים שהבעלות על הדירה מביאה עמה (תחושת ביטחון בעצם קיומה של קורת גג ודאית, מקום בו ילדים גדלים לאורך זמן ועוד), הבעלות על דירה סיפקה גם 'זכויות בקרקע' שהעניקו לבעל הדירה מעמד של "בעל עניין" אל מול מוסדות התכנון.

לקראת 2048 משקי בית רבים יהיו נטולי זכויות בקרקע. כיצד יושפעו מכך חיי דור ה-Y ומשקי הבית שיקימו? כיצד יושפע המרחב הציבורי? ומי יהיו בעלי העניין והשותפים להליכי התכנון?

בפתחו של עידן 'אי הבעלות', נדבר על המשמעויות (ההזדמנויות והסיכונים) של דור ללא זכויות בקרקע, ונדון בשינויים התפיסתיים והמקצועיים שאנו סבורים שעל מערכת התכנון לאמץ בכדי לתכנן עבור התושבים, גם כשהם אינם הבעלים.

סקר השכר הגדול של פורום המתכננים הצעירים - 2016/דניה ואקנין ועתליה רזניק: בהמשך לסקר שהוצג בכנס הקודם, ובעקבות הלקחים שהופקו מהצגתו במושב, נערך סקר נוסף לשנת 2016 אשר בחן את תנאי השכר וההעסקה של מתכננים בכל המגזרים בישראל, וכן את אפשרויות העבודה בתחום. במושב יוצגו לראשונה ממצאי הסקר המלאים שמיועדים לשמש כלי עזר למתכננים המתמודדים עם החלטות קריירה ושכר.

מגמות חדשות בתכנון

איל פדר-לוי, מיכל לביא-טאוסג

אוניברסיטת תל אביב | eyal.feder@gmail.com | עיריית תל אביב- יפו

מאז ייסודה של העיר המודרנית עסקו קברניטיה בניסיון לתכנן, לווסת להסדיר ולאסף את הישות הכאוטית הזו. הפרקטיקה של תכנון ערים (planning) עברה גלגולים ושינתה את פניה ברבות השנים. כל גלגול הוא תמיד תוצאה של שינויי פרדיגמה, שינויים דמוגרפיים, תזוזות טקטוניות במערך הכוחות החברתיים והכלכליים, פיתוחים טכנולוגיים, ואילוצים פיסיים שונים. פרקטיקת תכנון הערים, ככל פרקטיקה תרבותית, משקפת את הפרדיגמות המהוות מצע להתפתחותה. המיוחד בפרקטיקה זו, הוא שהיא מייצרת בחזרה את המרחבים הפיסיים ואת האקלים המעצב במידה רבה את חיי הפרט ואת החיים הציבוריים.

בשנים האחרונות, בעקבות תמורות משמעותיות במבנה החברה, בעולם הערכים ובפיתוח הטכנולוגי, עובר מקצוע תכנון הערים שינויים משמעותיים במסגרתם משתנות פרדיגמות היסוד שלו - תפיסות ישנות הולכות ונעלמות מהשטח המקצועי, וכלים, תפיסות ואקסיומות חדשות תופסות את מקומם.

איל פדר-לוי (חברת זנסיטי ומרכז העיר, אוניברסיטת ת"א), ומיכל לביא-טאוסג (היחידה לתכנון אסטרטגי בעיריית תל אביב), חברו יחד על מנת להתבונן בשינויים הללו, המתרחשים בסביבת עבודתם ובמקומות שונים בעולם, לנסות לאפיין, למפות, ולתהות מהן המגמות החדשות בתכנון עירוני, מה היו הנסיבות לצמיחתן, ולאן הן מובילות אותנו - כמתכננים וכתושבי ערים.

על חשיבותו של מתכנן ברשויות מקומיות קטנות

אורן פלד

המועצה המקומית בסמת טבעון orenpel@gmail.com

הרצאה זו ניתנת במסגרת ההגדרה "כאוס" בעולם התכנון. והיא מבוססת על ידע אישי ולא על מחקר אקדמי.

חשיבותו של המתכנן ברשויות מקומיות קטנות ובעיקר בכאלה שאין להן ועדה מקומית משלהן היא גדולה מאוד. כמקור ידע, סמכות וכמוקד תאום. זאת היות שתהליכי התכנון, בזה אף של מבני ציבור קטנים יחסית נעשים לאורך תקופות ארוכות מאוד, ויכולת השליטה על כל המתרחש בתוככי הרשות המקומית מצריכה ראיית מאקרו ועבודה מסודרת.

עיקר הנושאים המובאים לפתחו של המתכנן ברשות הם תכנון עירוני, פריסה ואפשרות שילוב שימושים, האפשרות להקים מבנה ספציפי במקום ספציפי, בקרה מפוקחת על תוכניות מפורטות המתוכננות על ידי גורמים פרטיים, הפעלת תכנון פיתוח עירוני מטעם המועצה ופיקוח על כזה בין אם מטעם המועצה ובין אם מטעם גופים ממשלתיים שונים ותקצוב-תקצוב-תקצוב של כל האמור לעיל.

דוגמה: פריסת מבני הציבור ברשות המקומית בפועל, מצריכה הבנה של הצורך (בעיקר צרכי מערכת החינוך אך גם מערכת הרווחה, ומערך שימושי הפנאי, והשינויים בהם) של המיקומים המרחביים האפשריים הן מבחינת התאמה פיזית והן מבחינה חוקית-תכנונית, של השילובים הטובים בין פונקציות ציבוריות, חלוקתם המרחבית של הישוב והאוכלוסייה, ולוחות הזמנים הנדרשים לביצוע וחשוב מכך לתקצוב, את כל אל ניתן לערוך במסגרת תוכנית אב אולם ברשויות קטנות עלות תוכנית האב כאשר היא מוצאת לביצוע חיצוני וכן התמשכות נוהל ההתקשרות, עשויה להיות בעיה דבר שמתכנן Inhouse מאפשר את פתרונו.

חשיבות נוספת היא הצגת המגבלות לדרג מקבלי ההחלטות לדומה העובדה שלא ניתן לקיים בית ספר ללא חניה מספקת או להקים מגרש ספורט שיקיים את דרישות התאחדות הכדורגל ללא גישה משמעותית לרכב. אך אנשי מחלקת הספורט לא מודעים לכך שיש סטנדרטים שיש לעמוד בהם, שכן זה אינו תפקידם.

חשיבות למתכנן כמקור ידע ותאום היות שבמשך שנות קיומה של הרשות ולרוב במקבצים של 5-10 שנים נעשה תכנון מקיף לישוב, אולם חלקיו מפוזרים בין המחלקות השונות, לדוגמה תוכנית אב לספורט (מטעם משרד הספורט- במחלקת נוער וספורט) או תוכנית אב לתיירות (מטעם משרד התיירות- אצל ראש המועצה) או תוכנית אב לפינוי פסולת ומחזור (מטעם המשרד להגנת הסביבה- מחלקת תברואה), שאותם יש לכייל עם התוכניות הסטטוטוריות למבני ציבור ולתשתיות ע"י מחלקת הנדסה או תאגידי המים והביוב. אולם המחלקות עצמן כבר אינן זוכרות כי יש בידהם תכנון זה. ואז תפקידו של המתכנן לדעת על קיום תוכניות אלה ולהשתמש בהן במידת הצורך.

ברשויות קטנות מערך ההנדסה הוא מצומצם, ויכולת המעקב של המערך הוא מוגבל וכך נופלים פרויקטים רבים בין הכסאות, יכולתו של המתכנן לאסוף את כל פיסות הפרוייקטים מהמחלקות השונות, דרישות מהמחלקה הרלוונטית, להתאים אותם לפונקציות אפשריות ממחלקות אחרות (דוגמת חיבור בין מועדון נוער לשימוש למועדונית) תוך הסתכלות על הצרכים הכוללים של הישוב ובחירת

מקום מועדף, בחינת התקצוב האפשרי לפרוייקט, וחלוקת העבודה בין הרמות הנדרשות: הגדרת הפונקציה מהמחלקה היעודית ומחלקות נוספות, תכנון המבנה למחלקת הנדסה, ותקצוב בין עם עלידי דרישה כללית של המועצה או בפעולה של המחלקה הספציפית, מאפשרת למועצה להתנהל באופן רגוע יותר ובכיוון פחות כאוטי.

תכנון והתחדשות עירונית בעיר העתיקה: טבריה כמקרה מבחן

יודן פליטמן

בצלאל אקדמיה לאמנות ועיצוב ירושלים fleitman.yodan@gmail.com

התחדשות עירונית. עיר עתיקה. צמדי מילים בעלי בסיס משותף וסתירה ברורה. כיצד אפשר לחדש מבלי לפגוע באותנטיות של הישן? כיצד מונעים מהישן להפריע ביצירת אווירה חדשה?

במרכז טבריה התקיימה עיר עתיקה. כך גם ברמלה, לוד, צפת וערים אחרות. לכולן משותף ההרס והתכנון המחודש. לכולן גם משותפת הפריפריאליות שאולי נובעת מכך, והתוכניות העתידיות הרבות המוצעות להפיקתן לערים מרכזיות.

בטבריה ההיטשטשות של העיר העתיקה היא כנראה האינטנסיבית מכולן. העיר שחוגגת אלפיים שנים להיווסדה, שינתה את פניה לחלוטין. קנה המידה של המלוונות, המרכזים המסחריים והבלוקים המופרדים, כה שונה וחריג בהשוואה למאות המבנים, החצרות והסמטאות שהיו ונעלמו. התכנון המודרני יצר זהות חדשה למרחב, בהתעלם מהמאפיינים הורניקולריים של העיר העתיקה, עד כי קשה למצוא לה עדות וקל לשכוח שהיא אי פעם התקיימה.

במסגרת פרוייקט הגמר של התואר השני בעיצוב אורבני בצלאל, בחרתי להתמקד בתחומי העיר העתיקה של טבריה. המטרה העיקרית הייתה להציע מתודולוגיה תכנונית הנסמכת על שיטת מחקר שמותאמת לערים עתיקות שעברו פגיעה ממשית. זאת דרך לימוד הגישות העיקריות להתמודדות עם תכנון בערים עתיקות פעילות (Historic/Cultural Urban Landscape), ויצירת עקרונות קוהרנטיים שישמשו כתבנית וככלי עבודה למתכנן. הגישה כוללנית וטבריה נבחרה לשמש כמקרה מבחן.

העבודה כללה איסוף של חומרים טקסטואליים ומפות עתיקות, לצד יצירת סרטון, הדמיות תלת-מימדיות, תוכניות וחתכים של ארבעה צמתים בהיסטוריה של טבריה: העיר העות'מנית, העיר המנדטורית, העיר ההרוסה לאחר מלחמת העצמאות והעיר הנוכחית. המבט כוון בעיקר לשינויים במרקם העירוני ולמאפייניו בכל אחד מהצמתים שהוזכרו, כמו גם לטרנספורמציה שעברו המבנים העתיקים הבודדים ששרדו עד היום. לבסוף, ההצעה התכנונית התבססה על דיקור נקודתי של מספר אתרים ברחבי העיר, וחיבורם לתוכנית התחדשות עירונית יחידה.

בהסתמך על הפרוייקט, אבקש להציג פרספקטיבות שונות לניתוח התהליכים שעיצבו את העיר לאורך השנים – אם כנרטיב, באופן דיסקורסיבי או בצורה השוואתית – ואת תרומתן של ההיבטים השונים לניסוח גישה המתחשבת בזהות הייחודית למקום. זאת מבלי לאלץ דפוסים רומנטיים של חזרה למקור. כאמור,

המתודולוגיה רלוונטית גם לערים עתיקות נוספות בישראל, כמו אלו שהוזכרו בתחילה. אשמח להראות כיצד הדברים יכולים להתממש באופן קונקרטי, דרך דוגמאות מהפרוייקט לעיצוב מחודש של העיר העתיקה בטבריה.

שוק עבודה דואלי מעוגן במרחב: תעסוקת צעירי קריית גת, 15 שנה לאחר חניכת מפעל אינטל

נדב פן, מירב אהרון גוטמן

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל

nadav.penn@gmail.com | meiravag@gmail.com

המשבר הפיננסי של 2008 וגל המחאות החברתיות של 2011 העלו את נושא אי-השוויון הכלכלי לקדמת השיח האקדמי והציבורי. כתוצאה מכך ניסיונות המדינה לצמצום אי-השוויון באמצעות פיתוח אזורי-כלכלי זכו גם הם להתייחסות מחקרית ענפה. עבודה זו מצטרפת למחקרים רבים העוסקים בפיתוח אזורי-כלכלי, בפרט פיתוח המבוסס על פארקי תעשייה. בשונה ממחקרים רבים בתחום, מחקר זה מבקש לבחון את השפעות הפיתוח מנקודת מבטם של התושבים המקומיים. המחקר מתמקד במקרה של אינטל וקריית גת וחוקר כיצד, למרות השקעה כספית משמעותית של אינטל ומדינת ישראל והצלחתו (היחסית) של פארק התעשייה ביצירת תעסוקה (איכותית) ומיסים מקומיים, העיר ותושביה נותרו במעמד סוציו-אקונומי נמוך. פער זה הוא נקודת המוצא המחקרית; המחקר מבקש לבחון "האם וכיצד תושבים צעירים מצליחים לממש פוטנציאל תעסוקתי במרחב סמי-פריפריאלי". כלומר, כיום, 15 שנה לאחר הקמת מפעל אינטל בקריית גת, אנו מבקשים להבין את מבנה שוק העבודה והמנגנונים העומדים בפני צעירים מקומיים בבואם לממש עצמם בשוק התעסוקה המקומי.

המתודולוגיה שנבחרה לפענוח הפיתוח האזורי-כלכלי מנקודת מבטם של הצעירים המקומיים, היא "Mixed Methods Research". מתודולוגיה זו מאפשרת מחד לזהות את מבני ויחסי הכוח הקיימים בנקודת כניסה (אחת) לשוק העבודה המקומי (באמצעות אתנוגרפיה של מרכז הצעירים העירוני), ומאידך להציג תמונת מקרו של תופעות המתרחשות בשוק העבודה (באמצעות ניתוח סטטיסטי של שאלונים). במחקר זיהינו כי שוק העבודה של צעירי העיר מתפקד כ"שוק עבודה דואלי", שוק עבודה בו מתקיימת הפרדה בין משרות "טובות" של השוק הראשוני למשרות "רעות" של השוק המשני. בפרט, שוק העבודה של קריית גת מתפקד כשוק עבודה "דואלי מעוגן במרחב", בו שתי קבוצות מובחנות: 1. שוק ראשוני - צעירים שעזבו את העיר והצליחו מחוצה לה (כלומר, מתגוררים ועובדים מחוץ לעיר); 2. שוק משני - צעירים שנשארו בעיר ומועסקים בשוק העבודה המקומי. במחקר זיהינו וניתחנו גם את מנגנוני שיעתוק שוק העבודה הדואלי-מרחבי, שביניהם: גיוס עובדים מבוסס מרחב, תפיסת הצעירים את העיר והשלטה של שיח מריטוקרטי במרחבים לא מריטוקרטיים.

המחקר שואף להוסיף נדבך לידע האקדמי הקיים בנושאים של פיתוח כלכלי-אזורי על ידי מסגור מחודש של שאלת הפיתוח. כך, במקום להתמקד בנייתוחים

כלכליים המחקר מתרכז באוכלוסייה המקומית (הצעירה) ויחסה למבנה שוק התעסוקה שנוצר בעקבות הפיתוח. באמצעות פריזמה חדשה זו אנו מבקשים להראות כיצד ומדוע למרות השקעה כספית חריגה בגודלה של המדינה, הזמן שחלף והשינוי המשמעותי במבנה שוק העבודה המקומי, תושביה הצעירים של עיר סמי-פריפריאלית לא הצליחו לפרוץ לשוק העבודה הראשוני-מקומי.

הנה באה הרכבת: השפעה ישירה ועקיפה של רכבת העמק על משאבי ההון ועל מאפייני האוכלוסייה בבית שאן ועמק המעיינות

אמנון פרנקל עידן פורת

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל idan.prt@gmail.com

באוקטובר 2016 הושלמה הקמת רכבת העמק המחברת את עמק יזרעאל ועמק בית שאן לחיפה. הגעת הרכבת שינתה את נגישות האזור למרכזי המטרופולינים חיפה ותל אביב. שינוי זה עשוי טומן בחובו השפעות על מגוון נושאים בתחומי ההון התחבורתי, ההון האנושי, ההון הכלכלי, הון הפיתוח ומשאבי הון נוספים. מחקר זה ניתח ואמד את השינוי שעשוי להתחולל בתמהיל משאבי ההון באזור בית שאן לאור הגעת הרכבת וההשלכות שעשויות להיות לכך על השקעות נדרשות בתחומי חיים שונים.

ניתוח הנתונים מצביע על שיפור משמעותי ודרמטי בזמני הנסיעה הצפויים למוקדים נבחרים הנמצאים על ציר רכבת העמק ובסביבתו. השיפור המשמעותי ביותר הוא לאזורי התעסוקה ביקנעם עילית, מגדל העמק ואזור מת"מ. שלושת האזורים הללו מהווים פוטנציאל משמעותי ביותר להיצע גדול של מקומות תעסוקה מתקדמת שהופכים להיות נגישים לאזור בית שאן.

כניסת הרכבת עשויה להשפיע לחיוב על המאפיינים הדמוגרפים של אוכלוסיית האזור ולשנות את המגמה הקיימת של הגירה שלילית מבית שאן ומאזן הגירה מאוזן במ.א. עמק המעיינות (מספר הנכנסים שווה למספר היוצאים בעמק המעיינות). ניתוח מגמות ההגירה בתרחישים שונים שהוצבו מצביע על פוטנציאל לגידול ניכר של 30 אחוז באוכלוסיית האזור.

הגעת הרכבת לבית שאן ועמק המעיינות עשויה להביא למשיכה של אוכלוסייה מהגרת בעלת הון אנושי וכלכלי גבוה. ניתוח תמהיל המהגרים מול ותיקים בתרחישים שונים מצביע על 17-30 אחוז מהגרים באוכלוסיית בית שאן ולמעלה מ-40 אחוז מהגרים באוכלוסיית עמק המעיינות עד לשנת-2025. ההנגשה המשמעותית של האזור למוקדי תעשיית הידע: מת"מ, צק פוסט, יוקנעם, מגדל העמק עשויה למשוך לאזור אוכלוסייה אשר תראה במוקדי תעסוקה אלו מרחב בחירה לשוק עבודה ומכאן שתהיה זו אוכלוסייה בעלת צבר הון אנושי וכלכלי כזה המאפיין את המועסקים בתעשייה זו. הגירה זו תשפיע על מדדי ההון האנושי ורמת השכר הממוצע. אחוז בעלי תואר אקדמי בבית שאן עשוי לגדול פי 2.5 עד פי 3 בתרחישים השונים ופי 2 בעמק המעיינות. המועסקים במשלח יד של הצווארון הלבן וענפי הכלכלה בעלי השכר הגבוה צפוי לעלות משמעותית ורמת השכר תשתפר בכ-20%.

הותמ"ל: מאפייני פעילות מרכזיים

דקלה פרסיקו

הוועדה למתחמים מועדפים לדיור (ותמ"ל) diklape@iplan.gov.il

ביולי 2014 אישרה הכנסת את חוק הותמ"ל שמטרתו קיצור ההליך התכנוני ומתן אפשרות לקידום יעיל של תכניות בניה למגורים במתחמי קרקע שהממשלה הכריזה עליהם כמתחמים מועדפים לדיור. חוק זה, מהווה נדבך נוסף לצעדים שנעו להגדיל את היצע הדיור, להתמודד עם עליית המחירים ולפתח שוק דיור להשכרה. החוק הורה על הקמת הוועדה הארצית לתכנון ולבניה של מתחמים מועדפים לדיור (הותמ"ל), שמטרתה אישור תכניות נרחבות למגורים בלוח זמנים קבוע וקצר.

הגופים הרשאים להגיש תכנית מועדפת לדיור הינם רשות מקרקעי ישראל, משרד הבינוי והשיכון, החברה הממשלתית לדיור להשכרה, משרד האוצר ביישובי מיעוטים או מי שקבל הרשאה לכך על פי חוק (ובה נדרשות 750 יח"ד לפחות בקרקע שעיקרה מקרקעי ישראל ובישוב מיעוטים נדרשות לפחות 200 יח"ד). נכון לנובמבר 2016 הכריזה הממשלה על 68 מתחמים, הכוללים כ-230,000 יח"ד. בעבודת הוועדה ניתן דגש לפיתוח מתחמי מגורים ביישובי מיעוטים, הן בקרקע מדינה והן בקרקע פרטית, ובחזוק יישובים אלו ועד כה הוכרו 22 מתחמים ביישובי מיעוטים, הכוללים כ-49,000 יח"ד.

לוחות הזמנים לטיפול בתכנית בהליך הסטטוטורי בותמ"ל הדוקים מרגע כניסתה של תכנית להליך הסטטוטורי ועד לאישורה. כך למשל מיום קליטת התכנית יש לדון בה תוך 45 יום ולהחליט האם לאשר את הפקדתה. ככל שלא תתקבל הכרעה בדיון זה, מתאפשר דיון נוסף אחד בלבד להפקדה תוך 14 יום.

התכניות אשר נידונות בותמ"ל נידונות בוועדה זו בלבד, ללא צורך בדיונים מקדימים במוסדות תכנון אחרים, וללא צורך, למעט במקרים חריגים, באישור מוסדות התכנון הארציים. הדבר מהווה קיצור משמעותי של ההליך התכנוני.

פעילות הותמ"ל מעוררת ביקורות רבות, המתבססות לרוב על הטענות לפיו הוועדה בוחרת להתעלם מהבעיות הרבות ולהמשיך ולקדם את תכניותיה, דבר שיוביל לחסמים בשלבי הביצוע.

אלא שהפעילות בוועדה מאופיינת בהתמודדות רציפה עם מגוון אתגרים הכוללים, בין היתר, מתן פתרונות לסוגיות תחבורתיות, טיהור קרקעות מזהמות והשלמת התשתיות הנדרשות למים ולביוב.

כבר בשלבי הדיונים המוקדמים, אשר נערכים עבור התכנית טרם קליטתן בשיתוף משרדי הממשלה השונים והגופים הרלוונטיים עבורן ובישיבות הסטטוטוריות שמתקיימות בוועדה ניתן משקל מרכזי על אפשרויות המימוש של התכניות.

כמו כן, במקביל לקידום התכנית בוועדה מתקיימים שיתופי פעולה ותיאומים שוטפים מול גופי הממשלה השונים וזאת לצורך מתן פתרונות ישימים ומהירים עבור האתגרים הכרוכים בפיתוח התכניות.

נוסף על כך, בכדי לתת מענה לפיתוח המתחמים עבורם נדרשת התמודדות עם סוגיות מורכבות הוקם צוות מלווה לתכניות, שתפקידו להבטיח את מימושון וביצוען לאחר האישור הסטטוטורי.

צוות זה, המורכב מנציגי משרדי הממשלה ומנציגי הרשויות המקומיות מתכנס אחת לתקופה, בוחן את היבטי התשתית הנדרשים ואת אופן ביצועם ביחס למימוש התכנית ובכך מאפשר את מימושו בהתחשב בנסיבות המשתנות.

הסכמי הגג:

מיקסום תועלות כלל עירוניות באמצעות הסכמי הגג

עידית פתל הגלילי

פז כלכלה והנדסה idit@pazgroup.co.il

הסכמי הגג מהווים אחד מתוצרי המאמץ שמשקיעה מדינת ישראל בפתרון משבר הדיור, זאת על ידי הגדלת מלאי יחידות הדיור באמצעות סיוע בפתרון חסמים תקציביים ואיגום המשאבים למימון הפיתוח. מטרת העל של הסכמי הגג הינה לאפשר ולהאיץ את מימוש התכניות לדיור בקרקעות מדינה, באמצעות יצירת מסגרת מימונית הכוללת קדם מימון לתשתיות על, למוסדות חינוך וציבור ולצרכים כלל עירוניים נוספים הנדרשים לרשויות במסגרת הגידול הצפוי בהיקף התושבים.

הקצאת הקרקע הנדרשת לצורכי ציבור ותקצוב ביצוע הפיתוח, הינם פועל יוצא של סך האוכלוסייה הצפויה מתוספת יח"ד המוצעת בשטח התכניות הכלולות בהסכם. יחד עם זאת תנאי לחתימה על הסכם גג הינו תוספת משמעותית של יח"ד, אשר יש לה השפעה על דמות העיר ואופן תפקודה ולפיכך על היקף השירותים הנדרשים ברמה הכלל עירונית. כלומר - הסכמי הגג נותנים מענה לתוספת יחידות הדיור ברמה נקודתית לכל תכנית אך מאחר ומימוש כלל התכניות בהסכם עתיד להביא לגידול דרמטי במספר התושבים, נדרשת הסתכלות מחודשת על כלל השירותים העירוניים.

אחד ההיבטים המצביעים על הצורך בהסתכלות כלל עירונית החורגת מגבולות כל תכנית נובעת מכך שעל פי רוב השטחים לפיתוח נמצאים בשולי הערים ובאזורי פיתוח חדשים. פיתוח מאסיבי כזה, מתאפיין בחלק מהמקרים באילוצים פיזיים כמו דרכים ראשיות, דבר המעמיד אתגרים בהיבטים העירוניים התפקודיים. ריכוז המוסדות הכלל עירוניים בתפר שבין השטח הבנוי הקיים לאזורי הפיתוח החדשים הינו אחד מהאמצעים לטיפול בסוגיה זו איתה מתמודדת מערכת התכנון. לתשתיות הציבוריות תפקיד חשוב ביכולת הערים לספוג את הגידול וההתרחבות העתידית באופן אשר יעצים את העיר כולה ויצור חיבוריות תפקודית וחברתית בין החלק הותיק והשכונות החדשות.

הצלחת פיתוח בקנה מידה כה משמעותי מחייב שיתוף מלא בין הגורמים המתכננים לרשויות, ובין משרדי הממשלה השונים. במסגרת ההרצאה תוצג מרכזיותה של סוגיית פיתוח ומימון מוסדות הציבור והחינוך ויבאו דוגמאות לתועלות עירוניות כפי שבאו לידי ביטוי במסגרת הסכמי הגג המקודמים כיום בקריות.

עירוניות אחרת: חברה אזרחית עושה עיר

נעמי צור, חנה מורן, אלס ורבקל, אליסה רוזנברג

הפורום הישראלי לעירוניות chanamor@netvision.net.il

הפורום הישראלי לעירוניות הוקם בשנת 2014 במטרה: "ליצור במה רחבה לקיום שיח בין-מגזרי ובין-תחומי בנושאים של עיר ועירוניות. במה זו תתרום לקידום עירוניות מקיימת בחברה הישראלית, כחלק מהשיח הבינלאומי". יוזמה זו התגבשה בעקבות הקריאה של ארגון האו"ם להתישבות אנושית- UN-Habitat לקיים שיח עולמי שיתמקד בצורך בגיבוש מדיניות לקידום עירוניות מקיימת, המושתתת על ערכי הוגנות וצדק חברתי, דמוקרטיה, הכלה (inclusion), שקיפות ואחריות לתוצאות (accountability).

הפורום הישראלי נטל חלק פעיל ממשלחת ישראלית שיצאה לכנס. פעילות הפורום כללה, בין היתר- הרצאות באירועים שונים שאורגנו בכנס עצמו ובביתן הישראלי. ההרצאות התבססו על דו"ח שהפורום הכין בנושא תרומת החברה האזרחית לעירוניות ישראלית. הנושאים המפורטים בדו"ח מתבססים על שיח שולחנות עגולים שהתקיים במסגרת כנס בצלאל ביוני 2016.

דו"ח בפורום הישראלי

מטרת הדו"ח היתה להציף פנים אחרות של העירוניות הישראלית, המתבססת על פעילות ויוזמות הצומחים מתוך החברה האזרחית מלמטה למעלה (bottom-up) המקדמות עירוניות. בכלל זה הועלו: סוגיות, תהליכים, בעלי עניין, שותפויות בין ארגוניות ורב מגזריות, אשר יחד מציעים "עירוניות אחרת" בת קיימא.

הדו"ח מציב את האתגרים שהפורום הציב לעצמו וקיבלו משנה תוקף לאור סדר היום העולמי החדש לעירוניות אשר גובש על ידי האו"ם בכנס זה.

אתגרים אלה מתמקדים בשאיפה לקידום העירוניות באמצעות - שיתופי פעולה בין ארגונים ובין מגזריים, בין שלטון מקומי ומרכזי, בין מרכז ופריפריה, בין מגזר ציבורי ופרטי, בין מגזר עסקי, תושבים וחברה אזרחית, תוך מציאת מנגנונים של בקרות ואיזונים הולמים ושקופים לתועלת הכלל.

בנוסף, הדו"ח כולל תיעוד פרויקטים מחוללי עירוניות אשר יזמה החברה האזרחית.

ארבעה נושאים מרכזיים מהווים את ליבת הפעילות של הפורום, המפורטים כאמור בדו"ח, במטרה להשפיע על ה- "סדר היום החדש לעירוניות" בעתיד של ערים בישראל.

שני נושאים המתמקדים בנקודות מבט שונות: קנה המידה ה-XS וקנה המידה ה-XL. שני קני מידה אלה – הזעיר, עם התערבות מקומית של מיקרו-אורבניזם, והיחס בין העיר לבין האיזור, זוהו כתוצאה מפעילותה של החברה האזרחית. מיקרו- אורבניזם מתאפיין בהתערבויות הנעשות לעיתים על ידי אזרחים באופן א-פורמלי ובקנה מידה קטן. מיזמים אלה הם לעיתים זמניים, ומאופיינים על ידי תהליך קבלת החלטות שיתופי, אקטיביזם ויוזמות. קנה המידה הגדול מקשר בין העיר לאיזור ומציג מסגרת קריטית להתייחסות למערכות אקולוגיות עירוניות ולטבע עירוני. תכנון וניהול משותף ואינטראקטיבי של מערכות סביבתיות

עירוניות ואיזורים הינו חייב המציאות, היות והינן תלויות זו בזו, והגנה על המערכות הסביבתיות בשני קני המידה דרוש להתפתחות עירונית ברת קיימא. נושא מרכזי נוסף הוא מודל של העיר המתכללת (integrated and inclusive cities) המקדם תפיסה של חיבור אג'נדות עירוניות לרשת העירונית כוללת. תפיסה זו נועדה לחבר בין נושאים ספיציפיים ובין בעלי עניין שונים- תושבים, ארגוני חברה אזרחית, עסקים, מוסדות אקדמיים, שלטון מקומי וארצי. תוצר התהליך הוא רשת אג'נדות הנובע מלמטה (bottom-up) שהינו קריטי ליצירת עיר כוללת ברת-קיימא.

חיבורים בין אג'נדות ופרוייקטים שונים עשויים לשמש כמקורות השראה הדדיים (בין התכניות הכלולות באג'נדות השונות), ולהקמת פרוייקטים בעלי אפקט סינרגיסטי מחוללי שינויים משמעותיים בקידום העירוניות. המודל נמצא בשלב התהוותו כאחד האתגרים המרכזיים של הפורום הישראלי לעירוניות.

הנושא האחרון מתייחס לאתגרים של תכנון ועיצוב מרחבים ציבוריים המעודדים ערכים, כגון: דמוקרטיה, שיוויון, נגישות, פלורליזם וחופש ביטוי. השאלה העומדת בבסיס הדיון כאן - האם הפעולה של עשיית-ערים יכולה להתחיל מהמרחב הציבורי, ובאופן ספציפי האם המודלים העירוניים העתידיים לערים בישראל יכולים להשתמש בשטחים ציבוריים כנקודת פתיחה.

בין חיפה לרוטרדם: פיצוח הקוד הגנטי של התחדשות עירונית בעיר נמל

הגר צור, הגר צבי

סטודיו צורא hagar@zurarchitects.com

מזור פירשט hagar@mazor-first.com

רוטרדם וחיפה שתי ערי נמל. דמיון ושוני שזורים זה בזה בסיפור תפקוד הערים.

בתי זיקוק, שכונות מגורים, תהליכי תכנון, התפתחות הנמל ותהליכי פרוור הינם בסיס פורה ומרתק להשוואה בין שתי ערים אלו ובין שתי המדינות.

בהרצאה זו נציג את התפתחות העיר רוטרדם לאחר מלחע השניה - השיקום לאחר הפגזת מרכז העיר, בנייתו מחדש ברוח המודרניסטית תוך דגש על הפרדת שימושים, מתן עדיפות לכלי רכב ובמקביל הגדלת הנמל, בתי הזיקוק ותחנות הכח. כל זה בבחינת המקבילה החיפאית של אותם הזמנים.

ברוטרדם נעשו טעויות תכנוניות רבות, ובחזון העיר לשנת 2030 מנסים להכות על חטא ולתקן. העיר שהתרחבה וזחלה החוצה מסבה כעת את כל תשומת הלב למרכזה תוך שימת דגש על שימוש חוזר במבנים קיימים (רטרופיט), שיפור תשתיות תחב"צ, הטבת הקישוריות וההליכתיות ודגש על עירוב שימושים.

מרכז העיר הולך ומצטופף והכל נעשה בתכנון מתוזמר היטב, ממותג, משובץ ב"סטארכיטקטים" וממלא את לבם של תושבי העיר בגאווה.

העיר הקומפקטית קוראת למעמד הביניים לחזור ולהתיישב בה.

אז מה למעשה הסוד מאחורי ההצלחה הזו? איך רוטרדם הפכה את עורה 4 פעמים במשך שבעים שנה? עיר מופגזת שליבה הרוס, עיר מתקדמת מודרניסטית, עיר נמל אפורה וכעורה, עיר מבוקשת ביחודה. כיצד מצליחים לבנות בצפיפות גבוהה ועדיין שהכל ירגיש פתוח ומרווח? כיצד יוצרים הזדמנויות של מגורים איכותיים בלב ליבה של העיר הסואנת? כיצד משלבים שימושים ותורמים לחברה ולקהילה? מה כוחה של הקהילה המקומית בתהליכים האלו? מה השפעתו של המשבר הכלכלי האחרון? מה כוחה של הרגולציה, התקינה ומערכת התכנון בהנעת תהליכים אלו? על שאלות אלו ננסה לתת מענה בהרצאתינו.

משבר הדיור והתכנון הניאו-ליברלי בישראל

יגאל צ'רני

אוניברסיטת חיפה charney@geo.haifa.ac.il

מערכת התכנון בישראל עברה מספר תמורות חשובות שהושפעו מתהליכים פוליטיים וחברתיים. משבר הדיור שפרץ במלוא עוצמתו הציבורית בקיץ 2011 הוביל לשורה של ניסיונות לשינוי מערכת התכנון בישראל. חוסר היעילות של מערכת התכנון נתפס כאחד החסמים והכשלים המרכזיים האחראיים לעלייה הבלתי פוסקת של מחירי הדיור. רעיון ה"סופרטנקר" שישים קץ לבירוקרטיה התכנונית מומש במספר מהלכים המצביעים על כוונה להעדיף מהירות בה מאושרות תכניות והיקף יחידות דיור גבוה ככל הניתן על פני שיקול דעת רחב וקפדני הכולל מרכיבים חיוניים אחרים. העברת ההגאים של מערכת התכנון לאלה שהרציונל הכלכלי הוא נר לרגליהם מחלישה שיקולים תכנוניים מושכלים וארוכי טווח ברמה הלאומית מחד ושיקולים של צרכים חברתיים מאידך. בעידן בו הכוח הפוליטי מאבד רסן והופך דורסני יותר ורגיש פחות לשיקולים דמוקרטיים-מקצועיים, מערכת התכנון הופכת להיות בובה על חוט אותה המכוונת באופן אגרסיבי ע"י מקבלי ההחלטות. התמורות האחרונות שחוותה מערכת התכנון מחזיקים את מגמות מנוגדות: העמקת המעורבות של השלטון המרכזי בהחלטות תכנוניות מחד וכוונה לבזר סמכויות לדרגים המקומיים (תיקון 101 לחוק התכנון והבנייה) מאידך. הרעיון שעקרונות תכנוניים אינם נושא לוויכוח פוליטי ושאינו לערער על העדיפות של הרעיון הניאו-ליברלי מעצבים את ההתייחסות לתכנון בישראל בראשית מאה ה-21 כאשר משבר הדיור הפך הזדמנות פז להעמקת מימוש עקרונות אלה.

להחזיר את העיר למרכז: תכנית פעולה למרכז העיר פתח תקווה

עודד קוטוק, איריס קשמן

קבוצת השעה iris.kashman@gmail.com

מצבם הירוד של מרכזי הערים הותיקים מטריד את מרבית הערים בישראל. מגמות אופייניות הן מסחר לא מגוון ברמות מחירים נמוכה, פעילות מוגבלת לשעות היום, קושי למשוך אוכלוסיה סוציו-אקונומית חזקה, עומסים תחבורתיים, דימוי בעייתי שמשליך לעיתים על תחושת הביטחון ועוד. פרויקטים נקודתיים כגון טיפול במרחב הציבורי של הרחוב הראשי אינם מצליחים להביא לשינוי מהותי במרכזים באופן שיצליח לממש את הפוטנציאל העירוני העצום הגלום בהם. בתכנית הפעולה שערכנו עבור מרכז העיר פתח תקווה בהזמנת מנהל ההנדסה העירוני ובהנחיית מהנדסת העיר, ד"ר חוה ארליך וצוותה, ביקשנו לתקוף את הבעיה בגישה שונה.

שלושת העקרונות שהנחו את תכנית הפעולה היו נקודת מוצא שמתמקדת במינוף הזדמנויות מקומיות נקודתיות ולא ניסיון להקיף את הטווח הרחב של הבעיות הגנריות; פעולה רב תחומית - לצד התייחסות למימד הפיזי, התכנית העלתה הצעות פרוגרמטיות שנבעו מניתוח קיים ועתידי של הפעילות האנושית במרחב; ושיתוף - התכנית נבנתה מתוך דיאלוג הדוק עם מגוון גורמים בעירייה (לצד מחלקות ההנדסה והתשתיות גם חינוך, תרבות, רווחה, ביטחון ועוד) ומחוץ לה. תוך כדי גיבוש כל שלבי התכנית נעזרנו בגורמים שזוהו על ידינו כ"יזמים" מקומיים לדוגמא מתחומי הקהילה, מסחר והמגזר השלישי.

ברקע התכנית נמצאת תנופת הצמיחה שעוברת העיר פתח תקווה מזה תקופה ארוכה. מספר התושבים גדל משמעותית בעיקר בתחומי השכונות החדשות שבשולי העיר. אזורי התעסוקה במערב העיר תרמו לתקציב העירייה ובסמוך אליהם התפתחו איזורי בילויים תוססים. המרכז, לעומת זאת, כמעט שלא נהנה מהיבטי ההתחדשות הללו; המתגוררים בו מאופיינים בשיעור גבוה של אוכלוסייה ותיקה, עולים ומשפחות חד הוריות, המבקרים בו לצרכי קניות, פנאי ושירותים מגיעים כמעט תמיד מהמעגל הקרוב בלבד והאיכות ההיסטורית והאדריכלית של מבני המושבה הותיקה נותרה לא מורגשת בצל ההזנחה. המטרה שלנו היתה אם כן להפוך את המרכז לחלק מחיי היום יום של כל תושבי העיר ובעתיד גם של תושבים נוספים ממזרח המטרופולין.

בהתאם להגדרת המטרה, נקבעו גבולות התכנית שלא על פי סימון קודם של "מרכז העיר" אלא בהתאם לפרישת הנכסים וההזדמנויות שמופו על מנת לחצות סף אטרקטיביות ולמשוך אליהם כמה שיותר תושבים. התכנית איתרה שתי טבעות רחובות שמרכיבות מעין צורת שמונה שמרכזו בכיכר העיר הראשית "כיכר המייסדים". אורך כל טבעת, כקילומטר, מאפשר שוטטות של אחר צהריים. כל אחד מהפרוייקטים שמציעה התכנית לאורך "השמונה" מבוססים על הזדמנות שזוהתה מתוך התעמקות בפרקטיקות היום יום הקיימות והעתידיות של המרכז ובאמצעות השותפים שאותרו בשלבים המקדימים.

הפרוייקטים קוטלגו לפי סוגים ושלבי יישום. למשל מתמקד סוג אחד של פרויקטים במרחבים ציבוריים לא מנוצלים ובארועים שניתן לקיים בהם (למשל שוק אוכל

במדרחובי ההגנה וקציר הנקשר גם למסלול בתי אוכל ייחודים שאותרו או שימוש בחניון העירייה המתרוקן בשעות אחר הצהריים לארועי תרבות וספורט). סוג פרויקטים שני מציע להצמיד אלמנט פרוגרמטי ציבורי החסר במרכז לתשתיות בנויות לא מנוצלות (למשל שימוש באגף אחורי של מבנה "קולנוע היכל" הנטוש למועדון נוער זמני והרחבת שטח הספרייה העירונית אל פיסת השדרה הצמודה אליה). סוג שלישי מתמקד בחיזוק הזהות ההיסטורית והתרבותית של המרכז (פעולה אומנותית על גבי חזיתות המבנים לשימור ברח' חובבי ציון ופתיחת גלריה של מוזיאון פ"ת בחנות באותו רחוב).

התכנית התמקדה בהצעות שרובן אפשריות ליישום בטווח מיידי לצד שורת אמצעים משלימים שמשתמשים בתהליכים ארוכי טווח שחלקם כבר בהתנעה - לדוגמה הרחבת היצע שטחי תעסוקה בתכניות חדשות במרכז למשל עבור עורכי הדין הפועלים בבתי המשפט במרכז שימש כוח קניה קבוע באיזור או דרכים למשך אוכלוסיה צעירה לנצל את את המחירים הסבירים עבור דיור במרכז באמצעים דוגמת חיזוק שירות התח"צ למרכזים אקדמיים ועידוד השכרה לבני המקום.

אנו סבורים כי המתודולוגיה שפותחה בתכנית וריכוז מאמצים במטרה להגיע לנקודת מפנה בתודעה העירונית של המרכז יכולה לשמש גם ערים נוספות.

לקראת שכונות אפס פליטות בתנאי צפיפות גבוהה

אולגה קולודיי, גדי קפלוט

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל kolga@campus.technion.ac.il

אנף הבנייה בישראל אחראי על כ-50% מסך פליטות גזי חממה. אם זאת אנף זה הנו בעל הפוטנציאל הגבוה ביותר לנקיטת צעדים מידיים להפחתה משמעותית בפליטות גזי חממה. בניין/מתחם מאופס אנרגיה (בדומה לבניין אפס פליטות), הנו בניין מכל מגזר, ציבורי או פרטי, שהוא לא רק צרכן אלה גם יצרן של אנרגיה ואשר צריכת האנרגיה השנתית שלו מופחתת בצורה ניכרת ומסופקת על ידי מקורות אנרגיה מתחדשים.

במהלך המחקר אנו בוחנים את ההתפתחות האורבנית כהזדמנות לשדרוג ירוק של ערים על ידי התייעלות אנרגטית ועיבוי או פינוי-בינוי אזורי/שכונתי, וניצול הזדמנויות לייצור אנרגיה ע"י שילוב מערכות פוטו-וולטאיות במעטפת הבניינים ובשטחים הפתוחים.

מטרות המחקר הן:

- בדיקת התכונות לתכנון שכונה עם אפס פליטות פחמן בתנאי צפיפות גבוהה.
- הבנת יחס בין ייצור אנרגיה הדרוש לתכנית מערכות פוטו-וולטאיות תואמות.
- פיתוח כלים תכנוניים לציפוף אורבני יעיל אנרגטית.
- בחינת פוטנציאל ההשפעה על צריכת האנרגיה של חלופות תכנון שונות.

המחקר מתבצע דרך בחינה והשוואה של חלופות תכנון לסביבת מגורים קיימת ומוצעת מאופסת פליטות בתנאי צפיפות גבוהה, עבור אזור אקלים החוף של

ישראל. המחקר יעזור בהבנת הפוטנציאל והמגבלות לתכנון שכונות בעלות צפיפות גבוהה מאופסות אנרגיה/פליטות והבנת הקשר ביניהם.

מהיר, גדול, צפוף, גבוה: אתגרי עיצוב עירוני במרקם המגורים

צביקה קורן

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל zvika@arc-ir.com

האתגר המקצועי רחב ההיקף והמשמעותי ביותר העומד בפני מעצבים עירוניים ואדריכלים העוסקים במרחב העירוני בישראל כיום ובעשורים הבאים הוא עיצובם הלכה למעשה של מרחבים עירוניים אשר הולכים ומצטופפים, הולכים ומתפרסים וזאת כדי לענות לצרכים של אוכלוסייה גדלה בהתמדה. אתגר זה מתפרס על פני מקומות שונים מאוד זה מזה מבחינת ההקשר ונתוני המוצא ובא לביטוי בתכנון להתחדשות מרקמים עירוניים קיימים ותכניות רחבות היקף להקמת מקטעי עיר חדשים.

למרות שיש מקום רב לדיון ביקורתי על תהליכי ותוצרי התכנון הנוכחיים – מצוי ברקע הדיון הזה הישג מקצועי יוצא דופן המהווה מפנה של ממש בדפוסי התכנון והפיתוח של המרחב הישראלי: גידול דראסטי ברמת הצפיפות העירונית ברוטו וצפיפות הבנייה נטו בקטעי עיר חדשים המיועדים לפיתוח לצד הופעה של תכניות התחדשות עירונית בהיקף משמעותי. זאת הבטחה דרמטית לעצירה של תהליכי הפרבור וחשוב אף יותר, למרחבים עירוניים אינטנסיביים הרבה יותר מאלו שאנו מכירים היום.

הציבור הישראלי רשם "ציק פתוח" לקהילה המקצועית של מתכננים ואדריכלים המטיפים לשינוי כזה לאורך שנים. אמון זה מחייב הוכחה כי המדיניות אשר מביאה לשינוי במדדים הכמותיים של צפיפות עירונית, על המאמצים המושקעים בה והמחירים שהיא גובה, אכן תבוא לביטוי בצמיחתם של מרקמי מגורים עירוניים מורכבים ומגוונים, מרחבים ומוקדים משמעותיים של פעילות, מפגש, השתתפות וחיים ציבוריים. במימוש הציפייה שמרקמי העיר החדשים אכן יספקו איכות חיים עירוניים שאינה נופלת ואף עולה על זו המוצעת במרחב הפרברי.

(ובהקשר אחר גם חובת ההוכחה כי שטחי קרקע "הנחסכים" מפיתוח אורבאני אכן יישמרו לטובת הכלל כשטחים חקלאים וטבעיים פתוחים ומזמינים לתושבי העיר המצטופפת).

ניתוח מספר גדול של תכניות למתחמי מגורים חדשים ותכניות להתחדשות עירונית המקודמות בשנים האחרונות מלמד על שינויים איטיים בתפיסות התכנון שהשתרשו לאורך שנים. חלק מהתכניות מקדמות מאפיינים פיסיים המזוהים עם מושג העירוניות דוגמת שימושי קרקע מעורבים, רשתות רחובות עירוניים, ודפוסי בינוי מרקמיים הנפרסים לאורך חזית הרחוב. תהליך זה מתרחש במקביל להעלמות מאפיינים אהובים של סביבת המגורים בישראל דוגמת פארקים שכונתיים נדיבים ורצפים של תנועה רגלית מופרדת מכלי הרכב. כך או כך, מאפיינים פיסיים כאלו למרות חשיבותם לא לוקחים בחשבון תובנות ארוכות שנים על הכוחות התהליכיים המעצבים מרחבים עירוניים ותפיסות עכשוויות

בתיאוריה ובפרקטיקה של תכנון מרקמי מגורים ומרחבים ציבוריים היוצאות מתוך מודעות סביבתית, תפיסה משולבת של בינוי ונוף, פתיחות לטכנולוגיה ודפוסי בינוי חדשים והתנהלות תכנונית פתוחה ומשתפת.

משוחרר מחלק מאילוצי הפרקטיקה התכנונית, סטודיו התכנון בפקולטה לארכיטקטורה הוא מרחב המאפשר התנסות יצירתית בסוגיות אלו. בהרצאה אציג את התפיסה המתודולוגית של סטודיו נושאי בעיצוב עירוני במסגרת לימודי הארכיטקטורה אשר עוסק בעיצוב עירוני של מרקמי מגורים בהיקף גדול, מתוך מודעות למגמות תכנון רחבות ומתוך תפיסה מורכבת של המרחב הישראלי

אסקור תוצרי עבודה של סטודנטים בסמסטר שעסק בהתחדשות עירונית במרחב נתון (רבעים ותיקים באשדוד) ובסמסטר שעסק בפיתוח קטעי עיר חדשים במקומות שונים (במתחמים בהם מקודמות תכניות במסגרת הותמ"ל). בסיכום אצביע על תרומה אפשרית של מחשבות ותובנות העולות בהקשר הזה להרחבת של הדיון המקצועי.

תמ"א 38 כאסטרטגיה לחידוש מגורים עירוניים: בחינת תועלות ועלויות לתושבים מניתוח פרויקטים לאחר ביצוע בישראל

נאוה קיינר פרסוב

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל nava.kainer.persov@gmail.com

ערים במדינות מפותחות ומתפתחות מתמודדות עם אזורי מגורים נרחבים אשר אינם מתאימים עוד לצרכיהם ולהעדפותיהם של תושביהם במאה ה-21. מאמר זה, שהינו חלק ממחקר השוואתי בעבודת הדוקטורט: "אסטרטגיות לחידוש אזורי מגורים עירוניים והערכתן", בוחן תכניות לחידוש ועדכון מגורים במדינות מערביות ובישראל. אחת התכניות המובילות כיום בישראל, לצד תכנית 'פינוי ובינוי' הינה תמ"א 38 המיועדת לחיזוק ומיגון בניינים וכתמריץ למימושה מוסיפה יחידות דיור חדשות לבנייני המגורים ועל כן, מוצגת כאסטרטגיה לחידוש מגורים.

הרצאה זו מתבססת על ממצאי מחקר הדוקטורט, אשר בוחן את פרויקטי חידוש המגורים מנקודת מבט של 'הוגנות חברתית' (Social Equity) ושאל שאלות הקשורות בצדק חלוקתי (מי מרוויח? ומי משלם?), צדק הליכי (השתתפות הציבור) וכן עירוב חברתי (אשר בו נבחן השוני בין תושבים ותיקים לחדשים). זהו מחקר הערכה לאחר ביצוע (ex-post evaluation) ולאחר סיום הבנייה (ex-occupancy evaluation) ואכלוס הבניינים, ב-10 פרויקטים להתחדשות מגורים עירוניים בדרך של תמ"א 38, שנחקרו בקרייט אונו ורמת גן.

במחקר רואיינו מגוון אנשי מקצוע ובעלי תפקידים וכן תושבי מקומות החידוש, תושבים ותיקים וכן תושבים חדשים. עיקר ההרצאה תתבסס על ממצאים מראיונות (איכותניים וכמותניים) עם התושבים, כאשר:

התושבים הוותיקים נשאלו לגבי שלוש תקופות: לפני החידוש וההתארגנות לקראת היציאה לפרויקט, מהלך החידוש והחיים בזמן הבנייה בבניין המגורים ולאחרי החידוש.

התושבים החדשים נשאלו לגבי שתי תקופות בחייהם: לפני המעבר והסיבות למעבר לבניין המחודש ולאחריו.

שתי הקבוצות נשאלו לגבי העירוב החברתי ויחסי השכנות במקום המחודש, וכן לגבי הצדק החלוקתי בניסיון ללמוד מי מרוויח ומה מרוויחים וכן מי משלם? כאשר לשלם אינו רק במובן הכלכלי אלא במובן המרחבי, פיזי וחברתי. בנוסף, ביקשנו לדעת מהן התכונות העתידיות של תושבי מקום החידוש ובאם יש להם המלצות לתושבים במקומות אחרים אשר שוקלים יציאה לפרויקט חידוש מגורים.

מצאנו, שתמ"א 38 מאפשרת מוביליות חברתית ללא מוביליות גיאוגרפית, כאשר 65% מהתושבים החדשים שעברו לגור בבנייני התמ"א, שנחקרו על ידנו, גרו בעבר באותה העיר וחלקם ממש בסמיכות לבניין המחודש. זאת ועוד, תמ"א 38 (עיבוי) משמרת דיור בהישג יד (ביחס לדירות החדשות) במרכזי הערים לטובת תושבים ותיקים וחדשים, בעלי דירות ושוכרים בעלי הכנסה ממוצעת והינה הזדמנות ליצירת מערך מגורים מדורג מבחינה כלכלית, מאחר ודירות התמ"א הוותיקות והמורחבות, בבניין מחודש מגשרות על פערי המחירים בין הדירות הוותיקות והזולות, יחסית, לדירות החדשות בבניינים החדשים שהינן דירות יקרות הממוקמות בבניין עם עלות תחזוקה שהינה בד"כ גבוהה.

יחד עם זאת, אחד מחסרונותיה הבולטים של תמ"א 38 כאסטרטגיה לחידוש מגורים, הינו בהיותה מבוססת פרויקטים, על פי רב, של בניין יחיד ונמדדת בתוספת יחידות דיור, בהעדר תכנון שכונתי/עירוני כולל המביא בחשבון את השתנות אזור המגורים בשל תוספת האוכלוסייה (ולא רק תוספת יחיד) שעל פי ממצאנו אוכלוסיית הבניין לעיתים מוכפלת, ביצוע התכנית יוצר עומס רב על תשתיות עירוניות (בראש ובראשונה תחבורתיות אך גם של מוסדות חינוך ועוד) ובכך פוגע באיכות חיי תושבי המקום ומשפיע על כלל תושבי העיר.

טיפולוגיה של אסטרטגיות לחידוש מגורים עירוניים

נאוה קיינר פרסוב, נעמי כרמון

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל. nava.kainer@technion.ac.il
Carmon@persov@gmail.com

חידוש מגורים עירוניים הינו פרקטיקה ידועה במאה השנים האחרונות ברוב מדינות העולם. למרות ותק זה, לא התפתחה משנה סדורה, ממנה יכולים ללמוד מתכננים ומקבלי החלטות לגבי הבדלים בין אסטרטגיות לחידוש מגורים, תפוקותיהן, תוצאותיהן והשלכותיהן. הרצאה זו מבוססת על חלק ממחקר לדוקטורט, שמקדם יצירתה של משנה סדורה כזו. כותרתו: "אסטרטגיות לחידוש מגורים עירוניים והערכתן מנקודת ראות של הוגנות חברתית".

חלקה הראשון של ההרצאה יעסוק בסקירה היסטורית של התערבות ציבורית מתוכננת בחידוש מגורים עירוניים. הסקירה תציג את מדיניות החידוש בארה"ב, בריטניה וישראל, תוך חלוקה לשתי תקופות עיקריות: התקופה המוקדמת ~ משנות השלושים עד שנות השבעים למאה הקודמת, מאופיינת בעליה הדרגתית של המעורבות הממשלתית בדיוור ובחידוש עירוני; התקופה המאוחרת, החל מ~

1980 ועד ימינו, שנות השלטון הניאו-ליברלי שהחל בעלייתם לשלטון של רונלד רייגן בארה"ב, מרגרט תאצ'ר בבריטניה והמהפך הפוליטי שחל בישראל בסוף שנות ה-70 למאה הקודמת. סקירת מדיניות זו תלווה בהדגמה של פרויקטים לחידוש מגורים שיצאו אל הפועל.

בחלקה השני של ההרצאה תוצג טיפולוגיה של אסטרטגיות לחידוש מגורים, שמציע המחקר. הטיפולוגיה מתייחסת למרחב האפשרויות שזוהו על בסיס הסקירה ההיסטורית הנ"ל ובחינה של פרויקטים שבוצעו במדינות המערב, בהן ארה"ב, קנדה, בריטניה, הולנד, צרפת וישראל. מאפייניו של כל אחד מן הפרויקטים שנלמדו משקפים על פי רוב את רוח התקופה בה יצא אל הפועל, אך לכל אחד מהם גם 'תעודת זהות' משלו. בטיפולוגיה המוצעת, כל אסטרטגיה מבטאת מארג של מימדים: פיסי, מרחבי וחברתי, כאשר כל מימד ראשי מכיל בתוכו סיווג לקטגוריות משנה ולאחריהן סיווג נוסף לתת קטגוריות.

הגישה הרווחת כיום בישראל מיוצגת על ידי שתי אסטרטגיות מובילות: פינוי ובינוי או עיבוי/תמ"א 38; אסטרטגיות אלה מוחלות על מדינה שלמה, ללא הבדל בין פריפריה למרכז, מעמד כלכלי-חברתי של התושבים, שרותי ציבור, תשתיות עירוניות ועוד. בניגוד לכך, הגישה שאנו מציעות להגדרת אסטרטגיות מאפשרת שילובים יותר גמישים, אשר יוכלו להיתפר על פי מידה ('Tailor made') למקום החברתי והפיסי המיועד לחידוש. בדרך זו, אנו מייצרות 'ארגז כלים' של אסטרטגיות לחידוש מגורים, אשר יוכל לשמש מתכננים ומקבלי ההחלטות בישראל.

הצגת מחקרו של פרופ' שלמה אנג'ל בנושא התרחבות הערים בעולם, המתבסס על המהדורה העדכנית של אטלס הרחבות הערים - Atlas of Urban Expansion (מהדורה 2016), שהושק בוועידת האו"ם למגורים ופיתוח עירוני מקיים HABITAT III

אילת קראוס

חכמת רחוב krausayelet@gmail.com

המחקר שערך פרופסור שלמה (Solly) אנג'ל, מאוניברסיטת ניו יורק (NYU) עבור ארגון המגורים והדיור של האו"ם UN-Habitat בשיתוף עם ה-Lincoln Institute of Land Policy, טוען כי שטחן של הערים גדל בהתמדה, גם במדינות מפותחות. המחקר מוכיח כי ערים הגדלות במספר תושביהן או ברמתן הכלכלית, גדלות הן כלפי מעלה והן כלפי חוץ. כמו כן טוען המחקר, כי לרוב קיימת הערכת חסר בנוגע להיקף התרחבותן העתידי של הערים ועל כן חלק מההרחבות נעשות באופן שאיננו מתוכנן כהלכה.

המחקר ממפה ומנתח, לאורך 25 שנה, שינויים בפריסה המרחבית של 200 ערים ברחבי העולם המאכלסות למעלה מ-100,000 תושבים, במטרה לסייע לערים לערוך תכנון מציאותי לקראת התרחבות עתידית.

המחקר שעודכן לשנת 2016 והוצג בוועידת האו"ם למגורים ופיתוח עירוני מקיים HABITAT III, פורש שורה של מאפיינים תכנוניים המעידים על ירידה באיכות התכנונית של ההרחבות העירוניות שבוצעו בעולם לאחר שנת 1980. יצוין כי מאפיינים אלה מתקיימים במרבית ההרחבות העירוניות, בין אם מדובר במדינות מפותחות ובין אם במדינות מתפתות.

לעיון באטלס ובמחקר : www.atlasofurbanexpansion.org

המחקר פותח סדרה של מושבי מיני-דיבייט בנושאי ליבה הקשורים לשכונות הענק הנבנות בשולי הערים בישראל.

תכנון ובנה - שיטה חדשה לשיווק ולבניית שכונות חדשות

גל רגב מתוקי, נדב לחמן-לזר

פז כלכלה והנדסה gal.metuki@Pazgroup.co.il

משרד הבינוי והשיכון NadavL@moch.gov.il

שיטת 'תכנון ובנה' נועדה לזרז ולייעל את הליכי הבנייה בישראל, להקטין את החיכוך בין הגורמים הציבוריים והפרטיים, כמו גם לעודד שיתופי פעולה בין גורמים ישראלים לזרים, לצורך הבאת ידע וטכנולוגיות בנייה חדשות. משרד הבינוי והשיכון מתכוון לפרסם מכרז ראשון לשיווק מתחם בשיטה זו, אשר עיקריה:

שיווק מתחמים גדולים (1,000 יח"ד ומעלה) במסלול "מחיר למשתכן" ליום יחיד, הבונה את יחידות הדיור, התשתיות, מבני הציבור והחינוך ושטחי המסחר.

למתחמים קיימת תכנית בתוקף, ללא חסמים חיצוניים משמעותיים, על מנת להגביר את הוודאות ליום ולאפשר קידום מהיר של הבנייה.

כחלק מתנאי המכרז נדרש המציע לשותפות/התקשרות חוזית בין חברה ישראלית לחברה זרה, אשר תביא ידע וטכנולוגיות בנייה חדישות וכוח אדם מיומן.

כערך מוסף, צפוי המכרז להוות בסיס ליצירה ולהפצה של ידע ויכולת בתחום תיעוש הבנייה למגורים, וכן להתייעלות עתידית של עבודות פיתוח המבוצעות על ידי משרד הבינוי והשיכון.

במכרז נקבע כי משך הזמן מחתימת חוזה ועד למסירת הדירות ומבני הציבור וכלל תשתיות המתחם יהיה 40 חודשים, על מנת להביא למיצוי היתרונות האפשריים בשיטות בנייה מתועשות ובהתייעלות בביצוע תשתיות.

אחד היתרונות העומדים בבסיס השיטה הוא צמצום לוחות הזמנים בהם תושבי השכונה החדשה גרים ב"אתר בנייה" כאשר בה בעת, ניתן להבטיח כי הרשות המקומית לא תיכנס לגרעון בשל הצורך לפיתוח שכונת המגורים עוד בטרם אוכלסה ובטרם התקבלו ההיטלים והאגרות בגין יחידות הדיור שבה.

השכונה הראשונה אותה משווק משרד הבינוי והשיכון בשיטת "תכנון ובנה" היא אור המזרח בחריש. השכונה מונה כ-1,200 יח"ד ובמסגרת הקמתה יחוייב היזם בהקמת מבני הציבור והתשתיות הנדרשים לפיתוחה על פי מפרט שגובש בשיתוף הרשות המקומית.

במסגרת ההרצאה יוצג מתווה השיטה העקרוני ואופן הוצאתה המתוכנן לפועל במסגרת המרכז הראשון בחריש. יוצגו היתרונות וההזדמנויות אותן יכולה להביא השיטה כמו גם האתגרים אותם היא מציבה.

**בתוך הכאוס הגדול - מנגנונים אלטרנטיביים ליצירת סדר
עירוני: תקשורת המונים באמצעות יצירת דפוסים מרחביים -
הדגמה דרך מקרה מבחן - בכפר הבדואי אבו קרינאת**

יערה רוזנר-מנור, סייפן בורגיני, יודן רופא

המכונים לחקר המדבר ע"ש יעקב בלאושטיין, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
yaara.rosner@gmail.com; המכון הטכנולוגי, חולון; המכון לחקר סביבה
ואנרגיה של אזורים צחיחים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ערים הן מערכות מורכבות = בלתי ליניאריות (Hayek 1964), ואילו התכנון הסטטוטורי ומערכת התכנון הם לינאריים – כלומר מניחים התנהלות המתבססת על סיבה ותוצאה – ובעיקר על היכולת לחזות מספר גדול של סיבות ותוצאות לכדי פרוגרמה המהווה בסיס לתמונת עתיד. כיוון שכך קיים פער מובנה בין שיטת הפעולה – הליניארית - לבין מושא הפעולה - החברה האנושית בכלל והעיר בפרט – שהן מערכות בלתי ליניאריות (אלפסי ופורטוגלי 2009 וגם, Portugali, Meyer, 2014. Moroni, 2012. Stolk, Tan, 2012). במחקר המתבצע בימים אלה, תוך שיתוף פעולה בין המציעים למעלה, אנו מבקשים להציע, ואף להדגים, מנגנונים חליפיים או משלימים לשיטת הפעולה הליניארית. מנגנונים אלה מתבססים על מנגנוני פעולה כלליים של מערכות מורכבות באשר הן, תוך התאמה למדיום הפעולה החברתי-מרחבי.

במקרה הנוכחי נבקש לדון בפוטנציאל הגלום בתקשורת עקיפה הפועלת ללא יד מכוונת הרואה את "תמונת העל העתידית". בכדי לא להישאר ברובד התיאורטי, נבקש לדון במערכת ספציפית - האופן בו הקהילה הבדואית בנגב עושה שימוש במנגנוני פעולה של מערכות מורכבות ואת האופן בו שימוש מושכל במנגנונים אלה כחלק מתכנון להסדרה עשוי להקל ולאפשר קידום תהליכים הנמצאים בסטגנציה מתמשכת כבר עשרות שנים.

במסגרת הכנס נציג דוגמה להליכי הסדרה בישוב אבו קרינאת – קבוצה שנאלצת להתפנות ממקומה לטובת הקמת אזור תעשייה והאופן בו שימוש במנגנוני תקשורת עקיפה סיעו וטיבו את התכנון וההסכמות עם קבוצה זו. מנגנון הפעולה שיוצג לדוגמה הוא stygmery - מנגנון פעולה המוכר בעיקר בעולם הביולוגיה - תקשורת עקיפה בין פרטים אנונימיים באמצעות סימון או שינוי מינורי של פני השטח המייעל או מנחה את פעילות הפרטים. נציג גישה תכנונית המתבססת על תובנות אלה שאפשרה פריצת דרך בתהליך של תכנון להסדרה ויישוב מחדש בהסכמה ובהליך תכנון משותף של בני משפחת אבו קרינאת, המתגוררים כיום באזור המיועד לאזור תעשייה ועל כן מיועדים לפינוי.

עירוניות המובלעת (Enclave Urbanism)

מתי רוזנשיין

בצלאל אקדמיה לאמנות ועיצוב ירושלים matti@mra.co.il

ירושלים היא עיר גזורה ומקוטעת הבנויה כאסופת מובלעות מנותקות זו מזו. שטחה של העיר גדול מזה של פריז ב- 20% אך אוכלוסייתה מונה כשליש. הנטייה המקובלת היא לייחס מורפולוגיה זו למורכבותה הפוליטית – דמוגרפית, לזרמיה הדתיים ולטופוגרפיה ההררית שלה.

על אף שלמרכיבים אלו תרומה חלקית לתצורתה של ירושלים, מחקר זה מייחס את מבנה העיר לגורמים אחרים שתרמו להיווצרותה של העיר המקוטעת (fragmented city) מאז קום המדינה.

חלקו הראשון של המחקר מציג את עקרונות התכנון המודרניסטיים שהוטמנו על ידי המתכננים הבריטיים (קנדל וקודמיו שהושפעו על ידי שטיין, פרי, פרקר ואברקרומבי) תוך מחיקת אופיו המקומי של המרקם האורבני הקיים בירושלים. עקרונות אלה הביאו לטרנספורמציה בלתי הפיכה.

חלקו השני של המחקר מראה כיצד אסטרטגיות תכנון אלו אומצו והועתקו חזר ונשנה במשך שמונים השנים האחרונות ולמעשה משמשות עד עצם היום הזה כאסטרטגיה התכנונית הכמעט בלעדית. התזה משרטטת את החפיפה הבלתי מתפשרת בין תכנית קנדל (1944), תכנית מתאר 62 (1959) ותכנית מתאר 2000 (2011) תוך יצירה של עיר שאינה מקיימת את עצמה מבחינה כלכלית, חברתית וסביבתית.

התזה טוענת שבעיר בה הגישה התכנונית מבוססת על איזור (Zoning) בלתי מתפשר וטיפוח השכונה כישות עצמאית ומנותקת, מעולם לא נוצרו מודעות אמיתית ומנגנון תכנוני ליצירת מרחב ציבורי. אלא, המורפולוגיה העירונית נידונה להיות אסופת מובלעות פרבריות מנותקות זו מזו ללא מרחב ציבורי ביניהן. גישות תכנוניות שהיו אולי רלוונטיות לפני שמונים שנה כבר לא מתאימות לעיר הפוסט מודרנית המורכבת, עתירת הצרכים והתשתיות של היום. התזה מצביעה על החוליה החסרה בתכנית מתאר 2000 לירושלים.

חלקו השלישי של המחקר בוחן את צידה המערבי של העיר, ששורשיה בערי הגנים, כמודל התפתחות מאז 1948 ומציע גישה חלופית למתודות ההיסטוריות תוך הצעת עקרונות עיצוב ותכנון חדשים ליצירת מרחב ציבורי ורקמה עירונית המבוססים על המשכיות, חיבוריות והטרוגניות.

מנחי עבודת התזה במסגרת לימודי התואר השני במחלקה לעיצוב אורבני בצלאל הם פרופ' צבי אפרת ודר' אלס ורבקל.

התזה קיימת בפורמט של ספר ו-PDF ע"פ דרישה.

בעקבות קיטו - אזרחות מעורבת בסדר היום החדש

אורלי רונן

אוניברסיטת תל אביב orlironen@gmail.com

בתחילת המאה ה-21, מעל ל-90% מאיתנו מתגוררים בישראל, בערים, אילו נותנות לנו שירותים ואנחנו מתנהלים רוב הזמן כצרכנים. בדרך כלל יש שני מופעים של מעורבות דמוקרטית – הצבעה בבחירות והפגנה בכיכרות, שתיהן פעולות מבורכות ומייצגות שני קצוות של עשייה אזרחית, אך בישראל ובעיקר ברמה המקומית, הן קרובות מאוד, לא כי הן דומות אלא כי אין ביניהן הרבה אפשרויות נוספות. ניתן להגדיר אותן כשתי קצוות המנעד הדמוקרטי - הבחירות מצד אחד וההפגנה/מחאה מצד שני של מנעד. אילו הן למעשה שתי הבמות הזמינות והנגישות עליהן, אנחנו יכולים להיות מעורבים בעשייה כאזרחים, ושתי אילו יחד, יחסית מאוד דלות, הן ברמה הלאומית והן ברמה המקומית.

סדר היום החדש (NUA) מצביע על כך שנדרשת אזרחות עירונית חדשה – שיוויגונית מקיימת ויצרנית. מתוך כך נובע שיש צורך לפתח מודלים חדשים של עירוניות שמאפשרים אזרחות מעורבת וחלוקת משאבים חדשה. אתגר זה ידרוש מוסכמות תכנון וייצור חדשות ושיתופי פעולה רחבים בין השחקנים המגוונים בזירה המקומית: עסקים, תושבים, מתכננים, תעשיינים, ממשלה ושלטון מקומי.

כדי להפוך את העיר, לעיר טובה, צריך לייצר מנועים לשינוי אותם דפוסי חיים והתנהגות. יחד עם זאת, נראה שקיים מתח מובנה לחשיבה זו, מצד אחד התושב פועל כצרכן, מקבל שירותים, ומצד שני, הוא מצופה לשנות את התנהגותו מתוך מניעים אלטרואיסטיים ואידיאולוגיים שמכוונים אותו להתנהג כאזרח. האתגר הבא, אם כן, הוא לייצר מרחב פעילות שמאפשר ומעודד את התושב להתנהג כאזרח, לקחת אחריות על מרחב החיים שלו ולהיות שותף לעיצוב מרחב זה.

לגישה זו – שני עוגנים קריטיים: הרשות המקומית והתושב עצמו, אך כיום, המרחב המשותף שלהן, הוא צר ביותר.

דווקא בעיר, ברמה המקומית, קל ופשוט לייצר מוקדי השפעה ומעורבות אזרחית, ולמרות זאת, אילו עדיין די נדירים. התושב מתייחס אל העירייה בעיקר כספקית שירותים ואל עצמו כצרכן שירותים, עם התעלמות כמעט מוחלטת מעצם היותה של העיר, זירה דמוקרטית שבה התושבים הם אזרחים. שלמה חסון קורא לתופעה זו "הגרעון הדמוקרטי", מצב שבו מסגרת דמוקרטית שאינה מתפקדת בצורה מיטבית כזוה ומציע חשיבה מחודשת על דרך חידוש פניה של הדמוקרטיה המקומית - רפורמה המושתתת על שלושה אדנים:

- שיפור הדמוקרטיה הייצוגית
- טיפוח הדמוקרטיה השתתפותית
- פיתוח דמוקרטיה פעילה בדרך של פעילות מלמטה

בדרך כלל מתקיים הדיון הציבורי סביב איכות ושיפור הדמוקרטיה הייצוגית ובא לידי ביטוי בקצה האחד של המנעד בתהליך הבחירות ועבודתה של המועצה המקומית. שתי הקדקדים האחרים, נמצאים רוב הזמן מתחת לראדר ומעט מאוד תשומת לב מוקדשת ליצירת אורה ומנגנונים שמאפשרים את ההשתתפות האזרחית בדמוקרטיה ואת הפעילות הדמוקרטית שמגיעה מלמטה.

מתווה המטה לעירוניות מציע כיוונים חדשים בישראל להתמודדות עם האתגרים האילו ואכן מתחילים לקום פיילוטס ראשונים במקומות שונים. ההרצאה תסקור דוגמאות בישראל, להתארגנות תושבים להשפעה על המרחב המקומי, ותבחן אותן כמנגנונים מתמשכים לאזרחות פעילה וקיימות מקומית.

איזונים ובלמים במערכות התכנון של אונטריו, בריטיש קולומביה וישראל על רקע המתח בין אתגרי קידום "התכנון הטוב" להתמודדות עם משבר מחירי הדיר

ערן רזין

האוניברסיטה העברית בירושלים msrazin@mail.huji.ac.il

מערכות התכנון ברוב האזורים המטרופוליניים הצומחים בעולם מתמודדות עם מתח בין שאיפה ליישם עקרונות של "תכנון טוב" ובר קיימא, "עירוניות" ו"צמיחה חכמה", לבין הצורך הדוחק להתמודד עם עלייה דרמטית ומתמשכת במחירי הדיר. עליה זו אמנם נובעת בראש ובראשונה מהשילוב של שערי ריבית אפסיים עם צמיחה כלכלית ודמוגרפית משמעותית, אך יש הטוענים שהרגולציה התכנונית אחראית להאצתה, בגלל איטיות הליכי התכנון ו/או בגלל עקרונות "התכנון הטוב" עצמם, שמגבילים בנייה על השטחים הפתוחים, משמרים מתחמים מבונים ותיקים, שמים את הדגש על אתגרים מורכבים של ציפוף והתחדשות ומדגישים ראייה רב-תחומית שמשמעותה מורכבות גדלה של הכנת תכניות והתמודדות עם שומרי סף רבים. טענות אלו מייצרות לחצים בשני כיוונים מנוגדים: פישוט המערכת על ידי ביזור סמכויות לרשויות המקומיות מחד גיסא ומתן כוח נוסף לדרגי השלטון הגבוהים יותר מאידך גיסא. איזונים ובלמים במערכת התכנון הם בעלי השפעה קריטית על דפוס ההתמודדות עם האתגרים הסותרים. איזונים ובלמים אלה הם לעיתים תוצר של רפורמות מוצהרות ובמידה שכיחה יותר של ניסיונות היסטוריות ולחצים מנוגדים.

ההרצאה בוחנת ומשווה איזונים ובלמים במערכות התכנון של שתי פרובינציות קנדיות – אונטריו ובריטיש קולומביה – ושל מדינת ישראל. שלוש המערכות מתמודדות עם צמיחה מטרופולינית מהירה ומחירי נדל"ן גבוהים במטרופולינים המרכזיים: טורונטו, ונקובר ותל אביב. אונטריו היא דוגמה מובהקת לביזור סמכויות בתחום התכנון למועצות הרשויות המקומיות, שמלווה באיזונים ובלמים משמעותיים: ערכאת ערעור פרובינציאלית חזקה, שורת תכניות אזוריות בעלות תוקף מחייב שמכינה הפרובינציה (בעיקר תכנית החגורה הירוקה ותכנית הצמיחה למטרופולין טורונטו), ותכניות מתאר עירוניות הכפופה לאישור הפרובינציה. איחודי רשויות מקומיות, שעוררו חילוקי דעות בזמנם, תרמו ליכולות המקצועיות של הרשויות העירוניות להתמודד כהלכה עם אוטונומיה תכנונית רחבה יותר.

בריטיש קולומביה מייצגת לכאורה מערכת שאין בה איזונים ובלמים: קבלת ההחלטות הסופיות היא בידי מועצות הרשויות המקומיות, התכניות המטרופוליניות / האזוריות הן חלשות ומהוות תוצר של הסכמה של הרשויות המקומיות ללא הכוונה משמעותית מלמעלה. הפרובינציה כמעט ואינה מתערבת,

למעט בתכנון ותחבורה ובשמירה על קרקע חקלאית. בהיעדר איזונים "חיצוניים" מלמעלה, מאזן הכוח במשולש הכולל את נבחרי הציבור המקומיים (ראש עיר ומועצה), הביורוקרטיה התכנונית המקומית והקהילות המקומיות, ונורמות התנהגות מרוסנת בקבלת החלטות שאינן בהסכמה, הם בעלי חשיבות קריטית.

איזונים ובלמים מסורתיים בישראל כללו בראש ובראשונה את ההיררכיה של ועדות התכנון, כאשר כמעט כל תכנית דרשה אישור בשתי ועדות. שחיקת ההיררכיה התכנונית כרוכה במגמות סותרות של ביזור (תיקון 101) וריכוז (הותמ"ל), כאשר יכולת היישום המוגבלת של משרדי הממשלה היא גורם עיקרי הממתן לחצים חזקים לריכוזיות.

אין קונצנוס לגבי עדיפותה של מערכת זו או אחרת, אך נראה שהמערכת המבוזרת של בריטיש קולומביה, למרות המוניטין שרכשה בקידום "תכנון טוב" אינה מתאימה למדינות כמו ישראל וגם לא הצליחה להתמודד עם משבר הדיור. חולשותיה של המערכת הישראלית הריכוזית מוכרות (וגם הישגיה), ונראה שדווקא המודל של אונטריו מציג חלופה מאוזנת בהתמודדות עם אתגרים סותרים של מערכת התכנון, למרות הביקורת הנמתחת (באונטריו) גם עליו.

מרכיבי תרבות במיתוג "חולון עיר הילדים" ותרומתם לצמיחה העירונית

ענבל ריבלין

אוניברסיטת חיפה inbalrivlin@gmail.com

בפורום התרבות של ערי-עולם (World Cities Culture Forum, WCCF) שהתכנס בשלהי 2015 בלונדון הודגש הפוטנציאל לצמיחה כלכלית של ערים ממותגות-תרבות. בכינוס זה הוצע להתמקד בשנים הקרובות בבחינה מעשית של אפשרויות בכיוון זה. המחקר הנוכחי נוגע בשאלה בוערת זו הלכה למעשה. הוא עוסק בקשר שבין מיתוגה של העיר חולון, הנכללת במטרופולין תל-אביב, כעיר תרבות ("עיר הילדים") ובין העצמתה וצמיחתה על פי מדדים מחקריים מקובלים.

במאה ה-20 בחרו ערים רבות ברחבי העולם למתג את עצמן בעזרת מרכיבי פעילות תרבותית ייחודית להן, ובתוך שנים ספורות הן הפכו מערי תעשייה במשבר לערים משגשגות ומובילות (ברמינגהם, גלזגו ברצלונה ועוד).

העיר שנבחרה כמושא המחקר היא חולון, אחת הערים הראשונות בארץ שהפעילו תהליך מיתוג מתקדם. מיתוג זה של חולון, כ"עיר הילדים" התבסס על הקמת מוסדות תרבות ופעילויות מוטות תרבות, וכל זאת ביוזמת הרשות המקומית (העירייה).

ההרצאה תעמוד על שאלות המחקר שהוצבו והמתודולוגיה שנבחרה.

מן המחקר עלולות כמה מסקנות:

1. מיתוג עיר הוא תהליך ארוך טווח בעל מחויבות אמיתית של המינהל המקומי ושיתוף פעולה של גורמי ביצוע בעיר והתושבים המקומיים. זהו תהליך מסודר ומובנה המביא לידי פיצוח את המאפיין (הגנום) של העיר.

2. תהליך מיתוג של עיר משפיע על שינוי חיובי במאפייני העיר השונים, ומיתוג באמצעים תרבותיים הינו מיתוג מקובל בעולם אשר צלח גם בישראל.
 3. מיתוג באמצעים תרבותיים, במקרה של חולון, הוכיח את עצמו כמקדם ומפתח את העיר תוך שנים ספורות מתחילת המיתוג. השפע התרבותי כיום בחולון הינו גורם משמעותי עבור התושבים לשביעות רצונם מהעיר, בחירתם במקום למגורים ואמצעי לתפישתם להתפתחות עירם.
 4. אמצעים של בניית מוסדות תרבות ומיצגים של אומנות לציבור מהווים שם נרדף לביסוס מוניטין של עיר.
 5. אין להישען על הצלחת המיתוג; יש לחדש את התהליך בהתמדה כדי לשמור על חיותו ועל האפקטיביות שלו.
- הקשר שנמצא בין הצלחת תהליך המיתוג מוטה התרבות לצמיחתו הכלכלית של מקום הוא כלי הערכה חשוב עבור מקבלי החלטות בתחום ההתחדשות העירונית.

פלטפורמות דיגיטלית לשיתוף ציבור בתהליכי התכנון - פנינו לאן בפתחו של העידן העכשווי?

נילי שחורי

תכנון ערים-פיתוח כלכלי – ניהול פרויקטים מוניציפליים sh.nili@gmail.com

בעשורים האחרונים, בהליך אבולוציוני ארוך, מתפתח השיח העוסק בשיתוף הציבור בתהליכי תכנון. תהליך שתחילתו בשיתוף בלתי משמעותי בעיקר בשלב ההתנגדויות לתוכניות בכלים ובמתודולוגיות של "שולחנות עגולים", סקרים ופגישות. המשכו בנסיונות לקדם מנגנון ארגוני קבוע לשיתוף ציבור כמו המינהלים הקהילתיים, בגיבוש כלי סטטוטורי ומתודולוגי כמו: תסקירי השפעה חברתית כלכלית בצד הטמעה של תפקידי מתכננים חברתיים כחלק מצוותי התכנון וכד'. כל אלה הצליחו בעיקר ברמה ההצהרתית ובמידה חלקית מאד ברמה המעשית ולא שינו את המציאות שבה תהליכי שיתוף ציבור מוגבלים ולא משפיעים באופן מהותי על הטמעת צרכי הציבור ורצונותיו לאורך כל שלבי התכנון החל משלב איתור הצרכים והאינטרסים.

על רקע האמור לעיל, בהינתן שהתכנון הוא הליך פוליטי המחייב יצירת איזונים בקונפליקטים הנובעים מהמשאבים היקרים שבהם עוסק התכנון, מאינטרסים שונים ומנוגדים ומעוצמת בעלי העניין הוא מתנהל בפועל ללא שקיפות תוך א-סימטריה של עוצמה וחולשה בין בעלי העניין. העוצמה נוטה לטובת היזמים ואנשי המקצוע בעוד הציבור, בכללו מצוי בצד החלש. בעיקר בולט הדבר באזורים פריפריאליים גאוגרפיים וחברתיים שבהם מנגנוני הפיתוח המקומי חלשים והפיתוח המדינתי נוטה לקדם בעיקר את האינטרסים של היזמים או הקבוצות החזקות ולא נשען על תובנות, אינטרסים והשתתפות רחבה של התושבים (כולל הפחות חזקים ומיוצגים).

משבר הדיור בצד המחאה הציבורית יצרו לחצים על הרשויות המקומיות לתכנון ובינוי מואץ על מנת לתת פתרונות דיור בעיקר לזוגות הצעירים. תהליך מואץ זה מחייב את הרשויות בניהול אסטרטגי למציאת פתרונות הדיור מחד, בשכונות

חדשות, ומאידך, בהתחדשות העירונית. שתי המגמות מחייבות איסוף מידע על צרכי התושבים ותרומו לתובנות ועשייה של הרשות המקומית לאורך זמן. אחת ממשימותיו הראשונות של התכנון היא מציאת איזון בין מטרות, צרכים ואינטרסים של קהילות, קבוצות ויחידים, בעלי עניין וקניין בהווה ובעתיד. משימה זו אינה קלה כלל בהתחשב בסתירות הקיימות והאפשרויות שיש במטרות, בערכים, ובאינטרסים של הצדדים השונים המעורבים בתכנון ומתמודדים על אותם משאבים ציבוריים הנוגעים למרחב, פריסת הייעודים, השימושים סטנדרטים של הפיתוח ותיעדוף ההקצאה שלהם. למורכבות המשימה מוסיפים השינויים הפוליטיים, העלייה במודעות הציבור (בעיקר הצעיר) לצורך בקידום דמוקרטיה השתתפותית ובעיקר למתן ביטוי מעשי לזכויות ולרצונות שלו בהליך הפוליטי-התכנוני.

על רקע זה עולה חשיבות הפלטפורמות הדיגיטליות המאפשרות הרחבת קבוצות הגיל והאינטרס השותפות בתכנון והכנסת הדור הצעיר לתהליך. בנוסף, הצגת ידע ומידע מדויק בשקיפות ובאופן נגיש לכולם לאורך זמן כולל שקיפות על מה ההשפעה של הציבור. בצד, התועלות לציבור יש תועלות גם לרשויות המקומיות שהפלטפורמות הדיגיטליות לתכנון בשיתוף ציבור מאפשרות איסוף מידע לתכנון על בסיס מידע ישיר, יעיל ומהימן, תוך בניית פרופיל דמוגרפי של ייצוג המשתתפים. תמיכה בתהליכי קבלת החלטות ובתיעדוף הוגן באופן המקטין את הקונפליקטים התכנוניים. דבר הנותן הזדמנות לקידום הניהול האסטרטגי של הרשויות המקומיות והתמודדותן עם סוגיות מורכבות בתחום הדיור וההתחדשות העירונית.

בהרצאה יסקרו התהליכים והכלים לשיתוף ציבור בתכנון לאורך השנים, התהליכים הנוכחיים, ההזדמנויות שיש בשימוש בפלטפורמות דיגיטליות, המגבלות שלהן והמעטפת הנדרשת על מנת להטמיע אותם בתהליכי התכנון ושיתוף הציבור.

בין תכנון שכונתי (פיזי מרחבי) לתכנון תמ"א 38 (מבנית) (נקודתית)

דלית שך פינסלי

הטכנון – מכון טכנולוגי לישראל dalitsp@technion.ac.il

תכנית תמ"א 38 לחיזוק מבנים מפני רעידות אדמה מהווה כיום זרז להתחדשות של מבני מגורים בעיקר באזורי ביקוש ובאזורי מגורים ותיקים. אבל, פרויקטי מגורים המתחדשים בחסות תמ"א 38 מספקים פתרון נקודתי למבנה בודד מסוים בלבד ללא התייחסות למרחב הבנוי סביבו. לכן, עצם החלטה של תמ"א 38 תחת קטגוריית התחדשות עירונית מצריכה בחינה רחבה יותר, תוך התייחסות כוללת למרחב הבנוי של השכונה ולמיקום השכונתי/עירוני של המבנה העומד להתחדש.

כיום, בארץ, פרויקטים של התחדשות עירונית פועלים בעיקר בשלושה נתיבים עיקריים לפיתוח: 1) פינוי בינוי – שטח עירוני שהוחלט לחדש את מבני המגורים בו תוך הריסת מבני המגורים הישנים ובנייה של מבני מגורים חדשים עם תשתיות

משופרות במקומם; 2) עיבוי בינוי – הגדלת ניצול הקרקע באמצעות תוספת בנייה ויח"ד בתוך אזורים בנויים, כתוספת למבנים הקיימים; 3) תמ"א 38 – תוספות של יח"ד כתוצר של חיזוק מבנים מפני רעידות אדמה. כיום, נתיב זה הפך להיות המסלול העיקרי דרכו פועלות הרשויות המקומיות לצורך התחדשות עירונית.

הבעיה העיקרית הנוצרת כתוצאה משימוש במנגנון זה של תמ"א 38 היא שנקודת המבט הראשית היא התחדשות המבנה הבודד, ללא הסתכלות רחבה וכוללת על צרכי השכונה/מתחם-עירוני בו המבנה הבודד הינו מרכיב אחד מתוך המכלול. לתוספות יח"ד הרבות במבנים המתחדשים בתוך השכונות הוותיקות יש השלכות נרחבות לאיכות החיים של תושבי השכונה הקיימת והתושבים העתידיים להתווסף אליה הבאים לידי ביטוי: ביכולת הנשיאה של תשתיות השכונה, עומס תחבורה, תשתית מבני הציבור, מבני חינוך, השטחים הציבוריים הנדרשים, ושינוי אופי ומרקם השכונה שבא לידי ביטוי בבניה לגובה, צפיפות והקטנת מרווחים בין בתים, חסימות נוף תוך פגיעה בהישקפי נוף בדירות עצמן וגם ברחובות, צמצום משמעותי של עצים וגינות בבתים, תוספת שכנים לבניין שתורמת לירידת ערך הנכס ועוד. השכונות הקיימות אינן מותאמות לתוספות אילו באופן המתפתח ומתבצע כיום. אבל, ניצול יכולות ההתחדשות העירונית כתוצר של תמ"א 38 תוך ראייה כוללת, רחבה ומערכתית על השכונה בכלל יכולים להוות יתרון ברור ולמנוף את השכונה לכוונים חדשים המשפרים את איכות חיי הדיירים, יצירת צפיפות מירבית מעודכנת למרקמים קיימים, הן טכנית (דירות לדונם) והן פיזית (מרווחים בין מבנים, קווי בנין ומגרש ללא התעלמות מהקלות שונות כגון ממד"ים). לצורך כך יש לפתח כלים וחשיבה רחבה המסתכלת על פיתוח תמ"א 38 לא כעל פיתוח של כל בניין בנפרד, אלא כפיתוח שכונתי הכולל בתוכו את כלל צרכי השכונה.

נקודת מבט זו העוסקת בחיבור בין פיתוח שכונתי כוללני תוך הסתמכות על יתרונות פיתוח תמ"א 38 לכל בניין באופן נקודתי היא נקודת המבט המוצגת במאמר זה. המחקר דן במצב הנוכחי של הבינוי בשכונה ופוטנציאל התחדשות צפוי על פי המדיניות המאפשרת לכל בניין להתחדש בנפרד מול הסתכלות כוללת על השכונה תוך שימוש בתמ"א 38 שכונתית ככלי למינוף התחדשות עירונית. יתרונות, חסרונות, פוטנציאל פיתוח פיזי ותובנות לפיתוח שכונתי עתידי, לשתי נקודות מבט אילו, יוצגו בעזרת מקרה בוחן בשכונת כרמליה בחיפה.

ול"ל-ות"ל-וד"ל- ותמ"ל: ועדות עוקפות תכנון או פורצות דרך?

אפרים שלאין

"גשרים וגישורים" - תכנון פיסי לישראל eshakerem@gmail.com

מערכת התכנון והבניה בישראל פועלת למעלה מיובל שנים תחת חוק התכנון והבניה התשכ"ה- 1965 אשר מתווה בעשרות סעיפיו את הליכי התכנון והבניה בישראל, ההיררכיה התכנונית ופעולת מוסדות התכנון השונים. החוק עצמו נחקק אחרי למעלה מעשור שנים של הליך חקיקה, כבר בחקיקתו היתה לו תוספת ראשונה שיצרה ועדה ייחודית לטיפול בנושא לאומי באותה עת-הולק"ח לשמירת

השטח הבלתי מבונה, ולמעלה מיובל שנים הליכי חקיקה הביאו למעלה ממאה תיקונים בחוק המקורי.

תיקוני החקיקה מבטאים התאמת מערכת התכנון למציאות המשתנה ולהתפתחות המדינה. התכנון הארצי, המחוזי והמקומי מנסה להתמודד עם העבר, ההווה והעתיד. אולם כשמדינת ישראל הגיעה לא אחת למצוקה ותנאי אי וודאות בתחומי פיתוח ישובים, מגורים ותשתיות ובצג מוסדות התכנון הפועלים, הוקמו מוסדות תכנון חדשים (ול"ל, ות"ל, וד"ל, ותמ"ל) במטרה לתת מענה מיידי לצרכי המדינה. בעוד החוק התכנון והבניה על שינויי הרבים נתפס כ"דרך המלך" ו"דרך הישר", דווקא ועדות אלו (שהמשותף לכולן ששמן מתחיל באות ו ומסתיים באות ל ורבים שואלים: האם צריך אותן בכלל?) נתפסות בציבור רחב ובאקדמיה כ"ועדות עוקפות תכנון".

האמנם?

כמי שהינו שותף פעיל כחצי יובל שנים לפעולת ועדות התכנון הארצי וועדות אלו אבקש בהרצאה להאיר מספר נקודות העולות כביקורת ציבורית על פעולת הועדות לאורך השנים, ולבחון האם הקמתן והפעלתן הייתה "עוקפת תכנון" או "חלון להזדמנות חדשה" ומתן מענה לצרכי המדינה, המשק והאזרחים אשר למענם פועלת מערכת התכנון לפיתוח ושימור פני הארץ.

ואולי בועדות אלו נוצרו דווקא חידושים בעבודת מוסדות התכנון, התנהלות יזמים ושיפור בדרכי הגשת תכניות והתייחסות המתכננים?

להלן מספר הארות על חלק מפעילות ועדות אלו:

בפרוץ גל העליה של שנות ה-90 חסרו אלפי דונמים לפיתוח מגורים נוכח גידול צפוי ב-20% באוכלוסיית המדינה וועדות הול"ל יישמו את מדיניות הולק"ח לשמירה על הקרקע החקלאית ורבות התכניות שאושרו בקרקעות שאיתר זאב עמית ז"ל, מרכז הולק"ח בשעתו. הול"ל לא פרץ את מדיניות השמירה על קרקע חקלאית.

הות"ל קידם ואישר תשתיות התואמות את תמ"א 3, תמ"א 23 ותמ"א 10, למרות הזכות לייצר תכנון ארצי חדש ופורץ גבולות בתחומים אלו.

הותמ"ל מטפל בתכניות שתחומן תואם מרקמים לבניוי המאושרים בתמ"א 1/35. שיתוף ציבור כדוגמת "קונגרס" הקיים בות"ל או "שולחן עגול" בותמ"ל הינו הליך ייחודי בתחילת תהליך תכנון ואינו שכיח במוסדות התכנון ה"כשרים".

הועדות תרמו לאיכות שירות מוסדות התכנון, לתהליכי קבלת החלטות, הפצת פרוטוקולים וכו'.

הועדות על דרישותיהן המקצועיות, תודעת השירות, וההזדמנות שפתחו למתכננים ויזמים גרמו לשיפור משמעותי באיכות הגשת התכניות והמידע מהיזמים והמתכננים אל מוסד התכנון.

בראי ביצוע תכניות בחלוף שנים ניתן להצביע על תבנית נוף הות"ל בתשתיות המדינה ולהעריך אם וכיצד הצדיקה הועדה את מטרתה.

בהיבט הרחב חובה לבחון את הקמת הועדות החדשות ברוח "התקופה" של הקמתן ולחשוב האם הקמת הועדות בשעתן, אינן אלא חלק מהפעילות המשקית, הכלכלית והחברתית למציאות המשתנה?

ביקורת על הקמת הועדות צריכה להיבחן תוך ביקורת מקבילה בשאלה האם מערכת התכנון ה"קלאסית", ציבור המתכננים ומוסדות הכשרת המתכננים,

ערוכים וגמישים לחיים הדינמיים, להתפתחות הכלכלית ול"קצב החיים" או שאחרי יובל שנים ועשרות שינויים מערכת התכנון והבניה בכל זאת צריכה שינויים והתאמות.

השלכות משבר הדיור והפיתוח המואץ על המרחב הכפרי בישראל

קרן שליו, יודן רופא, מאיר יצחק

בית הספר הבינלאומי ללימודי מדבר ע"ש אלברט כץ והמכונים לחקר המדבר ע"ש יעקב בלאושוטיין Shalevy.keren@gmail.com

למשבר הדיור בישראל השלכות מרחיקות לכת הן על המרחב העירוני והן על המרחב הכפרי אשר עובר תהליכי עיור מואצים בעשורים האחרונים. ישובים כפריים כגון קיבוצים ומושבים אשר התבססו בעבר בעיקר על חקלאות, מאבדים מאופיים הכפרי ומייחודם המקורי ומקבלים צביון עירוני יותר. נופי המרחב הכפרי הישראלי נעלמים ומפנים מקום לשכונות הרחבה פרבריות סמי-עירוניות, בעוד זהותה ודמותה הייחודית של ישראל הכפרית משתנה ללא היכר.

תופעת העיור המואץ משפיעה לא רק על נופים כפריים, אלא במידה רבה גם על מרחבים עירוניים. ערים רבות משווקות שכונות פרבריות, דומות באופיין לשכונות הרחבה עם בתים צמודי קרקע. זאת על מנת להתחרות בכוח המשיכה של ישובים כפריים ולמשוך משפחות צעירות חזקות להישאר בעיר. כתוצאה מכך, סובלים המרחבים העירוניים, הסמי עירוניים והכפריים מאובדן המבנה והזהות המקוריים שלהם והשוני ביניהם הולך ומיטשטש.

על אף שהנושא מעלה לא מעט סוגיות תכנוניות חשובות ונחקר רבות בעולם, מעט מאד מחקר נעשה בנושא בישראל. מחקר מקומי אשר בוחן את תהליכי העיור של המרחב הכפרי דרך ההיסטוריה והתרבות המקומית ולוקח בחשבון את התנאים המקומיים המשתנים, מאפשר התבוננות ואבחנה מדויקים יותר על השלכות מרחיקות הלכת. על מנת להתגבר על הבסיס המחקרי הדל בנושא, המחקר הנוכחי החל בבניית בסיס נתונים רחב של 84 ישובים כפריים (קיבוצים, מושבים וישובים קהילתיים) ומצייר תמונה כללית על תהליכי העיור של המרחב הכפרי ומאפייניה.

המחקר בחן ישובים כפריים בנגב המערבי ומצא כי על אף תהליכי העיור המהירים, הפיתוח במרחב הכפרי אינו רנדומלי אלא מושפע מגורמים סוציאלקונומיים, דמוגרפיים וגאוגרפיים המשפיעים סטרוקטוראלית על התפתחות הקיבוצים המושבים והישובים הקהילתיים. הגורמים הסטרוקטורליים נמצאו בעלי קשר חזק לקצב הפיתוח של שכונות הרחבה ולמאפיינים הפיזיים שלהן. על מנת להעמיק את בסיס הידע, בנינו כחלק מהמחקר מתווה מאפיין לשכונות הרחבה תוך סיווג של 122 שכונות הרחבה על פי מיקומן ביחס לישוב המקורי. ההרחבות נחלקות לשלושה ארכיטיפיים עיקריים: (1) אינטגרטיבי (2) צמוד דופן (3) ומנותק וכן לתשעה תתי-סוגים.

הגורמים הסטרוקטורליים שנמצאו בעלי קשר חזק לקצב ואופי הפיתוח בישובים הכפריים הם סוג הישוב, מדד הפריפריאליות של ישוב ושנת פיתוח שכונות

ההרחבה. מצאנו לדוגמה כי מושבים נוטים לפתח יותר שכונות הרחבה מקיבוצים וישובים קהילתיים וכי כל אחד משלושת סוגי הישובים נוטה להעדיף סוג אחר של שכונת הרחבה. מושבים למשל נוטים לפתח שכונות הרחבה אינטגרטיביות אשר מתמזגות בתוך המרקם היישובי הקיים, בעוד קיבוצים וישובים קהילתיים מעדיפים לפתח יותר שכונות הרחבה צמודות דופן. להעדפה זו יש דפוס המשתנה עם הזמן, אשר יכול להיות מוסבר ע"י פניות של קרקעות לפיתוח והן ע"י עקומת למידה של הישובים. עוד גורם בעל ההשפעה הוא "מדד הפריפריאליות" של ישוב שמראה בין השאר כי ישובים אשר ממוקמים רחוק מכבישים ראשיים (ארציים ומקומיים) וממטרופולין תל אביב יפתחו פחות שכונות הרחבה. תוצאות אלה עומדות בקנה אחד עם מחקרים שבחנו את נושא הפיתוח במדינות מפותחות בעולם ויכול להיות מוסבר ע"י היצע נמוך יותר של תעסוקה ואפשרויות במקומות מרוחקים ועל כן ביקוש נמוך יותר לפיתוח.

המחקר הינו התחלה של אפיון ובחינה של המרחב הכפרי והשלכות תהליכי העיור המקומיות. על אף שיש עוד רבות לחקור ולהעמיק בנושא, בחינת שלושה עשורים של דפוסי הפיתוח והעיור המואץ, אפשר לנו להציג תפיסה מרחבית קוהרנטית על העבר והעתיד של הפיתוח הכפרי בישראל.

שותפות אזרית - אתגרים מקומיים בראייה אזרית

נגה שני

מודוס' תהליכים שיתופיים noga@modus.org.il

תחום התכנון בישראל עומד בפני סדרה רחבה של אתגרים: משבר בתחום הדיור, התחדשות מרכזי ערים וישובים, הפיכתה של העיר למקיימת יותר, לחצי שימור מול פיתוח, הפשרת קרקעות לטובת מגורים ועוד. עם זאת עיקר השיח התכנוני מתמקד באתגרים תכנוניים בערים הגדולות ובמרכזי ערים. באמצעות מקרה הבוחן של 'השותפות לקיימות אזרית', שותפות בה חברות רמת הנדיב וחמש מועצות מקומיות ואזוריות באזור אגן הניקוז של נחל תנינים (בנימינה-גבעת עדה, זכרון יעקב, גיסר אל זרקא, מועצה אזרית חוף הכרמל ומועצה אזרית אלונה), ארצה להציע דרך חדשה להתמודדות עם אתגרי התכנון באזורים בעלי אופי כפרי-פרברי.

עד לפני מספר שנים רשויות מקומיות שמרו על עצמאותן מתוך אמונה שהן מסוגלות לקדם את עצמן באופן עצמאי תוך כדי שמירה על אינטרסים מקומיים. בשנים האחרונות הפערים בין משימות הרשות למשאבים העומדים לרשותה הולכים וגדלים, דבר המחייב יצירת שיתופי פעולה במרחב האזורי. לצורך כך צמחו מספר שותפויות אזריות בין מועצות מקומיות ואזוריות ברחבי הארץ. ניתן למנות את אשכול גליל מערבי, אשכול נגב מזרחי ואשכול נגב מערבי כדוגמאות מובהקות לתהליך זה. שותפויות אלו אשר הוקמו כחלק ממיזם האשכולות הלאומי (המשותף למשרד הפנים, משרד האוצר והמכון למנהיגות וממשל שבגיונט ישראל) שמו לעצמן למטרה להביא לכדי ביטוי את יתרון הגודל והאזוריות, לייצר דרך להתייעלות כלכלית, להרחיב את היצע השירותים החברתיים, לבסס קול אזורי ולפתח ראייה אסטרטגית שתוביל לקפיצת מדרגה אזרית.

בניגוד ליוזמות אלו שהוקמו על ידי גופי ממשל והקמתן היתה בתהליך של מלמעלה למטה (Top down) השותפות לקיימות אזורית צמחה מתוך תהליך שהובילה רמת הנדיב, אחת מהחברות בה. מטרתה של השותפות לקיימות אזורית היא לתת מענה לאתגרים המשותפים איתן מתמודדות חמש המועצות החברות בנושאי קיימות. ואכן החברות בשותפות מתמודדות עם מספר רב של אתגרים. כך לדוגמא ניתן לציין את המתח שקיים בין הרצון לפתח את האזור, להקים שכונות ואזורי תעסוקה חדשים לבין הרצון לשמור על האזור כחקלאי וירוק. דוגמא אחרת היא המתח הקיים בין הרצון לפתח תחבורה מקיימת לבין הרצון לסלול כבישים חדשים שיקלו את הגישה מישוב לישוב במרחב השותפות.

לצורך התמודדות עם האתגרים השונים בחרה השותפות לקיימות אזורית באסטרטגיה של שיתוף בעלי עניין. במהלך השנה האחרונה נערכו מעל 20 מפגשים עם בעלי עניין שונים באזור השותפות לקיימות אזורית. במפגשים אלו נבנתה אסטרטגיה בשלושה נושאי ליבה מרכזיים: קיום משותף של טבע, חקלאות ואדם, כלכלה אזורית מקיימת ותחבורה מקיימת. בנוסף, נראו כבר ניצנים של עשייה: פרויקטים כמו שיקום נחל תנינים, פיילוט לטיפול בזבוב הפירות הים תיכוני, חניית קארפול בתחנת הרכבת בבנימינה ועוד התחילו לקרום עור וגידים.

עם זאת אחד מהאתגרים המרכזיים העומדים בפני השותפות לקיימות אזורית לקראת שנת 2017 היא לבחון כיצד היא מתמודדת עם סוגיות מורכבות, סוגיות שהכרעתן נעשית לרוב בשדה התכנוני. אחד מהאתגרים איתם התחילה השותפות להתמודד כבר בשנה שחלפה היא כיצד מקבלת שותפות המורכבת מרמת הנדיב ומחמש מועצות מקומיות ואזוריות החלטות. שאלה זו אף מתחדדת לאור העובדה שחצי מהחברות בשותפות מקדמות בימים אלו תכניות מתאר משלהן שלא תמיד מתיישבות עם התפישה הרחבה המקודמת על ידי השותפות. אחת מהדוגמאות המובהקות אשר סביבן יש אי הסכמה בקרב המועצות החברות בשותפות היא דבר סלילתו של כביש 654. כביש 654 מהווה כיום דרך לא סלולה בה עוברים תושבים רבים מאזור השותפות. חלק מהחברות בשותפות מעוניינות בסלילתו של קטע כביש זה ואילו אחרות מתנגדות. מכיוון שמקטע כביש זה עובר בשטחים חקלאיים באזור השותפות הוא מהווה מוקד למאבק בין בעלי עניין שונים (רמת הנדיב, חמש מועצות ונציגי חברה אזרחית) הפועלים במרחב. בעוד שהמעוניינים בסלילתו רואים בו פתרון לבעיות תחבורה איתן מתמודד האזור המתנגדים רואים בסלילתו "פצע פתוח" בלב הבקעה. מכיוון שלשותפות לקיימות אזורית אין מקום בערוצים הפורמאליים-סטטוטוריים עולה השאלה האם השותפות בכלל יכולה לעסוק בסוגיות תכנוניות מורכבות? האם היא צריכה לעסוק בהן? או שנושאים סטטוטוריים במהותם, צריכים להישאר בתחום העבודה של כל מועצה אל מול וועדות התכנון הרלוונטיות?

בהרצאה זו אני רוצה לטעון כי השותפות היא פלטפורמה חשובה עבור מועצות מסדר גודל קטן או בינוני, אשר יכולה להגדיל את כוחן הפוליטי ולמנף פרויקטים גדולים שהמועצות רוצות לקדם. עם זאת, נכון להעמיד בסימן שאלה את בחירתן של שותפויות רבות, כמו גם השותפות לקיימות אזורית, להימנע מכניסה לתחום הסטטוטורי ולשאול על יכולתן של שותפויות מסוג זה לייצר מדיניות רחבה שאינה עוברת בוועדות התכנון.

לחבר את חיפה עם הים: תכנית חזית הים העירונית בחיפה (תמ"א/13/3/א)

עמי שנער

עמי שנער-אמיר מן, אדריכלים ומתכנני ערים בע"מ ami@mann-shinar.com

חיפה היא עיר נמל, אך אינה עיר חוף. יופייה הנדיר, השילוב הייחודי של הר הנושק לים מדגיש ביתר שאת את העובדה המצערת, כי הנמל, על אף חשיבותו להתפתחותה של העיר, למעשה ניתק אותה מחוף הים. כך, ניטל מתושבי חיפה משאב חשוב מאין כמותו, "חזית הים" (Waterfront), כזאת הקיימת בערי חוף רבות בעולם, ובמיוחד בחופי הים התיכון.

נמל ישן: בשנים שחלפו מאז הקמתו (1933), הנמל המערבי התיישן, רציפיו הצרים אינם מאפשרים עוד את פריקתן של ספינות מטען גדולות, הפעילות הנמלית בו התמעטה מאוד ובעתיד תעבור, רובה ככולה, מזרחה לנמל החדש, שבו מסופי מכולות משוכללים. אם כן, לראשונה נפתח בפני חיפה חלון הזדמנויות: להחזיר את שטחו של הנמל הישן לעיר ולתושביה, להקצות אותו ליעודים חדשים, עירוניים במהותם, כדוגמת ערים רבות שהשכילו לעשות זאת, הידועה ביותר כמובן ברצלונה, ולחבר את חיפה אל הים.

פתיחתו של מרחב נמלי לציבור והפיכתו למוקד בילוי ופנאי הן מסוג הפעולות המסוגלות לשנות פני עיר: להפכה למקום מושך, הן לתושביה והן למבקרים מחוצה לה, לתיירות בינלאומית, ולחולל תהליכי התחדשות בעיר התחתית ובחיפה כולה. חיפה זקוקה לפיתוח מעין זה כמו אוויר לנשימה.

זירה של אינטרסים נוגדים: בשנת 2009 זכינו במכרז של מנהל התכנון של משרד הפנים להכנת התכנית שהוגדרה כתמ"א (13/3/א) ברמה של תכנית מפורטת. במהלך התכנון התברר עד מהרה עד כמה המקום מהווה זירה של אינטרסים רבים ומנוגדים, העלולים בכל שלב לשתק זה את זה. וכך, חלק מהותי בתכנון היה, כמו תמיד, השגת הסכמות של גורמים אלו, ביניהם חברת נמל חיפה (המפעילה אותו ואשר התנגדה לתכנית מלכתחילה), חברת נמלי ישראל (שהיא בעלת השטח), דגון המפעילה את הממגורה הגדולה, משרד הביטחון (המתקנים הצבאיים הגובלים), רכבת ישראל והעיר חיפה, כמו גם משרדי האוצר, התחבורה והגנת הסביבה.

כיצד לחבר את העיר והים

כיצד יוצרים ומפעילים מרחב עירוני, המיועד לציבור הרחב, בנמל שעודנו פעיל, לרבות ממגורת דגון שטרם נמצא לה מקום חלופי?

כיצד משלבים מרחב עירוני עם נמל צבאי, שעתיד להתפנות מהשטח, אך בינתיים הולך ומתרחב?

אילו פעילויות נכון לפתח במרחב זה, באיזו עצימות והאם ראוי לשלב בו גם מבני מגורים?

האם יש לראות בשטח הנמל "שדה נדל"ן" (כביכול כדי לממן את הוצאות העתק הכרוכות בפניו של בסיס חיל הים) או בעיקר מרחב פתוח לציבור?

כיצד מחברים את העיר אל שטח הנמל, בעוד מסילת הרכבת חוצצת ביניהם?

עיקר התכנית - מרחב ציבורי: עיקרה של התכנית הוא הטיילת הרחבה שתשתרע לאורך קו המים, לאורך 2.5 ק"מ, מרחב בלעדי להולכי רגל ולרוכבי אופניים. אגב כך, הטיילת מחברת לראשונה את שכונת בת גלים המבודדת עם העיר התחתית. לאורכה תכננו בינוי נמוך, מעין האנגרים בעלי אופי נמלי-תעשייתי, היוצרים רצף של בתי קפה, מסעדות, שוקי דגים ואוכל, מלונות קטנים, מקומות עבודה ועוד. אלה ישתלבו עם מחסני הנמל הישנים שיוסבו לטובת מגוון פעילויות מסחר ותרבות, כמו מוזיאון ימי, תצוגות אמנות, אירועי תיאטרון, מחול, אופנה ועוד.

הטיילת תתחבר לרחובות העיר באמצעות סדרת כיכרות, שהראשית שבהן תהיה בקצה שדרות בן-גוריון. הנה כי כן, ציר הגן הבהאי המפורסם יפס סוף סוף את דרכו אל קו המים. חיבור ראשי נוסף יהיה בקצה רחוב שער פלמר, שבעבר שימש כניסה ראשית לנמל מהעיר התחתית.

חיץ המסילה ו"מבני הגשר": מסילת הרכבת החוצצת בין העיר והנמל תשוקע, הדבר מוטמע במסמכי התכנית ומוסכם עקרונית ע"י הרשויות. במקביל ועד לשיקוע המסילה, וכדי לקדם את חיבור העיר לנמל, יוקמו שני "מבני גשר" מעליה שיחברו בין שדרות בן-גוריון ושטח הנמל וישמשו אף הם למסחר ולבילוי. שני המבנים ממשיכים את קו השדרה ובהיפתחם אל הים יוצרים כיכר חדשה – כיכר בן-גוריון. לכשתשוקע המסילה, ימשיכו מבנים אלו לפעול ללא שינוי.

לסיום, כל הגורמים המעורבים מסכימים לתכנית אשר אושרה סופית באוגוסט 2016 ע"י המועצה הארצית לקראת הגשתה לממשלה למתן תוקף. גם חברת נמל חיפה בע"מ, בעלת החזקה על השטח, הכריזה לבסוף שלא תתנגד, בתנאים מסוימים. נקווה שכל הגורמים יתעלו על עצמם ויירתמו כעת ליישום חזון התכנית.

שלב תכנוני: אושרה ע"י המועצה הארצית ב-2.8.16.

אזור נופש מטרופוליני (אנ"מ) גבעות הכורכר

אסף שקד

חברת ת.י.ק. פרויקטים ז.ט. בע"מ office@tikproj.co.il

תכנית מתאר מחוזית מחוז מרכז, תמ"מ 21/3 מגדירה שבעה אזורים נופש מטרופולינים ברחבי המחוז, ובכללם את אזור נופש מטרופוליני גבעות הכורכר המשתרע על פני 5,200 דונם בתחום השיפוט של נס ציונה, רחובות ומוא"ז גן רווה. התכנית, המייעדת את מרבית שטחי האנ"מ למטרות שטחים פתוחים ונופש ו-15% מתוכו לפיתוח עירוני למגורים, מתנה את מימוש שטחי הפיתוח באישור תכנית לכלל שטח האנ"מ. משרד תיק פרויקטים עורך תכנית מתאר מחוזית חלקית לאנ"מ בהזמנת רשות מקרקעי ישראל.

אנ"מ גבעות הכורכר מאופיין בנוף של שטחי פתוחים נרחבים בעלי מופע מגוון של מטעים ופרדסים, גידולי שדה, שטחי בתה וחורש טבעי וכן גבעות כורכר המהוות חלק מרכזי הכורכר של מישור החוף. באנ"מ גם מגוון גדול של מיני צומח ובעלי חיים המקיימים מערכות אקולוגיות מפותחות.

מתוך הכרה באיכויות האנ"מ ובחשיבות שימורו בלב השטחים המבונים באזור המרכז כשריד כמעט אחרון לשטחי החקלאות הנרחבים שהתקיימו באזור

בראשית ההתיישבות, כלל תהליך התכנון לימוד מעמיק ויסודי של תחום התכנון במהלכו נערכו סקרים וניתוחים מפורטים ומקיפים בהיבטים אקולוגיים ונופיים. בין היתר ערך צוות התכנון סקר רצף שטחים פתוחים ומסדרונות אקולוגיים, סקר גיאולוגי ומורפולוגי, סקרי חי וצומח, סקר תצפית ונצפות, סקר מבנים היסטוריים ועוד. בהתאם לתוצאות הסקרים נערך מצרף אקולוגי נופי וחלוקה של שטח התוכנית למתחמים לפי רמת ערכיותם הנופית - אקולוגית.

בהתאם לממצאים הוגדר מדרג של שטחים פתוחים בתכנית ונקבעו ייעודים מתאימים לשטח חקלאי, אזורי נופש אקסטסיביים ואינטנסיביים, שמורת נוף ושמורת טבע. בהתאם לחלוקה לתאי שטח על פי מדרג הערכיות אותרו גם מתחמים המתאימים לשמש כאזורים לפיתוח עירוני.

בסיום התהליך המליץ צוות התכנון על מספר מתחמים המהווים פוטנציאל לפיתוח בינוי צמוד דופן, תואם ומשלים לשכונות הסמוכות, כאזורים המתאימים ביותר לשמש כאזורי המגורים של האנ"מ, בהיקף כולל של כ- 780 דונם.

בימים אלה מקודמת התכנית להפקדה בועדה מחוזית וזוכה לתמיכה הן מצד הארגונים הירוקים והן מצד תושבי הסביבה.

תהליך התכנון נערך במתודת עבודה בה ערכי השטח, שימורם ופיתוחם הנחו את תהליך קבלת החלטות, בד בבד עם הכרה בצורך במתן מענה לצורכי הפיתוח העירוני של הערים הסמוכות.

הטמעת העדפה למטרונית במטרופולין חיפה: מחזון למציאות

אלי ששון

חברת יפה-נוף sasson.eli@gmail.com

כחלק ממדיניות תחבורתית כוללת, מקדם משרד התחבורה מערכות תחבורה להסעת המונים. ליעילותן של מערכות תחבורה ציבורית ושיפור חווית הנסיעה השלכות רחבות על התעצבות והתפתחות המרקם העירוני והפעילות הכלכלית במרחב המטרופוליני.

היישום, ההטמעה והתפעול של מערכות אלו מציב אתגרים אורבניים ותנועתיים איתם מתמודדים מהנדסי תחבורה ומקבלי החלטות במשרדי ממשלה וברשויות מעורבות.

ההרצאה תציג את מימוש החזון למערכת הסעת המונים יעילה במטרופולין חיפה. פרויקט המטרונית הופעל באוגוסט 2013 בשלשה קוים ע"פ כ-40 ק"מ במעבר דרך כ-120 צמתים מרומזרים. באוקטובר 2014, כחלק ממדיניות של העדפה של תחבורה ציבורית, הנחה משרד התחבורה, את חברת יפה נוף לנהל, לתכנן ולהטמיע רמזורי העדפה לאורך ציר קו מטרונית מס' 1 במתכונת של כיסוי מלא. כלומר העדפה מלאה למטרוניות לאורך התוואי. כ-58 צמתים מרומזרים נכללו בפרויקט זה אשר נמשך 22 חודשים.

פרויקט העדפה ברמזורי המטרונית, בשונה מפרויקטים תחבורתיים של הנדסה אזרחית, הינו פרויקט לניהול ובקרת תנועה אשר עיקרו תכנון ותכנות לוגיקה אשר תאפשר כיסוי מלא של העדפה למטרונית בתוואי.

בהליך התכנון מתקיים שיתוף פעולה אינטנסיבי בין הרשות המקומית, מהנדסי המרכז לניהול ובקרת תנועה מטרופוליני, מהנדסי יפה-נוף, משרד התחבורה, הזכיין וכשבעה משרדי תכנון רמזורים. בהליך זה, העמידה חברת יפה-נוף לרשות מתכנני הרמזורים תוכנות יעודיות אשר הותאמו לצרכי הפרויקט. בהליך זה משולבת הדמייה וניטור שוטף של תוצרי התכנון לשם כיוול.

זמני הנסיעה בתנועת המטרונית נבחנים ומנוטרים באופן שוטף. הנתונים מראים קיצור זמני נסיעה. עם השלמת הפרויקט, וכיוול מתמשך של המערכת התנועתית, וצפויים שיפורים נוספים בזמן הנסיעה הכולל ושיפור בחווית הנסיעה.

דגשים בהצאה:

- מערכת הסעת המונית – מידע כללי על המטרונית
- האתגר בתכנון העדפה (שמירה על מרקם חיים פעיל, התחשבות במשתמשי דרך אחרים..)
- העדפה ברמזורים אינה פוגעת במשתמשי דרך אחרים בשל קיום מנגנון פיצוי
- מדובר במערכת לרווחת ציבור המשתמשים בתחבורה ציבורית
- כמות המשתמשים בתחבורה ציבורית גדלה ככל שמערכות אלו מתייעלות
- פרויקט יחיד במינו בארץ – אין נסיון קודם
- פרויקט מו"פ נסיוני והשלכות על פרויקטים נוספים ברחבי הארץ
- ניהול תכנון וביצוע ע"י המדינה (לא זכיין...)
- המטרונית נחשבת למערכת התחבורה הציבורית היעילה ביותר במרחב העירוני בעקבות העדפה
- היתרונות במתן העדפה מאפשרים שמירה על רמת שירות גבוהה בניהול מדויק של לוח הזמנים ומרווחי הנסיעה בין המטרוניות
- העדפה מייעלת את השימוש האנרגטי ושמירה על איכות הסביבה
- צוות משותף של מת"ח, רשות מקומית, מרכז בקרה מטרופוליני ויועצים
- שימוש במשאבים מקומיים בלבד (מתכננים מקומיים, תוכנה ישראלית)
- תכנון במקביל של מספר רב של צמתים והטמעה בשלבים
- הישגים ... נסיעה רציפה ללא עצירה, שיפור חווית הנסיעה, אמינות

פוסטרים

"עפולה מבטיחה ומקיימת"

גדעון אורן, תהילה גפני-קליין, דלית דובר, סברי ח'ורי, ענאן מעלוף,
אורלי ששון

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל orlysa@campus.technion.ac.il

תכנית זו נהגתה במסגרת קורס "אולפן 1" - סטודיו לתכנון אסטרטגי עירוני, במסגרת לימודי תואר שני במסלול לתכנון ערים ואזורים, חורף תשע"ו.

"עפולה מבטיחה ומקיימת" הינה תכנית אסטרטגית לפיתוח בר קיימא לעיר עפולה לשנת 2050.

התכנית מבוססת על שלושה מנועי פיתוח קיימים: בית חולים "העמק", תחנת הרכבת החדשה "קו העמק" והמכללה האקדמית "עמק יזרעאל". השימוש במשאבים קיימים, חיזוקם ופיתוחם צפויים למצב את עפולה כעיר אזורית מקיימת אשר תהווה מוקד משיכה בתחומי האקדמיה והמחקר, הרפואה והתעשייה הרפואית. השילוב בין אקדמיה לתעשייה צפוי למשוך אוכלוסיות צעירות ומבוססות לעיר ולהציע מגוון אפשרויות תעסוקה ולימודים לתושביה. במקביל, מרכזי בילוי, מסחר וקניית יפותחו במרכזים עירוניים ושכונתיים בנוסף לשימור מרכז העיר ההיסטורי וחיזוק עירוב השימושים בו. מספר התושבים ישולש לכדי 150 אלף תושבים, תוך הגדלת השטח המפותח בכ-40% לכ-14,000 דונם המהווים 49% משטחה המוניציפלי של העיר.

התכנית מבוססת על פיתוח רצועות בנויות מובחנות וביניהן טבעות ירוקות המייצרות ביחד רצף בנוי חדשני ומקיים:

הרצועה המרכזית היא הרצועה הפנימית לאורך שדרות רבין המחברת בין כל חלקי העיר. ברצועה זו יקודם עירוב שימושים בדרגות שונות שיכלול שילוב שימושים ציבוריים ומסחר במפלס הרחוב עם תעסוקה של משרדים והיי-טק וכן מגורים לכ-25,000 תושבים. רצועה זו מאפשרת פעילות עירונית אינטנסיבית. בקצוות הרצועה בלבד, בכניסות המערבית והמזרחית של העיר, תינתן אפשרות להקמת שטחי תעשייה כבדה, אשר תסתמך בעיקר על א.ת. אלון-תבור, על מנת לשמור על עיר נקיה ומקיימת. הרצועות האמצעית והחיצונית מאכלסות בתוכן את מרבית תושבי העיר כ-125,000 תושבים. רצועות אילו כוללות בתוכן את מבני הציבור, המסחר וכלל המוסדות לשירות הקהילה המתגוררת ברצועות אילו.

הטבעות הירוקות מהוות את שלד השטחים הפתוחים המחבר בין הרצועות הבנויות. לטבעות אילו חשיבות משמעותית בפיתוח עפולה כעיר מקיימת. הטבעות כוללות בתוכן את מערך הרכבת הקלה, מוסדות ציבור וכן מערך שטחים ציבוריים פתוחים הכוללים פארקים, גני משחקים, גינות קהילתיות ומתקני ספורט ומשבלים שבילי אופניים ושבילי הליכה. מרחקי ההליכה מהרצועות לטבעות אינו עולה על 500 מ' בשטחים המישוריים ו-250 מ' בשטחים ההרריים. בתחנות הרכבת

הקלה והחיבור לאזורי המגורים יפותחו מרכזים שכונתיים הכוללים מבני ציבור ושטחי מסחר ופנאי.

התכנית מחזקת את הקשר עם הסביבה הטבעית באמצעות פרוזדורים ירוקים, חיבור ליער גבעת המורה ושילוב אתרי טבע עירוני. השטחים החקלאיים בעיר נשמרים כעתודות קרקע לפיתוח עבור הדורות הבאים.

התכנית מציעה מערך תחבורה ציבורית יעילה פנים עירונית, המבוססת על מערך רכבת קלה, בצמוד לטבעות הירוקות, ומערך BRT ברצועה המרכזית "שדרות רבין". אלו עוברים בין כל חלקי העיר ומתחברים לתחנת רכבת העמק החדשה ולכביש הראשי המקשר את העיר לנצרת ועובר בסמוך למכללת עמק יזרעאל. בנוסף מתוכננים שבילי אופניים והליכה המשתלבים בטבעות הירוקות ומחברים בין כל השכונות לתחנות של רכבת ישראל, הרכבת הקלה, ה-BRT ותחנות האוטובוסים.

קידום התכנית על ידי עיריית עפולה תכלול הכנה של מספר תכניות מפורטות, ביניהן לפיתוח הרצועה המרכזית ולבניית שכונת מגורים חדשה; ומספר תכניות אב, ביניהן לתחבורה ולשלב הירוק בעיר. העירייה תבחן מתן היתרים לשימושים זמניים במבנים ובשטחי קרקע עירוניים לטובת פעילות אקדמית ומחקרית, תערוך תכנית הבראה לחינוך בעיר, תפעל להקמת מנהלים קהילתיים ו-"HUB" עירוני ליוזמות קהילתיות ותקים מוסדות ציבוריים נוספים המבוססים על מבנים קיימים ועל המשאב האנושי של תושבי עפולה.

אזרחים ללא מען - התיישבות לא מוסדרת של בדווים בגליל: תערוכת צילומים ושיח

טלי איזנר וסזאר יהודקי

דוגרינט hi.talie@gmail.com

במקום - מתכננים למען זכויות תכנון maya@bimkom.org

בגליל יש כיום כ-3,000 אזרחים בדווים, אשר חיים מחוץ ליישוב מוכר בבתים ללא היתר. "הכפרים הלא מוכרים" בגליל הם נקודות התיישבות של משפחות בדוויות, שהתקבצו במהלך מאה השנים האחרונות, במעבר הדרגתי מנוודות לשיבת קבע. ההתיישבות הייתה ללא תכנון או אישור של הרשויות, על אדמות פרטיות (מהן עם רישום בטאבו, קושאן תורכי או מסמך אחר) וגם על קרקעות שבמרוצת השנים הפכו לאדמות מדינה. נקודות ההתיישבות האלה, בסדרי גודל של 20 עד 200 תושבים, מכונות על-ידי הרשויות "פזורה". מדובר במבנים ללא היתר או אישור, רובם צריפים ופחונים בלי מים זורמים, ביוב או חיבור לרשת החשמל.

בהיעדר היתרי בניה לא ניתן להרחיב או לשפץ אותם. מבחינה תכנונית, לרוב מדובר בקרקע חקלאית או שטחים פתוחים ברמות שונות של שימור.

אזרחים המתגוררים על אדמות מדינה בלא היתר נחשבים "פולשים", למרות שחלקם אף גרים על אדמה שהייתה שייכת להם באופן חוקי, אך במהלך השנים הופקעה מהם ומעמדם השתנה ל"פולשים".

איך נראית התיישבות לא מוכרת? ליד אילו יישובים, ערבים או יהודים, היא נמצאת? וכמה זה קרוב?

איך נראים החיים בהיעדר תשתיות, היעדר תכנון, איך נראית התיישבות קבע של בדווים, שאינם נודדים כבר מאה שנה?

בכנס נרצה להציג תערוכת צילומים של הצלמת עדי סגל בשיתוף האתר החברתי דוגרינט, אשר נועדה לחשוף את התופעה לקהל הרחב. כמו כן, נקיים דיון כדי להוסיף מידע על מצבם של אותם אזרחים ולחשוף את מורכבות החיים של "אזרחים ללא מען".

על רקע התערוכה, תציג עמותת במקום את המצב התכנוני ותנסה לתת מבט לעתיד ולפתרונות תכנון אפשריים.

עפולה בדרך שלנו

בת חן אלגזר, עדן בר נוי, שיר גרביץ, יהונתן חיים, יוסי עמר

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל elg.bat@gmail.com

למשבר הדיור שמורגש בשנים האחרונות במדינת ישראל, השלכות הן במישור הכלכלי והן במישור החברתי. אחת ההשפעות החיוביות של המשבר היא תפנית חיובית מסוימת במושג 'פריפריה', שנתפס באור אחר עבור משפחות צעירות ומשפרי דיור השוקלים להקים בה את ביתם. המצב הכלכלי מחייב אוכלוסייה זו לצאת מהמרכז, ומתחדד הצורך של ערי הפריפריה ליצור שירותים והזדמנויות ברמה דומה לזו הקיימת במרכז, על מנת לעודד מעבר אליהן. על מנת למנף את השינוי התפיסתי בנוגע למגורים בפריפריה, יש לפעול הן במישור הכלכלי והן במישור החברתי, על מנת למקסם את יכולת המשיכה אליה.

העיר עפולה, השוכנת בלב עמק יזרעאל, מאכלסת כיום כ-45,000 תושבים ומדורגת במעמד הסוציו-אקונומי 5, לפי משרד הפנים. עפולה היא עיר פריפריאלית, במרחק של כשעה וחצי נסיעה מגוש דן, ובשנים האחרונות ניכרת בה תנופת דיור. תנופת הדיור קשורה בעובדה שאזור המרכז המתייקר מתרחק מהישג ידם של משפרי דיור, תהליך שמגדיל את הביקושים בערים כמו עפולה, בה מגוון הדיור במחירים נוחים מאפשר אכלוס מהיר עבור משפחות צעירות. פיתוח עתידי של העיר, כאמור, הן במישור הכלכלי והן במישור החברתי, יאפשר לעיר עפולה להיות עיר שמושכת אוכלוסייה זו בזכות רמת החיים והשירותים שבה, מעבר לרמות המחירים שהיא מציעה.

במסמך זה, נציג את המצב כיום בעיר, ונתונים שונים, חיוביים שליליים, על בסיסם בנינו תכנית אסטרטגית עתידית, למימוש הפוטנציאל של עפולה באופן המיטבי. חיבור התוכנית האסטרטגית לתוכניות העבר והן לתכניות שאושרו בשנים האחרונות, הינו רצוי ואף מחייב, ולכן תינתן תשומת לב ראויה על שימור החזקות ההיסטוריות של עפולה לצד פתרונות חדשניים.

לאחר הצגה מבוססת של המצב כיום בעיר, נסקור את חשיבות של נושא קישוריות כנושא שעובר כחוט השני בתכנית אסטרטגית. קישוריות כוללת בתוכה את התחום הפיזי של תשתיות תחבורה ויש לה השפעות מרחיקות לכת על הבסיס הכלכלי של

העיר ועל נגישותה של האוכלוסייה לשירותים חברתיים שונים, למקומות בילוי ופנאי וליכולת לצרוך את המרחב הציבורי שלהם.

לאחר שבחרנו נושא, והבנו מה הפוטנציאל הקיים בעיר, נביט קדימה לעתיד של עפולה ונסה למצוא פתרונות חדשניים לאתגרים שזיהינו. המסמך יציג חזון המתאר כיצד אנו רואים את עפולה בעוד 25 שנים, ובו ארבע מטרות עיקריות הכוללות אטרקטיביות למגורים, היצע תעסוקתי, שמירת הקהילתיות וכמובן נגישות תחבורתית. מטרות אלו ינחו אותנו בבואנו לשקול את סוגיות התכנון והחלופות השונות שנציע. כל אחת מחלופות אלו מושפעת בצורה שונה מהתפיסות השונות לפיתוח הפריפריה, וכאמור מהחזון, כאשר בכל אחת מהן יחולקו השירותים, התעסוקה והדיור בצורה שונה בעיר.

לאחר שקלול הנתונים ובעלי העניין השונים, בחרנו חלופה אחת הנקראת 'עפולה בדרך שלנו'. האפיון העיקרי של החלופה, בהתבסס על הקישוריות והחזון, מאפשרים לנו לממש את הפוטנציאל הטמון בעיר. בהסתמך על תפיסות הקושרות בין תחבורה לפיתוח ברמה הפנים-עירונית ובאזור הכפרי שמסביב לעפולה. הבחירה שלנו בתפיסות אלה כמנוף לשינוי בעיר, נובעת מרצון לנצל את ההתפתחות ההיסטורית של עפולה לאורך ציר רוחבי שיכול לסייע לנו לייצר נתיב תחבורה עיקרי לכל אורך העיר, המאפשר רצף עירוני של חיבור ונגישות בין כל חלקי העיר. שנית, מיקום עפולה כצומת דרכים בין חיפה לבית שאן, במיוחד לאור השקת הרכבת עם חיבור למטרופולין חיפה, ובין חדרה לטבריה, מאפשר לנו להגדיל את הרציפות בנגישות התחבורתית לא רק בעיר, אלא אף בין ערים, כאשר עפולה תהיה החוט המקשר בין המרחבים הערים בקצוות והמרחבים הכפריים שביניהן.

"עפולה בדרך שלנו", מתארת את העקרונות תכנוניים שהנחו אותנו בתכנית, כשסביב תחנות נתיב התחבורתי להסעת המונים לאורך העיר, יוקמו אזורי פיתוח שיתאפיינו בצפיפות בינונית- גבוהה ועירוב שימושים. בכל נקודת עצירה יהיה עירוב שימושים של צפיפות גבוהה ומסחר, כאשר כל תחנה מאופיינת במרכזי תעסוקה, תרבות ופנאי שונים. מימוש המדיניות בחלופה זו, פרוסה לאורך 30 שנים הבאות, כאשר הרעיון הוא להוציא לפועל את תכניות הפיתוח בהדרגה ממרכז העיר לשוליה, ולאחר מכן מחוץ לעיר. פיתוח מערך התחבורה של הנתיב המרכזי, יתממש בד בבד עם תכניות הפיתוח של מתחמי התעסוקה והדיור שסביבו, ויביא, בהתאמה, גם להגדלת ההיצע ולפיתוח שלהם.

המסמך מתאר באופן מלא את תהליך כתיבת התוכנית האסטרטגית של העיר עפולה לשנת 2040. התכנית 'עפולה בדרך שלנו' קושרת בין הערכים ההיסטוריים של עפולה לפתרונות שהעיר זקוקה להם כיום, תוך חתירה למיצוי החוזקות וההזדמנויות של העיר והנגשתן למגוון האוכלוסיות שיגורו בה.

תב"ע חברתית לשכונת בת גלים - עבודת סטודנטים במסגרת קורס אולפן שכונתי

בת-חן אלגזר, אור פריש, הדר מנזלי, עודד גל

הטכניון – מכון טכנולוגי לישראל elg.bat@gmail.com orfrish1@gmail.com
hadarmi@gmail.com odedgal1987@gmail.com

שכונת בת גלים בחיפה הינה שכונת חוף בת כ-4,500 תושבים כיום הנפרסת על כ-600 דונמים, ואשר מיועדת ע"פ התוכנית להכפיל את כמות תושביה עד שנת 2040 וכן לנצל את שטח בה"ד חיל הים המתפנה כעתודות קרקע לפיתוח. לשכונה מאפיינים ייחודיים אשר הופכים אותה לבעלת פוטנציאל לעבור תהליך התחדשות עירונית: מצבה הנוכחי הירוד, חברתית ופיזית, לצד איכויות התכנון ההיסטוריות שלה, ייחודה במרחב וכן ההזדמנות למימוש התחדשות איכותית באמצעות שטחי הבה"ד המתפנים בעתיד לבוא. אמנם בשנים האחרונות תושבי השכונה החלו בפיתוח יוזמות מקומיות, אך היא מצויה בנקודת זמן שברירת מבחינת מגוון האוכלוסיות שבה: אוכלוסיית ותיקים מזדקנת, אוכלוסיית עולים מרוחקת, ואוכלוסיית סטודנטים שהצליחו מעט לעורר את השכונה, אך לא מספיק ומאוחר מדי. לאור זאת הערך המוסף והחשיבות של החלת תב"ע חברתית בשכונה (בשונה מתב"עות אחרות) עולים באופן ניכר.

המושג "התחדשות עירונית" במובנו הפשוט ביותר מתייחס לחידוש מרחבים אורבניים אשר הידרדרו מבחינה פיזית וחברתית לאורך שנות חייהם, וזקוקים לשיקום מחודש לשם תפקודם כרקמה עירונית פעילה. אולם, בעולם התכנון הנוכחי אנו עדים למציאות בה התחדשות עירונית בראש ובראשונה על ידי מניעים חברתיים להחייאת המרחב האנושי, אלא מובלת בראש ובראשונה על ידי מניעים כלכליים טהורים של המגזר היזמי הפרטי. כאשר בשלים התנאים לתהליך של התחדשות עירונית, בין אם בתהליך תמ"א 38 ובין אם בתהליך פינני-בינוי, היא מתבצעת לרוב באזורים בהם האוכלוסייה הקיימת היא חלשה מבחינה סוציו-אוקונומית. מאחר ולא נלקחים שיקולים חברתיים מספקים, תהליך ההתחדשות עלול להביא למצב של גיטרפיקציה כאשר אוכלוסייה חדשה דוחקת החוצה את האוכלוסייה הוותיקה.

שני המרכיבים המקיימים את מסלולי ההתחדשות העירונית כיום נמצאים לרוב בסתירה פנימית מובנית: המרכיב החברתי, הנובע מהצורך בשיקום מקומות מדורדרים, קורא להתחדשות באזורים חלשים ההודפים מעליהם את המרכיב הכלכלי - הדורש להבטיח רווח יזמי מקסימלי. מכאן נולד הצורך העו בחשיבה מחדשת ויצירתית על השיטה לקיום התחדשות עירונית אלטרנטיבית, חברתית ואנושית יותר, צורך עמו בחרנו להתעמת בעבודה זו.

בכדי לפתור לעומק תהליכי התיישנות עירונית ובכדי לא לדחות או "להעביר" את הבעיות הנגרמות מהם, יש להביא בחשבון את הפן החברתי-קהילתי. המודל המרכזי עליו נשען הדו"ח הוא ICUR - Integrated Community-Based Urban Renewal, הרואה בקהילה מנוע להתחדשות עירונית ובבניית תכנית התחדשות ארוכת טווח המותאמת למקום. על פי תהליך ה-ICUR ישנו צורך לקיים התחדשות אינטגרטיבית הלוקחת בחשבון לא רק את המרכיב הפיזי, אלא גם את המרכיב

החברתי והכלכלי של השכונה ותושביה. מתוך קריאה והתעמקות בנושא הגינו תב"ע חברתית הנשענת על מסי' אבני יסוד שתקבלנה ביטוי מעשי בהמשך: התחדשות רכה ואינטגרטיבית, כזו המשרתת את התושבים הקיימים וחושבת קדימה על שילוב בריא של תושבי העתיד. יישום גישה המשלבת שימור האופי והמרקם הקיים ובנייה מחודשת, תוך קשירת זכויות פיתוח בקרקע חדשה לחידוש והשבחת הבינוי הותיק. התחדשות הנשענת על שת"פ פרטי-ציבורי, בו המגזר הציבורי ובעיקר הרשויות העירוניות לוקחות אחריות תכנונית וממלאות עמדה אכפתית כלפי תושביהן. אימוץ פרקטיקות שיתופיות להעצמת החוסן החברתי-כלכלי בקרב האוכלוסיה השכונתית המגוונת.

מה הופך מרחב ביוספרי למוצלח? תפיסות שונות מישראל ומן העולם

ליהי גולן, דניאל אורנשטיין, פנינה פלאוט

הטכניון - מכון טכנולוגי לישראל lihigol@gmail.com

שמורות ביוספריות (ש"ב) נועדו להתמודד עם אחת הסוגיות החשובות העומדות בפני העולם: כיצד ניתן ליישב בין שימור מגוון ביולוגי ומשאבים טבעיים ובו בזמן לאפשר שימוש בר קיימא בהם? (UNESCO 1995, Ishwaran & Persic 2008). ש"ב הינה מודל הכולל היבטים מרחביים, חברתיים וניהוליים, אשר פותח בעולם ובישראל בעשורים האחרונים יחד עם תפיסות של קיימות וחשיבות המגוון בכל תחומי החיים- מן המגוון הביולוגי ועד המגוון התרבותי. בעשורים האחרונים, התרחשו שינויים רבים בתפיסות הנוגעות לשימור, והעיקרי ביניהם הוא ההבנה כי כדי לשמר משאבים סביבתיים הם אינם צריכים להיות "מוגנים" מהאנשים הגרים בסביבתם, אלא שלאנשים הללו צריך להיות חלק אינהרנטי בניהול סביבתם, מודל הש"ב, הוא מהמובילים של תפיסה זו (Price 1996). עם זאת, למרות שהש"ב קיימות עשרות שנים, מידת הצלחתן בהשגת יעדיהן נתונה לוויכוח, ורבות מהן רק נושאות את "התווית" של ש"ב ולא מיישמות את המודל בפועל (Ishwaran 2012, Coetzer et al. 2014). מאמר זה סוקר תפיסות שונות של "הצלחה" בש"ב ובוחרן האם קיים פער בין נקודות מבט שונות לגבי האופן בו השמורות צריכות לתפקד? לצורך כך, נבחנו היבטים שונים של הצלחה בש"ב כפי שהיא נתפסת על ידי אונסק"ו, על ידי חוקרים במחקרים בינלאומיים ועל ידי אנשים אשר עסקו בנושא בישראל. תפיסות אלו נבחנו באמצעות סקר ספרות וניתוח ראיונות אשר התקיימו עם 20 בעלי עניין במרחבים בישראל. הממצאים מראים כי ישנם דגשים שונים באונסק"ו, במחקר הבינלאומי, ואצל בעלי העניין בישראל. עם זאת, נושאים אופרטיביים כמו מעורבות ציבורית ויעדים נורמטיביים כמו תועלות סביבתיות מהווים קונצנזוס.

החלום, ההתפכחות וההתפתחות - סיפורה של עפולה דרך שלוש תכניות

טל גלעד

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב talg444@yahoo.com

במסגרת לימודנו על התהליכים הקובעים את דמותה של עיר, בחרתי להציג את עיר הולדתי – עפולה. התייחסתי לרקע להקמתה, לתכניות השונות שגובשו עבורה וכן לתוצאות התכנון האלו ומימושן בפועל. הניתוח מתייחס לשלוש תכניות של העיר עפולה, שבבסיסן אידיאולוגיות שאפיינו תקופות שונות בהתפתחות המדינה ותפישות תכנוניות בעולם – עיר הגנים, עירות השיכון וניו אורבניזם. הפרמטרים לניתוח היו מיפוי צירי תנועה, מרקם בינוי ומוקדים עירוניים.

סיפורה של עפולה מתחיל בשנות העשרים במאה הקודמת. החזון בהקמתה היה תכנון עיר שלמה מלכתחילה, שנועדה להיות המרכז האורבני של אזור חקלאי בלב ההתיישבות היהודית בעמק יזרעאל. תכנית האב המקורית גובשה ע"י האדריכל ריכרד קאופמן. רעיון תכנונה כעיר מחוז הכיל עקרונות של וולטר קריסטלר המדברים על מערכת לא שוויונית שנוצרים בה יחסי תלות בין ערים מרכזיות לבין היישובים האחרים במרחב. התוכנית של קאופמן הושפעה ממרכיבים רעיוניים ומעשיים של אותה התקופה. האלמנט הרעיוני מבוסס על המודל התאורטי של אבנעזר האוורד אשר הציע ראייה חברתית סוציאליסטית בפיתוח סביבות עירוניות – עיר שכל אדמותיה תהיינה בבעלות הקהילה, שילוב בין חקלאות לתעשייה, בין כפריות ועירוניות. ביטוי מעשי לכך ניתן לראות במרכז המובהק של העיר סביבו טבעות שימושים שונות וחגורה חקלאית העוטפת את העיר. התכנון המפורט – מבוסס על עקרונות עיר גנים ותרגומם בפרקטיקה התכנונית כפי שהתגבשה לערי ופרברי גנים באנגליה ובגרמניה.

עפולה תוכננה להיות מרכז ייצור תעשייתי, עסקי ותרבותי לכל יישובי העמק. עיקרי התכנית היו – פיתוח העיר בצמוד למסילת הרכבת, הפרדה בין פונקציות של תעשייה, מסחר ומגורים בפריסה של העיר מהמרכז לכיוון השוליים כמעין עיגול. מרכז העיר עוצב כ"בלוקים" עירוניים שברצף שלהם יצרו את דפנות הרחוב. מוקד החיים העירוניים נועד להיות כיכר העיר ותוכננה שדרה ראשית המחברת בינה לכיכר הרכבת. כמו כן הוקצו שטחים רבים לבנייני ציבור – תיאטראות, מוזיאונים, בית כנסת מרכזי, כיכרות, שדרות רחבות וגנים – כל אלו על מנת לקיים אורח חיים של עיר גדולה. אולם במציאות, העיר לא התפתחה לפי התכנון, היישובים שבסביבה לא קיבלו אותה כמרכז עירוני והעדר תקציב לא אפשר את מימוש רוב התכנית. כל אלו הובילו לחוסר הצלחתה של העיר.

בשנות החמישים, עם גלי העלייה ההמונית, התעורר הצורך הדרוף במציאת פתרונות דיור מהירים וזולים. האדריכל אריה שרון, הציג השקפת עולם שונה בנוגע לתכנון עפולה – תפיסת ה"שיכון". לפי תכניתו קמו שתי שכונות חדשות – עפולה עילית וגבעת המורה, אשר היו ליחידות נפרדות ועצמאיות המרוחקות מספר ק"מ ממרכז העיר ההיסטורי ומנותקות ממנו ע"י שטח חקלאי שאינו בשיפוטה של העיר. בשונה מאופן יישומם של השיכונים ההמוניים בעולם, מרקם השכונות אופייני בבנייה דלילה באופי כפרי. אפשר לקשר זאת לגישות אנטי עירוניות שביטאו את השאיפות של הציונות לזיקה בין הישראלי לאדמתו. אולם בפועל, הריחוק בין השכונות, חוסר הניידות, הפערים החברתיים ודלות האוכלוסייה הובילו לכישלון

התכנית ולמשבר מתמשך. עם התפתחותה, עפולה לא התרחבה באופן טבעי. בשנות השישים-שבעים בהתאם לתפיסה העיר המודרניסטית, במקום רצועות הירק הפרידו בין השכונות כבישים רחבים שחצו את העיר. העיר הייתה פרוסה בדלילות על מרחב גדול ונוצרו 'חורים' ברצף העירוני שלה – שלוש 'עפולות'. גם תהליכים כגון פרויקט "שיקום השכונות" ו"בנה ביתך" שקרו בשנות השבעים והשמונים לא הצליחו להביא לשינוי משמעותי.

החל משנות התשעים, חלה מגמת שינוי משמעותית. עפולה מקבלת את השיפוט על האדמות החקלאיות שהפרידו עד כה בין "העפולות", ומתחילה בתהליך של פיתוח עירוני עליהן. כחלק משיקום עירוני, באות לידי ביטוי מסקנות מכשלי התכנון המודרניסטי שדגל בהפרדת הפונקציות השונות ויצר פְּרוּוּר. סלילת כבישים עוקפים לעיר מאפשרת הוצאת התנועה מרחובות העיר והפיכת כביש 65 שחצה אותה לשדרה עירונית ראשית הקושרת בין חלקי העיר. תכנית המתאר האחרונה של עפולה משנת 2003 שנערכה ע"י עמי שנער ואמיר מן שואבת מעקרונות ה'ניו-אורבניזם' ומתמקדת בחיבור שלושת חלקי העיר המופרדים למערכת עירונית אחת רצופה. הרובע החדש שנוצר ביניהם הופך למרכז החדש של העיר, הכביש המחבר בין החלקים המנותקים הופך לציר פעילות ראשי לאורכו נבנים כיכרות ועוד מוקדים ציבוריים, פארק ציבורי גדול ואפילו תחנת-רכבת חדשה, העתידה לחזור ולפעול בקרוב. בכך נוצר לעיר כולה מוקד חדש, אזרחי וחברתי.

בעבודה זו מוצג תהליך שמתאר את החלום והחזון, התמודדות עם המציאות בשטח, למידה ושיקום. תכנית המתאר החדשה לעפולה, בדומה לאותה תכנית היסטורית משנות העשרים, שואפת לממש את פוטנציאל המיקום שלה ולבסס את מעמדה כמוקד ראשי בעמק. אפשר לראות בכך שינוי במיתוג העיר מצומת דרכים של העמק ('חור בקצה הסרגל') – מקום לעבור בו ולא להתעכב. ליבירת העמק, מרכז כלכלי, עסקי, תעסוקתי ותרבותי של האזור.

עשור בתכנון עירוני ישראלי

גלי דולב, איריס גלבע, נעמה אפרתי ונועה כרמון

וקסמן גוברין גבע בע"מ info@wxg.co.il

תמ"א 35 ותמ"א 38 מלוות אותנו מזה כעשור. הירידה הדרמטית בכמות יח"ד שהיו זמינות לשיווק, לצד מגוון כלים שהפעילה הממשלה בניסיון להתמודד עם המחסור בדירות, יצרו מציאות סבוכה, המאופיינת יותר מכל בחוסר יציבות.

החטיבה לבינוי ערים והתחדשות עירונית ב-WXG ערכה מסמך שתכליתו הצגת האירועים המרכזיים בעולם התכנון בעשור האחרון, וניתוח המשמעויות וההשלכות של מדיניות התכנון המשתנה בתדירות גבוהה.

הפוסטר שיוצג בכנס איגוד המתכננים ערוך כציר זמן של השנים 2005-2016. בכל אחת מהשנים נרשמו התרחשויות תכנוניות חשובות; מאישורי תוכניות גדולות, דרך החלטות ממשלה ועד תופעות חברתיות וכלכליות כגון מחאת הדור.

העריכה הרוחבית של לוח האירועים, נועדה לאפשר למתבונן לערוך סקירה של רצף ההתרחשויות, ולגבש עמדות לגבי הצלחה או סתירה של מהלכים שקודמו בתוך עשור אחד בלבד.

בתהליך ההכנה של המסמך למדנו, את ההשפעות ההדדיות של המדיניות שקידמו מוסדות התכנון והממשלה, על אתגרים שהתפתחו בפועל. מעניין במיוחד היה לחקור את ההתפתחויות בתחום ההתחדשות העירונית: כיצד ומתי פורסם חוק פינוי בינוי והתיקונים שלו, מה היו השינויים שנערכו בתיקונים השונים של תמ"א 38, ומה היתה השפעת הליכים נלווים כגון פרסום תקן 21 והחלטות היועץ המשפטי לממשלה על המציאות בשטח.

נושא רוחבי נוסף שמופיע לאורך המסמך הוא היקף תכנון הדיור במרכז הארץ לעומת הפריפריה, המושפע מאירועים כגון אישור תמ"א 35, החלטות ממשלה ואף "המחאה החברתית" בקיץ 2011.

עיניהם של מתכננים ותיקים בוודאי יזהו במסמך את האירועים המעידים על תהליך המקצועי שעבר על "הגילדה" שלנו: פרסום נוהל מבא"ת, הקמת המערכת המקוונת ואף אישורי תמ"אות נושאות ותוכניות מחוזיות שהסדירו סוגיות חשובות בתכנון העירוני בישראל, וקבעו נורמות עבודה הלכה למעשה.

נושאים נוספים שעולים מן המסמך נוגעים לגלגוליה של תקנת שס, והקמת ועדות מסוג וד"ל, ות"ל ותמ"ל ועוד, אך במקום להכביר במילים, נזמין אתכם לעיין בעצמכם. הנאה אינטלקטואלית מובטחת J

Re-Neighborhood << תב"ע פיזית קהילתית להתחדשות שכונת קריית אליעזר בחיפה

נגה די סגני, מאיה ורדי, ליטל טובול ואור לבני

הטכניון- מכון טכנולוגי לישראל vardmaya@gmail.com

במסגרת פרויקט סטודנטיאלי להתחדשות שכונת קריית אליעזר ביקשנו להציע אפשרות לחידוש השכונה, תוך התבוננות ומתן תשומת לב למרקם הפיזי השכונתי המיוחד ולתושבים החיים בה כיום. שכונת קריית אליעזר נוסדה בשנת 1951 כשכונת פועלים. בראשיתה כללה השכונה 24 מבני שיכון בני ארבע. עם השנים נבנו בנייני שיכונים נוספים, ביניהם שיכון צבא קבע, שיכון שוטרים, שיכון עממי ועוד. כולם יחד יצרו את המרקם הפיזי הייחודי הקיים בשכונה עד היום. הפרויקט התכנוני ביקש לחזור אל הקיים בשכונה ולרעיונות העומדים בבסיסה, ולתכנן מתוכם, לכן כונה הפרויקט Re Neighborhood.

Neighborhood הינה תב"ע פיזית קהילתית להתחדשות שכונת קריית אליעזר, שבבסיסה חידוש פיזי של השכונה כמנוף להתחדשות קהילה פעילה בתוכה. מטרת התכנון הייתה לשמר ולחזק את המרקם הבנוי המיוחד את השכונה, המבוסס על קשר בין מבני השיכונים אשר מגלמים רעיונות שיתופיים-סוציאליסטים ובין המרחב הבין בנייני.

באמצעות שיקום, חיזוק ועיבוי מתון של מבני השיכון הקיימים לצד בינוי חדש התואם את קנה המידה הקיים כיום בשכונה נוצרת האפשרות להחייאת רוח

המקום של השכונה והשבת האופי הקהילתי הטמון בבסיס תכנונה. בנוסף, התכנית כוללת שימוש מחדש במוקדי המסחר והתעסוקה הקיימים בשכונה והפיכתם לרלוונטיים לעיר כיום, וכן יצירת שדרה ירוקה מרכזית לפעילויות פנאי, תיירות ומסחר.

התכנון במסגרת פרויקט זה מבקש להציע אלטרנטיבה לתכנון הגנרי, המשכפל את עצמו ברחבי המדינה בעשורים האחרונים; תכנון שיפותרי את האתגר התכנוני בבנייה חסרת ייחוד לגובה תוך ניתוק מהמרחב הבנוי הקיים, מההיסטוריה שלו, ממאפייני הבנייה שלו, מרוח המקום ומהתושבים החיים בו.

השיטה ליישום מטרה זו נשענת על רעיון ה-reuse (שימוש מחדש), שמשמעותו שיקום מבנים או מרחבים עירוניים ונופיים, שהתיישנו מבחינה פיזית ותפקודית, תוך השמשתם מחדש. הפרקטיקה התכנונית של ה-reuse איפשרה להביא לידי ביטוי את הרעיון התכנוני העומד מאחורי השיכונים תוך שימוש מחדש בצורניות, במקצב ובתפקודיות של המבנים, וכן במרחב הבין בנייני לטובת התושבים הוותיקים והחדשים כאחד.

התכנית הינה תוצר של ניסיון להתמודד עם הוספה של כ-1000 יחידות דיור, ושל כ-3300 תושבים, תוך שמירה על קנה המידה השכונתי הקיים והשטח הבין בנייני, לצד השאיפה להציע מנגנון כלכלי שיאפשר לתושבי השכונה לשקם את בתיהם ושכונתם בעלות מינימלית כמו גם לשמור על הכדאיות הכלכלית עבור היזמים.

זוהי עבודת סטודנטים שהוגשה במסגרת אולפן לתכנון שכונתי בהנחיית ד"ר דלית שך-פינסלי, אדרי' נאוה קיינר-פרסוב, דנה שבח, ד"ר אפרת אייזנברג ועו"ד דרור לביא אפרת

העיר הצודקת בדרום תל-אביב: תסקיר השפעה חברתית בשכונות שפירא

אורן יפתחאל וצוות סדנת מדיניות עירונית בתואר מ.א. בתכנון, תשע"ו

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב yiftach@bgu.ac.il

האם ניתן לתכנן עיר צודקת? ואם כן, כיצד? דרישה מרכזית שעלתה מהמחאה החברתית (2011-2012) התייחסה לחייב את כל התכניות העיר והאזור המשמעותיות בישראל בהכנת 'תסקיר השפעה חברתית', בדומה לתסקיר השפעה סביבתית. הפוסטר מציג את תכנון של פרויקט, שהכין תסקיר השפעה חברתית בנוגע להשפעותיה של תכנית "תל אביב 5000" על שכונות שפירא בדרום העיר. הפרויקט נערך על-ידי צוות סטודנטים לתואר שני מהמגמה לתכנון באוניברסיטת בן-גוריון, במסגרת סדנת 'מדיניות עירונית'. הכנת התסקיר יישמה גרסה משופרת של מודל 'העיר הצודקת' של החוקרת סוזן פיינסטיין (Fainstein, 2011) וחקרה לעומק את מצב (אי) הצדק המרחבי-חברתי ואת מגמות השינוי בארבעה ממדים עיקריים של התכנון העירוני: (א) חברתי-כלכלי, (ב) הסביבה הבנויה (ג) המגוון הזהותי ו (ד) איכות הדמוקרטיה. הפרויקט ניתח את התהליכים האורבניים באזור אל מול ממדים אלה, ואת התמורות הצפויות בהם לאור התכנית החדשה. הניתוח הראה שהתכנית ככל הנראה תקטין פערים בין צפון

ודרום העיר במצב הסביבה הבנויה, התשתיות והפערים החברתיים-כלכליים. עם זאת, מנקודת המבט השפיראית, התכנית מתעלמת מהשינויים החדים שהיא תגרום בשוק הנדלן, ומדחיקה צפויה של אוכלוסיות מוחלשות (בעיקר קבוצות יהודיות מעוטות הכנסה, ומהגרי עבודה ופליטים), שעלולות לאבד את האפשרות לגור בשכונה. התכנית גם מתעלמת מצרכיהן התרבותיים של רוב קהילות הזהות באזור ולוקה בחסר דמוקרטי משמעותי. אבחנות אלה מובילות להמלצות לשינוי התכנית, תכניה ואופן הנחתה, למען התקדמות בדרך הארוכה והמפותלת של כינון עיר צודקת בתל-אביב.

האיזון בין "סגירות" ו"פתיחות" פיסית בסביבות עבודה משרדיות והקשר לעידוד לאינטראקציה בין עובדים תוך דאגה לפרטיות העובד

רחל מלמד ודפנה פישר-גבירצמן

טכניון - מכון טכנולוגי לישראל rahelme@iec.co.il

המחקר עוסק באיזון בין סגירות ופתיחות פיסית בסביבות עבודה משרדיות ובודק את הקשר של תכונות פיסיות אלו עם אינטראקציה בין עובדים והצורך שלהם בפרטיות. אינטראקציה מתקיימת בדרך כלל במצב של פתיחות פיסית, כשקיים מצב של נראות ונגישות. פרטיות, לעומת זאת, מתקיימת בדרך כלל במצב של סגירות פיסית, עם יותר גבולות פיסיים של מחיצות, דלתות. המטרה לחפש מצבים המאפשרים את האיזון ביניהם מאחר ובספרות נמצא ששתי תכונות אלו חשובות להרגשת שביעות הרצון של העובדים וגם משרת את האינטרסים של ההנהלה.

מטרת המחקר היא לאתר ע"י השוואה זו את המאפיינים הגיאומטריים/מורפולוגיים בסביבות עבודה משרדיות המאפשרות את האיזון בין סגירות לפתיחות פיסית במשרדים, כך שיתרמו לעידוד אינטראקציה ושיתוף פעולה בין עובדים וגם יתרמו להרגשת הפרטיות שלהם.

שיטת המחקר משלבת כלים אובייקטיביים וכלים סובייקטיביים. שיטות אובייקטיביות המתבססות על ניתוחים טופולוגיים ומדדים גיאומטריים (מרחקים, שטחים ונפחים), בודקות נגישות, נראות, קישוריות, אינטראקציה, ומופעלות על סביבות עבודה משרדיות מטיפוסים שונים. שיטות סובייקטיביות מתבססות על ראיונות ועריכת תצפיות בסביבות עבודה משרדיות. (שיטות איכותניות).

המחקר מתמקד בבחינת מקרי בוחן שונים בארגונים/חברות גדולות, עם טיפולוגיות שונות ובוחן אותם בכל קנה מידה, מהחדר הבודד ועד המבנה כולו. הטיפוסים/מקרי הבוחן, הם מסוג "המשרד הסגור" או "המשרד המקובל" (פרוזדור עם חדרים סגורים), "המשרד הפתוח", "המשרד המשולב" (שלב של חלל פתוח וחדרים סגורים), מבנה עם אטריום ומבנה משרדים בצורת "מבוך". וערכת השוואה בין מקרי הבוחן להסקת מסקנות ותובנות.

על בסיס התובנות יפותח מודל לניתוח והערכה של סביבת עבודה, מודל שיתמוך בעיצוב/תכנון של סביבת עבודה משרדית שיש בהן איזון בין פרטיות לאינטראקציה.

בכנס בוגרים צעירים שנערך בטכניון ב-2015 הוצג פרק מהתקדמות המחקר. הדגש היה על אחד ממקרי הבוחן במחקר: מבנה משרדים מסוג "המשרד הסגור" בירושלים. נערכו תצפיות וראיונות עם 20 עובדים. מניתוח הראיונות והתצפיות עלו מסקנות ראשוניות שהצביעו על קשר בין הגיאומטריה של המסדרונות לעידוד/אי עידוד לאינטראקציה. נמצא קשר בין הרגשת צפיפות נתפסת לגודל החדר ובין מיקום החדר במסדרון להרגשת פרטיות. נמצא קשר בין פיזור הפונקציות במסדרון להרגשת שביעות הרצון של העובדים ובין רוחב המסדרון להרגשת האנונימיות הנתנת תחושת פרטיות. בהשוואה לניתוח הטופולוגי והגאומטרי של התכניות נמצא מתאם לחלק מהתוצאות ולחלק אחר לא נמצא מתאם. גם בהשוואה לספרות המקצועית נמצא מתאם לחלק מהתוצאות ולחלק לא נמצא מתאם.

תחום התכנון המוצע לפוסטר הינו סביבות עבודה עבור דור העובדים העתידי שתפיסתם את המושגים "פרטיות" ו"אינטראקציה" שונה מתפיסת דור העובדים הנוכחי את המושגים הללו ובכך חשיבותו של המחקר והצגתו בכנס.

תוכן העניינים

דבר העורך

מבט על תכנון אלטרנטיבי 123
א. אלכסנדר

מן הנעשה באיגוד

דבר היו"ר 125
עדנה לרמן

בשדה התכנון

תכנית לדיור חברתי בשדה דב 129
אורי אטינגר, נטע זיו וסבסטיאן ולרשטיין

מדור מיוחד:

מרחבים של הפרדה

הקדמה - הפרדות מרחביות ומרחבים של הפרדה: פרספקטיבות
תכנוניות במבט היסטורי ועכשווי 143
ליאורה ביגון - עורכת אורחת

על הסף: בגבולה של היבדלות מרחבית 152
עדנה לנגנטל

רשתות אינטר-קולוניאליות של מומחיות מדעית, קדחת צהובה
ותכנון עירוני במערב אפריקה 169
ליאורה ביגון ואמבה ניג'וא

תכנון בעיר באפריקה שמדרום לסהרה: קיבעון באשר
לפורמאליות 183
אמין קמטה

יצירה ותכנון של מקום טראנס-לאומי: אקטיביסטים
בינלאומיים, גרפיטי וחומת ההפרדה הישראלית 190
רוברט סודרס

לא חוקי אך משתלם: הקצאת מגרשים בנגב למשפחות
פוליגמיות 204
חבצלת יהל

משרון עד שרון: עיצוב משטר ההפרדה בישראל/פלסטין 212
אורן יפתחאל

משפט אחרון

מי ישלם על פגיעה תכנונית? רעידת אדמה בעקבות
פסיקה תקדימית של בית המשפט העליון 234
איריס האן

חלון אל העולם

סקירת ספרות: תכנון ומדיניות עבור חברה מזדקנת 238
אליה ורצברגר

מארון הספרים התכנוני: תכנון ואזרחות 244
א. אלכסנדר

משתתפים בחוברת 247

איורים

הפרדות

מאייר: א. אלכסנדר

"חומות שלום" (בין שכונות ב-troubles בצפון אירלנד) 151

גדר מערכת (התנחלות) 249

מחסום גבול (טריטוריה) 232

שער (קהילה מגודרת) 250

מרחבים מופרדים לעשירים ועניים

מאייר: זהר אלכסנדר (בן 10)

מגדלי יוקרה מול שכונת עוני 189

וילה מול אוהלי פליטים 237

מבט על תכנון אלטרנטיבי

מקובל לזהות את התכנון עם מעורבות המדינה באורחי חיים של אזרחיה. כך, לדוגמה, וויכוחים אודות יתרונות התכנון ותועלותיו בדרך כלל מעמידים את התכנון הממלכתי מול השוק החופשי, כפי שקורה כאן לאחרונה בוויכוח על הרפורמה במערכת התכנון. זאת טעות, כי התכנון אינו מוגבל למגזר הציבורי בלבד. בהיותו קשור לאירגון וסדר, התכנון נמצא בכל מקום בו יש ארגון¹.

למעשה, שלוש פנים לתכנון: תכנון ציבורי, תכנון אלטרנטיבי, ותכנון בשוק ועל ידיו. התכנון הציבורי נעשה במוסדות ממלכתיים וסוכנויות ציבוריות לייצור מדיניות ציבורית, תכניות ומיזמים ממשלתיים, ותכנון מרחבי במערכת התכנון הממלכתית עם מיקור חוץ למשרדי מתכננים פרטיים. התכנון בשוק מתבטא בתכנון אסטרגי עצמי ע"י חברות ותאגידים, ותכנון מרחבי בשוק הנדל"ן ע"י בעלי נכסים ויזמים, שוב בתמיכה מקצועית של משרדי ייעוץ פרטיים.

הפנים האחרות של התכנון הם התכנון האלטרנטיבי. היבט עיוני של התכנון האלטרנטיבי: תורת תכנון אלטרנטיבית. לעומת המיינסטרים בתורת תכנון, תורת תכנון אלטרנטיבית רדיקלית, מופנה לחלוקה מחדש לעומת פיתוח, ומתמקדת בקבוצות שוליות ונוזקות. תכנון אלטרנטיבי מיושם דרך מדיניות אלטרנטיביות ותכנון לעומתי בחברה האזרחית: באקדמיה, ע"י אירגוני עניין (לדוגמה: "ירוקים"), צוותי חשיבה, וקהילות על קבוצותיהן וארגונים קהילתיים².

חוברת זאת מדברת על תכנון אלטרנטיבי. צדו העיוני מוצג במדור מיוחד "מרחבים של הפרדה", בו דיון אקדמי-תיאורטי על ביטויים שונים של הפרדה מרחבית, כמו קולוניאליזם, אפרטהייד וכד'. מאמרי המדור מנתחים את התופעות, בד"כ מהיבט רדיקלי, ודנים על השלכותיהן התכנוניות. צדו המעשי מוצג במדור "בשדה התכנון" במאמר שמציע מדיניות אלטרנטיבית לדיון חברתי ויישומה האפשרית בפרויקט לדוגמה במתחם הנוכחי של שדה התעופה שדה דב.

למתכננים העוסקים במקצוע – קוראי ביטאון זה – ולאגודה המקצועית שלנו, איגוד המתכננים, תכנון מקובל משמעותו תכנון ממלכתי, ותכנון אלטרנטיבי יחסית שולי. לכן הם עלולים לתהות: מדוע מהדורה זאת של תכנון (במיוחד בחוברת שמלווה את הכנס השנתי) מוקדשת לתכנון אלטרנטיבי? אדרבא, הם יכלו לשאול למה כתב העת בכלל מבליט את התכנון האלטרנטיבי כפי שהוא עושה, לדוגמה, במדורים מיוחדים קודמים, כמו האחרון על תכנון וצדק חברתי? שאלה זאת עולה מעצמה בהשוואה לנפח הפרסום שמוקדש לסקירה ויישום של תכנון מקובל, בהצגת תכניות ופרויקטים רגילים, והשוואלים יכלו לחשוף בי על קידום התכנון האלטרנטיבי כמדיניות המערכת!

אינני אשם, אני טוען, אף שגילוי נאות מחייב אותי להודות בחברות בעמותת במקום - מתכננים למען זכויות תכנון. למרות זאת, אין מדיניות מערכתית: ההבלטה של תכנון אלטרנטיבי היא תוצאה אקראית של זמינות החומר שקשור לנושא: יותר היצע של מאמרים מחקריים-עיוניים, ניירות עמדה, פרויקטים

והצעות למדיניות תכנונית וציבורית. שלוש סיבות לתופעה זאת, שקשורות לקהלים שונים של תורמים.

ראשון: בין אקדמאים הכותבים מאמרים עיוניים-מחקריים, נמצאים כנראה יותר מהתורמים האפשריים בכוון הפרוגרסיבי-רדיקאלי של הספקטרום האידיאולוגי, ואולי האחרים יותר מכוונים לפרסם את עבודותיהם בלועזית. שנית, בין הכותבים המתכננים שעוסקים במקצוע, אלו שפועלים בארגונים בתחום החברה האזרחית – מכונים ומעבדות אוניברסיטאיות, ארגונים בעלי ענין (כמו החברה להגנת הטבע, ארגונים "ירוקים" וארגונים אחרים) ועמותות (כמו במקום) – מעוניינים יותר בפרסום כאן כדי לקדם בארץ את רעיונותיהם, דעותיהם ומיזמיהם. מאידך, וזאת הסיבה השלישית – והעיקרית, לפי הנסיון שלי כעורך – למתכננים המקצועיים שפועלים במיינסטרים של התכנון – במוסדות התכנון, במשרדים ממשלתיים וסוכנויות ציבוריות, ובעלים ועובדים במשרדי התכנון המייעצים – חסרה משום מה המוטיבציה להשקיע את המאמץ השולי הדרוש להציג את עבודתם המחקרית ולעבד את התיעוד של תכניותיהם ושל הפרויקטים שביצעו (שלרוב נמצא למכביר) לפרסום ב-תכנון³.

ובכל זאת, על אף היותו יחסית שולי בתפיסתם של רוב המתכננים, התכנון האלטרנטיבי שווה את תשומת לבם של באי הכינוס וקוראי חוברת זאת. מהצד הרעיוני-עיוני, ההיכרות עם תורות תכנון אלטרנטיביות עשויה להעשיר את תובנותיהם. החשיפה להתבוננות של בעלי תפיסות אחרות – רדיקליות ולעומתיות – על התכנון בארץ ובעולם עשויה להרחיב את אופקיהם של קוראינו. כמו כן, סקירותיהם וניתוחיהם של חוקרים אלטרנטיביים את ההשלכות של מדיניות ותכניות למיניהן על אנשים, קבוצות, חברות וסביבותיהם, עשויים להגביר את רגישותינו לקבוצות ולגורמים שבד"כ מוזנחים. מהצד המעשי המבט על הצעות של מדיניות, מיזמים, תכניות ופרויקטים אלטרנטיביים יכול לפתוח בפני המתכנן הקורא אפשרויות חלופיות להתמודד עם בעיות מוכרות, כפי שעושה התכנית המוצעת כאן לדיור חברתי בשדה דב.

א. אלכסנדר

הערות

1. למי שמעוניין, ניתן למצוא את הטעון המנומק לאמירה זאת E.R.Alexander (1992) A Transaction Cost Theory of Planning. *Journal of the American Planning Association* 58 (2): 190-200. לפי כך, התכנון אינו מנוגד לשוק, אך לא עולה בקנה אחד עם אנרכיה או אילתור.
2. בתכנון המרחבי הסטטורי בארץ, קהילות נהנות מהזכות לתכנון אלטרנטיבי, ז"א הן רשאיות להגיש תכניות שלהן לאישור של מוסדות התכנון, למרחבים תכנוניים בהם יש להן עניין; ר' במקום, זכויות תכנון בישראל: דין וחשבון, ירושלים 2005, עמ' 30.
3. הערה זאת מבוססת על ניסיון המערכת שנצבר מפניות קודמות.

דבר היו"ר

תפקיד התכנון והמתכננים בקביעת דמותה של הארץ והחברה - במהלך התקופה האחרונה עולם התכנון עובר מהפכים ושינויים רבים. משרד האוצר, הוא שקיבל על עצמו את הובלת התכנון על כל שלוחותיו, ומוביל ביד רמה את התכנון הארצי והמקומי על ידי קידום תוכניות ארציות כגון תיקון תמ"א 35, יצירת תמ"א 1, הובלת קבינט הדיור וקידום תוכניות רבות לשכונות רבות היקף במסגרת פעילות הותמ"ל, קידום תוכניות מתאר לישובים עירוניים וכפריים כולל ישובים רבים במגזר הערבי, קידום תוכניות תשתית לאומית במסגרת הות"ל ועוד.

עם סיום כהונתה של מנהלת מינהל התכנון גבי בינת שורץ, עולה שאלת תפקיד הממונה על התכנון, כישוריו ויכולותיו, שאלה זו מוצאת ביטוייה גם מעל דפי העיתונות. יחד איתה עולה השאלה החשובה מהו תפקידו של התכנון בארצנו רווית הקונפליקטים והצומחת בקצב גבוה מעבר למוכר בעולם המערבי. איך על המדינה להערך מבעוד מועד לגידול הצפוי בכל היבט שהוא - גידול אוכלוסיה, בניה, פריסה ופיתוח מגורים, מערכות התשתית, שירותים למגוון האוכלוסיות העתידיות, מערכות תעסוקה ותחבורה, שטחים פתוחים ובמרכז הדיון - מהם פני החברה העתידית בישראל, איך יראו הערים שלנו שבהן תתגורר רובה המכריע של האוכלוסיה ואיזו איכות חיים רצוי ואפשר להבטיח לדור העתיד. שאלות כבדות משקל אלה מן הראוי שיעלו לדיון בכל פורום תכנוני וישפיעו על מערכת קבלת החלטות מאחר והיום אנו קובעים את דמותו של המחר. בהתמודדות עם שאלות אלה יש צורך במנהיגות ובהובלה המבוססים על הכרות רחבה של מערכת השיקולים הבונים את תמונת העתיד ועם הדרכים לקידום התכנון הלאומי והמקומי על מנת לאפשר מתן תשובות ראויות ובזמן למכלול השאלות העומדות לפתחנו כבר היום.

לאור תמונת מצב זו, האיגוד חוזר על קריאתו להקמת רשות תכנון חזקה, מקצועית ואוטונומית בתפקודה, אשר תהיה מסוגלת להתמודד עם שאלות אלה, כמו גם לשמירה על מעמדו המקצועי והעצמאי של התכנון, לשמירה ולחזוק מקצועיותה של מערכת התכנון, להבטחת תהליך קבלת החלטות שקוף ומקצועי, לשמיעת הקול המקצועי העצמאי של המתכננים ולמינוי נציגים מקצועיים בעלי ניסיון בתכנון אזורי ועירוני ברשויות ובוועדות התכנון.

קידום פנקס המתכננים החדש - השנה נעשה מאמץ להרחבת רישום החברים הזכאים להרשם בפנקס מתוקף זכאותם לפי הרישום בפנקס הקודם. נערכה פניה למתכננים חברי האיגוד אשר להם זכאות להכלל המאגר המתכננים בפנקס. כמו כן תערך פניה למתכננים מתוך המעגל הרחב, בין אם חברי איגוד ובין אם לאו, על מנת להרחיב ולכלול בפנקס את כל קהילת המתכננים. כבר

היום רשומים קרוב למאתיים מתכננים והיעד הוא להגיע לרישום של מרבית המתכננים. בהמשך מתוכננת פניה רחבה לכל המוסדות העוסקים בתכנון והמעסיקים מתכננים, בין אם במשרדי הממשלה וברשויות המקומיות ובין אם בחברות ציבוריות ופרטיות, על מנת לפרסם את דבר קיום הפנקס ואת המתכננים הרשומים בו כמידע חשוב וככלי עבודה.

במהלך השנה התקיימה פעילות משותפת וערבי עיון מקצועיים, כולל מעורבות בתהליכים ושינויים העוברים על מערכת התכנון, בשיתוף פעולה עם גורמים ואיגודים מקצועיים החברים לגיבוש עמדות משותפות בנושאי תכנון העומדים על סדר היום הלאומי, והן בהגנה על מעמדנו כמתכננים בפורומים שונים:

שמירת מעמדם המקצועי של המתכננים - במהלך השנה פעל האיגוד בנושאים החשובים להגנה על מעמדם המקצועי של המתכננים ועל שמירת מקומם כנציגי התכנון בועדות התכנון ובמועצה הארצית. סוגיית "הכסא הריק" ואי מינוי מחליף לנציג שפרש העסיקה את האיגוד בתקופה האחרונה כולל הגשת עתירה בנושא. עיקרי הדברים: ב-2014 הוחלט לשנות את הרכב הולנת"ע ע"י הוצאת החברים "נציגי החברה האזרחית" (שאינם כפופים למשרדי הממשלה). לאור זאת התגבשה תגובת האיגוד במשותף עם אירגונים חברים.

עמדת איגוד המתכננים כפי שהוצגה בעתירה שהוגשה ע"י האיגוד: "לנציג הארגונים המקצועיים במועצה הארצית ובולנת"ע חשיבות רבה. נציג הארגונים המקצועיים הוא נציג הציבור היחיד שאינו מייצג את השלטון המרכזי או המקומי וגם אינו מייצג אינטרס סקטוריאלי ספציפי אלא מייצג דווקא את האינטרס הציבורי התכנוני הכולל. אינטרס זה כולל את הקידום של הכנה ואישור של מדיניות כוללת וארוכת טווח במקום תכנון נקודתי וקצר טווח. אינטרס זה כולל את הבחינה המקיפה והרב תחומית של השפעות והשלכות מדיניות תכנונית במקום ראייה צרה המתייחסת לאינטרס אחד בלבד. לעמדת איגוד המתכננים ההחלטה להוציא את נציגי החברה האזרחית מנוגדת לעקרון הייצוג ההולם ואינה מידתית. נציג הארגונים המקצועיים הוא איש מקצוע בעל ידע, הכשרה וניסיון המאפשרים לו להבין את תהליכי התכנון ומסמכי התכנון - אך חשוב מכל הוא שאיננו מחוייב אלא לצד מצפוני המקצועי ואיננו כבול להחלטות פוליטיות ואינו כפוף ארגונית לשרי הממשלה.

בדיון בעתירה שופטי בית המשפט העליון ביקרו באופן חריף את ההחלטה לשנות את הרכב הולנת"ע וחייבו את הממשלה לדון מחדש בהחלטה. תודתנו לחבר האיגוד עו"ד אשר כהנא אשר לאורך כל הדרך ייצג את עמדתנו במסירות וביכולת מקצועית גבוהה.

בימת שיח בשיתוף עם גלרית זההזה בתל אביב - נמשכת הפעילות של במת השיח בשיתוף עם הגלריה. ב-19.1. התקיים ערב אשר עסק בדרכים שבהן הרכבת מתערבת או יכולה להתערב בעיר, ולהשפיע - לחיוב או לשלילה - על חיי העיר ותושביה לא רק כאמצעי לצאת ולהיכנס ממנה ואליה, אלא ככוח לפעילות אורבנית. בחלקו הראשון של הערב, הציג פרופ' יורם שיפטן סקירה התפתחותה של הרכבת בישראל ובהשוואה לעולם, לאחריה הציג ראובן קוגן (סמנכ"ל תשתיות, רכבת ישראל) את תוכניתה של רכבת ישראל בשנים הקרובות. כמו כן הוצגו התייחסויות להשפעתה הקיימת והאפשרית

של רכבת ישראל על חמש ערים - עפולה, חיפה, ירושלים, לוד ושדרות. אנו מודים לכל המרצים והעוסקים במלאכה - לנדב לסר מגלריה זההזה, ולתמי גבריאלי המארגנת והמובילה את הפעילות.

שישי עירוני בנמל אשדוד - בסיור השתתפו כ-40 חברי האיגוד. במהלך הבוקר שמענו הרצאה מקיפה של מיכל טוכלר אהרוני, ראש האגף לתכנון סטטורי של חברת נמלי ישראל (חני"י). ההרצאה נגעה במכלול הנושאים התכנוניים הנוגעים בקידום הפרויקט הגדול (עלותו כ-4 מיליארד שקל), והמורכב הזה. מיכל ריתקה את כולנו במשך שעותיים רצופות אותן נאלצנו לקטוע רק בשל מגבלת הזמן. בהמשך הרצה אדרי צביקה קורן עורך תכנית המתאר החדשה של אשדוד (בהכנה) אנו מודים למרצים ולחברנו גדי ברסלר על אירגון הסיור המוצלח.

הכנס השנתי בדרך ל-2048 - בין תכנון לכאוס

השנה יעסוק הכנס בנושאים המרכזיים המעסיקים את מערכת התכנון בימים אלה, בדגש על הטלטלה העוברת על הציבוריות הישראלית, הממשלה ומוסדות התכנון לאור משבר הדיור, הלחץ למתן תשובות מידיות והצורך בהערכות תכנוניות לטווח ביניים וארוך - 2048. לאור הגידול והפיתוח העירוני והביקוש הצפוי למגורים, לשירותים ולמערכות תומכות, בדגש על תחבורה. יושם דגש מיוחד על הצורך בתכנון ארוך טווח למדינת ישראל לקראת שנת ה-100 לקיומה. כמו כן יעסוק הכנס בנושאי תכנון עכשוויים המעסיקים את הקהילה התכנונית וקובעי המדיניות בתחומי התכנון והפיתוח במדינה.

מיקומו של הכנס בלב שכונת הדר הכרמל בחיפה, המייצגת את הסוגיה המרכזית של התחדשות אזורים פנים עירוניים מרכזיים, מיועד להציב נושא זה במקום מרכזי בדגש על אזור חיפה והצפון. נושאים נוספים הם עיר, נמל והמרחב הימי, שכונות של תעשייה ועיר - קיום משותף או מטריד סביבתי, הקמת שכונות הענק בשולי הערים והשלכותיהן, האיכויות התברתיות והסביבתיות של המרחב העירוני. הכנס יכלול יום של דיונים והרצאות ויום של סיורים באזור חיפה.

יום חמישי ה-2.3.2017 יתקיים בהדר הכרמל: בתיאטרון העירוני ובמדעטק בבוקר יתקיימו מספר מושבי מיני מליאה:

- מושב ראשון: קהילות עירוניות ותפקידן בתהליכי התחדשות אזורים עירוניים. המושב יתייחס להדר הכרמל ולחקרי אירוע מתוך הניסיון בערים בארץ, בדגש על חיפה.
- מושב שני: חיפה, מפרץ, תעשייה. המושב יעסוק בהיבטים של קיום משותף ושל שכונות מטרידה ובסוגיות התכנוניות במפרץ חיפה, כולל היבטים של איכות סביבה, תשתיות ותעסוקה.
- מושב שלישי: חיפה והמרחב הימי של ישראל. המושב יעסוק במרחב הימי בקונטקסט של שינויים אסטרטגיים גלובליים, פיתוח מקורות אנרגיה בים והמלחמה על הים של חיפה.
- מושב רביעי: משבר הדיור - השלכות על התכנון ודמות הארץ. המושב יעסוק בתכנון ובבניה של השכונות החדשות באזורים העירוניים והעירוניים-למחצה, בשולי הערים, במרחב המטרופוליני של חיפה

וברחבי הארץ. המושב יביא קולות שונים המתייחסים לסוגיות התכנוניות סביב מהלכים אלה

מושב מליאה מורחב יוקדש לנושא הכנס, "בדרך ל-2048 - בין תכנון לכאוס". בו תעלנה סוגיות מרכזיות המשפיעות על דמות הארץ והחברה בישראל לקראת שנת ה-100 לקיומה, יתקיים פנל דוברים בו יתייחסו נציגי חברה ומובילים ממערכות התכנון להיבטים השונים של הסוגיה המרכזית.

אחר הצהרים יתקיימו שני סבבים של מושבים מקבילים ובהם כ-80 הרצאות בנושאי תכנון עכשוויים בנוסף יתקיים השנה מושב ותחרות פוסטרים. המושבים, וכן המיני מליאות, יכללו הרצאות, דיונים בשולחנות עגולים ועוד. כמו כן יוענקו פרסים לפוסטר המצטיין ולעבודות סטודנטים מצטיינות ויוענק אות יקיר התכנון. בסוף היום יתקיים אירוע ערב חגיגי.

ביום שישי 3.3.2017 יתקיימו סיורים בעיר חיפה והסביבה: הסיורים יערכו בהשתתפות עיריית חיפה ויתמקדו בדיון בדילמות המעסיקות את העיר ומתכנניה. סדר היום יכלול מפגש בוקר, הרצאה וסיורים במתחמים ואזורים ברחבי העיר ובאזור.

עריכת הכנס השנתי של איגוד המתכננים לשנת 2017 בהדר הכרמל חיפה מכוונת את הזרקור אל מעורבותן ופעילותן של הקהילות המקומיות בקידום הפיתוח והתחדשות במרכזי ערים ותיקות ומהווה אמירה תכנונית וערכית הקוראת להסתכלות אל המקום בו העירוניות נוצרת, מקום בו למרות הליכי שקיעה ודעיכה הושם דגש הן על ידי גורמים מוסדיים והן ע"י פעילות "מלמטה" של אוכלוסיות מקומיות המצליחות לחולל שינוי עם או ללא הכוונת מערכות התכנון.

המיקום ומבנה הכנס - גם השנה, בשונה מהכנסים הקודמים, בוחר האיגוד להתמקד באזורי פעילות ובמרכז העירוני הותיק ולא בקמפוס אוניברסיטאי ובכך להסיט את המבט אל תהליכים ומגמות עכשוויות המתרחשות במרכזים אורבניים

אנו בטוחים כי הכנס יעורר ענין רב והשתתפות ערה של חברי האיגוד ושל חברים ואנשי מקצוע נוספים ויצגי את הנושאים העומדים על סדר היום התכנוני.

בברכת עשיה תכנונית מבורכת,

אדר' עדנה לרמן

תכנית לדיור חברתי בשדה דב

אורי אטינגר, נטע זיו וסבסטיאן ולרשטיין

תקציר

תכנית שדה דב חולשת על עתודת הקרקע הגדולה ביותר שאינה מתוכננת בתי"א-יפו (1,450 דונם) וצפויה לכלול כ-16,000 יחידות דיור בהן יתגוררו כ-41,000 איש. לאור עלות הקרקע הגבוהה בשדה דב, התנאי הבסיסי ליצירה של תמהיל אוכלוסיות הוא התערבות ציבורית לשם פיתוח אפשרויות מגורים שעלותן הולמת את היכולת הכלכלית של משקי בית בעלי מאפייני הכנסה בינונית ונמוכה. שכן, בהעדר התערבות, כוחות השוק יובילו לבנייה של דיור שעלותו מכוונת למשקי בית הנמנים על העשירוניים המבוססים ביותר בחברה. תכנית הדיור החברתי לשדה דב מציעה מתווה להקצאת שטחי מגורים עבור דיור חברתי, דיור בהישג יד ודיור ציבורי, בהיקפים המשקפים את האידאל לתכנון רובע חדש באזור ביקוש גבוה.

מבוא

בימים אלו מתגבשת תכנית מתאר לשטח נמל התעופה שדה דב וסביבותיו. על פי המתווה התכנוני הראשוני אשר הוצג לציבור, בשדה דב מתוכננות כ-16,000 יחידות דיור המיועדות לאכלס 41,000 איש.¹

ההסכמות על פינוי שדה התעופה דב הוזו לוו בהצהרות של הדרג הפוליטי על פיתוח השטח כצעד משמעותי בדרך לפתרון משבר הדיור. בהתאם, הצגת המתווה התכנוני הראשוני לציבור כללה התייחסות לחשיבות שרואה צוות התכנון ביצירת רובע שהוא לא 'לעשירים בלבד' ובשילוב של דיור המיועד לקדם תמהיל חברתי מגוון. יחד עם זאת, טרם הוצגו על ידי הגורמים המדינתיים והעירוניים נתונים מפורטים אודות שיעורו וטיבו של הדיור המיועד להגשים יעדים אלו בשדה דב, ושאלות רבות נותרו פתוחות, כגון: לאיזה תמהיל חברתי מכוונים יזמי התכנית? מהי אוכלוסיית היעד שתאכלס את הדיור החברתי, וכיצד יובנה התמהיל החברתי על מנת להבטיח כי הוא אכן תורם לאוכלוסייה ולקהילה שתיווצר בשדה דב?

כמו כן מתעוררות שאלות הנוגעות למדיניות הדיור הרצויה על מנת לקדם תמהיל חברתי, ובהן מה יהיו, וכיצד יקבעו מחירי הדיור החברתי? מהם האמצעים המשפטיים ליצירת דיור חברתי בשדה דב, והאם ישנה היתכנות כלכלית ליצירת דיור חברתי בשדה דב?

בניסיון להציע מענה אפשרי לשאלות לעיל מוצגת בסקירה זו תכנית לדיוור חברתי בשדה דב שגובשה במרכז הגר באוניברסיטת תל אביב. בתכנית מוצע מתווה להקצאה של שטחי מגורים עבור דיוור בהישג יד ודיוור ציבורי בהיקפים המשקפים את האידיאל לתכנון רובע חדש באזור ביקוש גבוה. התכנית מציעה תפיסה רעיונית וכן סל של כלים אשר מתייחסים לאתגר החברתי בפניו ניצבים מי שעוסקים בגיבוש מדיניות דיוור ובתכנון של אזורי ביקוש, ומבקשת לתרום תרומה צנועה למאמץ ליצירת תמהיל חברתי מגוון (גם) באזורי הביקוש בישראל.

תמהיל חברתי

נקודת המבט המוצעת לפיתוח השטח עליו חולשת תכנית שדה דב מעוגנת בחזון של עיר כמרחב שבו מתקיים צדק חברתי ושהפעילות בו מובנית במטרה לקדם שוויון. רובע שדה דב הוא הזדמנות להפיכתה של תל אביב-יפו לעיר צודקת ושוויונית יותר, על ידי פתיחת האזור למגוון רחב של אוכלוסיות באמצעות יצירת דיוור שמותאם למשקי בית שבתנאי שוק לא היו יכולים להתגורר בצפון העיר בשל עלויות הדיוור באזור.

בהקשר זה, שילוב של דיוור המיועד לבעלי הכנסה בינונית ונמוכה ויצירה של תמהיל חברתי מגוון בשדה דב עשוי לצמצם את הסגרגציה החברתית בשכונות הצפוניות של תל אביב-יפו, המתאפיינות במגמה גוברת של ריכוז משקי בית אמידים בשכונות יוקרה.²

ההגדרה הרחבה של המונח 'תמהיל חברתי' (Social Mix) היא שילוב של קבוצות חברתיות מגוונות בשכונות מגורים. הגדרה זו עשויה לכלול תמהיל של מאפיינים שונים ובהם אתניות, לאום, מבנה משק בית, מאפייני הכנסה וכדומה. כמו כן ניתן להגדיר תמהיל חברתי מנקודת מבט צרה יותר אשר מתמקדת בפן חברתי-כלכלי, כמצב בו בשכונה קיים מגוון של משקי בית במעמדות סוציאקונומיים שונים (Mixed Income).³

מאחורי הרעיון של תמהיל חברתי עומדים נימוקים חברתיים וכלכליים ובהם תיקון הפליה של קבוצות על רקע תרבותי, גזעי או כלכלי המודרות מאזורי מחיה. תמהיל חברתי נחשב כאמצעי לבניית חוסן קהילתי וחברתי ולהפגה של מתחים בין קבוצות.⁴ כמו כן תמהיל חברתי הוא אמצעי לצמצום ריכוזים של עוני שעלויותיהם החברתיות והכלכליות גבוהות,⁵ ועשוי לאפשר לאוכלוסיות ממעמד כלכלי נמוך הזדמנויות חיים טובות יותר, ולקדם שוויון וחלוקה הוגנת של משאבים ציבוריים.⁶ מטרות אלו מבוססות על תפיסה, לפיה שונות חברתית מהווה כר פורה ליצירתיות ולהחלפת רעיונות המקדמים את העיר. במובן זה תמהיל חברתי תורם ליצירת עירוניות חיונית, רב גונית ותוססת ולמשיכה של אוכלוסיה יצירתית אשר תורמת לכלכלה העירונית.

התנאי הבסיסי ליצירה של תמהיל אוכלוסיות בשדה דב הוא התערבות ציבורית לשם פיתוח אפשרויות מגורים שמתאימות למשקי בית בעלי מאפייני הכנסה בינונית ונמוכה. כפי שיוסבר בהמשך, בהעדר התערבות מכוונת ותחת הנחה כי מחירי הדיוור בסביבת שדה דב לא ירדו באופן משמעותי מערכם כיום, כוחות השוק יובילו לבניה של שכונות יוקרה בשדה דב, אשר יאכלסו משקי בית הנמנים על העשירונים המבוססים ביותר בחברה. ההתערבות

המוצעת בעבודה זו היא שילוב של דיור חברתי בשדה דב המיועד לאוכלוסיה בעלת הכנסה בינונית ונמוכה.

דיור חברתי: על דיור בהישג יד ודיור ציבורי

המונח 'דיור חברתי' מכיל בתוכו שני מושגים מוכרים יותר. הראשון הוא 'דיור ציבורי' שהינו על פי רוב דיור בבעלות המדינה, ובשארל זהו דיור המיועד לזכאים משכבות האוכלוסיה המוחלשות ביותר. השני הוא 'דיור בהישג יד' המתייחס לדיור המיועד למשקי בית בעלי הכנסה נמוכה ובינונית אשר מיוצר באמצעות התערבות ממשלתית, בדרגה משתנה.

דיור בהישג יד הוא 'דיור הנותן מענה הולם לצורכי הדיור של אוכלוסיות ברמת הכנסה נמוכה עד בינונית שהכנסתן אינה מאפשרת להן לרכוש או לשכור דיור בתנאי שוק חופשי מבלי שהדבר יפגע בהוצאות חיוניות אחרות'.⁷ כמו כן, דיור בהישג יד הינו דיור שמצבו הפיזי ראוי למגורים ומיקומו מאפשר נגישות לתעסוקה ולשירותים כגון בריאות, חינוך, פנאי, תרבות וספורט.

עבודה זו מאמצת מדד 'השגות' (Affordability) על פיו דיור בהישג יד הוא דיור שההוצאה עבורו אינה עולה על 30% מהכנסות משק בית (ברוטו), כולל הוצאות נלוות. מדד זה מבטיח הותרת הכנסה פנויה למימון צרכים חיוניים אחרים ובכללם מזון, ביגוד, בריאות וחינוך. ככלל, ההנחה של עבודה זו היא שדיור בהישג יד הוא דיור שמטרתו לספק מענה לצרכי דיור של משקי בית בעלי הכנסה בינונית ונמוכה – אלו משקי בית בעשירונים 3-7.

דיור ציבורי על פי הגדרת משרד הבינוי והשיכון, הוא דיור אשר נבנה ביוזמת הממשלה, מוסדות לאומיים, רשויות מקומיות וחברות משכנות. הזכאות לדיור ציבורי נקבעת על ידי שילוב של מספר קריטריונים, ביניהם גודל משק בית, מיצוי כושר השתכרות, הכנסות משק בית וזכאות לקצבת קיום, מצב משפחתי, מצב בריאותי, ועוד.

כיום, זכאים לדיור ציבורי משתייכים על פי רוב לעשירון ההכנסה הראשון והשני. בנוסף, ישנם דיירי דיור ציבורי אשר משתייכים לעשירון השלישי, בהתאם לכללי הזכאות.⁸ בשל מדיניות ממשלתית שדגלה בצמצום מלאי הדיור הציבורי, קיים פער גדול בין הצורך בדיור ציבורי ובין מספר הדירות בפועל. כמו כן, בשל תנאי הזכאות הנוקשים לדיור ציבורי, ישנם משקי בית רבים החיים בעוני אך אינם זכאים לדיור ציבורי.

המתווה המוצע עושה שימוש בתפיסה רחבה של זכאות לדיור, לפיה דיור ציבורי נותן מענה לצרכי דיור של משקי בית בעלי הכנסה נמוכה מאד, אלו משקי הבית בעשירונים 1-2, ללא תלות בקריטריונים הקיימים לעצם הזכאות לדיור. יחד עם זאת יש חשיבות לקביעת קריטריונים על מנת לדרג ולתעדף קדימות מבין הזכאים לדיור ציבורי.

יעדים כמותיים לדיור חברתי בשדה דב

קביעה של יעדים כמותיים לדיור חברתי היא משימה מורכבת ומתמשכת שיש ליישם ברמה העירונית או ברמה לאומית, וכחלק מתהליכי תכנון אסטרטגיים רחבים לאמידת הצורך בדיור חברתי. קיימות גישות שונות לקביעה של יעדים כמותיים של דיור חברתי בתכנון; עבודה זו מציעה להשתמש בגישה המייעדת

שיעור אחיד מסך הדיור המתוכנן עבור דיור חברתי. במרבית המדינות הנוקטות בדרך זו, הרמה הנקבעת נעה בין 20% - 30%.

בתכנית שדה דב מוצע לקבוע שיעור דיור חברתי של 35% מיחידות הדיור בתכנית. משמעות הדבר היא שמתוך 16,000 יחידות דיור המתוכננות, 5,600 מהן ייועדו לדיור חברתי המכוון למשקי בית שבתנאי שוק לא יוכלו להתגורר בשדה דב.

המהלך לקביעת יעד כמותי לשילוב דיור חברתי בתכנית דורש רמת פירוט נוספת המתייחסת לתמהיל האוכלוסייה בדיור החברתי. קיימים קריטריונים שונים שניתן להביא בחשבון על מנת לייצר תמהיל חברתי מגוון, ועבודה זו מתמקדת בקריטריון ההכנסה שמהווה החסם העיקרי בפני יצירת תמהיל חברתי בשדה דב.

בהעדרם של נתונים מספקים המאפשרים ליצור אומדן מדוקדק של צרכי הדיור באזור שדה דב, אנו ממליצים לייעד דיור חברתי בחלוקה שווה בין עשירוני ההכנסה שאין ביכולתם להתגורר בתנאי שוק ברובע, קרי עשירונים 1-7 (כפי שיפורט בהמשך). לפיכך מוצע כי 35% מיחידות הדיור החברתי בשדה דב יחולקו באופן שווה בין עשירונים 1-7, כך שיוקצו כ-5% יחיד לכל עשירון. הדיור המכוון לעשירונים 1-2 יהיה דיור ציבורי, הדיור המכוון לעשירונים 3-7 יהיה דיור בהישג יד.

סוג החזקה המוצע לדיור בהישג יד בשדה דב היא שכירות ארוכת טווח, שעלותה תותאם להכנסות משקי בית בעשירונים 3-7. שכירות ארוכת טווח היא החזקה השכיחה ביותר המוקנית במסגרת דיור בהישג יד והיא מאפשרת חלוקה של ההטבה הציבורית בדיור בהישג יד בין מספר גדול יותר של משקי בית לאורך שנים, ושמירה על מלאי דיור לאורך זמן.

השגות הדיור בשדה דב

על מנת לכמת את המונח 'השגות' בהקשרו הישראלי, בחנו מהי ההוצאה על דיור שעולה כדי 30% מהכנסות משק הבית (ברוטו) ביחס להכנסות של עשירוני ההכנסה בישראל, בניכוי של הוצאות נלוות.

בחינת השגות דיור הנשענת על הכנסות משק בית בלבד הינה חלקית, ומטבעה מחטיאה מימדים חשובים אשר משפיעים על היכולת של משק בית לעמוד בנטל עלות הדיור. כך למשל, המדידה המוצעת אינה מביאה בחשבון את מספר הילדים במשק הבית, מצבים משפחתיים שונים או הון עצמי ויכולת כלכלית של הורים תומכים.

בנוסף, המדד בו השתמשנו אינו מדד מתאים כאשר מדובר בעשירוני ההכנסה הנמוכים ביותר (1-2) והגבוהים ביותר (9-10). הראשונים הם בעלי רמת הכנסה כה נמוכה שהוצאה של 30% ממנה עבור דיור לא מותרת אפשרות לדאוג לצרכים חיוניים אחרים. זאת בעוד שמשקי בית בעשירונים 9-10 יכולים להוציא יותר מ-30% מהכנסותיהם על דיור ומבלי שתפגע יכולתם לממש צרכים חיוניים.

על אף המגבלות הנ"ל, השימוש בהכנסות משק בית על מנת לבחון את רמת ההשגות בישראל משמש כבסיס טוב לקבלת תמונה כוללת המשקפת את

ההוצאה הרצויה על דיור עבור משקי בית מעשירוני הכנסה שונים, ובפרט עשירוני הביניים.

על מנת לבדוק את רמת השגות הדיור בשדה דב נערכה בשלב ראשון בדיקה של מחירי הדיור הצפויים ברובע, באמצעות אומדן מחירי שכירות המבוסס על סקר מחירי שכירות. על פי בדיקה זו דמי שכירות בדירת 3 חדרים (74 מ"ר בממוצע) בשדה דב צפוי לעמוד על 6,800 ₪.

בשלב שני בדקנו מהי הוצאה בת השגה על דיור, ביחס לעשירוני ההכנסה השונים על פי נתוני למ"ס לשנת 2013. באמצעות נתון זה בחנו מהו הפער בין מחירי הדיור בשדה דב ובין שיעור הוצאה בת השגה על דיור בהתאם להיקפי ההכנסה (ברוטו) בישראל, כפי שמוצג בטבלה הבאה. לשם הבדיקה בחנו עלות דמי שכירות בדירת 3 חדרים.

טבלה 1: פערי השגות בדיור בשדה דב – שכירות דירת 3 חדרים

עשירון	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
חציון הכנסה כספית ברוטו למשק בית (₪) ⁱ	2,857	5,158	7,309	9,617	12,059	14,890	18,165	22,565	29,484	44,599
הוצאה בת השגה על דיור - לא כולל הוצאות נלוות (₪)	*	*	1,676	2,179	2,710	3,340	4,039	5,037	*6,536	*9,647
פערי השגות עבור דירת 3 חדרים, בדמי שכירות המוערכים ב-6,800 ₪ בחודש	*	*	5,123	4,620	4,089	3,459	2,760	1,762	263	לא קיים פער השגות

i הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לוח 4 הכנסה והוצאה חודשית לתצרוכת בעשירונים של משקי בית, לפי הכנסה כספית נטו למשק בית (2013).

* התאים המסומנים בכוכבית * מייצגים עשירונים שמדד ההשגות אינו משקף בצורה טובה את ההוצאה הרצויה של משק הבית עבור דיור, כמוסבר לעיל.

הטבלה מציגה את הפער בין שיעור ההוצאה הרצוי על דיור על פי קריטריון ההשגות (בשורה 2) ובין עלות דמי השכירות עבור דירת 3 חדרים בשדה דב המוערכת ב-6,800 ₪ בחודש. ההפרש בין דמי השכירות ובין הוצאה ברת השגה על דיור (שורה 3) מלמד על שיעור ההנחה הנדרשת על מנת ליצור דיור שהוא בהישג ידם של משקי בית בעשירוני ההכנסה השונים בשדה דב.

מהטבלה עולה כי מחיר השכירות של דירת 3 חדרים בשדה דב הינו בר השגה עבור משקי בית בעשירון 10 ועשירון 9.

כלים ליצירת דיור חברתי בשדה דב - המלצות

על מנת ליצור תמהיל דיור מגוון יש צורך בהתערבות מדינתית (ממשלתית ו/או עירונית) להפחתת מחיר השכירות בשדה דב וליעוד של יחידות דיור במחיר מופחת למשקי בית בעשירוני הכנסה שבתנאי שוק לא יוכלו להתגורר במקום. בהעדר מדיניות סדורה לדיור חברתי בישראל עומדים לרשות מקבלי ההחלטות מספר כלים, חלקם מתחום התכנון וחלקם מתמקדים באופן שיווק הקרקע הציבורית, אשר ייסקרו להלן.

תמהיל גודל דירות

יצירת מלאי סביר של יחידות דיור קטנות נתפסת כאחד הכלים המרכזיים להשגת תמהיל מחירי דיור ולמיתון עליה במחירי דיור. צוות התכנון של תכנית שדה דב הצביע על כך שהרבעים הסמוכים לרובע שדה דב מתאפיינים במיעוט דירות קטנות. לכן הוצע תמהיל דירות הכולל דירות קטנות ביחס הבא: 25% דירות 2 חדרים, 25% דירות 3 חדרים, 25% דירות 4 חדרים, 25% דירות בנות 5 חדרים ויותר.

על מנת לאמוד את השפעתה של המלצה זו על יצירת אפשרויות דיור בשדה דב לאוכלוסיות בעלות הכנסה בינונית ונמוכה, בחנו את המחיר המשוער של דמי השכירות בדירות בגדלים שונים והתאמתם ליכולת הכלכלית של משקי בית מעשירוני ההכנסה השונים. על אף שצוות התכנון לא הציע לבנות דירות בנות חדר יחיד, נבחנה גם חלופה זו שעשויה להיות רלוונטית ליחידים ולזוגות בשלבים שונים של חייהם.

בדיקה זו העלתה כי לאור מחירי הדיור הגבוהים בשדה דב, דמי שכירות ביחידות דיור בנות שלושה, ארבעה וחמישה חדרים צפויים להיות בהישג ידם של משקי בית בעשירוני 9-10. לשילוב של יחידות דיור בנות שני חדרים יש פוטנציאל ליצור דיור בהישג יד עבור עשירון 8. יחד עם זאת, דירות חדר יחיד עשויות להיות בהישג ידם של משקי בית מעשירוני 7-8 וחלק ממשקי הבית בעשירון השישי.

נדגיש כי דירת חדר מתאימה ליחיד או לזוג בדוחק, ושילוב של דירות חדר אינו מציע פתרון למשקי בית בהם מעל שתי נפשות. יחד עם זאת מדובר בדיור שעשוי להתאים למשקי בית רבים בתל אביב, שבה 68% ממשקי בית הם בני 1-2 נפשות (בשנת 2014). מתוכם 37% משקי בית של אדם יחיד, ו- 31% משקי בית בהם שתי נפשות.

לאור האמור לעיל מוצע לאמץ את המלצת צוות התכנון בנוגע לתמהיל גודל דירות הכולל דירות 2 חדרים ודירות 3 חדרים, לצד דירות 4 ו-5 חדרים ומעלה. בנוסף מוצע לכלול יחידות דיור בנות חדר יחיד במימדים ראויים למגורים.

כמו כן מוצע לאמץ אמצעי נוסף שהציג צוות התכנון ליצירה של תמהיל אוכלוסייה מגוון - דיורית; מדובר ביחידת דיור נלווית, אך עצמאית, שסמוכה ליחידת דיור ראשית, גדולה יותר. יחידת הדיור הנלווית מתוכננת מראש כך שתוכל לתפקד כיחידה עצמאית, כולל כניסה נפרדת, שירותים ומטבח והיא יכולה לתפקד כחלק מהדירה הראשית או בנפרד ממנה בהתאם לבחירת בעלי הנכס.

צוות התכנון הציע לקבוע בתכנית כי עד 25% מיחידות הדיור ששטחן עולה על 120 מ"ר יכללו דיורית. בסך הכל מדובר בפוטנציאל תוספת כ-1,000 יח"ד קטנות לתכנית, אשר אם יושכרו, שכר הדירה עבורן יקבע על פי מחיר השוק. יחד עם זאת, תמהיל גודל דירות ושילוב של יחידות דיור קטנות הוא פתרון מוגבל ועל מנת ליצור דיור שהוא בהישג ידם של משקי בית בעשירונים 1-7 נדרשת התערבות אינטנסיבית יותר לשילוב של דיור חברתי.

- שיווק קרקע במכרזי דיור להשכרה

בשנים האחרונות נוקטת הממשלה בצעדים שונים על מנת לעודד בניית דיור להשכרה ויצירה של שוק השכרה מוסדי. בין היתר גובשו תמריצים כלכליים לעידוד דיור להשכרה, הוחלט על שיווק קרקעות בבעלות המדינה עבור בניית דירות המיועדות להשכרה, והוקמה חברה ממשלתית בשם 'דירה להשכיר', אשר אמונה על קידום וניהול פרויקטים של דיור להשכרה בקרקעות בבעלות ציבורית.

חלק ניכר משיווק הקרקעות להשכרה כיום נעשה במודל בו נקבע מראש שיעור מחיר השכירות המופחתת כ- 80% ממחיר השוק (ובמילים אחרות 20% הנחה). בשדה דב בשל מחיר השוק הגבוה, גם בניכוי של 20%, עלות דמי השכירות נותרת ברף שאינו בהישג ידם של מרבית משקי הבית בישראל.

בשדה דב כמו באזורי ביקוש אחרים, ההשקעה הציבורית בשיווק דיור להשכרה, כפי שנעשה היום, אינה מייצרת פתרונות דיור למשקי בית מעשירוני הביניים והעשירונים הנמוכים. לפיכך מוצע ליישם בשדה דב מודל מכרזים ייעודי לשיווק קרקע, שמטרתו ליצור תמהיל שוכרים מגוון בפרויקטים להשכרה בדגש על שילוב משקי בית בעלי הכנסה בינונית ונמוכה.

במודל המכרזים המוצע – 'מודל הגר':

- המציעים יתחרו על מחיר הקרקע.
- לפחות 25% מיחידות הדיור ייועדו להשכרה ארוכת טווח במחיר מפוקח.
- יחידות הדיור להשכרה במחיר מפוקח ייועדו למשקי בית בעשירוני הכנסה 3-7 בחלוקה שווה.
- מחיר השכירות המפוקחת יהיה בר השגה ויקבע כשיעור של 30% מההכנסה החציונית של כל עשירון (עשירונים 3-7) לרבות הוצאות נלוות על דיור.
- יחידות הדיור יושכרו למשך 20 שנים לפחות (בהעדפה להשכרה לצמיתות).
- עד 75% מיחידות הדיור בפרויקט ייועדו למכירה - על מנת להבטיח כדאיות כלכלית לפרויקטים מוצע לאפשר שילוב של דיור למכירה. ועדת המכרזים תשאף להגדיל את שיעור יחידות הדיור במחיר המפוקח ככל הניתן מעבר לסף הנדרש (25% יח"ד), תוך הבטחת כדאיות כלכלית.
- תנאי סף וקריטריונים לזכאות - בנוסף לתנאי הסף הקיימים היום על פיהם זכאי לדיור להשכרה יהיה חסר דירה, יש לקבוע תקרת הון עצמי ותנאי לזכאות. כמו כן, כמוסבר, יחידות הדיור להשכרה ארוכת טווח

במחיר ממוקד ייועדו למשקי בית הנמנים על עשירוני ההכנסה 3-7. ניתן לשקול קריטריונים נוספים על פי יעדים ברמה עירונית וארצית. מבדיקה כלכלית בה השוותה העלות של מודל המכרזים הקיים מול מודל הגר' המוצע, עבור מתחם בן 500 יחידות דיור בשדה דב עולה כי העלות של מודל המכרזים המוצע נמוכה מעלות מודל המכרזים המיושם היום בשיווק קרקעות ציבוריות להשכרה. מסקנות הבדיקה מעלות כי הויתור הפוטנציאלי של המדינה בערכה של קרקע המשווקת ב'מודל הגר' עבור המתחם אותו בדקנו בשדה דב הינו 241 מיליון ש"ח. זאת אל מול ויתור פוטנציאלי של 720 מיליון ש"ח במודל הממשלתי המיושם כיום.

דיוור מכיל - יעוד דיוור בהישג יד בתכנית

שילוב של דיוור בהישג יד במלאי דיוור בישוב, בשכונה או בבניין נעשית במקומות רבים בעולם באמצעות שיטת ה'דיוור המכילי' (inclusionary zoning), שמשמעותו היא הכללת היקף מסוים של יחידות דיור במחיר מופחת במיזמים של בנייה חדשה, לצד יחידות דיור הנמכרות במחירי שוק.

דיוור מכיל מוסדר במדינות מערביות רבות בחקיקה המחייבת יעוד שיעור מסוים של דיוור בהישג יד בכל בנייה חדשה, בקרקע פרטית או ציבורית. השיעור של יחידות הדיוור שצריכות להוות דיוור בהישג יד משתנה ממדינה למדינה ובערים שונות, אך הוא על פי רוב בין 15%-30%.

בישראל קיימות מגבלות משפטיות משמעותיות על האפשרות לקבוע הקצאה של דיוור בהישג יד בתכנית. בתיקון 101 לחוק התכנון והבנייה משנת 2014 הוגדר 'דיוור בהישג יד' כ'דיוור להשכרה לטווח ארוך'. כמו כן נוסף לחוק פרק הוראות שעניינו דיוור בהישג יד (התוספת השישית) על פיו דיוור בהישג יד הוא דיוור להשכרה ארוכת טווח, שנבנה בתמורה לתמריצים שונים ומושכר לתקופה שלא תפחת מעשר שנים. חוזה השכירות בדיוור בהישג יד הינו לתקופה של שנה עם אופציה להארכתו למשך 5 שנים במצטבר. דמי השכירות בדיוור בהישג יד שקולים למחיר השוק, אך הם דמי שכירות ממוקדים.

מכאן, שהגרסה לדיוור בהישג יד על פי חוק התכנון והבנייה לא מכוונת ליצירת דיוור המיועד לאוכלוסייה ממעמד הביניים ומעמדות נמוכים, אלא לדיוור להשכרה במחיר שוק. בהגדרה לא בא לידי ביטוי הקשר בין הכנסות משק הבית ובין הוצאותיו על דיוור, וכמו כן אין התייחסות לקהל היעד אליו מיועד דיוור זה.

לאור המגבלות שיוצרת ההגדרה 'דיוור בהישג יד' בחוק התכנון והבנייה על האפשרות לייעד דיוור למשקי בית בעלי הכנסה בינונית ונמוכה, מוצע לתקן את ההגדרה ואת ההסדר הקיים בתוספת השישית בחוק התכנון והבנייה. כצעד משלים מוצע להרחיב את הסמכויות הנתונות בידי רשויות מקומיות ליצור דיוור המיועד לאוכלוסייה בעלת הכנסה נמוכה ובינונית, כל זאת בהתאם לעקרונות הבאים:

- המטרה של דיוור בהישג יד היא יצירת דיוור להשכרה עבור משקי בית בעלי הכנסה בינונית ונמוכה.
- בשאיפה לקבוע דמי שכירות מופחתים ממחיר השוק, אשר מותאמים ליכולת הכלכלית של משקי בית בעלי הכנסה בינונית ונמוכה, מוצע כי דמי שכירות עבור דיוור בהישג יד יהיו נמוכים לפחות ב-20%

ממחיר השוק. במקביל מוצע להעניק לועדה מקומית סמכות להפחית עוד ממחיר זה, לשם יצירת תמהיל מגוון של מחירי דיור והתאמתם לאוכלוסייה בעלת הכנסה בינונית ונמוכה.

- דיור שיבנה כדיור בהישג יד ישמש להשכרה למי שימצא זכאי על פי תנאי סף שיקבעו על ידי הממשלה בשילוב קריטריונים שיקבעו של ידי הרשות המקומית.
- כצעד משלים מוצע תיקון לפקודת העיריות אשר מסמיך רשויות מקומיות לבצע פעולות מגוונות לצורך רכישה, בנייה, ניהול ופיקוח של מלאי הדיור בהישג יד בתחומן, ולהתקשר בהסכמים עם יזמים לצורך בניה של דיור בהישג יד.

- דיור בהישג יד על קרקע המיועדת לצרכי ציבור

בשנת 2014 הותקנו תקנות התכנון והבנייה (אישור מטרה ציבורית), תשע"ה-2014 על פיהן לרשימת המטרות הנכללות כ'צרכי ציבור' בסעיף 188 לחוק התכנון והבניה, יתווסף כצורך ציבורי 'דיור בהישג יד'. על פי הסדר זה ניתן לבנות דיור בהישג יד על מקרקעין המיועדים בתכנית לשטח ציבורי בשילוב עם יעוד ציבורי נוסף. כך למשל, ניתן לבנות מרכז קהילתי בקומת קרקע ומעליו דירות המיועדות לדיור בהישג יד. על פי התקנות לרשות מקומית יש סמכות לקבוע הנחות משמעותיות בדמי השכירות ביחס למחיר השוק.

בשל מובן זה התקנות המדוברות הן למעשה הכלי התכנוני היחיד כיום שמאפשר לרשות מקומית את מרחב הפעולה והגמישות הנדרשת כדי ליצור דיור בהישג יד, במובנו כדיור המותאם להכנסות משקי בית במעמד בינוני ומעמד נמוך, ואף למשקי בית במעמד נמוך מאד. יחד עם זאת, לאמצעי זה מגבלות ובראשון מלאי מוגבל של שטחים חומים ומגבלת מימון בניה ותחזוקה של המבנים.

ההתנגדות לשימוש בשטחים ציבוריים ליצירת דיור בהישג יד מובנת. הנימוק המרכזי להתנגדות הוא החשש כי הקצאת שטחים ציבוריים עבור יצירת דיור תפגע בצרכי ציבור אחרים. בהקשר זה בשדה דב מתוכננים 160 דונם עבור מוסדות ציבור רובעיים ומטרופולינים, ומוצע לבחון את האפשרות לשלב בחלק ממוסדות הציבור דיור בהישג יד או שימושים ציבוריים כגון דיור מוגן ציבורי, אשר עשויים לתרום ליצירה של תמהיל חברתי מגוון.

היה והיקף מוסדות הציבור הקיים לא מאפשר שילוב דיור בהישג יד, מוצע לבחון את האפשרות להקצות שטחי ציבור יעודיים לבניית דיור בהישג יד "על חשבון" שימושים אחרים או במחיר של ציפוף שטחי מגורים. המלצה זו אינה מפחיתה בערכם של שימושים אלו, אלא מבקשת למקם את הדיור בהישג יד בשורה אחת עם שימושים מקובלים שאין עוררין על הקצאת קרקע לטובתם.

- דיור ציבורי

על פי המלצות צוות התכנון יש לבנות ברובע שדה דב 250 יחידות דיור ציבורי, שהן 1.5% מכלל הדירות בתכנית. לא ניתן להפחית בערכה של התוספת, המוצעת לדיור ציבורי באזור ביקוש. אך לעמדתנו הצעה זו אינה מספקת,

ויש להגדיל את מספר יחידות הדיור המיועדות לאוכלוסיה מעשירוניים 1-2 באמצעות תוספת דיור ציבורי בשדה דב.

עמדה זו נשענת על דלות מלאי הדיור הציבורי בתל אביב-יפו, וכן על ההשפעה המועטה שיש לשיעור כה נמוך של דירות על יצירה של תמהיל חברתי מגוון; בתל אביב-יפו כולה יש כ-2,800 יחידות דיור ציבורי, המהוות שיעור זניח מכלל יחידות הדיור בעיר (כ-2%). כפי שהוזכר לעיל מוצע כי תכנית שדה דב תקבע כי 10% מיחידות הדיור בשדה דב (כ-1,600 יחיד) ייועדו עבור דיור ציבורי - לאוכלוסיה בעשירוניים 1-2. כן מוצע כי חלק הארי של מלאי זה ישלב דיור ציבורי בדגם המוכר, אשר יבנה ויתוחזק על ידי המדינה. אך בנוסף מוצע לבנות דיור ציבורי עירוני, המיועד לאוכלוסיה עניה מתושבי תל אביב-יפו, שלא בהכרח עומדת בתנאי הזכאות לדיור ציבורי. הדיור הציבורי העירוני יבנה ויתוחזק במימון משותף של המדינה ושל העירייה.

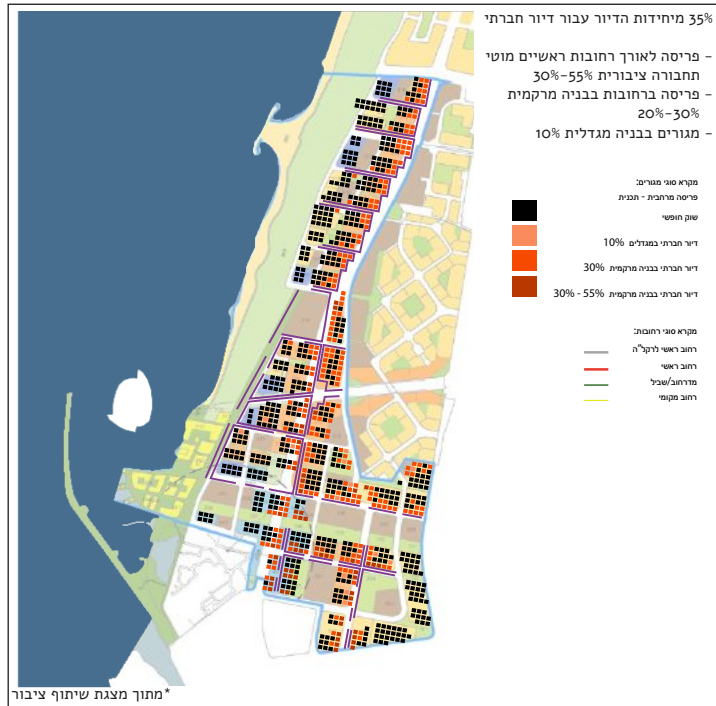
עקרונות מרחביים לתכנון דיור חברתי בשדה דב

העקרונות לתכנון ופרישה מרחבית של דיור חברתי בשדה דב מבוססים על תרשימי חלוקת שימושים ומיקום צירי תנועה, וכן על תרשים חתך רחוב שהוכנו על ידי אדריכל התכנית, ארי כהן. התרשימים פורסמו לציבור במסגרת תהליך שיתוף בעלי עניין לצורך המחשה ואינם סופיים. יחד עם זאת תרשימים אלו מאפשרים לנו להתרשם מהחלוקה וממיקום השימושים בתכנית, מהיקפי הבניה וכדומה.

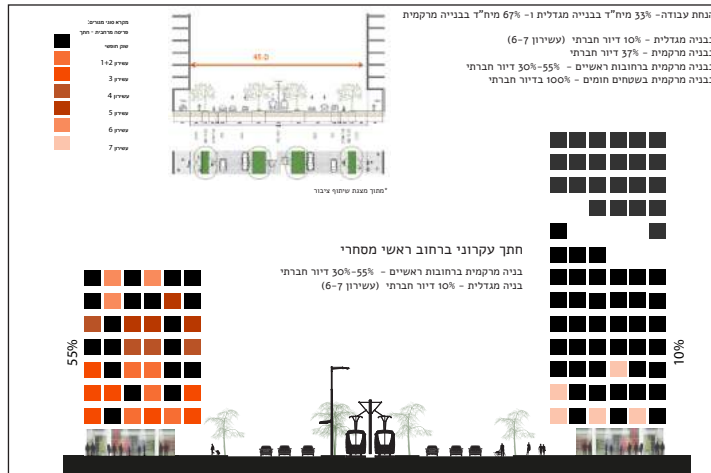
עקרונות הפרישה המרחבית שפותחו על ידי אדרי' תמר פרצוב ואדרי' הגר שהם, מתורגמים ל'שפה של פיקסלים' בצבעים שונים המייצגים את שיעור הדיור החברתי. הפיקסל השחור מייצג מרחב של דיור בשוק חופשי במלואו, הורוד מייצג מרחב שמאופיין בבניה של מגדלים שבהם מוצע לשלב מעט דיור חברתי, הפיקסל האדום הבהיר מייצג שילוב ברמה בינונית של דיור חברתי בבניה מרקמית, והאדום הכהה מייצג רמה גבוה של דיור חברתי המשולב בבניה מרקמית. השימוש בשפה זו ממחיש כיצד תראה תכנית שדה דב בתמהיל חברתי מגוון הכולל 35% מיחידות הדיור כדיור חברתי, כמוצע בעבודה זו.

פיזור הדיור החברתי, בהיקפים משתנים, נקבע בהתאם לעקרונות הבאים:

שילוב דיור חברתי במרחב כולו – העיקרון המוביל את ההצעה לפרישה מרחבית הוא שילוב של דיור חברתי בכל רחבי התכנית על מנת להבטיח תמהיל חברתי גם ברמה הפיזית, והשאיפה היא ליצור יצוג חברתי מגוון ומאוזן בכל רחבי התכנית (כפי שניתן לראות באיור 1). חריג לעניין זה הוא הבינוי המשקיף לחוף הים, מתוך הנחה שערכי הקרקע באזורים אלו יהיו גבוהים ביותר במתחם.

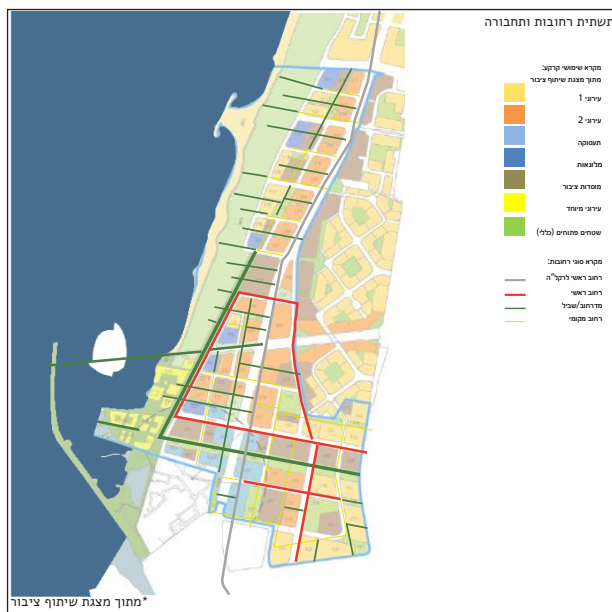
איור 1: פריסה מרחבית של דיור חברתי בשדה דב

איור 2: תמהיל דיור חברתי בבניה מגדלית ומרקמית

שילוב של דיור חברתי בבניה מרקמית ולא בבניה מגדלית – תכנית שדה דב עתידה לשלב בניה מרקמית עם בניה של מגדלים רבי קומות, שימוקמו ככל הנראה בעיקר בחלקה הדרום מזרחי של התכנית ולאורך רחובות ראשיים בלב הרובע. כפי שניתן לראות באיור 2 המציג את תמהיל הדיור בטיפוסי בניין שונים, ישנה עדיפות לשילוב של דיור חברתי בבניה מרקמית עד 8 קומות בשל עלויות התחזוקה הגבוהות המושתות על הדיירים במגדלים. בבניה מגדלית ישנה העדפה לשילוב נמוך של דיור חברתי אשר ייועד למשקי בית בעלי הכנסה בינונית (עשירון 7).

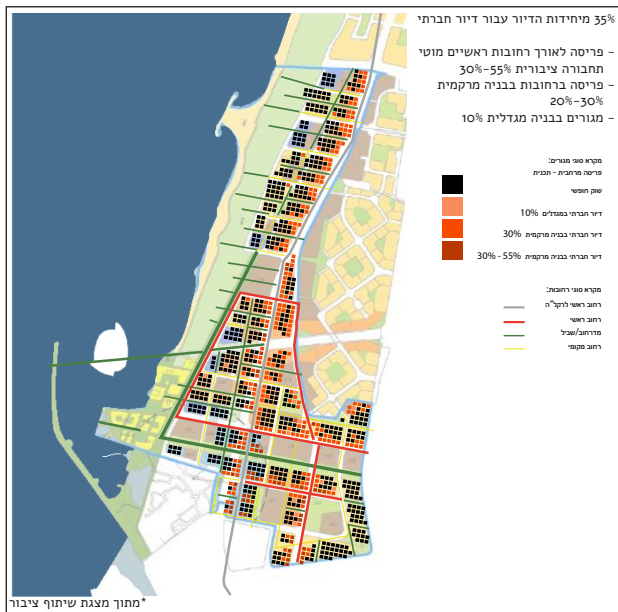
נגישות תחבורתית וקרבה ולמוסדות ציבור – בהצעה ניתנה עדיפות למיקום של דיור חברתי בקרבת צירי התחבורה הציבורית הראשיים, כגון הרכבת הקלה, כפי שניתן לראות באיורים 3 ו-4. נגישות תחבורתית עשויה להגדיל את טווח ההזדמנויות העומדות לרשות הדיירים ולהפחית את הצורך בהחזקת כלי רכב פרטי. מיקום זה עשוי להצדיק צמצום משמעותי ואף ביטול של תקן החניה המחייב ליחידות הדיור אשר יבנו כדיור חברתי, מה שעשוי להוזיל משמעותית את עלות הדיירות.

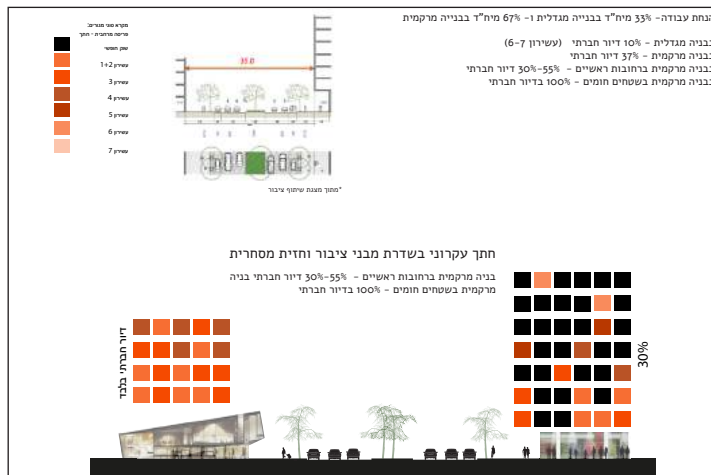
איור 3: צירי תנועה מרכזיים בשדה דב

כמו כן ניתן לראות באיורים 3 ו-4 ריכוז יחסי של דיור חברתי בחלק הדרומי ובגבול המזרחי של התכנית, בסמוך לאזורים המיועדים לצרכי ציבורי. מיקום זה נבחר במטרה להנגיש שירותים שונים כגון בתי ספר, מרכזים קהילתיים וכדומה לדיירים המתגוררים בדיור חברתי. עקרון זה עשוי להשתלב עם האפשרות החוקית לבנות דיור חברתי על שטחים המיועדים לצרכי ציבור

(שטחים חומים). כפי שניתן לראות בחתך הרחוב באיור 5, פרויקטים לדיור חברתי בשטחים חומים מחייבים שילוב של שימוש ציבורי יחד עם דיור להשכרה ארוכת טווח במחיר מופחת. כמו כן כל יחידות הדיור בפרויקט על קרקע לצרכי ציבור מיועדות להשכרה.

איור 4: פרישה של דיור חברתי בסמוך לצירי תנועה ראשיים

איור 5: דיור חברתי בשילוב מבנה ציבור הנבנה על קרקע המיועדת לצרכי ציבור

לסיכום, המתווה המוצע יוצא מנקודת הנחה לפיה שילוב של דיור חברתי בשדה דב הוא מדיניות חיונית ליצירה של רובע מגוון, ולהפחתת מגמות הסגרגציה בתל אביב-יפו. כפי שהוצג בסקירה זו, אין אמצעי אחד ויחיד באמצעותו ניתן להפוך את רובע שדה דב לרובע מעורב ומגוון ולהבטיח תמהיל חברתי. אולם בהחלט אפשר לגייס את הכלים הקיימים, ולבצע בחלקם שינויים שאינם מרחיקי לכת, על מנת להבטיח שבשדה דב יוכלו להתגורר אנשים מכל שכבות החברה בישראל ברובע פתוח ומכיל.

הערות

1. המתווה שהוצג לציבור אינו סופי, אך משקף את סדרי הגודל של חלוקת השימושים השונים בתכנית.
2. מאור מילגרומ, סגרגציה כלכלית בישראל 1983-2008. 2015. המכון לרפורמות מבניות.
3. George C. Galster & Jurgen Friedrichs. 2015. The Dialectic of Neighborhood Social Mix: Editors' Introduction to the Special Issue, *Housing Studies* 30
4. רחל אלטרמן, אמילי סילברמן וחיים פיאלקוף. 2012. דיור בר השגה כלים של תכנון סטטוטורי ומדניות מקומית.
5. Galster & Friedrichs, לעיל הערה 4.
6. Paul C. Brophy & Rhonda N. Smith. 1997. Mixed-Income Housing: Factors for Success *Journal of Policy Development and Research* Vol. 3
7. טל רוזנפלד, סבסטיאן ולרשטיין ונתנאל רייכר. 2014. לקראת מערך כולל של דיור בהישג יד בישראל. מרכז הגר.
8. בנק ישראל. 2015. דין וחשבון 2014.
9. הבדיקה נעשתה על ידי השמאי אורן קריסטל.

מדור מיוחד

מרחבים של הפרדה

הקדמה:

הפרדות מרחביות ומרחבים של הפרדה – פרספקטיבות תכנוניות במבט היסטורי ועכשווי

ליאורה ביגון, עורכת אורחת

תקציר

ההקדמה סוקרת בקצרה את תופעת ההפרדה המרחבית על פניה הפיזיים והתפקודיים במגוון תרבויות של תכנון, בראי היסטורי ועכשווי. נקודת המוצא היא שההפרדה המרחבית אינה רק פן בלתי נפרד מהמורפולוגיה של ההתיישבות האנושית מראשית ימיה, אלא שהיא משקפת כוחות עמוקים יותר המופעלים על הנוף, של היררכיות חברתיות, פוליטיות וכלכליות. פעמים רבות, קווי ההפרדה מייצרים אזורים ואזורי-ביניים בקני-מידה שונים ברמה הפיזית והטריטוריאלית – ומכאן גם "מרחבים של הפרדה" בכותר המדור הנושאי. אזורים אלו פותחים פתח להבנת יחסי הכוחות הרשמיים והבלתי רשמיים המכוננים על המרחב, ולהבנת הדינמיזם הקונפליקטואלי הטבוע בהם תוך העלאת שאלות אתיות. על רקע זה, לצד הדיון ההיסטורי, ההקדמה מציגה את התרומות במדור, תוך הדגשת הזיקה ההדוקה שלהן לנושא החתך, וכן את הרלוונטיות של התרומות לפרקטיקה ולשיח התכנוני ברמה הגלובאלית כמו גם בהקשר הישראלי.

ההיררכיה המרחבית היא תופעה המלווה את המורפולוגיה של התיישבות האנושית משחר היווצרותה. תופעה זו ארוגה היטב הן בהיסטוריה של התכנון הן בספרות המחקר של התכנון ושל הגיאוגרפיה העירונית, התרבותית והפוליטית. בחרנו לקבץ במדור זה מספר תרומות העוסקות בחלוקות מרחביות כתוצאה ממדיניות תכנונית בזמנים ובהקשרים שונים, במישור הגלובאלי והארצי. הכותר שאימצנו עבור המדור טומן בחובו לכאורה סתירה פנימית, בדמות 'מרחבים' אל מול 'הפרדה'. אולם מתוך השמת המונחים הללו זה לצד זה נולד שיח ער, לעתים משלים ולעתים מאתגר, בין ובתוך הסוגיות ומקרי-המבחן הנידונים. כפי שעולה מהתרומות, קווי ההפרדה מייצרים אזורים ואזורי-ביניים בקני-מידה שונים ברמה הפיזית והטריטוריאלית. אזורים אלו פותחים פתח להבנת יחסי הכוחות הרשמיים

והבלתי רשמיים המכוננים על המרחב, ולהבנת הדינמיזם הקונפליקטואלי הטבוע בהם תוך העלאת שאלות אתיות. הדיון במרחבים של הפרדה מתרכז על כן ברובו בממדים הפיזיים והתפקודיים של המרחב בדמות חלוקה, היררכיזציה, דיפרנציאציה, סגרגציה או גטואיזציה מכל סוג שהוא; של טריטוריה פרטית, ציבורית או לאומית; ברמה האישית, העירונית, האזורית או העל-אזורית. לצד זאת, ההפרדות המרחביות ומרחבי ההפרדה נתפשים בכל התרומות כסימפטום של כוחות עמוקים יותר ובעלי עוצמה המשפיעים על הנוף – כוחות מדינתיים וקולוניאליים הפועלים 'מלמעלה למטה', וכוחות בעלי אופי חברתי, עממי ואף נפשי הפועלים 'מלמטה למעלה'. אלו מעוגנים היטב במצבים פוליטיים קונקרטיים, בשינויים כלכליים וחברתיים, ומעלים שאלות העומדות מעבר לזמן באשר ליחס 'לאחר', לאתניות ולגזע.

הדיון במרחבי הפרדה בראי פרקטיקות תכנוניות, מודלים וקונפיגורציות עירוניות ואזוריות נע כאן לאור הגיון תמטי, כרונולוגי וגיאוגרפי: החל מדיון במרחב מופשט ופרטי תוך מעבר למרחב ציבורי ופוליטי, החל ממרחב על-זמני לעבר זה ההיסטורי ומשם לתופעות עכשוויות; והחל ממרחב גלובאלי לעבר ישראלי-פלסטיני ספציפי. נושא החתך משמש כאן גם נקודת מפגש אינטר-דיסיפלינרית יוצאת דופן של חוקרים מתוך תחומים שונים אשר לצד התכנון העירוני והאזורי, עומדים על: פילוסופיה, אדריכלות והיסטוריה אדריכלית, היסטוריה עירונית ותכנונית, תכנון עירוני, גיאוגרפיה פוליטית ומשפט. מדור זה נערך בהשראת מושב נושאי (בינלאומי) שאורגן על ידי עזנה לנגטל וליאורה ביגון תחת כותר דומה עבור הכנס השנתי ה-56 של האגודה הגיאוגרפית הישראלית, שנערך באוניברסיטה העברית בדצמבר 2015.

*

תכניות של חלוקות מרחביות תוך הקצאת שימושים מסוימים לאזורים מסוימים או קבוצות חברתיות, או איזור (zoning), נתגלו ביישובים וערי מדינה שחלקם קדומים מאוד. שרידי העיר השומרית אור במסופוטמיה (דרום עיראק כיום), המתוארכת לאלף הרביעי לפני הספירה, מציגים מערכת ריכוזית הגמונית וביורוקרטית; ומוהנג'י-דארו (דרום פקיסטן של היום) מהאלף השלישי לפני הספירה חושפת את מתווה ה'גריד' העירוני המוקדם ביותר המוכר עד כה, מה שדרש תכנון מראש והתארגנות חברתית ברמה גבוהה תוך הקצאה היררכית של שטחים עבור פונקציות ציבוריות ופרטיות, בהתאם למעמד החברתי (Stanislowski 1946). באתר הארכיאולוגי "זימבבווה הגדולה" נתגלה קומפלקס אריסטוקרטי מימי הביניים דרכו שלטו מספר שושלות על פנים היבשת הכפרי וכוננו אימפריה בין נהר הזמבזי לנהר הלימפופו. ההיררכיה והפונקציה של הקומפלקס, שהכיל את מגורי השליטים ואתרי פולחן, קיבלו ביטוי חומרי מוגדר מאוד במערך לבני הגרניט. בהיעדר מקורות כתובים או עדויות אחרות שיעידו על כוונות ושיקולי המתכננים, השלטון הקולוניאלי של המיעוט הלבן הגלה מן המדינה את מפרסם דו"ח החפירה המדעית המקיפה הראשונה, אשר ייחס את תכנון האתר לאבות הקדומים של הרוב האפריקאי בני השונה (Garlake 1982). מנגד, רוברט מוג בה, שליט זימבבווה הראשון (אשר עד לכתיבת שורות אלו עדיין לא סיים את כהונתו), השתמש באתר בכדי להעניק לגיטימציה למדיניותו המשתנה. בתחילה טען שהקומפלקס מייצג "סוציאליזם אפריקאי" כאותס פרה- וגם

פוסט-קולוניאלי, זאת תוך כדי דיכוי אלים של המיעוט האתני בני הנידבלה במדינה. לאחר מכן, טען מוגבה שהשרידים מגלמים את הצבירה הטבעית לכאורה של הכוח וההון בידי האליטה השלטת. פרוורטי במידת מה, מצב זה משמש דוגמה לזיקה האינהרנטית בין נושא החלוקות המרחביות ובין הפרקטיקה התכנונית מחד, והמדיניות הפוליטית מאידך – זיקה עליה יתעכב מדור זה.

בעוד שאין לנו מקורות כתובים המעידים על הקריטריונים וחוקי התכנון שאומצו על ידי קהילות שהתיישבו לפני שנת 500 לפני הספירה, ההתיישבות באשר היא מייצרת תחרות וקונפליקט על שליטה מרחבית. אחד המאפיינים ההכרחיים להגדרת יישוב עירוני, לפי האורבניסט קוסטוף, הוא קיום ריבוד כלכלי, תעסוקתי, אתני וחברתי (Kostof 1991, 38). מכאן שבכל סוג של תכנית, המגלמת מטבעה סוג של שליטה מרחבית, טמונה אבחנה בין הכלה להדרה. אם נפתח את ההגדרה של התכנון אל מעבר לפרקטיקה המודרנית הספציפית כפי שהתגבשה בתחילת המאה העשרים במטרה לעסוק בפיתוח הפיזי, החברתי והכלכלי של ערים ואזורים, ונבחן את המאפיינים התכנוניים של ערים לאורך ההיסטוריה, נוכל לעקוב תמיד אחר אלמנטים של הכלה והדרה. גם מעבר לביקורת העכשווית על ההכוונה המדינית של התכנון המודרניסטי, ביקורת אשר תרמה להגברת הנראות של הבלתי-נראה בדמות מגוון קהילות מוחלשות (למשל Sandercock 1998), ברמה הבסיסית ביותר של התכנון, הכלה של שימוש אחד משמעה הדרה של שימושים אחרים. הכלה של שטחים ציבוריים מרמזת על הדרה של שטחים פרטיים ולהיפך, גם אם הושגה בהסכמה ללא קונפליקט, כך שניתן לטעון שפעולות התכנון מבוססות על האבחנה ודרכי האבחנה בין הכלה להדרה מרחבית (Mazza 2009, 131).

על הפן הפוליטי הטבוע עמוקות בנוהגי התכנון כפי שעוגן לראשונה במקורות הכתובים הנקשרים לעיר היוונית, עמד באופן חלוצי החוקר לואיג'י מאצה. זאת באמצעות ניתוח שתי פסקאות מספרו של אריסטו פוליטיקה (Politics או Πολιτικά), על אודות היפודמוס ממילטוס. היפודמוס נחשב בספרות המחקר כהוגה תכנית ה"רשת" העירונית (grid), אם כי תכנית זו הייתה בשימוש מאות שנים לפני יישומה במילטוס בעקבות ההרס הפרסי, או בפיראוס. ספרות זו העצימה את הפן האסתטי של מקצוע התכנון, ולאורה דברי אריסטו על היפודמוס כמי ש"המציא את חלוקת הערים" הובנו על הממד הפיזי-גיאומטרי בלבד. אולם בהדגישו את הקשר עליו הצביע אריסטו בין היות היפודמוס הן פילוסוף מדיני הן מתכנן, מאצה הצליח לעגן היטב את הזיקה בין התכנון המרחבי לחוקה המדינית. לפיו, היפודמוס לא הציע רק תכנית של עיר, אלא טכניקה של חלוקה לאזורים בשייכו שלושה מעמדות קרקעיים שונים לשלוש פונקציות שונות של מעמדות חברתיים. בכך התקיימה התאמה חלקית בין הארגון הפוליטי של העיר (חלוקה למעמדות) לבין התכנית המרחבית (חלוקה לאזורים) כאשר החידוש של היפודמוס היה בהפיכת המטרה הפוליטית לגלויה ובהכפפת החלוקה המרחבית אליה (Mazza 2009; Mazza 2016). ניתן להחשיב את היפודמוס, על כן, כאדם הראשון אשר הגשים וערך רציונליזציה ופופולריזציה לקשרים בין קרקע וחוק, ובין תכנית ו(נעיצוב מחדש של) אזרחות. להערה מהותנית על אופי התכנון כפרקטיקה פוליטית של שלטון מרחבי מעבר לפרקטיקה טכנית, ראו

גם ביקורת א. אלכסנדר את ספרו של מאצה (Mazza 2016) במדור "חלון על העולם" בגיליון זה.

מאצה עקב אחר שתי אסטרטגיות סותרות בתכנית הפוליטית של היפודמוס: מחד, האבחנה הטריפרטיטית כפי שנקשרה לחלוקות החברתיות-מרחביות; מאידך, הממד השוויוני הטבוע בתכנית ה"רשת". לפיו, תכנית המעוצבת להשגת שוויון מרחבי מוחלט נידונה מראש לכישלון, כך שלשתי האסטרטגיות קיום בו-זמני: לקבוצות החברתיות זכויות קרקעיות שונות אך זכות שווה להצביע, וצורת האזרחות הנגזרת מכך היא היררכית וגם דמוקרטית (Mazza 2009, 127-8). ניתוח זה אידיאליסטי במידת מה שכן הממד ההיררכי-סרגטיבי מועצם בהרבה אם נחשיב את הנשים ואת העבדים כחלקים אינטגרליים מהחברה היוונית שנבצר מהם להצביע, וקבוצות נוספות שלא נכללו בפרוייקט האיזרוח. הניתוח גם אידיאליסטי לא רק בהתחשב בחוסר השוויון המיוצג בתכנית הרשת במסגרת חברה בעלת משטר דמוקרטי (הגריד של מילטוס באותה מידה כמו זה של ניו-יורק או שיקאגו), אלא גם לאור העובדה שתכנית הרשת שרתה גם מדיניות של סרגציה מרחבית בקרב משטרים טוטליטריים באופן מובהק (דוגמת ברית המועצות).

בנוסף, מספר ספרי לימוד בתחום תכנון הערים והאזורים מציינים את התכנון כפעולה רציונאלית וכמעט אוטופית המבקשת לייצר "טוב ציבורי" במסגרת הגשמת מטרות חברתיות, כלכליות וסביבתיות (Hall 1996; Kolson 2001). אולם לאחרונה גוברת ההכרה בדבר "צדו האפל" של התכנון, כלומר יכולתו לסייע באופן מכוון למטרות הפוכות של דיכוי אתני, הנצחת פערים חברתיים והדרה ודחיקה לשוליים של קבוצות מיעוט (Yiftachel 1998). ושוב, מנגד, ההכרה "בצד האפל" של התכנון טומנת בחובה אפשרות לתיקון. דוגמה לכך, בגיליון זה, הוא המאמר "תכנית לדיור חברתי בשדה דב" (ראו מדור "בשדה התכנון"), בדבר קידום מדינתי ועירוני של פרויקטי דיור ליצירת תמהיל חברתי מגוון. התכנית בשדה דב חותרת לצמצם את הסרגציה החברתית בשכונות הצפוניות והעשירות של תל אביב באמצעות עידוד שוויון וחלוקה הוגנת של משאבים ציבוריים תוך ייעוד שטח המגורים לאוכלוסייה בעלת הכנסה בינונית ונמוכה.

במבט היסטורי, תופעת ההיררכיה והשליטה המרחבית בסביבה העירונית הגיעה אולי לשיאה בזמנות הסרגציה על רקע הקולוניזציה האירופית של אפריקה ואמריקה עד לשנות השלושים של המאה העשרים, עם שיא נוסף וחסר תקדים בדרום-אפריקה בזמן האפרטהייד (Mabin 1992). אולם מאז העת העתיקה ועד לתקופה המודרנית, דומה שהסרגציה לא נעדרה מאף חלק של הגלובוס כניסיון של קבוצות אליטה לעצבה במטרה להאדיר את כוחן. נזכיר, כאסוציאציות ספורות מימי הביניים של תופעה דינאמית ובלתי מוגמרת, את מתחמי ה"עיר האסורה" בתוך חומת העיר הסינית, את תכנון חלקים מערי אירלנד על ידי הקולוניזטורים האנגלים עבור עצמם או תכנון רבעים מערי המזרח התיכון על ידי סוחרים איטלקיים; את ה"מלאח" בערי מרוקו וה"גטו" בערי מזרח אירופה שיועדו למיעוט היהודי; ואת ה"זונגו", הוא הרובע שיועד לזרים-ילידים בערי מערב אפריקה. ההפרדות המרחביות נמתחות גם הרבה מעבר להקשר העירוני, נזכיר למשל, בבחינת אסוציאציות בודדות וכמעט שרירותיות, את מדיניות ההסגר על רקע רפואי כפי שתוכננה על ידי רשויות מדינתיות לאורך הדורות; את "כפרי החופש" שנוסדו ברחבי

הסרה עבור העבדים המשוחררים תחת פיקוח צרפתי נוקשה; את המונח "הטרטופיה" לפוקו לציון תכנון מרחבי הגמוני במטרה לשלול את כוח הפרט (Foucault 1966); או את ההפרדה המושגית בין הצפון לדרום הגלובאליים כמכתיבה תיאורית עירונית מפחיתה ומדרה (Robinson 2002) ופרקטיקה תכנונית בלתי רלוונטית או בלתי ישימה (Watson 2002; 2012).

מתוך המבעים האקלקטיים של ההפרדות המרחביות כפי שמובאים במדור זה, עולים מספר נושאי חתך, דוגמת המשמעויות האתיות המושרות בפעילות התכנונית או הנקשרות למרחבים של ההפרדה שנוצרו כתוצאה ממנה; דוגמת מדיניות תכנון משתנות של סגרגציה בטריטוריה או אזור אחד בפרק זמן ניכר והמתחים שאלו מייצרות בין לבין עצמן ובין לבין הקבוצות האתניות או המעמדיות; דוגמת היחסים ההדדיים בין טריטוריאליזציה, דה-טריטוריאליזציה ורה-טריטוריאליזציה כפי שנקשרים לנוהגי ההפרדה המרחבית; או דוגמת תיאוריזציה של תרבות תכנונית סרגטיבית או, במובן הפילוסופי יותר, של המתח המהותני הארוג באקט יצירת הגבול בין האני לאחר. מעבר להיבטים התפקודיים והפרגמטיים השכיחים יותר בספרות התכנון, הממד ההיסטורי הבא לידי ביטוי במדור זה מאפשר לתפוש את נושא תכנון ההפרדות המרחביות כחלק מתהליכים רחבים יותר במובן החברתי והפוליטי. הממד ההיסטורי חיוני גם לעצם הבנת המונח "תרבות תכנון" באופן כמעט אתנוגרפי, כתולדה של הקשר פוליטי וחברתי ספציפי, כפי שהתגבש לעיתים לאורך זמן וגם אם היווה לעיתים שבירה עם העבר. בכך שאבנו השראה מהפרויקט המונומנטאלי "החלוקות של העיר" בעריכת הסוציולוג הצרפתי כריסטיאן טופלוב, אשר בחן את המשמעות הסמנטית של המילים הבונות את המרחב העירוני והמסמנות את החלוקות הפיזיות בו. לפי טופלוב, "בתפישתנו את המילים עבור האובייקט, ניתן להבין טוב יותר את אופני חלוקות העיר. ניתן להבחין בפשטות הניכרת בחלוקות המרחביות של המנהל המודרני [דוגמת תכנית העיר, המבדילה בין האזורים לפי צבעים, או מפת הגיאוגרף, המחלקת את הטריטוריה העירונית לפי מורפולוגיה או שימושי חלקיה] ולצידן בעקבות של מוסדות קדומים, בהשמת העבר בתוך ההווה ובתביעות המרחביות של קבוצות" (Topalov 2002, 1). היותם של נוהגים תכנוניים מעוגנים היטב בכוחות פוליטיים, חברתיים ותרבותיים הוא נושא השב ועולה מסדרת התרומות למדור זה, וניתן לומר שעל השוני בין נוהגים אלו "להיות מובן רק אם הכלים והתהליכים מוכרים כתוצר של כוחות תרבותיים, לא כתופעה עצמאית אשר קיומה מתעלה איכשהו מעבר ללוקלי ולפרטיקולרי" (Booth 2005, 259; ראו גם Rapoport 1987). לצד הממדים הפרגמטיים והאתיים של התכנון, הקריאה במדור מזמינה את הקורא למסע מושגי מופשט ומסע במרחב ובזמן, ובו-בזמן מותירה בדמיונו חופש ומקום ליצירת נקודות השקפה נוספות בין התרומות.

במאמרה **על הסף: בגבולה של היבדלות מרחבית**, דנה עדנה לנגטל בשאלת הכנסת האורחים כשאלה מהותנית ביחסים חברתיים ומרחביים. תוך עמידה אתית-פילוסופית על ההבדל בין הממד התיאולוגי של השאלה ובין היחס אליה בעת המודרנית דרך העת העתיקה, לנגטל מעלה את המתח המרחבי והתפישתי המאפיין כל אקט של הכנסת אורחים. מתח זה מגולם במבנה הקונפליקטואלי בו המארח – מאברהם עד לאירופה הפוסט-קולוניאלית – מחוייב להכניס את הזר לביתו אך בו בעת לכבד את זרותו, לקרוא לו בשם

ולחשאר אותו בחוסר שם, להדגיש את זהותו שלו אל מול ההיפתחות לעבר אחרות המוחלטת. זאת לצד דיון במושג הכנסת האורחים כפי שמתרחש במרחב קונקרטי, במרחב העירוני, ובפרט דרך הבנה אדריכלית של חזיתות מבנים במרחב זה בדמות אזורי הסף של חלון, דלת ומפתן. תוך כך מצטיירת ההבנה שאזורי סף אלו אינם עומדים בבחינת גבול בינארי בין החוץ לפנים, אלא הם מהווים מקום של התרחשות, של תהליך הקונפליקט בין הפנים לחוץ. לתהליך זה פוטנציאל להנחיית מתכננים שכן הוא אינו נוגע רק לבית הפרטי, אלא מכונן את המבנה העירוני.

בין תכנון המרחב המוכר לכאורה ובין תכנון המרחב הזר לכאורה, עומד מאמרו של ליאורה ביגון ואמבה ניגוא **רשתות אינטר-קולוניאליות של מומחיות מדעית, קדחת צהובה ותכנון עירוני במערב אפריקה**. "ביצור אירופי את עצמה" נוכח משבר האבולה תוך סיוע מזערי בהון כלכלי ומקצועי למערב-אפריקה, לטענת אנשי רוח ומדעני בריאות ציבור, משתקף לא רק ביחסים הפוסט-קולוניאליים בין הצפון לדרום הגלובאליים, אלא נטוע עמוק כבר בעבר הקולוניאלי. כפי שנראה דרך ניתוח גאולוגי של הפוליטיקה המרחבית שעמדה מאחורי "הכנס האינטר-קולוניאלי לקדחת צהובה" שנערך בשנת 1928 בדקר הצרפתית בירת סנגל, הוכפף ידע הרפואי להנצחת המצב הקולוניאלי. באמצעות מעגלי המומחיות המדעית, לרבות אלו של המתכננים העירוניים, פעפעו רעיונות שחלקם פסבדו-מדעיים בין המושבות הקולוניאליות השונות בניצוח כוחות מערב-אירופים שונים, בעיקר בריטים וצרפתים. אופני ניהול מגפת הקדחת הצהובה וכינון התכנון העירוני באפריקה שמדרום לסהרה בתקופה הקולוניאלית ייבחנו בין השאר על רקע גיבוש טראנס-לאומי אירופי של מדיניות הסגרציה הגזעית במגורים בערי מערב אפריקה.

מאמרו של אמין קמטה מסכם בקצרה ובביקורתיות רבה עשרות שנות של תכנון קולוניאלי ופוסט-קולוניאלי באפריקה. תחת הכותרת **תכנון בעיר באפריקה שמדרום לסהרה: קיבעון באשר לפורמאליות**, קמטה מוכיח את השלטונות העירוניים שם על היותם אובססיביים בחתירתם לשכפל את המודל החיצוני של העיר המודרנית במערב. זאת באמצע את קווי המנהל והתכנון העירוני הקולוניאליים המאופיינים באקסקלוסיביות שלהם, ותוך התערבות תכנונית מלמעלה למטה כנגד כל מה שנחשב בלתי הולם את הסכמות שלהם. התוצאה היא משבר עירוני עוצמתי נוכח הדחיקה והגינוי של צורות מחייה וייצור של הרוב העירוני מחד; והמשך הכחשות השלטונות העירוניים למציאות שנוצרה מאידך, בגיבוי מנהלי-תכנוני מלא. הדביקות בחלום על מודרניות עירונית מערבית לא מביא אלא למדיניות תכנונית בלתי רלוונטית וללא כל אלטרנטיבה עבור הרוב העירוני, ולתוצאה ההפוכה בתכלית של הנצחת הא-פורמאליות.

מכאן לעבר ניתוח סימבולי-ויזואלי, כהיבט מעט בלתי צפוי, של תופעה תכנונית מוחשיות ביותר של הפרדה מרחבית פר-אקסלנס, היא חומת ההפרדה בין הגדה המערבית ומזרח ירושלים ובין צדו האחר של הקו הירוק בישראל. במאמרו **יצירה ותכנון של מקום טראנס-לאומי: אקטיביסטיים בינלאומיים, גרפיטי וחומת ההפרדה הישראלית**, מנתח רוברט סאודרס את רשת שבע-מאות-הקילומטרים-ויותר של החומות, הגדרות והכבישים שהוקמה בכדי לבודד את היישובים בתוך ישראל ואת היישובים הישראלים

בגדה המערבית מהיישובים הפלסטיניים שם ובמזרח ירושלים נוכח גלי הטרור. קו גבול ממשי זה, כסמל והצהרה של כוח ממשלי התוחם בין מרחב של שלום ומרחב של אלימות בחוויה הקולקטיבית של צד אחד, והמפקיע קרקעות ומכביד על התנועה בחוויה הקולקטיבית של צד שני, מייצר בקרב באחרון תחושת דה-טריטוריאליזציה והסגר. יתר על כן, קו הגבול הפך למקום של פעולה פוליטית מחאתית אשר אחד מהיבטיה הבולטים והשכיחים לכל אורכו הוא הגרפיטי. עבור סאודרס, הגרפיטי מהווה מקור ראשוני לבחינה ביקורתית של תהליך "עשיית מקום" כפונקציה לרה-טריטוריאליזציה של מרחב עימות. משובץ בדוגמאות ויזואליות רבות, המאמר קורא למתכננים לשים לב ל"מרחבים מעומעמים" מעין אלו הנכשלים להתאים למרחבים המוכרים והנורמאליים לכאורה הנשלטים על ידי הממשליות, ושבהם הכוח ההגמוני בולט בכך שאיננו מוגמר או מושלם.

מאמרה של חבצלת יהל נקרא **לא חוקי אך משתלם: הקצאת מגרשים בנגב למשפחות פוליגמיות**. הוא עומד במידה רבה בהמשכיות למאמרו של קמטה בכך שהוא מדגים, אמנם בצפון הגלובאלי, את ההשלכות המרחביות של נוהגים א-פורמאליים של קבוצות מיעוט ילידיות. נוהגים אלו לא רק מצביעים אתגר בפני השלטון המדיני והמודרני המעוצב על פי נורמות מערביות. להיסוס המדינתי המתמשך ולקושי לעמוד מול נוהגים אלו מבחינת חקיקה או אכיפת החוק, מסיבות שונות, יש שתי השלכות מרחביות עיקריות. הראשונה היא פתיחת פתח להיווצרותו של "מרחב מעומעם" מחד המעודד את הפוליגמיה ומעגן אותה במרחב, באופן שאינו סותר לכאורה את ההיבט התכנוני והמשפטי; והשנייה היא יצירת "מסורות מומצאות" במובן ההובסבאומי (Hobsbawm 1983), דהיינו, ההיסוס המדינתי יוצר מסורות חדשות מבחינת נוהג תרבותי ילידי, מסורות אשר לא רק יונקות מן העבר, אלא מגיבות בצורה מעשית ביותר, ותולדה של, השיח שלהן עם השלטונות במובן התכנוני המשפטי.

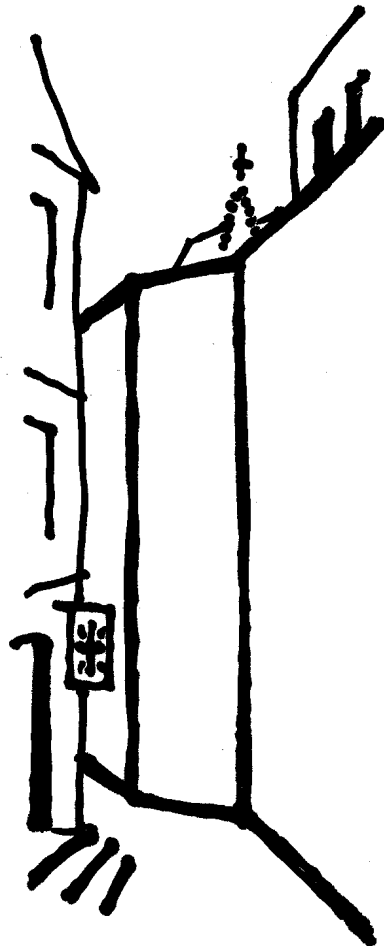
חותם את המדור המיוחד הוא מאמרו של אורן יפתחאל על אודות **תכנון משטר הפרדה בישראל/פלסטין: משרון עד שרון**. במבט חד ומפוכח בוחן יפתחאל את יחסי הגומלין בין התשתית המשטרית המרכזית מאז 1948 ובין התכנון המרחבי הארצי, בין השאר דרך הפרופיל המקצועי של שתי דמויות ותומתן לתהליך ייחוד המרחב: המתכנן אריה שרון והמדינאי אריאל שרון. התפישה של התכנון כיוצר תהליכים מרחביים דרכם מתמסדות מערכות הכוח והופכות למקובלות וחוקיות באשר ליצירת אזרחות, דפוסי פיתוח ויחסים אתנו-חברתיים, מאפשרת ליפתחאל מבט סינופטי על היחסים הדיסקורסיביים בין ששים שנות תכנון ישראלי ובין אופי המשטר והחברה בארץ. בנייתו ביקורתי, מושגי במהותו, הוא מקביל למשל באופן מעורר מחשבה בין הדינאמיקה הגאוגרפית-אתנית של מרחבי התיישבות היהודית בין הירדן לים וה"מיליטריזם התכנוני" שלה, ובין המצב הדרום-אפריקאי לשעבר של ה"אפרטהייד". זאת תוך קריאה להכנסה משמעותית יותר של הממד האתי בדמות שיקולים ערכיים ומוסריים המהווים ממילא חלק מהאתוס של הפרקטיקה התכנונית, ולדה-קולוניזציה מרחבית דרך ניסיונות לתיקון ארוך-טווח בעלי השפעה מייצבת.

מקורות

- Booth, P. 2005. The Nature of Difference: Traditions of Law and Government and their Effects on Planning in Britain and France. In: Sanyal, B. (Editor). *Comparative Planning Cultures*. Routledge, London, 259-283.
- Foucault, M. 1966. *Les Mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*. Gallimard, Paris.
- Garlake, P. 1982. *Great Zimbabwe*. Zimbabwe Publishing House, Harare.
- Hall, P. 1996 (1988). *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Blackwell, Oxford.
- Hobsbawm, E. 1983. Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, E. and T. Ranger (Editors). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1-14.
- Kolson, K. 2001. *Big Plans: The Allure and Folly of Urban Design*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Kostof, S. 1991. *The City Shaped*. Thames and Hudson, London.
- Mabin, A. 1992. Comprehensive Segregation: The Origins of the Group Areas Act and its Planning Apparatuses. *Journal of Southern African Studies*, 10 (2), 405-429.
- Mazza, L. 2009. Plan and Constitution – Aristotle's Hippodamus: Towards an 'Ostensive' Definition of Spatial Planning. *Town Planning Review*, 80 (2), 113-141.
- Mazza, L. 2016. *Planning and Citizenship*. Routledge, NY/London.
- Rapoport, A. 1987. On the Cultural Responsiveness of Architecture. *Journal of Architectural Education*, 41 (1), 10-15.
- Robinson, J. 2002. Global and World Cities: A View from Off the Map. *International Journal of Urban and Regional Research*, 26 (3), 531-554.
- Sandercock, L. 1998. *Towards Cosmopolis: Planning for Multicultural Cities*. Wiley and Sons, New York.
- Stanislowski, D. 1946. The Origin and Spread of the Grid-Pattern Town. *Geographical Review*, 36 (1), 105-120.
- Topalov, C. (Editor) 2002. *Les Divisions de la ville*, collection 'Les Mots de la ville', prepared under UNESCO's Management of Social Transformations (MOST) Programme. UNESCO, Maison des sciences de l'homme, Paris.
- Watson, V. 2002. The Usefulness of Normative Planning Theories in the Context of Sub-Saharan Africa. *Planning Theory*, 1 (1), 27-52.

Watson, V. 2012. Planning and the 'Stubborn Realities' of Global South-East Cities: Some Emerging Ideas. *Planning Theory*, 12 (1), 81-100.

Yiftachel, O. 1998. Planning and Social Control: Exploring the 'Dark Side.' *Journal of Planning Literature*, 12 (4), 395-406.

על הסף - בגבולה של היבדלות מרחבית

עדנה לנגנטל

תקציר

מאמר זה מציע נקודת מבט על הסביבה הבנויה, המנסה להעשיר את מחשבותינו על תכנון מזווית איכותנית, בפרט מנקודת מבט אתית, שהיא בעלת פוטנציאל לעיצוב מדיניות עירונית. נקודת המוצא מתבססת על מושג הכנסת אורחים בהגותו של הפילוסוף הצרפתי עמנואל לוינס. להכנסת האורחים, עבורו יש משמעות אתית והיא אירוע המתרחש מתוך מתח מהותני, בגבול בין האני לאחר. מחד זוהי קבלת פני האחר אל הבית בברכה, בכיבוד זרותו, ומאידך יש בהכנסת האורח איום והסתכנות באבדן הרכוש על ידי אותו אחר. אנסה להצביע כיצד פתיחת הבית בפני האחר היא מעשה אתי המעמיד שינוי גישה מרחבי ביחס לסביבה הבנויה, הנע בין קנה המידה השונים מהמרחב הביתי עד לאורבאני.

רובנו כיום חיים בסביבה אורבאנית, סביבה אשר מרחביה מורכבים משטחים בנויים המעוצבים על ידי חזיתות מבנים. מאמר זה קורא תיגר על הרעיון של הבנת חזיתות המבנים כהיראות חיצונית, שטוחה הממסגרת או מייצגת את תכני המבנים. אמנם, לוינס לא עשה חיבור מפורש לתחום זה, אך אני מעוניינת להציע קשר קונקרטי להבנת חזית המבנה כסיטואציה המשמרת מתח בין ההתכנסות הביתה פנימה, לבין ההתרחשות הבאה מבחוץ, בקבלת פני האחר. תנועה כפולה זו מרמזת על כל החזית כאזור גבול, כמקום, אשר בלב ליבו מתקיים מתח, קונפליקט מהותי, מרחב של הכנסת אורחים.

אמנם ערים מאופיינות בקונפליקטים שונים המתקיימים במקומות שונים בין אם הם פוליטיים אתניים או כלכליים, אולם במאמר זה מעוניין להציע כי אין המדובר בחלל המכיל קונפליקטים כי אם במבנה קונפליקטואלי של העיר הנמצא מתחת לפני השטח ושתמיד הינו חלק מהחלל האורבאני. מבחינה אתית על מתכנני ערים לדאוג ולשמר פלורליות זו, המתקיימת בבסיס היחידה האורבאנית היוצרת חלל הטרונגי, כזה שאף פעם לא יכול להיות נייטרלי, והוא תמיד טעון במתח בין מארח לאורח. מילות מפתח: אחרות, אתיקה, הכנסת אורחים, חזיתות, לוינס, עירוניות, קונפליקט.

הקדמה

השאלה בדבר הכנסת אורחים הנה מקיפה. הדיון בה מתפתח במקביל להתפתחות התרבות המערבית אולם היא נמצאת כתמה מרכזית כמעט בכל

דת ותרבות, ויש לה משמעויות שונות תלויות מקום ותקופה. מרכזיותה מודגשת היות והיא מגדירה את הדבר היסודי ביותר בכל יחסים חברתיים ומרחביים.

בעת המודרנית, הכנסת האורחים התרחקה באופן ניכר מהשיח הדתי-תיאולוגי, בו חל איסור על הקשר בין הממד הכלכלי לאקט הכנסת אורחים, היות והאורח נתפס כמי שנברא בצלמו של האל ועל כן זכאי להכנסת האורחים. השינוי והריחוק מהממד התיאולוגי בעת המודרנית ניכר על כן בשני היבטים עיקריים: האחד, נקשר לתעשיית הכנסת אורחים, דהיינו תיירות; ובשני הכנסת האורחים נדונה כחלק מהשיח החברתי-פוליטי, שבו האורח מכונה "זר" ונתפס כעוין ללאום או לקבוצה המארחים. שני היבטים אלה דחקו את חשיבות הדיון התיאולוגי. התיירות, ענף כלכלי במהותו, מנוגד לרעיון הדתי שעל פיו נאסר על אקט הכנסת האורחים להיות בעל מימד כלכלי. גם בהקשר החברתי-פוליטי, הזר, במקום להיתפש כאחר באופן מוחלט, הקשור לאלוהי ועל כן זכאי לקבל כבוד מוחלט מצד מארחו, נעשה לגורם מעורר פחד, חרדה ושנאה. יתכן שבהכנסת האורחים שאינה מופרדת מן התחום הדתי יש משהו מן הארכאי, כמיהה נוסטלגית לתחושה אבודה של הרמוניה חברתית. למרות אנכרוניזם זה, נראה כי הדיון בהכנסת האורחים התגלה במאה האחרונה כרעיון מרכזי וחשוב העוסק בשאלות אתיות. שאלות אשר באופן אינהרנטי מקושרות לאופן מיקומו בעולם, זאת היות והשרש היווני של המושג 'אתיקה', במשמעותו המקורית הוא מקום או תחום אליו חוזרים בעלי חיים כאל סביבתם הטבעית, האזור בעולם שאליו בני האדם חוזרים כאל ביתם (Heidegger 1996: 256). לא רק באופן המילולי כמקום מגורים, אלא כבית שאינו בהכרח בית מסוים, חלקה, מחוז או מדינה ספציפיים, אלא מה שמשמש להשתכנות, מקום שבו בני-אדם יכולים לשכון, להיות בבית. האתוס הוא הדרך שבה בני אדם מתקיימים בעולם, דרך השכינה שלהם⁴. מקום השתכנותו של האדם הוא התחום הביתי המוכר, אך אזור זה פתוח לנוכחות אחרת אל עבר מי שבא מבחוץ אל הזר הלא מוכר. או במילים אחרות ניתן לומר כאתוס הוא פתיחות מקום המגורים המוכר לאדם בפני מה שאינו מוכר. לכן מה שעומד על הפרק בהתעניינות המחודשת בדיון בהכנסת אורחים אינו רק כמיהה נוסטלגית להרמוניה חברתית, אלא פתיחת מקום חשוב לשאלות אתיות ומרחביות שהיא מעלה. שאלות המצביעות על מתח בין אחרות חסרת שם לבין זהות, באות לידי ביטוי בעסוק ההולך וגובר, בשנים האחרונות, לדוגמה, במאמרים הדנים במדיניות מקומית כלפי מהגרים בערים שונות, הנובע מהגירה קבועה של מהגרי עבודה ומשפחותיהם ששינו את פני אירופה במשך ממספר עשורים.

בספרו *The Other Heading: Reflections on Today's Europe* ז'אק דרידה (Derrida 1992: 76-78) מדגיש את האופי הסותר את האנטינומיה של חובת הכנסת אורחים. חובה המכתיבה את הקבלה בברכה את הזרים במטרה לשלב אותם, אך בו בזמן לכבד אותם בזרותם. "אותה חובה מכתובה לכבד שונות, מיעוטים, ייחודיות אך גם את האוניברסאליות של חוק רשמי, את הרצון לתרגום, להסכמה, לחד-משמעיות..." (Derrida 1992: 77) הוא מצביע על כך ששתי תפיסות אלה של חוב, מתחרות זו בזו, ומחלקות את המודעות האירופאית הלאומית כיום. ובכך באה לידי ביטוי והסתירה ההדדית המאפיינת כל אקט של הכנסת אורחים.

מכאן כי האתיקה של הכנסת אורחים נמצאת בקונפליקט עם יחוקי הכנסת אורחים' בה שלטו מוסכמות הציוויליזציה המערבית, אשר הניחו מראש ייצוג חיובי של זהות אישית, פוליטית או קהילתית וחוק פורמאלי שהסדיר את היחסים בין אם הם אורחים מסחריים ובין אישיים. האתיקה של הכנסת אורחים לעומתם מייצגת אתגר של יחסים 'בלתי אפשריים' ללא עיקרון מכוון. הם בעלי מבנה קונפליקטואלי בו המארח מחויב להכניס את הזר לביתו אך בו בעת לכבד את זרותו, לקרוא לו בשם ולהשאיר אותו בחוסר שם, ובעיקר לברך את הזר בביתו ולהסתכן בכך שהוא יאבד את רכושו.

חשיבותו של הדיון בהכנסת אורחים לחיבור זה נובעת מכך שהכנסת אורחים היא אקט באמצעותו הבית בונה עצמו דרך הפניה החוצה. אולם המפגש עם מה שלא ניתן לכנותו בשם מצביע על כך שהכנסת האורחים נשענת כבר על ראשוניות של יחסים פנימיים מהותיים מעבר לזהות. היא מאפשרת לבנות זהות וגם קוראת עליה תיגר.

מורכבות זו ניתן לראות בחקירתו של אמיל בנבניסטי (-1997: 33 Benveniste 42) המראה, כי המושג "הכנסת אורחים" נובע משתי משמעויות של מילים. המילה הלטינית hospes מורכבת משני אלמנטים hosti-pet-s, והיא בעלת שני שורשים, hostis שמשמעו מארח או אורח, ו-pet שמשמעו אדון, הכפוף ראשית כל לעצמו ומציינים במקור "זהות אישית". כאשר מחברים את שתי ההבנות הנובעות מן השורשים מהם מורכב המילה הכנסת האורחים, מגלים כי מושג זה רומז על האחדה של שתי תפישות מנוגדות, מצד אחד אירוח, יחס הפתוח אל האחר, בו יש מימד של כוח הנתון לאורח. זאת בשל חובתו של המארח. מצד שני אדנות וזהות אישית של המארח, שבהם בא לידי ביטוי כוחו של המארח. זה שמכניס אורחים, חייב להיות אדון אצל עצמו (chez soi). המקום הזה אינו רק מקום מגוריו, מיכל בו הוא קובע את החוקים, אלא העובדה שזה ביתו מצביעה על כך שהוא משתכן אצל עצמו בזהותו הוא, שממנו הוא מכניס אורחים, ממקום בו הוא בבית אצל עצמו. הכנסת אורחים טומנת בחובה את המתח הבסיסי בין חיזוק הזהות העצמית לבין היפתחות אל עבר האחר, או בין הבלטה של זהות המארח לבין האופי ההטרונמי של חובת הכנסת אורחים.

המאמר מתחלק לשני חלקים עיקריים:

חלק הראשון דן במושג הכנסת אורחים ומצביע עליו כפעולה המגלמת מתח מובנה בין שתי עמדות עקרוניות, בין הכנסת אורחים שמטרתה היא הדגשה ובנית זהות המארח לעומת הכנסת אורחים הפתוחה אל עבר אחרות מוחלטת, אותן לוינס מזהה עם שתי דמויות מיתולוגיות. בסעיף הראשון מוצגת הדמות המזוהה עם המסורת הפילוסופית שהיא בראש ובראשונה יוונית, המגולמת בצורה הטובה ביותר במיתוס השיבה הביתה של אודיסאוס. ובשני מוצגת הדמות השנייה המזוהה עם המסורת היהודית, מהווה מבחינת לוינס אלטרנטיבה לאתוס הפילוסופי, דהיינו דמותו של אברהם, סיפור מסעו וסיפור הכנסת האורחים.

חלק שני דן ביחס בין האני לאחר, לזר במרחב העירוני המייצג עבור לוינס את אחד האתרים המודרניים המעוררים בו זמנית אימה ותקווה. והוא בעל שני סעיפים. כאשר בסעיף הראשון אצביע על החשש כי מרחב זה מטשטש את היחס לאחרות ואינו משאיר פתח לאחרות, חשש המקושר באופן אינהרנטי לביקורתו על הבעייתיות על מחשבה הפילוסופית לאופן שבו הסובייקט פוגש

בעולם את הזולת. לעומת הסעיף השני, בו הדיון מצביע על התקיימותה של תקווה לגבי החלל העירוני, היות ובעיר יש אחרים רבים ועל כן יתכן ויתקיימו בה יחסים אתיים בניהם. כאן יתקיים דיון קונקרטי במושג הכנסת אורחים כפי שהוא מופיע לדעתי במרחב העירוני ובפרט בחזיתות במבנים במרחב זה.

הכנסת אורחים - שימור ובנית זהות המארח

סיפורו של אודיסאוס יכול להרחיב את הבנתנו, כאשר מטרתה של הכנסת האורחים היא לשמר ולהגן על זהותו של המארח, כמו גם על משפחתו ומדינתו שאותן הוא מנהיג, היות ובו מגולמת בצורה מובהקת גישה זו. כאן הכנסת האורחים מייצגת איום על ריבונות האדון או המנהיג. ביתו של אודיסאוס מייצג יעד כללי של הכנסת אורחים, המשקף את ריבונות המדינה ובעיקר את ריבונותו של הסובייקט עצמו. אודיסאוס נתפס לעיתים קרובות כדמות שעברה שיקום דיאלקטי של זהותה. הוא האדון העוזב את ביתו רק כדי לחזור אליו, תוך שהוא מחזיר לעצמו את ה-chez soi². לפי לוינס אנו עדיין מצויים בתחומי "כוח הכבידה" של הנחות היסוד של שדה השיח שבנו היוונים. מיתוס מרכזי זה, אבן יסוד של התרבות המערבית, מתווה, לטענתנו, את קריאת הכיוון ואת קווי היסוד של המסורת הפילוסופית. גיבור המיתוס, אודיסאוס, מלכה של איתקה, מופע כארכיטיפ מופתי של חזרה אל נקודת המוצא, אל המולדת, לאחר מסע בן עשר השנים. "מסלולה של הפילוסופיה נשאר מסלולו של אודיסאוס, שההרפתקה שלו בעולם לא הייתה אלא החזרה לאי מולדתו – ההסתפקות ב"זהה", אי הכרה ב"אחר". (לוינס 2004: 61) המיתוס מספר על תלאותיו של אודיסאוס, מן הרגע שבו הוא יוצא מאיתקה מולדתו כדי להילחם בטרואה, לאורך נדודיו והשתתפותו במלחמות שונות, ועד לחזרתו לאיתקה. הכנסת האורחים, פתיחת ביתו למחוזרים לא נאמנים, לאורחים גולנים המשתמשים ברכושו, מייצגת את הנישול, אף אם יהיה זה נישול זמני בלבד, של מעמדו כאדון הבית, שאותו הוא משיב לעצמו כאשר הוא מגרש את הזרים ומחזיר לעצמו את הבעלות על שלו. אודיסאוס מייצג את טוהר העצמיות. מאבקו של אודיסאוס הוא הניסיון להבחין בין אורח למארח, אולם למרות ניצחונו, באופן עקרוני האפשרות הזו מלווה בחוסר ביטחון, האפשרות של חוסר בית מצויה בעצם אפשרות השיבה הביתה. האיום מתמיד בה בדיוק מפני שהבית או האצל עצמו, הוא נקודת היציאה שאליה צריך הסובייקט לחזור בשיקום הדיאלקטי של הזהות. האיום על מקום זה הוא האיום שיכול להוביל לאובדן הזהות. לפי לוינס, מיתוס זה מדגים את העדפתה של המחשבה המערבית את המוכר, הידוע, הזהה, על פני מה שאינו מוכר. יש כאן סירוב להתמודד עם אחרות רדיקלית שאינה רק תחנה בדרך הביתה, זהו ניסיון לרתום כל אחרות למבנה המסע הראשוני ולקצהו, השיבה. האני המרוכז בעצמו מבצע, על פי לוינס, מהלך של כוליות. (Levinas 1979: 15) זהו סובייקט המבקש לתחזק את מבנהו על ידי הכלת האחר בתחומיו. ניסיון זה הוא במהותו נקיטת עמדה אלימה כלפי האחר. זה צעד המבקש להרוס את אחרותו של האחר.

אולם פתיחת הבית בפני האחר היא בדיוק מה שאקט הכנסת האורחים אמור לעשות. זהו המימד האתי הנמצא בבסיס מעשה זה. להיות מארח אין משמעו רק לשכון אצל עצמי, אלא לפתוח את מרחב העצמי בפני הבלתי מוכר, שאינו שיקוף או היפוך שלילי של המארח, כי אם אחר באופן מוחלט. האתיקה

של הכנסת האורחים מייצגת את האתגר של שמירת המתח בין המחויבות להכניס הביתה פנימה את האחר ולכבד את אחרותו, בחוסר היכולת לקרוא לו בשם, לברך אותו במקום שבו הוא מרגיש בבית, לבין החשש או האיום מפני אבדן הבית והרכוש לאותו אחר. יש כאן קשר כפול שיש לו השלכות מעבר להכנסת האורחים כנוהג חברתי, והוא קשור באופן מהותי לאתיקה. אולי אף ניתן לטעון שהאתיקה במהותה היא תמיד כבר אתיקה של הכנסת אורחים.

הכנסת אורחים - אל עבר אחרות מוחלטת

לעומת סיפור אודיסאוס השב לביתו, מבקש לוינס להציע דימוי אחר לאתוס הפילוסופי: זהו סיפורו של אברהם.

אנו מבקשים להנגיד למיתוס של יוליסס שחוזר לאיתקה, את הסיפור של אברהם שעוזב את ארץ אביו לעד, עבור האדמה הלא ידועה עדיין, ואוסר על משרתו להביא את בנו חזרה, אפילו, לנקודת עזיבה (-1986: Levinas 359).

הסיפור המקראי מתחיל בעקירתו של אברהם ממולדתו הישנה ובהתנתקותו מערכי תרבות ישנים. אברהם מצווה על ידי האל הנגלה אליו לקום וללכת: "לך-לך מארצך וממולדתך ומבית אביך, אל-הארץ, אשר ארצך". (בראשית, י"ב: א') על פי צו האל, על אברהם לנדוד למקום חדש. הוא יוצא לארץ אחרת, עוזב את המוכר ויוצא אל הזר.

לעומת המסורת הפילוסופית שנטתה להעדיף את תפישת הזהות כדרך להבנת הסובייקט, קורא לוינס להבנה חדשה של הסובייקט "כמקבל את פני האחר, כהכנסת אורחים". (Levinas 1979: 27) אולם ביקורת הזו אינה מעמידה עצמה בניגוד לגנאלוגיה ההיסטורית וההלשונית של הכנסת אורחים, אלא שופכת אור על הסתירה המהותית העומדת בלב ליבו של אקט הכנסת האורחים. לטענתו, הזהות העצמית של האני, של המארח, היא תנאי מוקדם לכל אקט של הכנסת אורחים. האני חי בעולם שבו הוא נמצא, אצל עצמו, מעצם מהותו. (Levinas 1979: 36) לוינס הדגיש כי ה-יאצל עצמו אינו מיכל, אלא אתר שבו האני יכול. (Levinas 1979: 37) לאפיון זה יש השלכות חשובות גם על יחסי הכנסת אורחים. על אף שהאני בהכרח חי בעולם שבו הוא אצל עצמו והמתאפיין בהיותו יכול, האתיקה דורשת כי זהותו לא תהיה תלויה או תצריך הפעלת כוח על האחר המוחלט. למעשה, האתיקה היא המפגש עם אחרות המעמידה בשאלה את ה-יאצל עצמו. הכנסת האורחים של אברהם קוראת תיגר על תפישת הזהות באמצעות בניה של סובייקטיביות התלויה באחר, תלות שמאפיינת את הסובייקטיביות המתכוננת בקבלת האלוהי, הקמה אל מול האחרות המוחלטת, הכנסת אורחים כפי שהיא מופיעה בספר בראשית פרק י"ח.

המקרא מספר על אברהם היושב בפתח האוהל, כאשר משום מקום מופיעים שלושה אנשים הוא יוצא בריצה לפגוש בהם ולהציע את הכנסת האורחים. רק כאשר הוא רואה את האורחים הפוטנציאליים הוא עוזב למענם, את תחומו בצל אוהלו, את ה-chez soi. ראשית יש לאברהם את ה-יאצל עצמו, את התחום הפרטי שממנו הוא רץ אל עבר האחר. אברהם רץ מפתח האוהל, משתחוה אפיים ארצה, ומנסה לעכב את עוברי האורח. לאחר צפייה וריצה,

האירוע הראשון בהכנסת האורחים הוא הניסיון לעכב את עובר האורח מלהמשיך הלאה. הכנסת האורחים היא סוג של הפרעה, סטייה מן הדרך, לא רק של האורח, אלא גם של המארח.⁴ המארח חולק את ביתו עם האורח, לא שואל לשמו ואינו שואף לתמורה או להסכם עמו.

נוכחנו כי הכנסת אורחים היא גם איום על הבית ועל בעליו. האורח מגיע, עומד על הסף, בגבול, ומוכנס פנימה ללא תנאי. קבלה כזו מפירה את שהיה בבית ומעוררת מתח. כדי להכניס אורחים, על המארח להעמיד את הביטחון, הסמכות והרכוש בסימן שאלה, ותחת זאת להציע נדיבות. המארח, בקבלו בברכה את האורח, הוא עצמו מופרע. המארח מוותר על ריבונותו לטובת האורח, מקבל בברכה אל ביתו את האורח, שהוא בדיוק מי שעלול לערער על ריבונותו. המארח הוא זה שהכניס הביתה את זה שהופך אותו לבן-ערובה. (Levinas 1991: 112)

יחסי הכנסת האורחים קשורים להעמדה בסימן שאלה את מה ש-שלי, את גבולות הבית והזהות. לכן, הבנה של הסובייקט כהכנסת אורחים מנוגדת לתפישת הזהות, זוהי הבנה של סובייקטיביות שזרה לעצמה. אקט של הכנסת אורחים, הכנסת האחר לבית, מזכיר את גזילת הזהות הטבועה בזהות עצמה, ב-יאצל עצמו של בעלות ושליטה. לכן, האתיקה של הכנסת אורחים קשורה לא רק להכנסה של המוכר אל תוך הבית, אלא להעמדת הבית עצמו בשאלה.

חשיבותו של הדיון לזמן עכשווי והבנתו הנה בפרט מתוך התמודדות של השלטון עם נוכחותם של זרים ובאה לידי ביטוי במדיניות כלפי התיישבות של קבוצות אוכלוסין של פליטים או מהגרי עבודה, המהווים את הזר, האחר בקרבנו. אין ספק כי יש לה השפעה על המרחב העירוני והדמוגרפי אך ברוב המקרים זו השפעה בדיעבד, לאחר שאוכלוסיות אלה חודרות לאזורים מסוימים בעיר. מחשבה זו מלווה עם תפיסה רווחת, שלרוב אינה מפורשת, על פיה החלל העירוני הוא סוג של מיכל, אתר חומרי או צורני שבו ממוקמים האלמנטים המביאים חיים לעיר. במילים אחרות, זו גישה הרואה בעיר מיכל המתמלא במצב עניינים בו זרות מהווה סוג של "התרחשות" עירונית שדורשת התמודדות עם מצב עניינים שאולי מפר את ההומוגניות הנעימה של התרבות העירונית, ולא חלק מהמבנה, מהקונסטרוקציה של העיר עצמה. בתפיסה זו העיר היא סוג של מיכל נטרלי בו מונחים אלמנטים שונים. ואם הוא תוכנן היטב האלמנטים שיוכנסו לתוכו יוכלו להתקיים זה לצד זה. אם לתוך המיכל חודרים אלמנטים זרים הגורמים לקונפליקט, המחשבה בגישה זו היא כי מן הראוי על ידי תכנון לפתור אותו.

אולם באמצעות תפיסתו של לוינס את "הכנסת האורחים" אני רוצה להציב אלטרנטיבה להבנה השלטת של חלל העיר כאתר ניטראלי במהותו, שיכול להתמלא כל הזמן באובייקטים שונים, ביחסים ובצורות שונות של אינטראקציה שיוצרות את החיים בפועל של העיר.

בכדי להבדיל בין שתי התפיסות, זו הרואה בעיר מיכל בו האחרות ומצבי הקונפליקט הם מצבים המתרחשים בדיעבד בעיר כאשר זו מתמלאת בהם, לעומת התפיסה כי האחרות והמצב הקונפליקטואלי שהיא מכילה שייכים למבנה העיר מלכתחילה, עלינו לתהות תחילה לגבי המשמעות שיש למילה בתוך במשפט 'להיות בתוך העיר'. לשם כך אפנה לעבודתו של היידגר ולניתוחו את המבנה הבסיסי של הקיום האנושי כ-נמצא בתוך העולם. עבורו האופן שהאדם ממוקם בעולם אינו דומה לאופן בו אובייקטים ממוקמים באופן

מרחבי ביחס לאובייקטים אחרים. למשל המים שנמצאים בתוך הכוס או הבגד שנמצא בתוך השידה. כאן ב-'בתוך' אנו מתכוונים ליחסים של קיום שבהם שתי ישויות נמצאות בחלל ויש להן יחסים בהקשר של המיקום שלהן בחלל בו הן נמצאות. המים והכוס, הבגד והשידה נמצאים 'בתוך' החלל, באותו אופן. (Heidegger 1962: 79) בזמן שיחסי ההכלה הללו מתאימים כדי לתאר דברים שהינם נוכחים מבחינה אובייקטיבית, הם לא מתאימים לתאר, לטענתו, את המשמעות האנושית של 'להיות בתוך'. אותם היידגר מתאר כבעלי מאפיינים של 'לשכון ב-'. כאשר אנו שוכנים במשהו, הוא אינו אובייקט עבורנו, אלא הופך לחלק מאתנו, חודר ליחסים שלנו עם אובייקטים אחרים בעולם. היידגר מתחקה אחר עקבות המילה 'בתוך' אל Innam, ומתבסס בחקירה זו על הקשרים של השתכנות, של הרגל ומנהג. לכן, האופן להבנת היותנו-בעולם הוא דרכי המעורבות, היחס עם הדברים ומשמעויות. לכן הוא תפס את ההשתכנות הזו כמכילה את מושג הדאגה (כמו ב-Colo "אני דואג") וההוקרה (כמו ב-Diligo "אני מוקיר"). כל אחד מהביטויים האלה נתמך על ידי מקום, במיוחד המקום הביתי. ההתרחקות של היידגר מהפרשנות החללית האובייקטיבית של 'להיות בתוך' פתחה אופן התבוננות חדש של אופי החלל האורבאני אופן אחר של הבנת המשמעות של 'להיות-בעיר'. אולם לצורך הדיון שלנו, יש היבט מסוים של החלל הלא-אובייקטיבי של העיר שמעסיק אותנו והוא מושג הכנסת אורחים כחלל קונפליקטואלי המכיל בתוכו את המתח בין האני לאחר וכאן, אנו חוזרים ללוינס ולהבנתו המזמינה אותנו לחשוב מחדש על המורכבות הפנימית של החלל האורבאני, והמספקת לדעתי מפתח חשוב לחשיבה מחדש על המתח הפנימי ועל ההיבט הקונפליקטואלי במסגרת החלל העירוני.

מחשבה זו מבקשת תודעה שונה מהתודעה הרואה בעיר מיכל נטרלי. ראשית בתודעה מסוג זה נדרש ויתור על תכנון של מיכל טוטאלי המתוכנן היטב בו הפונקציות יכולות למצוא את מקומן באופן מסודר מוגדר אחת ולתמיד וקבלת תודעה של חוסר שלמות העיר, שמכלול היא צריך להישאר לעד באופן מבני ללא יכולת רוויה, פתוחה מעצם הטרנספורמציה שלה. הכרוכה בכך שהמאבק המתמיד בתוכה משנה אותה האופן תדיר. הכוונה למרחבים עירוניים שאינם רוויים שניתנים לטרנספורמציה, מעין דקדוק גמיש שמסוגל לתחביריים חדשים להתפתחויות הרמוניות חדשות, לאינטגרציות חדשות שאינם עומדות בסתירה עם מכלולים קודמים.

אי רוויה של המרחב העירוני אינו נעוץ בנטישה של אזורים או מרחבים, אלא בבניה בהתאם לסטרוקטורות המאפשרות אפשרויות חדשות בין אם הם בעלות תכנים חדשים פונקציונאליים או אסתטיים. על העיר להישאר פתוחה כלפי מה שהיא עדין אינה יודעת שהיא תהיה. אמנם קשה לחשוב על אחדות של מקום אשר בו בזמן הוא אינו רציף והוא משוסע, אך יש להטביע את ההבנה הזו, כלפי אי הידיעה, כלפי המצב הפתוח וקונפליקטואלי, כמבנה הראשוני של העיר. יש לקבל את החוק שתהיה הטרואנויות ולמעשה בעלת חוסר רצף ואי טוטליות.

נוכל לומר כי מבנה העיר נובע מתודעה ומעובדה שיש בה סדר סותר, שהיא עצמה מפתח הניתן להרחבה ולבניה אך גם להריסה ולשינוי היות ומבנה של המפתח הוא של קונפליקט של מאבק וככזה הוא פתוח וטעון שינוי מתמיד. והיא תמיד המפתח למשהו אחר.

אם כך מסגרת הדיון מנסה לענות או לפתוח בשאלות כגון: האם, כשאנו מתכננים את האפשרויות של התפתחות העיר, יש לתת מקום למתח הפנימי שבאמצעותו מגלה עצמה האחרות במרחב העירוני בתור קונפליקט אמיתי? או שאנו בסופו של דבר אנו ממסגרים את המצב הקונפליקטואלי כמצב חריג, שיש להעלים אותו כדי לקיים לכידות עירונית? במילים אחרות, האם יש באפשרותנו לחשוב על המרחב העירוני הבנוי מעבר לחזון הליברלי של רב גוניות, 'אחרות' נעימה במהותה?

המרחב העירוני כמקום של אימה ותקווה

העיר מייצגת עבור לוינס את אחד האתרים המודרניים המעוררים בו זמנית אימה ותקווה. טענתו כי המרחב העירוני מטשטש את היחס לאחרות, מקושרת באופן אינהרנטי לביקורת שלו על הבעייתיות הטמונה במודל המוצע במחשבה הפילוסופית לאופן שבו הסובייקט פוגש בעולם, המצטייר ככזה שאינו משאיר פתח לאחרות.

ביקורת זו באה לידי ביטוי בשני אופנים: האחד, כפי שהיא מופיעה לטענתו של לוינס, בפוליס היוונית, במרחבה של הפילוסופיה המערבית זו שכוונה אלימות המתקיימת באופן סמוי בתחומים רבים של חיי היומיום, שבהם ה"סדר" קבוע מראש והאחר נתבע להכפיף עצמו לאותו סדר. בפעולה אלימה זו המדינה ממשיכה לפעול את הפעולה הפילוסופית של ביטול האחר וצמצומו לזחה. וכפי שלוינס כותב:

מבחינת המסורת הפילוסופית, העימותים בין הזחה לאחר נפתרים בעזרת התיאוריה, כאשר האחר מצטמצם לכלל הזחה, או באופן קונקרטי, בעזרת השיתופיות של המדינה, שתחת כוח אנונימי, ולו גם מובן, האני מגלה שוב את המלחמה בדיכוי העריץ המופעל עליו מצד הכוליות. (לוינס 2010: 28).

אופן המחשבה של הפילוסופיה המערבית, בדמות צמצום האחרות תחת משטר הכוליות, בא לידי ביטוי במדינה. שם הלוגיקה של הזחה, של הכוליות נהפכת ללוגיקה של רודנות.

ההיבט השני קשור לתיאור מובנה בין התחום הפנימי של המגורים הפרטיים לבין התחום הציבורי המוגדר כחיצוני בו מתקיים סחר חליפין. אתמקד בדוגמא אחת שכנגדה יוצא לוינס והיא בתי הקפה כצורת חיים שניתן למצוא אותה בעיר המודרנית.

עבור לוינס המגורים הם ממד של פנים המאובחנים מהחוץ. ה'אני' חי בעולם כמשהו שיש לו בית, כיצור נפרד אך נמצא בתוך העולם. האדם חי בעולם 'כאילו' הוא בא מרשות הפרט, מביתו. משמעות היותו בבית עם עצמו היא היותו בעל זהות עצמית. לוינס אינו הופך את העולם לביתו של האדם על ידי איחוד הרמוני עם העולם, כי אם משמר את זהותו הנפרדת ממנו. הפרדות זו מאפשרת את החיים הכלכליים. בעלות, קניין ועבודה מקורם בבית, כלומר החיים הטכנולוגיים והכלכליים מתחילים מהעובדה שהאדם בוחר את ביתו ובוחר להכניס אליו דברים (Levinas 1986: 384). החוץ ושיתוף הפעולה מתאפשר באמצעות העבודה, שהם אותם יחסים עם האחר שמכוונים ישירות ובעיקר לסחר חליפין ולתיווך באמצעות כסף ויש בהם ממד של הדדיות וסימטריה. עבור לוינס פעולה זו אינה אתית. אתיקה מאופיינת בנדיבות של נתינה מעצמך ומודגמת בעיקר בהכנסת אורחים, בהזמנת האחר אל חלל

המגורים והמבנה שלה הוא יחס א-סימטרי. היא אינה מאופיינת בהתנפלות על החוץ בין אם להשיג חומרי גלם, או בהחלפת דבר מה שכבר עובד. לוינס מבקר צורת חיים זו הבאה לידי ביטוי במוסד הנקרא בית-קפה, שהוא חלק בלתי נפרד מהחיים המודרניים ומהממד העירוני וכך הוא כותב:

בית הקפה הוא בית הפתוח היישר לרחוב ובו מתקיימים מפגשים נינוחים, בלי אחריות הדדית. אתה נכנס בלי סיבה, מתיישב בלי להיות עייף, ושותה בלי להיות צמא. (לוינס 2001 : 137)

עבור לוינס הבעייתיות של בתי הקפה היא בכך שהם מנסים להפוך את חלל האירוח למצרך ולתת לו ערך של סחר חליפין במקום נדיבות והכנסת אורחים. במונחיו שלו יש כאן בלבול בין כלכלה לאתיקה. זהו חלל ש"מכניס אורחים" רק על פי הכסף שלך. היחסים המתקיימים בהם מרוקנים מייחודם ומתפקודם.

אז מי הוא האחר בחלל העירוני הזה של סחר החליפין ושל צריכת היתר, המאפיין כל כך את החיים במרחב העירוני המודרני? מעבר לכל, אחרים אלה הם אלו שלרוב מתעלמים מהם, היות ואין להם את ההון שאיתו הם יכולים לצרוך, מוצרים או כישורים. למעשה הם אותם אחרים הישנים בצידי הדרכים, הם אלה המעוררים את פחדנו ומערערים את אשליית הפנים הבטוח שלנו.

אך בו בזמן הוא גם חושב כי קיימת תקווה לגבי החלל העירוני. היות והחלל זה מכיל אנשים רבים ממסורות שונות ויש לצפות כי אלו יקיימו יחסים אתיים בניהם. הערים המודרניות הגדולות, טוען לוינס, הן מקומות שבהם אנשים שאין להם מנהגים והיסטוריות משותפות, נפגשים האחד עם השני, למעשה מפגש זה נעשה מחוץ להקשרים של מנהגים, מסורות והיסטוריות משותפות, הוא בעל מהות אתית. ערים כפי שהוא כותב ב"יהדות ומהפכה": "יצאו מן האין, הן בלי עבר, עם אוכלוסיות כה מעורבות ויחידים כה מפוזרים, שכל המסורות אבדו." (לוינס 2001 : 129) לוינס ידוע בשל המפנה האתי שביקש לחולל בפילוסופיה, והאתיקה שלו מבוססת על הבנה ייחודית של מושג האחר על הכרה האחרות רדיקאלית שכלפיה המחשבה המסורתית נותרת סגורה. והוא יוצא כנגד היבטים מסוימים של עירוניות הנוטה לשכוח, להתעלם, ולהפנות את הגב לתביעתה של אחרות הנוכחת תמידית בחיינו, שהיא אחרותו של הזולת.

המרחב העירוני - חזיתות

לדעת לוינס היחס האתי הוא יחס אל החיצון, הוא אינו מקורו מצוי מחוץ לידע ולהבנה, מחוץ לניסיון הרגיל שניתן לצמצמו למושגים וקטגוריות. זאת ועוד, אין להבין את היחס לזולת מתוך אמפתיה, זאת היות והבנה ואמפתיה משמעותן לזהות בסבל או בכאב של הזולת את מה שמוכר לסובייקט, ובכך לעשות רדוקציה לאחרותו. היחס האתי הוא יחס לאחר כאינסופי, הקודם לסופי, קודם לתבונה ולידיעה. קדימות זו נוכל לראות כאשר לוינס דן במפגש עם הזולת כמי שמתנגד לאופן שבו הסובייקט פוגש את אחרותו. (לוינס 2004 : 91) הביטוי להתנגדות הוא מתגלה בפני הזולת בציווי: "לא תרצח". פניו של הזולת, המצוויים עליי לדאוג לו, להיזהר מלגרוע לו מוות, לא רק על ידי רצח, אלא גם על ידי מניעת מנחה שאני יכולה לתת לו.

שלא כמו האובייקטים בעולם, שהם בני-השגה, בפניו של הזולת, לטענת לוינס, יש ממד נסתר ובלתי-מושג. לפני האנושיות מעניק לוינס מעמד מיוחד והן בעלות תפקיד מכונן באתיקה שלו. כדי לתאר את היחסים ביני לבין האחר, זקוק לוינס לאמצעי שיתאר יחס זה ושלא ירמוז על הדדיות. הוא רוצה לתאר את האחר כפונה אל, כנוכח וכבלתי ניתן לצמצום, ולכן הוא בוחר בפנים. השימוש שלו במילה "פנים" הוא מורכב, מאחר שהוא מתייחס וגם לא מתייחס לפני האנושיות אמיתיות. הפנים הן חלק הגוף שהוא לרוב חשוף לעין והן גם החלק ההבעתי בגוף. אך הפנים אינן סתם נראות. בראיית הפנים אנו יכולים ראות בהן אובייקט כאשר אני אומרת למשל: פנים חזקות, אף ישר, שפתיים אדומות וכולי, ראייה כזו מצמצמת את האחרות. אם כן, הפנים אינן אובייקט של החוויה במובן החושי, הן מהוות התגלות שאינה נגישה לאופנה השגור של הראייה. עבור לוינס הפנים הן ביטוי ליחס האתי וטמון בהן הפוטנציאל להופעת האחרות. הן נשארות לעולם זרות וחורגות, בכך הן קשורות למימד האינסופי. המבנה שלהן אינו כפוף ליחס סובייקט-אובייקט, לכן גם אינו ניתן להכרה על ידי המתבונן. לוינס אינו מתעלם מן האפשרות לרדוקציה של הפנים לתפיסות ההכרה, אפשרות הכרוכה בהופעתן החזותית. ניתן, למשל, לראותם ולתאר אותם ניתן לתאר כפי שמתארים אובייקט. "אמנם התפיסה עשויה לשלוט על היחס שאתה מקיים עם הפנים אבל ייחודן של הפנים נעוץ במה שאינו יכול להצטמצם לכדי תפיסה." (לוינס 2004: 91) העניין הוא לא להפנות גב לנתוני הראייה, כי אם לראות אחרת, (כנען 2008) לא להחמיץ את הפוטנציאל השונה הטמון בהופעת פני הזולת. הדרך לראותה היא בנקודת מוצא קיומית של אחריות כלפיו. רק כאשר האדם נותן, כאשר הוא קיים 'למען' – הוא נמצא ביחס אתי. מיקומו של האדם בעולם הוא תמיד ביחס לאחר. לכן, כאשר אנו חושבים על העיר כמרחב הביתי שלנו, מבחינת לוינס מה שהופך אותם לבית, איננו חלקת האדמה שעליה נבנו הקירות הבניין, אלא העובדה שיש למבנה דלת וחלון, המאפשרים את כניסת האורח. אם חושבים על הפנים לא כממסגרות תוכן הניתן למסירה כמו אובייקט, אלא כפניה הפותחת פתח עבור האחר. רק אז ניתן לחשוב על העיר ככזו המכילה בחלל העירוני שלה, חלל המאפשר מקום, לא רק עבור המקומי, אלא עבור הזר, האחר.

לוינס מבקר ואומר כי אנו שוגים בהתייחסותנו להתגלות הפנים, כאילו הייתה זו חזית של בניין. בעבורו, החזית היא הראות החיצונית, המשקפת פנימיות חבויה. אני עומדת בכיכר, מול חזית של בניין, רחבה, לא גבוהה; יש בה הרבה חלונות ודלתות, ועם זאת היא עיוורת. אל מי היא פונה? את מבטו של מי היא מקבלת?

השימוש במושג 'חזית' הוא שימוש במושג אדריכלי. חזית היא החלק הקדמי של הבניין. את חזית הבניין, הנמצאת בתווך בין הפנים לחוץ, ניתן להבין בכמה אופנים. למשל, אם חזית הבית נתפסת כ'פנים' של המבנה, היא מביעה לכאורה סוג של תוכן פנימי המוסתר על-ידה. לוינס חושב על מטפורה זו כאילו הייתה החזית מחיצה 'שטוחה', 'מסך' שעליו מוקרן התוכן הפנימי של המבנה. לחשוב על החזית כעל מחיצה שטוחה, משמע לראותה כמה שממסגר או מייצג את התכנים של הבניין, כמותאמים מראש לדרישותיו של המשתמש. האדם המשתמש בה מקיים עמה יחס אחיד ובלתי משתנה, מוכתב מראש. למשל, אם מדובר בבניין משרדים, חזית המבנה 'תשדר' את

היותו מבנה עבודה ומשרדים. אם יהיה זה מבנה מגורים, נצפה כי חזיתו תספר לנו את סיפורו הפנימי. אך את חזית המבנה ניתן לקרוא גם אחרת, היא יכולה להיות סיטואציה, המשמרת מתח בין ההתכנסות הביתה פנימה לבין ההתרחשות הבאה מבחוץ, קבלת פני האחר.

מבנה אדריכלי אינו ישות סטטית, והתנועה היא חלק בלתי נפרד מהאופן שבו אנו תופסים מבנה. לכן, החזית, שהיא חלק מהמבנה, אינה צריכה להיתפס כסטטית. בחזית יש פתחים, היא אינה מסך, והפתחים מאפשרים יציאה וכניסה דרך הדלת, פתיחה וסגירה של החלון. לוינס מתאר את הבית כמצב קיומי בסיסי של האדם; מצב שבו קיימת תנועה פנימה והחוצה, תנועה שהיא "בה בעת פתוחה וסגורה" (Levinas 1979: 148). תנועה זו מאפשרת בו-זמנית את התכנסותו והיפרדותו של האני, וכן יחס טרנסצנדנטי, יחס אל הזולת כהכנסת אורחים.

דלתות וחלונות הם אלמנטים אדריכליים נפוצים, שבהם אנו נתקלים בחיי היום-יום שלנו. חיינו מתאפיינים באמצעות ספים אדריכליים אלה. אנו נכנסים ויוצאים מבניינים דרך דלתות (איור 1); אנו חוזרים הביתה דרך הדלתות, ואנו חשים ביטחון בתוך הבית בשל האפשרות שלנו לסגור את הדלתות ואת החלונות ולנתק את החלל הפנימי מהחוץ. אף שאנו נמצאים בפנים, אנו רואים את החוץ מבעד לחלונות; אנו יכולים לפתוח אותם ולתת לאור, לאוויר ולקולות לחדור דרכם. אנו נעים אל תוך ומחוץ לבתים. למעשה, 'הפנימה והחוצה' של כל המבנים מתאפשר רק משום שיש פתחים בקירותיהם. דלתות וחלונות, אלה מגדירים את הפנים ואת החוץ של החלל הקיומי שלנו. הם מפרידים, ובה בעת מאפשרים חיבור. בלי דלת או חלון, אין מקום – אין בית. הדלת היא הפתיחה של הגבול, כלומר, של חלל ההשתכנות. פיסת מקום נוצרה והופרדה מכל שאר העולם. הדלת סוגרת את החלל הפנימי בפני מה שיש בחוץ, אך באותו הזמן היא נפתחת אל החוץ. דלתות סגורות מעידות על פתיחות עקרונית. לפיכך, הדלת היא מקום דו-משמעי, המגדיר את הפנים ומפריד אותו מהחוץ, מבדיל בין הפנימי לחיצוני, בין התכנסות למרחב הפרטי לבין יציאה למרחב האחר, המרחב ציבורי; אך גם מאפשר את התנועה מהפנים אל החוץ. הדלת היא בלי ספק יותר מאשר גבול בין החלל הפנימי לבין העולם החיצוני.

נחשוב לרגע על החלון שבחזית הבית. חלונות דומים לדלתות, גם הם פותחים וסוגרים מקום. חלונות, כמו דלתות, הם פתחים בקירות (איור 2). ההבדל הניכר הוא, שבעוד אנו נעים דרך דלת, פנימה והחוצה, באמצעות הגוף, אנו משתמשים בראייה ובעיניים כדי להתבונן אל תוך הבית או החוצה מבעד לחלון. החלון יכול להיות סגור או פתוח. כאשר החלון סגור, אנחנו נמצאים בפנים, בתוך הבית, מביטים בעד מסגרת החלון. החלון נראה לנו כמסגרת התוחמת את הדברים, דימוי שיכול להסביר כיצד אנו מצמצמים את ייחודו של האחר לנתונים המופיעים לנו בתוך המסגרת⁵. פתיחת החלון משנה דבר-מה במבנה הבית. בשימוש בחלון יש שינוי עקרוני בהפרדה הדיכוטומית בין החוץ לפנים. עם פתיחת החלון, החוץ יכול לחדור פנימה, אך פתיחה זו משמעותית בעיקרה בעבור מי שנמצא בפנים, בבית.

איור 1: דלתות- ספים אדריכליים ("מקור אינטרנטי העומד לרשות הציבור")

איור 2: "חלון" (צילום ד"ר יואל פרל)

ברגע שאני נכנסת אל ביתי, נראה כי הקשר שלי לעולם שבחוץ מוסיף להתקיים באמצעות התבוננות דרך החלון. למעשה, אני יכולה גם לסגור את כל החלונות והווילונות, ולהתכנס בתוך הבית לעולם פרטי, לא מופרע, הנוצר באמצעות איטום החלל. כאשר אדם מסתגר בביתו, הוא מפריד, למעשה, נתח מתוך הרצף האחיד של הקיום הטבעי, של היסודי. אך התכנסות זו יכולה להיות מופרעת במקום הכניסה לבית, במשמעות שהדלת מבטאת.

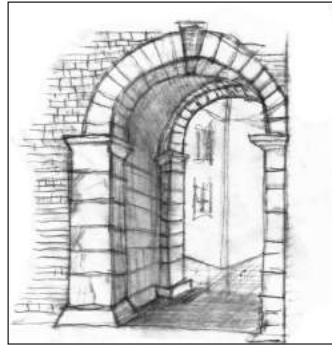
המאפיין העיקרי של הדלת הוא היותה מפתן. עם ייסודו של המפתן, הדלת מעניקה את האפשרות להיות במקום שאותו אני יכולה לסגור, וכך מתאפשרת ההתכנסות בבית פנימה. אולם בו-בזמן, הדלת מצביעה על סדק בסיסי. מה שנמצא בחוץ מקיש על דלתי. ובמילותיו של לוינס: "פירושה של נוכחות זו נתון בבואה לקראתנו... בכניסתה. התופעה שהיא הופעתו של היזולתי היא גם פנים במילים אחרות... התגלות הפנים היא ביקור." (לוינס 2004: 69) נוכחות הזולת מתגלה "בבואה לקראתנו, בכניסתה." "לפנים נוכחות של תנועה הבאה ממקום אחר כלפינו." "התגלות הפנים היא ביקור." כשחושבים על דימוי הביקור, אנו חושבים על מישהו המקיש בדלת, על מי שמתייצב על המפתן. המפתן קובע הבדל; המפתן הוא מקום של אי-רצף קיצוני, מקום של מעבר. במקום זה מופיעה התנועה הבו-זמנית של ההתכנסות פנימה וקבלת פני האחר.

סיכום - על המפתן

אתייחס בקצרה לסיפור המופיע בתלמוד. באמצעות סיפור זה ניתן לחשוב על האופן שהסף מבליט את ההבנה הלוינסיאנית, הכורכת את הבנת המקום והבית עם היחס לאחר. במסכת בבא בתרא התלמודית יש התייחסות לדיון המופיע במשנה בעניינו של הדר בחצר, וכך כתוב שם: "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר." (תלמוד בבלי, בבא בתרא, פרק ראשון, דף ז', ב.) הגמרא דנה בשאלה, האם בניית בית שער הוא עניין רצוי. כדי לענות על שאלה זו, הגמרא מספרת על חסיד שהיה רגיל כי אליהו הנביא מדבר אתו. אותו החסיד בנה בית שער ושוב לא היה מדבר אתו ואליהו. מדוע אליהו הפסיק לבוא עמו בשיח? כאן יש להסביר מהו "בית שער" (איור 3). בית שער הוא מבנה קטן שנבנה בשער החצר, כדי למנוע מאנשים להיכנס לחצר הבית. זהו מעין סף המקדים את סף הבית.

ראשית, תמוהה הדרישה לכפות בניית פתח. האם ניתן לחשוב על בית בלי פתח החוצה? נראה, כי הדיון הוא על היחס או על המידה שיש לשמור בין המרחב המתכנס הביתה פנימה לבין החוץ; וכי היעדרותו של אליהו (המסמך את הממד האלוהי) קשורה למידה בדבר קנה המידה להבנה של המילה "מידה". לדידו של לוינס, המידה קשורה תמיד ליחס אל האחר. המידה מובנת כדרכי התנהגותו של אדם ביחס לאחר, והיא נמדדת מתוך חסד. אם כך, ניתן להסביר מדוע אליהו מדיר רגליו מביתו של אותו החסיד; מתוך גישה זו, גישה הרואה בהכנסת אורחים ובקבלת פני האחר את אבן היסוד לבניית הבית. למעשה, בעצם בנייתו את בית השער, יוצר החסיד מצב שבו הוא מונע מהעני לבוא. העני עומד בפתח בית השער, ובגלל עומקו ואופן בנייתו הוא בולם את צעקתו. (אליהו לא נכנס, מפני שהזולת לא יכול להיכנס. אליהו מדיר רגליו מהסף, היות שהגדר, היתום והאלמנה אינם יכולים לעמוד שם. אם

כך, המידה לבניית הדלת מצויה באפשרות של האחר לבוא במפתן הבית, אם המפתן מאפשר את קבלת הפנים.

איור 3: בית שער

בספרו מחקרים חדשים על החלל הריק בלו פסקל נותן מספר דוגמאות בכדי להסביר את היחס בין יחידה למספר יחידות מאותו הסוג בעלום שם כולל. אחת הדוגמאות היא בית ועיר וכך הוא כותב: "בית אינו עיר, כשם שעיר אינה בית. אבל, מצד שני, אם כי בית אינו עיר, הרי אין הוא גם אפס-עיר." (פסקל 1964: 41) בדוגמה זו נחשף קשר אינהרנטי בין הכלל לחלקיו. מכאן כי נוכל ללמד ממקרה המפתן על חזית הבית, ומזה על חזיתות עירוניות המעצבות את המרחב העירוני בכללותו. בחלקו האחרון של המאמר הראיתי כי המפתן הוא גבול, מקום קונפליקט בו התקיים אירוע אתי של הכנסת אורחים. אנו למדים מכך לגבי המרחב העירוני, שהיא יכולה להיות מתוכננת כהכנסת אורחים אם אנו מבינים כי בבסיסה היא בעלת מבנה קונפליקטואלי שהיא במהותה "מפתן" או "סף". במילים אחרות אם הם חלק אינהרנטי מהמבנה התכנוני שלה תכנון העיר כזו חותרת בפועל תחת התפיסה ההגמונית של חלל עירוני ונותנת מקום למתח הפנימי שבאמצעותו היא מגלה עצמה כפלורלית. ניתן לחשוב על מקומות רבים בעיר היכולים להוות מפתן או סף לדוגמה המרחב של כביש איילון. אך לא רק אזורי קצה גם אזורים פנמיים יכולים להוות סף בעיר. ראינו כי מבחינה של סטרוקטורה ניתן לחשוב על העיר כולה כמפתן. לחשוב על העיר כמפתן זו סוג של תודעה הרואה בעיר את היכולה להוות מצב מתמיד שיכול לגדול פנימה, שיכול להוסיף רבדים ולהשתנות ולצרף עליו חלקים.

בכדי להסביר זאת נוכל לחשוב על החלל של כביש איילון כתנועה אוניברסאלית גדולה ועל הדרכים הניצבות עליו הנכנסות אל העיר והשכונות כתנועות קטנות מקומיות, לוקליות. המפתן הוא חלל בפני עצמו, בין התנועה הגדולה הבאה מבחוץ לתנועות קטנות אחרות מקום מפגש זה הוא מקום בו יש אפשרות לפעילויות רבות להתרחש. התנועה הגדולה מביעה איתה תכנים ממקומות אחרים והיא שייכת לרעיון קולקטיבי, גדול.

מבחינה תודעתית אין להבין את המקום הגדול שממנו מגיעה התנועה הגדולה כהמשכו או הרחבתו של המקום הקטן ואין המדובר ברצף הולך וגדל של היררכיה חללית (לדוגמא מהבית לשכונה ולעיר ולארץ וכו') אלא במעבר בין תודעות שונות. בין תודעה של מציאות קרובה ורחוקה, תודעה עכשווית מקומית לבין תודעה זרה חורגת מזו של המקומי. השדה העירוני מחויב בהגדרת שדה תודעתי רחב מעבר לעצמו. ומקיים מרחב קונפליקטואלי בין ממד מקומי לממד אוניברסאלי, כאשר מקום אוניברסאלי מעצם הגדרתו נובע מן החוץ ומהדהד פנימה, בעוד המקומי מהדהד מהפנים כלפי חוץ. במקום המפגש נפתח הסף, מפתנה של העיר. בין שני המקומות מתקיים יחס המאופיין בקנה מידה שונה. במפגש בין שני המצבים קיים מתח וקונפליקט שיכול לבוא לידי ביטוי בתכנים שונים, בגודל, בקונטקסט. על כל אחד מן המקומות לפתח זהויות שונות בעלות תכנים התואמים את התכנים שהם נושאים, כאשר המקום האוניברסאלי, מעצם הגדרתו יהיה חייב להיות בעל קשרים בין אם הם פיזיים או תודעתיים מעבר לעצמו היות והוא "בא" ממקום אחר, הוא שייך למקום אחר ממנו הוא מגיע.

במאמר זה, ניסיתי לקרוא תיגר על הרעיון שחזיתות של מבנים הבונות את המרחב העירוני, הן היראות חיצונית, מחצות שטוחות המפרידות באופן בינארי בין הפנים הפרטי לחוץ הציבורי. הראיתי כי הן מקום גבול המקיים קונפליקט ביני לבין האחר. מקום שהוא התרחשות סיטואציה המשמרת מתח בין ההתכנסות הביתה פנימה, לבין ההתרחשות הבאה מבחוץ, בקבלת פני האחר. לטענתי מושג זה פותח מרחב לא רק של הבית הפרטי כי אם מכונן את המבנה העירוני. מתוך התמקדות בהגותו של לוינס במושג הכנסת אורחים הצעתי לחשוב על מבנה של מושג זה, המכיל מבנה של קונפליקט בין האני לאחר מצב של אחרות המתקיים כמצב עירוני ראשוני, כהבנה בסיסית של המבנה העירוני שיכול להנחות מתכנני ערים.

הערות

1. בתרגום לאנגלית משתמשים במונח "Dwelling" שבדרך כלל מתורגם בעברית כמגורים. מכיוון שהשורש של המילה מגורים הנו ג.ר וגר הוא זה שאינו שייך למקום, נראה לי כי תרגום זה מחטיא את הבנתו של היידגר את מושג זה. אני בחרתי לתרגם את המושג Dwelling כ"שכינה". המונח הזה נראה לי מתאים יותר כי השוכן הוא זה שנשאר במקום. בנוסף המונח שכינה בעברית מקושר עם האלוהות, דבר שמתחבר עם אמירתו של הירקליטוס.
2. לאורך ספרו כוליות ואינסוף, לוינס משתמש במונחים שונים לתיאור המימד הביתי של הסובייקט. בהערה בתרגום לאנגלית כותב המתרגם כי המשמעות של "chez soi" אצל לוינס מבטאת את המקור שממנו הקיום הופך לקיים כשלעצמו. המונח מתורגם לאנגלית כ-"at home" הוא אופן של השתכנות שמתוכו העצמי מופיע. בתרגום העברי של כוליות ואינסוף כותבת המתרגמת כי הפירוש המקובל של הביטוי "chez soi" הוא "בבית".

3. Au mythe d'Ulysse retournant à Ithaque, nous voudrions opposer l'histoire d'Abraham quittant à jamais sa patrie pour une terre encore inconnue et interdisant à son serviteur de ramener même son fils à ce point de départ. (Levinas 1974: 191)
4. שאלה זו מעלה דרידה: "כלום הכנסת אורחים אינה קטיעה של העצמי?" במאמר זה הוא מסב את תשומת ליבנו להבנה כי הכנסת אורחים היא קטיעה, הפרעה. (דרידה 2009: 74)
5. על דימוי החלון ותפיסות של יצוג חזותי, שאפיינו את מדע הפרספקטיבה בציור הרנסנס, ועל הקשר לפילוסופיה ולבעיית הראייה, ראה כנען 2008: 67-69.

מקורות

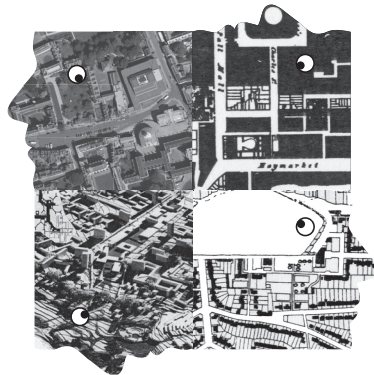
- Alexander, M. 2003. Local policies towards migrants as an expression of host-stranger relations: a proposed typology. In *Journal of Ethnic & Migration Studies* 29 (3), 411-430
- Alexander, M. 2007. *Cities and Labor Migration: Comparing Policy Responses in Amsterdam, Paris, Rome and Tel-Aviv*. Aldershot: Ashgate.
- Benveniste, E. 1997. *Gift and Exchange in the Indo-European Vocabulary*, In *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*, ed. Alan D. Schrift, Routledge, New York, 33-42
- Caponio, T. & Borkert, M. Eds. 2010. *The Local Dimension of Migration Policymaking*. Amsterdam University Press. Amsterdam.
- Casie, E. S. 1987. The World of Nostalgia. In *Man and World: an International Philosophical Review* 20, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 361-384.
- Derrida, J. 1992. *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*. tr. Pascale-Anne Brault and Michael B. Naas, Indiana University Press, Bloomington.
- Heidegger, M. 1962. *Being and Time*. tr. John Macquarrie and Edward Robinson. Harper & Row, New York.
- Heidegger, M. 1996. Letter on Humanism. In: *Basic Writings*, Edited by D. Farrell Krell, TJ Press, London., 213-266.
- Horkheimer, M. and Adorno T. W. 1997. *Dialectic of Enlightenment*, Continuum, New York, 43-80.
- Levinas, E. 1986. The Trace of the Other, In *Deconstruction in Context*, tr. Alphonso Lingis, ed. Mark Taylor, University of Chicago Press, Chicago, 345-359.
- Levinas, E. 1979. *Totality and Infinity*, tr. A. Lingis, The Hague, Martinus Nijhoff.

Levinas, E. 1991. *Otherwise than Being or Beyond Essence*, tr. Alphonso Liggins, Kluwer Academic Publishers.

Levinas, E. 1974. *En decouvrant l'existence avec Husserl et Heidegger*. Paris: Librairie philosophique J. Vrin

Soja, E. 1989 *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Theory*. London, Verso.

- פסקל, ב. 1964. מחקרים חדשים על החלל הריק, תרגום קופלביץ, י. י"ל מגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- דרידה, ז' 2009, היה שלום: עמנואל לוינס, תרגום בן-נפתלי, מ. הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
- כנען, ח. 2008, פנימיבור: לראות אחרת בעקבות לוינס, הקיבוץ המאוחד, תל אביב. לוינס, ע' 2001. הנעורים של ישראל, מסכת נזיר, דף סו ע"א-ע"ב, ב- תשע קריאות תלמודיות, תרגום אפשטיין, ד. שוקן, ירושלים.
- לוינס, ע' 2001. יהדות ומהפכה, ב- תשע קריאות תלמודיות, תרגום אפשטיין, ד. שוקן, ירושלים.
- לוינס, ע' 2004. הפילוסופיה ואידאת האינסוף, ב- קריאות תלמודיות חדשות, תרגום אפשטיין, ד. שוקן, תל אביב.
- לוינס, ע' 2004. המשמעות והמובן, הומניזם של האדם האחר, תרגום בוסתן, ס. מוסד ביאליק, ירושלים.
- לוינס, ע' 2010. כוליות ואינסוף תרגום איילון, ר. י"ל מגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
- תלמוד בבלי, בבא בתרא, פרק ראשון, דף ז', ב'.

רשתות אינטר-קולוניאליות של מומחיות מדעית, קדחת צהובה ותכנון עירוני במערב אפריקה

ליאורה ביגון ואמבה ניג'וא

תקציר

הארגון, הרציונל המכוון, ומסקנות הכנס על הקדחת הצהובה שנערך בדקר באפריל 1928 מספקים לנו מבט פנימה באשר לתפקוד רשתות אינטר-קולוניאליות של ניהול תכנון עירוני והתפרצויות מגפות באפריקה שמדרום לסהרה. במשך תקופת "בניית האימפריה" התחזקה אמנם היריבות הלאומית באירופה, אולם בו-זממן הופיע שיתוף פעולה בינלאומי ותיאום אינטר-קולוניאלי בין הכוחות המעורבים. הן שיתוף הפעולה הן התחרות דאו בין האומות האירופיות משתקפים בניתוח שלנו את הכנס בדקר, השופך אור על משמעותן והשלכותיהן של רשתות טראנס-לאומיות אלו של מומחיות מדעית. לא רק שיישום הפרקטיקות התכנוניות שקודמו במסגרת רשתות אלו בעת מגפה היה תמיד נוקשה יותר בסביבה הקולוניאלית בהשוואה לסביבה המטרופוליטית. כפי שנראה, לא פעם הוכתבה המדיניות התכנונית על ידי אנשי רפואה "ניידים" שתרמו לדיפוזיה של אותם רעיונות סמי-מדעיים בקרב הטריטוריות הקולוניאליות. על רקע זה נדון בנושא מפתח, הוא תכנון ההפרדה במגורים על בסיס גזע בערים הקולוניאליות של בריטניה וצרפת באפריקה שמדרום לסהרה. המאמר מתבסס, בין השאר, על תיק ארכיוני על אודות כנס זה שלא זכה עד כה לתשומת לב בספרות המדעית.

הקדמה

הביקורת מצד מומחי בריאות הציבור כמו מצד אנשי מדעי החברה על אופן התערבות מדיניות המערב במשך משבר האבולה האחרון במערב אפריקה, מרמזת על הנצחת היחסים ההיררכיים בין הצפון לדרום הגלובליים. יחסים אלו מושרשים היטב מבחינה היסטורית. ניהול המשבר הנוכחי במונחים אפידמיולוגיים טהורים, נטען, מסווה מגוון שיקולים פוליטיים, כלכליים, מרחביים וגזעיים. אלו הסתכמו בין השאר בסגירת גבולות אזורים ומולטי-לטרליים תוך השעיית מערכות תחבורה עקב האיום על קיומה הביולוגי של אירופה אשר "ביצרה את עצמה"; בכפיית אמצעים למיגור האבולה מלמעלה מבלי לערב את המקומיים שנפגעו ממנה ביותר (והיו גם חסרי האמון ביותר) כשותפים שווים במאבק במגיפה; ובסיוע כלכלי מזערי מצד המערב שיצר מחסור גובר בציוד הבסיסי ביותר ובאנשי מקצוע מיומנים (Martin-Moreno 2014; Mbembe 2014). נושאים אלו אינם רק חלק מהמורשת הפוסט-

קולוניאלית. כפי שנראה דרך ניתוח גנאלוגי של "הכנס האינטר-קולוניאלי לקדחת צהובה", נושאים אלו נטועים עמוק בעבר הקולוניאלי.

"הכנס האינטר-קולוניאלי לקדחת צהובה" נערך באפריל 1928 בדקר הצרפתית – הנקודה המערבית ביותר במערב אפריקה ועיר הבירה של פדרציית מערב אפריקה הצרפתית.¹ לקח בו חלק צוות מקצועי ייצוגי בדרג גבוה מתחום הרפואה והתברואה ברובו, שעבד בפדרציה האמורה, וכן בטריטוריה המנדטורית הצרפתית של טוגו ובארבעת מושבות בריטניה שבאזור זה: גמביה, חוף הזהב (גאנה כיום), ניגריה וסיירה לאון. בנוסף, ראש "המשלחת לקדחת צהובה במערב אפריקה" של קרן רוקפלר השתתף בכנס. מאמר זה יתעכב על מספר היבטים בהם טמונה לכאורה סתירה בו-זמנית ביחס לכנס, כנס אשר ככל הידוע לנו לא זכה לסיקור בהיסטוריוגרפיות רלוונטיות של תכנון עירוני קולוניאלי, תברואה ורפואה. ההיבטים הסותרים שנקשרו לכנס הם: שיתוף פעולה בינלאומי בין הכוחות האימפריאליים אל מול תחרות וחדש הדדי; שיתוף פעולה אינטר-קולוניאלי אל מול אינטרסים אינטר-קולוניאליים; יוזמות מדעיות מצד המושבות אל מול הכשלתן מצד המטרופולין האירופית; ומושגים רפואיים "טהורים" אל מול הכפפת המדע למצב הקולוניאלי. בהתאמה, המאמר תורם להבנה מקיפה יותר את רעיון הטרואנס-לאומיות ואת ההשלכות של רשתות טראנס-לאומיות של מומחיות מדעית בנות הזמן. העברת הידע המדעי בתקופה האמורה נעשתה לרוב באמצעות סדרות כנסים ופרסומים בינלאומיים, וסירקולציה של מאות מומחים טכניים ורפואיים. מעגלי המומחיות המדעית כפי שנקשרו לכנס ידונו כאן על רקע נושא מפתח נוסף, והוא יחסי הכוח הטמונים בתכנון במסגרת המצב הקולוניאלי לאור מדיניות ההפרדה (סגרגציה) הגזעית במגורים בתוך הסביבות העירוניות הקולוניאליות.

כחלק מתחום-ידע המתרחב במהירות, קיימות כמה עשרות של עבודות ביקורתיות רחבות היקף על אודות עליית הרפואה הטרופית במערב בזמן האימפריאליזם ועל הקשר שבין תברואה ובריאות ציבור ובין קולוניאליזם מצד מספר כוחות אירופים ביבשת אפריקה (ומעבר לה). אולם, רק עבודות ספורות מצליבות באופן מפורש בין שלטון קולוניאלי, מדיניות רפואית ובריאות ציבור, ותכנון עירוני ואזורי. חלוצים בהקשר זה היו ספרו של טוני קינג על הודו הבריטית (King 1976), המאמר המצוטט רבות של מיינרד סוואנסון על התפרצות מגיפת הדבר בקייפטאון בעשור הראשון של המאה העשרים (Swanson 1977), והמאמר הסינופטי של פיליפ קרטן (Curtin 1984). לצידם ניתן לציין עבודות המאוחרות יותר בהיקף של ספר, של אכנברג ויוא (Echenberg 2002; Yeoh 1996) – אולם ניתן להבחין בנטייה ברורה למונוגרפיות של מקרי מבחן על פני מחקר השוואתי. במאמר זה נדגים באמצעות מקרה המבחן של הכנס האינטר-קולוניאלי לקדחת צהובה כיצד רשתות טראנס-לאומיות של ניהול מגיפה ותכנון עירוני באפריקה שמדרום לסהרה תיפקדו. מקרה מבחן זה מטבעו בעל אופי השוואתי, שכן האספקטים של התכנון ייבחנו על רקע תיאום אינטר-קולוניאלי ויריבות, ושיתוף פעולה וחדש בקרב הכוחות הקולוניאליים המעורבים.

תכנון עירוני, התפרצות מגיפה והכנס בדקר: בין שיתוף פעולה בינלאומי וחשד הדדי

יותר מאשר בכל תקופה שקדמה לה, לפי ססקיה סאסן, התקופה מסוף המאה התשע עשרה עד למלחמת העולם השנייה התאפיינה בשתי נטיות גלובאליות, שנעו בין יריבות ושיתוף פעולה. הנטייה הראשונה היא יצירת קנה-מידה גלובאלי באמצעות הרחבת כלכלות קפיטליסטיות לאומיות לעבר אזורים גיאוגרפיים זרים. כאשר כל כוח עיקרי אירופי כיוון לשליטה בלעדית על טריטוריות קולוניאליות, היריבות הלאומית האינטר-קפיטליסטית התחזקה עד לסף מלחמה, מה שעודד יריבויות נוספות והתגברות הממד הלאומי. הנטייה השנייה היא שמדינות הלאום החלו לפתח צורות שונות של שיתוף פעולה בינלאומי – בייחוד, אך לא רק, בתחום הכלכלי – שהניב סדרת הסכמים מהירה וחניכת קודים בינלאומיים שונים. בעוד מדיניות ההתפשטות הגיאוגרפית של התקופה יצרה בריתות חדשות, אלו היו, לפי סאסן, על רקע עליית הרגש הלאומי (Sassen 2006, ch. 3). מדיניות ההתפשטות, בין השאר, הביאה עמה את ההכרה בדבר אחריות המדינה האירופית לפרויקטים של תכנון עירוני, תברואה ועבודות ציבוריות הן מבית הן מעבר לים.

בעוד הניתוח של סאסן התמקד בממד הכלכלי של יצירת קנה-המידה הגלובאלי, היסטוריונים של עיר ותכנון חקרו בתשומת לב את התפקיד המחודש של המדינה בנושא חקיקה וחינוכים עירוניים בתקופה זו, בייחוד בקרב ערי אירופה עצמה ואופן העברת הידע ביניהן (Cherry 1988; Hall 1996; Hietala 1983; Kolson 2001; Ladd 1986; Rabinow 1989). נושא חוזר ונשנה במחקרים אלו הוא המבעים הלאומניים שליוו את הרפורמות העירוניות בנות הזמן. רפורמות אלו נערכו תוך חילופי ידע בינלאומיים או טראנס-לאומיים, דוגמת ביקורי מומחים בתחום. ההיסטוריון העירוני פול רבינו למשל ציין שהיה זה נפוץ בקרב גופי תכנון בצרפת בתחילת המאה העשרים לומר שצרפת מפגרת באופן מסוכן אחרי שאר אומות אירופה בכל תחומי התכנון, אם כי בפועל רעיונות תכנוניים רפורמיסטיים רבים נבעו ממנה (Rabinow 1989, 267-8). חששות בעלי אופי דומה הקרינו לטריטוריות האירופיות מעבר לים בהתאמה. בהשקיפה על ההיסטוריה של התכנון הקולוניאלי בלאגוס הבריטית, ה"וועדה לתכנון עירוני" של 1946 אשר נשלחה לניגריה, דיווחה לדוגמה שמעבר למפגעי התברואה:

הצופה, בהולכו ברחובותיה וסמטאותיה של לאגוס, יזכור היטב את העיר הצרפתית דקר או את הבירה הבלגית לאופולדוויל. סביר להניח שייסיק מכך מסקנה בלתי מחמיאה, גם אם ככל הנראה מוטעית, אבל מסקנה זו תשמש כלי נשק בידי משמיצו. לא רצוי ובלתי אפשרי אמנם להפוך את לאגוס לחיקוי של דקר או לאופולדוויל, אולם הממשל הבריטי נחוש לתכנן לאגוס עתידית שלא תהווה בושה לניגריה (Report of the Lagos 1947, 17).

בסגל הצרפתית באותה הרוח – בעקבות חניכת מסילת הרכבת דקרוסן-לואי, השיפורים שהוכנסו בנמל דקר ודחף הבנייה בעיר בתחילת המאה העשרים – דקר נתפסה כ"עיר אימפריאלית" בדמיון הקולוניאלי הצרפתי, ואף כונתה "הודו השחורה" (Sinou 1993) תוך פנייה מרומזת לתכנית הבריטית הגרנדיוזית של ניו-דלהי.

אולם הבורות הכללית באשר לפרקטיקות של כוחות קולוניאליים שכניסו מחד, ובאשר ל"בעיות הבורות" באפריקה מאידך, הוכרה בבריטניה בעשור השני של המאה העשרים (Tilley 2010, 69-71). מאחר ולכל אחת ממושבות בריטניה באפריקה שמדרום לסהרה הוקצה מימון כה מצומצם, מדינאיה עודדו שיתוף פעולה בין-מחלקתי במחקר. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם הממשל הבריטי וליגת האומות המאוחדות תמכו באופן גובר בכנסים מדעיים בינלאומיים ופן-אפריקאים, שנערכו במושבות מסוימות או במרכזים המטרופוליניים. אירועים אלו אפשרו לצוותים המקצועיים והטכניים לחלוק ידע ולשקול בעיות משותפות ואסטרטגיות לגיבוש מדיניות ופרקטיקה, אם כי גם במסגרת זו התפתחו יריבויות תוך- ופנים- קולוניאליות בין ובתוך המושבות השונות.

בשימה את הפרוייקט המונומנטלי של 1929 בניצוחה של בריטניה הוא "הסקר המחקרי האפריקאי" במוקד מחקרה², טילי התעכבה על הרשתות הטראנס-לאומיות והפנים-אימפריאליות של סירקולציה של ידע מדעי (Tilley 2010). אולם קשה להבין ממחקרה על אודות כנסים בינלאומיים בני הזמן שנערכו בטריטוריות שאינן דוברות אנגלית באפריקה ומחוצה לה, על אודות חלקם של משתתפים לא-בריטים בכנסים אלו, או על השפעת התכנים שנישאו בהם במושבות שאינן בריטיות. תשובות לשאלות מעין אלו מספקת בחינתנו את הרציונל ואת ההשלכות של אירועים כמו הכנס האינטר-קולוניאלי לקדחת צהובה. כנס זה מספק גם הזדמנות להבין כיצד הנטיות הגלובאליות של התקופה אשר נעו בין יריבות לשיתוף פעולה כפי שהזכירה סאסן, השתקפו באירוע וכיצד הוא השפיע על תכנון עירוני קולוניאלי ברחבי מערב אפריקה.

הכנס לקדחת צהובה התקיים בדקר, סנגל, בשבוע שבין ה-23 באפריל וה-1 למאי 1928. הוא נערך ביוזמת המושל-הכללי של פדרציית מערב אפריקה הצרפתית, בהסכמת המושלים של ארבעת הטריטוריות הבריטיות באזור והמנדט הצרפתי בטוגו. עקב השגת שיתוף-פעולה מדעי וכלכלי מלא עם קרן רוקפלו, ראש "המשלחת לקדחת צהובה במערב אפריקה" לקח חלק גם הוא. מטרת הכנס הייתה לאפשר לממשלות הקולוניאליות לשתף פעולה בחקר הבעיות שנקשרו לשכיחות הקדחת הצהובה במערב אפריקה, "מתוך חזון למזער את מקורות הזיהום ולגלות ערוצים אפשריים להכחדת המגיפה האחראית לאבדן חיים רבים [של אירופים] ולהפרעה מצערת למסחר במשך שנים" (BA [a], CO 323/1050/5, C50019). סוכס שנציג מכל טריטוריה קולוניאלית ידגיש את ההתקדמות במאמציו להתמודד עם המחלה בשנה שחלפה. למשתתפים – ברובם אנשי תברואה ורפואה, לצד המנהל של מכון פסטר בדקר וזה של המעבדה הבריטית למחלות טרופיות בסיריה לאון – נערך סיור בסדרת מתקני בריאות-ציבור והכרות עם העבודות הציבוריות בדקר עצמה וביישובים סמוכים.

במבט ראשון נדמה כי תחת המטרייה של פילנתרופיה פרטית כמו זו של קרן רוקפלו, המתח הדינאמי בין אינטרסים לאומיים מול שיתוף הפעולה הבינלאומי יכול היה להתמוסס. במילים אחרות, בהתחשב בעובדה שמושבות מערב אפריקה קיבלו מענקים נדיבים לחקר הקדחת הצהובה מקרן זו שבסיסה בארצות הברית במשך שנות העשרים, ניתן לצפות לתנועת רעיונות חופשית בקרב המומחים, כזו שאף חותרת תחת מבנים קולוניאליים. אולם מקרה המבחן שלנו אינו מתיישב עם הנחה זו. לארוחת הערב בקונסוליה

הכללית הבריטית בדקר הוזמנו דוברי האנגלית בלבד, וניתן רק לתהות מדוע לא הוזמנו לכנס גם מומחים ממושבות פורטוגל או מקונגו הבלגית, טעות שנציגי צרפת אכן הודו בחרטה עליה ועל אי-לקיחת דגימות דם משם (BA [a], (b, c], CO 323/1050/5, C50019). יתר על כן, היה זה ד"ר ס' סלווין קלארק (Selwyn-Clarke), פקיד התברואה הראשי בחוף הזהב, שמחה על אי-שיתוף פעולה מצד כלל הממשלות הקולוניאליות במערב אפריקה בנושא דיווח על מקרי קדחת צהובה בשטחן. למעשה, רובן דיווחו על המגיפה רק לאחר שהאזור הנגוע הוכרז סופית כנקי מזיהום. זאת מסיבות כלכליות, כדי לחסוך מהספינות המגיעות לערי הנמל כמה ימים של הסגר (quarantine), אשר בשל החשש ממנו היו אלו עשויות לפסוח כליל על הנמל הנגוע. הוא גם מחה על הקמצנות הכללית של המטרופולין האירופית (לונדון טירפדה כנסי קדחת צהובה נוספים מטעמים כלכליים), ועל העובדה שמכון פסטר המפורסם לא החזיק אלא בעובד אחד או שניים בעלי הכשרה הולמת, ושוכן במבנה מט לנפול (BA [a], CO 323/1050/5, C50019; CAOM, FM SG, SEN XI, 50). למעשה, כל המדינות הקולוניאליות באפריקה שמדרום לסהרה, בלי להתחשב בלאומיותן, תפקדו על בסיס תקציבים זעומים, והיו חסרות אנשי מקצוע באופן כרוני. הן לא יכלו לבצע תכניות מקיפות בתחום התברואה ואחרות בתחום העיור ובריאות הציבור. תכניות אלו ממילא לא כוונו כלפי האוכלוסיות הילידיות, שכן המלריה והקדחת הצהובה איימו בראש ובראשונה על האירופים ועל התשתית המסחרית שעמדה בלב היוזמה הקולוניאלית. אולם דומה כי עבור נושא אחד הושגו המשאבים הדרושים וכן שיתוף פעולה גורף בין כלל הכוחות הקולוניאליים – הייתה זו הסגרציה העירונית על בסיס גזע. בעוד שהתופעה הייתה רחוקה מלהיות חדשה באפריקה הקולוניאלית, ההפתעה העיקרית בהקשר הכנס בדקר כפי שנראה, הייתה התאריך המאוחר יחסית של הכנס ביחס להסקת מסקנות פרוכיאליות מעין אלו של תכנון יירוני סרגטיבי הנשען על סימוכין פסבדו-מדעיים.

הכנס בדקר : בין אינטר-קולוניאליזם והפרדה גזעית במגורים

דו"ח הסיכום של הכנס בדקר עמד על 183 סעיפים, המתמצתים היטב את תוכנו וארגונו. מפעם לפעם נכללו בו תצלומים או מפות של עבודות ציבוריות ותברואתיות בדקר, הנמל המסחרי, ומה שנקרא בקתות הקש "העניות והפרימיטיביות" של הרוב העירוני בעיר – האספקט האחרון כלל תיעוד דרקוני של טיהור בקתות הקש במכונה ממונעת של גז תחמוצת גופרית. מתוך 183 הסעיפים, רק שני סעיפים דנו בתופעת הסגרציה במגורים במפורש. היה זה ד"ר לסנה (Lasnet), המפקח-הכללי של שירותי הרפואה של פדרצית מערב אפריקה הצרפתית, שהזכיר לראשונה את הסגרציה בסעיף 71. לפיו, שיעורי התמותה בקרב האוכלוסייה המקומית גבוהים ביותר, והמיעוט הסורי-לבנוני מהווה סכנה אמיתית בהפצת הקדחת הצהובה בשל אדישותו להיגיינה ותנודתו המרחבית בקרב מושבות האזור.³ מסיבות אלו של חוסר ההיגיינה האנדמי לכאורה של קבוצות אלו וצורות מגוריהן, יש לכונן הפרדה גזעית במגורים כל היכן שמתאפשר. אולם לדידו של ד"ר לסנה, "בארבעת הקהילות של סנגל, שם נאכפת החקיקה המטרופולינית [של צרפת] ושם לילידים בעלי הקרקעות יש זכויות בלתי ניתנות לערעור, הבעיה סבוכה במיוחד" (BA [a], CO 323/1050/5, C50019).

אכן היה זה נושא סבוך אם לא מביך. החל משנת 1887, דקר נחשבה לאחת מארבעת קהילות (communes) של סנגל, בעקבות סן-לואי (Saint-Louis), גורה (Gorée) ורופיסק (Rufisque). כל אחת מקהילות אלו הייתה זכאית למועצה שנבחרה על ידי הגברים הבוגרים, ולראש עיר כנשיאה. כל התושבים האפריקאים שנולדו בארבעת יישובים עירוניים אלו או חיו בהם יותר מחמש שנים, נחשבו אזרחים צרפתים ונהנו מזכויות פוליטיות אשר משפטית היו דומות לאלו של אזרחי צרפת, לרבות בחירת ציר לפרלמנט הצרפתי. כאזרחי הקהילות, הם נבדלו מהנתינים, דהיינו הרוב הגדול של שאר תושבי הפרציה. האחרונים, כפריים ברובם, נכפפו למערכת משפטית מפלה, והיו נתונים לעבודות כפייה ולחובת שירות צבאי (Clark and Colvin Phillips 1994, Johnson 1971, 38-62; 91-92). למעשה, לא רק שדקר הוכרזה בקונגרס הקולוניאלי של 1889 כפרוור מרוחק של פאריז (Betts 1961, 13, 31), אלא שגם, משנת 1902, היא שימשה כמושב המנהלי וכעיר הבירה של הפרציה של מערב אפריקה הצרפתית. נתונים אלו סיבכו כל ניסיון לבצע בעיר סגרגציה מקיפה על בסיס רשמי – כרעיון בלתי הולם ואף בלתי חוקי.

האזכור השני של סגרגציה במגורים בדו"ח הכנס הוא בסעיף 87, הפעם מצד ד"ר ויאלה (Viala), מנהל שירותי הרפואה והתברואה בטוגו הצרפתית. הוא הדגיש ששבעה מקרים של קדחת צהובה נתגלו בקרב אירופים שחיו "במגע עליו יש להתחרט" עם התושבים האפריקאים, ובמשך התפרצות המגפה היה צריך לנקוט צעדים לפינוי כל האירופים והסורים שחיו ב"אזור האפריקאי" למחנה זמני כחמישים מילין מלומה (Lomé) הבירה (BA [a]), CO 323/1050/5, C50019). ניתן ללמוד מדברים אלו על סגרגציה בלתי רשמית שכבר התקיימה בערי הבירה הקולוניאליות, ועל טיפול שניתן לסקטור הזר בלבד כנגד המגיפה. למעשה, גם בדקר עצמה נעשה ניסיון בלתי רשמי להפרדה גזעית במגורים עם התפרצות מגיפת דבר בשנת 1914. בשל המסורת הרפובליקנית הצרפתית, שעמדה בהקשר זה לרוץ, המנהל העירוני התבסס אז בלית ברירה על חקיקה שנקשרה לחומרי הבנייה תחת נושא הגזע (דהיינו הוצאת קש ושאר חומרים ארעיים מחוץ לחוק, בהתירו חומרי בנייה בלתי-ארעיים בלבד במרכז העיר), ניסיון שצלח, מסיבות שונות, בחלקו בלבד (M'Bokolo 1982; Bigon 2012). [איור 1] הסגרגציה על כן הייתה פרקטיקה נפוצה ביותר, אם כי הצרפתים נטו לאכוף אותה על בסיס לא רשמי. היה זה למרות העובדה שכמעט שלושה עשורים לפני הכנס של 1928 היתושים כבר זוהו היטב כנשאי מחלות זיהומיות כמו הקדחת הצהובה והמלריה, מה שמעמיד בספק את רעיון ההפרדה במגורים.

דוגמה לצעדים לאכיפת סגרגציה במושבות הבריטיות במערב אפריקה ניתנה בכנס בדקר על ידי ד"ר סלווין-קלארק, בסיקורו הפרטני את הקדחת הצהובה בחוף הזהב. בסיקור הארוך והטכני שלו, נושא הסגרגציה הגזעית הופיע בסוף ממש, כמסקנה כמעט מוכחת-מאליה. לפיו, "ההיסטוריה של חוף הזהב מוכיחה שוב ושוב את ערך הסגרגציה של מי שמכונה בלתי-מחוסן [דהיינו, האירופים] כאחת השיטות הבלעדיות והבטוחות למניעת קדחת צהובה" (BA [a], CO 323/1050/5, C50019, 25). הוא גם סבר ש"פעולה מתואמת מצד כל הממשלות הקולוניאליות במערב אפריקה בדבר כל מאמץ להפשיח להבטיח מגורים של לא-אפריקאים לפחות 400 מטרים מהעירות האפריקאיות, תהווה דרך שתבטיח רפורמה כה בסיסית וחיונית" (שם).

בנקודה זו נאמנותו של סלויין-קלארק לחוק 400 המטרים של החגורה התברואתית (cordon sanitaire) שיום אדריכל הדוקטרינה הקולוניאלית הבריטית, הלורד לוגארד, מתמיהה.⁴ זאת משום שמאז שלוגארד הגה חגורה זו כיותר מעשור לפני הכנס בדקר, היא אותגרה לא רק על בסיס רפואי, אלא גם מצד מושלים בריטיים רבים שהתלוננו על הקשיים באכיפת אלמנט זה שסתר את המציאות הקולוניאלית הדינאמית בערים. החגורה אותגרה גם מצד משתמשי-המרחב והאינטליגנציה האפריקאית. לוגארד, שהיה נחוש בדעתו לשמר את המרחק הפיזי (והפסיכולוגי) בין השליטים לנשלטים בניגריה, חוקק את "חוק העיירה" (Township Ordinance) בשנת 1917, שכלל מרחק זה כאזור חיץ ללא מגורים בין "השמורה האירופית" לשכונות האפריקאים (Lugard 1922, 148-149; NAN, SCO 26, 14623). רוחב החגורה, שהוגדר במקור כ-440 יארד, נקבע על ידי לוגארד שהאמין שיתושי האנופלס שנשארו את המחלה לא יכלו לעוף מעבר למרחק זה. למעשה, הם יכלו לעוף הרבה יותר ממרחק זה בעזרת הרוח.

איור 1: בית במדינה, דקר, 1914 (באדיבות ארכיון לאומי סנגל). בקתת קורות עץ וגג רעפים, מהראשונות שהוקמו בשכונה שיועדה לאפריקאים שפנו ממרכז דקר בעקבות מגפת הדבר בשנה האמורה. הסגרגציה הגזעית קודמה בדקר על בסיס חקיקת חומרי בנייה, כביכול לא על בסיס גזעי.

נקודת המפנה ש"חוק העיירה" של לוגארד הביא, על כל פנים, הייתה הייסוד ברוב ערי ניגריה אזורי מגורים נפרדים לאירופים כשיטה, כמערכת, וכאלמנט-מפתח חדש ביחסים הבין-גזעיים (Njoh 2007; Home 1983). זו הייתה אחת הסיבות לכך שביקורת חזקה כלפי החגורה התברואתית הובעה מהצד האפריקאי ב-1919, מייד לאחר פרישת לוגארד. אלו החשיבו את החגורה כ"מערכת גיהנומית" המבוססת על "בורות, פחד וטרור צבאי, כמוהו לא נודע מאז האינקביזיציה הספרדית לצורך השפלה ודיכוי" (The Lagos Weekly Record 1919, 1-22). אך יש לציין את המגוון של החוויה התכנונית

הקולוניאלית הבריטית בהתאם לגיאוגרפיה ולמעמד החוקי של הטריטוריה. בעוד חגורת פארקים הפרידה בבירה המנהלית הטקסית של מושבת "היהלום שבכתר" בין ניו-דלהי ממערב לבין דלהי; עיר הנמל ובירת ניגריה הקולוניאלית לאגוס נחשבה אמנם כמושבת כתר ונשלטה בשלטון ישיר, אולם תכנון חגורה תברואתית שם נידון מראש לכישלון. זאת בשל תוואי הישוב הצפוף על אי הליבה, למורת רוחו הרבה של לוגארד שטען ששם הגזעים מעורבבים באופן "חסר תקווה" (Bigon 2005, 262) [איור 2]. בגדה המערבית במסגרת המנדט על פלשתינה למשל, לא התקיימו "עיריות" כשמורות אירופיות ורווחת האוכלוסייה הילידית (הערבית) נלקחה בחשבון במנגנוני התכנון מבחינה ייצוגית ומבחינת האינטרס הציבורי – גם אם התחשבות זו הייתה מוגבלת במידת מה ובעלת אופי אוריינטליסטי (Alexander 2010).

איור 2: מפת לאגוס בעקבות התפרצות מגפת קדחת צהובה בשנת 1913 (באדיבות ארכיון לאומי ניגריה). האירופים רוכזו בחלק הדרומי של האי באופן בלתי רשמי וללא חגורה תברואתית. חלק זה, בניגוד לשאר חלקי האי, זכה לפינוי פסולת, להתקנת מערכות ניקוז ולשירותים עירוניים נוספים. למרות זאת, לפי המפה החלק הדרומי לא נוגע פחות ביתושים או קדחת בהשוואה לשאר חלקי האי, מה שמטיל בספק את נחיצות הסגרציה הגזעית מטעמי רפואה ותברואה.

לפי טוני קינג, שסיכם את ייצוא התכנון מהמטרופולין למושבות, יש להוסיף מירכאות כפולות למילה "בריאות", כי הפרשנות שלה תמיד משקפת הקשר תרבותי והתנהגותי ספציפי. בהקשר הקולוניאלי, לטענת קינג, טיעוני "בריאות" שימשו פעמים רבות כתירוץ בכדי להשיג שינוי סביבתי טוטאלי מצד הכוח השלט (King 1980, 210). בחושבנו על הפן הטראנס-לאומי בנוגע לסגרציה ולקדחת הצהובה כפי שהשתקף בכנס האינטר-קולוניאלי בדקר, רצינו רק להדגיש שבנושא זה הייתה קיימת הסכמה מלאה בין הכוחות הקולוניאליים ללא השגות. "במבט לעתיד", נאמר במסקנות הכנס, "הכנס

מחזיק בדעה שיש לספק מוקדם ככל האפשר ובהתאמה לחוקים במושבות, אזורי מגורים נפרדים.⁵ אולם בעוד המדע הוא טראנס-לאומי בהווייתו ונידון להיות מופץ דרך ערוצים לעיתים בלתי צפויים – הפתרון המוטל בספק של הסגרגציה במגורים כאמצעי-מניעה אולטימטיבי כנגד הקדחת הצהובה היה אנטי-מדעי באופיו. פתרון זה מדגים כיצד המדע מוקם היטב בתוך המשוואה הקולוניאלית של יחסי הכוח הבלתי-סימטריים בין השליט לנשלט ונרתם לשירות בניית האימפריה, פיקוח ומניפולציה כלכלית.

תכנון קולוניאלי, שאלת הכוח והשלכות המומחיות המדעית של בריאות ותברואה

עם התפתחות הבקטריוλογία והפרזיטולוגיה באירופה בסוף המאה התשע עשרה, היכולת של מדעי התברואה לשפר את תנאי המחיה הביאה, בין השאר, גם לשיפור המעמד של פקידי בריאות הציבור והמתכננים העירוניים. כמעט מייד, מומחים אלו הפכו למה שכינה מישל פוקו "מומחי החזית לסדר מרחבי" (Foucault 1982, 169), בשל מימד הכוח המעוגן חברתית בהתערבותם המרחבית. עניינים אלו לא היו אובייקטיביים בלבד בהיותם מוגבלים לתנאי הקרקע, האקלים, קיום האדם בסביבה או התפשטות מחלות, אלא היו אפופים הילה של בטחון בעליונות המדע והטכנולוגיה המערביים. ידע זה העניק למועסקי המנהל הקולוניאלי האירופי בתחום התברואה והתכנון תחושה של כוח, ברוח הרטוריקה הפוקודיאנית של יחסי ידע/כוח. במסגרת המצב הקולוניאלי, כוחם של מומחים אלו התעצם ועמו השפעתם על הסביבה העירונית. פעמים רבות אלו ניסו להקל על המטרות ועל הישגי היוזמה הקולוניאלית – סיטואציה שכלל לא הייתה מתאפשרת ללא האופי האוטוריטארי של הקולוניאליזם. סלווין-קלארק למשל היה פקיד תברואה אנרגטי באופן ראוי לציון. הוא פעל שנים ארוכות בשירות הקולוניאלי הבריטי בלאגוס ובקומסי (חוף הזהב) וניהל את התפרצויות מגיפת הדבר והקדחת הצהובה שם (Selwyn-Clarke vol. I; NAN, CSO 26, 13001). הוא היווה למעשה חלק מקבוצה של מומחים רפואיים שנדדו בין המושבות ותרמו להתפשטות אינטר-קולוניאלית של הרעיונות הנוקשים של הסגרגציה עימם באמצעים דוגמת הכנס בדקר.

בחיבור שלו ידע/כוח (pouvoir/savoir), פוקו מצייר תמונה ברורה המתארת את חשיבות המיסוד והממסדיות של אלמנט הכוח, ביחוד בנושא בריאות הציבור, מימי הביניים ועד העת המודרנית. לפיו במאה השמונה עשרה ועד לסוף המאה התשע עשרה, אז החלה התקופה הקולוניאלית באפריקה, לכוון נוספה פונקציה של "נישול חברתי בתירוץ של רווחה פיזית, בריאות ואריכות ימים אופטימלית" (Foucault 1982, 170). פונקציות אלו של סדר, הסדרה, פיקוח ותברואה הובטחו לא רק דרך מכשיר אחד אלא באמצעות מגוון תקנות ומוסדות, ששללו את הדרך לצבירת הון עבור מעמדות מסוימים באירופה (שם). הטענה לידע רפואי ותברואתי הובילה את הכוחות הקולוניאליים באפריקה לאמץ אמצעים שעוצבו בכדי לשלוט על כל אספקט בחיים העירוניים. מכניזמים מרחביים כמו החגורה התברואתית, בתירוץ של הגנה על הבריאות, תרמו למיצוב הכוח הקולוניאלי ולהשגה אפקטיבית של סדר חברתי, וכן קידמו את הניצול הכלכלי שעמד בבסיס היוזמה הקולוניאלית. במקרה של צרפת, היכן שהציבור הרפובליקני מבית מחה נגד כל ניסיון רשמי

לסגרגציה גזעית במושבות, זו הושגה בעקיפין, מאנטנריבו (Wright 1991) ועד דקר, באמצעות חקיקת חומרי הבנייה (Njoh 1999).

למאמצים הבלתי נלאים מצד השלטונות הקולוניאליים לקדם סגרגציה גזעית כאסטרטגיה המוסווית כעניין תברואתי, היו השלכות מרחיקות לכת על נושא הכוח והשליטה החברתית. מדיניות הסגרגציה הבטיחה לאירופים נגישות למגרשים קרקעיים גדולים ובמיקום מועדף, בעוד חברי האוכלוסייה הילידית התקבצו במגרשים הפחות רצויים. כמבע של כוח חברתי-תרבותי, המרחב הפיזי שאורגן מחדש מצד המתכננים הקולוניאליים ארגן אפקטיבית גם את המסגרת דרכה הובע כוח זה (Cooper 2000, 92; Foucault 1975). על ידי ביסוס מחוזות או "שמורות" אירופיות להם סופקו תשתית עירונית ושירותים מודרניים, השלטונות הקולוניאליים יכלו להתעלם מתכנון כלל המרחב העירוני הילידי – למעשה ה"עירוניות" של מרחב זה עמדה בניגוד בולט למחוזות המגורים של הסקטור השלט. על כן מדיניות הסגרגציה הגזעית לא רק העצימה את הכוח והדומיננטיות של האירופים על פני האפריקאים, אלא גם היוותה מכשיר דיכוי כלפי האחרונים. מעבר לצמצום העלויות מחד, מצב הבריאות והתברואה נקשר גם למיקסום הרווחים הכלכליים במושבות, מאידך: אוכלוסיות גדולות ובריאות היו נחוצות לאספקת כוח העבודה להגנה טריטוריאלית, ליצרנות הכלכלית של המושבות, ולמתן אנרגיה לפעילות המסחרית. שגשוגה הכלכלי של אירופה היה תלוי בין השאר ביצירת סביבות סניטריות והפחתת שיעורי התמותה מעבר לים.

רק לאחר מלחמת העולם השנייה, במשך העשור של הדה-קולוניזציה בשנות החמישים, המבנה הפיזי העירוני של הסגרגציה הגזעית במערב אפריקה החל להתעמעם. זה הצטלב גם עם ההעלמות הזמנית של הקדחת הצהובה בחלקים של אפריקה בין 1939 ל-1952, כאשר תכנית לחיסון מאסיבי כנגד הקדחת הצהובה בוססה (World Health Organization 2007, 2-3). באותו הזמן, הדחף של "שיתוף הפעולה" וה"פיתוח" הוביל להחלפת טרמינולוגיות פרוכיאליות של פרקטיקה עירונית באוצר מילים גלובאלי וטכני יותר באפריקה, כחלק מהשינוי האידיאולוגי הכללי (Goerg 2006, 38-41) ומדעיכת ה"מדע הקולוניאלי". על כל פנים, בשלושת העשורים האחרונים חלו התפרצויות מחודשות של הקדחת הצהובה באפריקה, וכמה מדינות, דוגמת קמרון, הוכיחו הצלחה יחסית בהתמודדות עימה (Tomori 2002, 178; Wiysonge et al. 2008). מספר גופים טראנס-לאומיים דוגמת ארגון הבריאות העולמי ואוניצ"ף, חולקים ידע, הדרכה וסיוע כלכלי מולטי-לטרי בשיתוף גורמים מקומיים; אולם בדומה לתקופה הקולוניאלית וכפי שהוכח בהתפרצות האחרונה של מגפת האבולה – נראה כי האתגר של שכנוע ורכישת האמון של האוכלוסיות הילידיות בדבר יתרונות קבלת טיפול רפואי עדיין נותר בעינו.

סיכום

הכנס האינטר-קולוניאלי בדקר, 1928, חשף לפרטים כיצד אינטרסים לאומיים התקיימו לצד מתח דינאמי באשר לשיתוף פעולה בינלאומי. מצב זה נותח לאור מאפיין הסגרגציה הגזעית במגורים כמכניזם של תכנון עירוני במסגרת שלטון קולוניאלי ושאלת הכוח הטמונה בתכנון תחת מצב קולוניאלי. מעניין שהסגרגציה הייתה נושא שלא היה שנוי במחלוקת בקרב נציגי הכוחות הקולוניאליים שהשתתפו בכנס כאמצעי מניעה כנגד הקדחת

הצהובה (בעיקר בקרב הסקטור האירופי) – זאת למרות התאריך המאוחר של הכנס ביחס לזה שבו נתגלה היתוש כנשא המגיפה. אמנם לידע המדעי יש את הפוטנציאל להיות מופץ באופן טראנס-לאומי במובן הליבראלי והלא-ליניארי ולנוע מעבר לשיקולים פוליטיים ולאומיים. אולם, מקרה המבחן ההשוואתי כאן מדגים כיצד ידע זה מוקם היטב בתוך מערכת היחסים הבלתי שוויונית של המצב הקולוניאלי והועמד לשירות בניית האימפריה. זה מסביר את תפקיד המפתח של "מומחי החזית" ה"נודדים" שהועסקו על ידי המנהל ושל הרשתות האינטר-קולוניאליות של המומחיות המדעית. במקרה שלנו אלו גייסו את המדע לטובת האינטרסים האימפריאליים ותכנון סרגטיבי ששיקף מניפולציה כלכלית ופוליטית, של ספק נישול תוך התעלמות מ, ספק פיקוח על, החברות הנשלטות.

הערות

1. פדרציית "מערב אפריקה הצרפתית" (Afrique Occidentale Française) נוצרה בשנת 1895 במטרה להקל את התהליכים הצנטרליסטיים של קבלת ההחלטות בפאריז. הטריטוריה שלה עמדה על קרוב לחמישה מליון קילומטרים רבועים, והיא כללה שמונה מושבות.
2. ה-African Research Survey היה פרויקט מטרופוליני חסר תקדים (1929 – 1938) שעוצב בכדי לבחון את ההיקף שבו ידע "מודרני" יושם על הבעיות ביבשת אפריקה. הוא שימש כמקור יעץ עיקרי מצד אדריכלי המדיניות הבריטית שהובילו את היוזמה, ונתן דחף לתכנון פיתוח בריטיות עד לעידן הדה-קולוניזציה.
3. מיעוט זה היגר למערב אפריקה במסגרת המערכת הקולוניאלית, בסיוע קווי ספינות הקיטור האימפריאליות, מאז העשור האחרון של המאה התשע עשרה. ההגירה נמשכת עד היום גם לאחר עצמאות לבנון הרשמית מאז 1943 בשל חוסר היציבות במזרח התיכון (Falola 1993).
4. הלורד פרידריך לוגארד (1858 – 1945) שרת בהודו בצבא הבריטי (1879 – 1886), מילא סדרת תפקידים רמים במושבות הבריטיות ולבסוף שרת כמושל הכללי של ניגריה הצפונית והדרומית (1912 – 1919).
5. "Dans ces conditions, il y aurait lieu, aussi rapidement que" possible et suivant les forms légales, de lui prévoir des zones (réservées" (BA [a], CO 323/1050/5, C50019, 27

מקורות

- Alexander, E. 2010. Planning, Policy and the Public Interest: Planning Regimes and Planners' Ethics and Practices. *International Planning Studies*, 15 (2), 143-162.
- Betts, R. F. 1961. *Assimilation and Association in French Colonial Theory, 1890-1914*. Columbia University Press, New York.
- Bigon, L. 2005. Sanitation and Street Layout in Early Colonial Lagos: British and Indigenous Conceptions, 1851-1900. *Planning Perspectives*, 20 (3), 247-269.

- Bigon, L. 2012. A History of Urban Planning and Infectious Diseases: Colonial Senegal in the Early Twentieth Century. *Urban Studies Research* (2012). <http://www.hindawi.com/journals/usr/2012/589758/>.
- Brown, J. 1978. Increased Intercommunication and Epidemic Disease in Early Colonial Ashanti. In: Hartwig, G. and Patterson, D. (Editors). *Disease in African History*. Duke University Press, Durham, NC, 139-143.
- Bull, M. 1997. Lugard. In: Middleton, J. (Editor). *Encyclopedia of Africa South of the Sahara*, vol. 3 (4 vols). Scribner's Sons, New York, 60-61.
- Cherry, G. E. 1988. *Cities and Plans: The Shaping of Urban Britain in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Edward Arnold, London.
- Clark, A. F., and Colvin Phillips, L. 1994. *Historical Dictionary of Senegal*. The Scarecrow Press, London.
- Cooper, N. 2000. Urban Planning and Architecture in Colonial Indochina. *French Cultural Studies*, 11 (1), 75-99.
- Curtin, P. 1985. Medical Knowledge and Urban Planning in Tropical Africa. *American Historical Review*, 90 (3), 594-613.
- Echenberg, M. 2002. *Black Death, White Medicine: Bubonic Plague and the Politics of Public Health in Colonial Senegal, 1914-1945*. Heinemann, Portsmouth.
- Falola, T. 1993. The Lebanese in Colonial West Africa. In: Ade-Ajayi, J. F. (Editor), *Peoples and Empires in African History*. Longman, London, 121-141.
- Foucault, M. 1975, *Suiveiller et Punir: Naissance de la Prison*. Gallimard, Paris.
- Foucault, M. 1982. *Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Harvester Press, Brighton.
- Goerg, O. 2006. Domination coloniale, construction de 'la ville' en Afrique et de nomination. *Afrique et histoire*, 5 (1), 15-45.
- Hall, P. 1996. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Blackwell, Oxford.
- Hietala, M. (1983). The diffusion of innovations: Some examples of Finnish civil servant's professional tours in Europe. *The Scandinavian Journal of History*, 8(1-4), 23-36.
- Home, R. 1983. Town Planning, Segregation and Indirect Rule in Colonial Nigeria. *Third World Planning Review*, 5 (2), 165-175.
- Johnson, W. 1971. *The Emergence of Black Politics in Senegal: The Struggle for Power in the Four Communes, 1900-1920*. Stanford University Press, Stanford.

- King, A. D. 1976. *Colonial Urban Development: Culture, Social Power and Environment*. Routledge, London.
- King, A. D. 1980. Exporting Planning: The Colonial Experience. In: Cherry, G. E. (Editor), *Shaping an Urban World*. Nansell, London, 203–226.
- Kolson, K. 2001. *Big Plans: The Allure and Folly of Urban Design*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Ladd, B. K. 1986. City Planning and Social Reform in Cologne, Frankfurt and Dusseldorf, 1866–1914. Thesis (PhD). Yale University, New Haven.
- The Lagos Weekly Record*. 1919. The Retirement of Sir Frederick Lugard (no author), 23 February, 1–22.
- Lugard, F. D. 1922. *The Dual Mandate in British Tropical Africa*. William Blackwood, London.
- Martin-Moreno, J. 2014. Ebola, or the Messy Cocktail of Public Health and Globalisation in Post-colonial Africa. *The Lancet Global Health Blog*. <http://globalhealth.thelancet.com/2014/09/04/ebola-or-messy-cocktail-public-health-and-globalisation-post-colonial-africa>.
- Mbembe, A. 2014. Ebola ist wie wir: Mobil [Ebola is Like Us: Mobil]. *Die Zeit*, November 1 (interviewed by Elisabeth von Thadden).
- M'Bokolo, E. 1982. Peste et société urbaine à Dakar: l'épidémie de 1914. *Cahiers d'Études africaines*. 12 (1–2), 13–46.
- Njoh, A. 1999. *Urban Planning, Housing and Spatial Structures in Sub-Saharan Africa: Nature, Impact and Development Implications of Exogenous Forces*. Ashgate, Aldershot.
- Njoh, A. 2007. *Planning Power: Town Planning and Social Control in British and French Colonial Africa*. University College London Press, London.
- Patterson, D. K. and Hartwig, G. W. (Editors), 1978. *Disease in African History: An Introductory Survey of Case Studies*. Duke University Press, Durham, NC.
- Rabinow, P. 1989. *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*. MIT Press, London.
- Report of the Lagos Town Planning Commission with Recommendation on the Planning and Development of Greater Lagos* (June 1946). Government Printer, Lagos.
- Sassen, S. 2006. *Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages*. Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Selwyn-Clarke, P. S. 1926. *Report on the Outbreak of Plague in Kumasi*. Ashanti, Gold Coast Sessional Paper 11, 1925–26.

Sinou, A. 1993. *Comptoirs et villes coloniales du Sénégal: Saint-Louis, Gorée, Dakar*. ORSTOM, Paris.

Swanson, M. W. 1977. The Sanitation Syndrome: Bubonic Plague and Urban Native Policy in the Cape Colony, 1900–1909. *Journal of African History*, 18 (3), 387–410.

Tilley, H. 2010. *Africa as a Living Laboratory: Empire, Development, and the Problem of Scientific Knowledge, 1870–1950*. The University of Chicago Press, Chicago.

Tomori, O. 2002. Yellow Fever in Africa: Public Health Impact and Prospects for Control in the 21st Century. *Biomedica*, 22 (2), 178–210.

Wysong, C. S., Nomo, E., Mawo, J., Ofal, J., Mimbouga, J., Ticha, J. and Ndumbe, P. M. 2008. Yellow Fever Control in Cameroon: Where are We Now and Where are We Going? *BMC Med*, 6 (3). <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2268705/>.

World Health Organization. 2007. *The Yellow Fever Initiative Injection: One Injection, Ten Years Protection*.

Wright, G. 1991. *The Politics of Design in French Colonial Urbanism*. University of Chicago Press, Chicago, IL.

Yeoh, B. 1996. *Contesting Space: Power Relations and the Urban Built Environment in Colonial Singapore*. Oxford University Press, Oxford.

Archival Sources

The British Archives: BA, CO 323/1050/5, C50019: [a] Report by Dr. P. S. Selwyn-Clarke on the yellow fever conference at Dakar, 1928. (1929). Accra: Government Printing Office. [b] Ministry of Health, correspondence, 10 January 1931. [c] Colonial Office, correspondence, 60786/29 general, 6 November 1930.

Centre des Archives d'Outre Mer, Aix-en-Provence: CAOM, FM SG, SEN XI, 50: Police, hygiène et assistance, fièvre jaune, 1895–1904.

Nigeria's National Archives, Ibadan: NAN, SCO 26, 14623, Classification of township under the Township Ordinance, 1917; NAN, CSO 26, 13001 vol. I: Outbreak of plague in Lagos, 1924.

תכנון בעיר באפריקה שמדרום לסהרה: קיבעון באשר לפורמאליות

אמין קמטה

תקציר

מאמר זה משקיף על תגובת התכנון והמנהל העירוני לא-פורמאליות באפריקה שמדרום לסהרה. הטיעון הוא ששלטונות אפריקה שמדרום לסהרה סוגדים לפורמאליות במסגרת היותם חדורי אובססיה למודרניות עירונית. סגיידה זו מושתתת על תשוקה למודרניות עירונית המבוססת על סדר רשמי, סדר אשר הם סבורים שלא יכול להתקיים לצד 'חוסר סדר' וה'בלתי נשלטות' של הא-פורמאליות. אני מבקר את הטענה שהא-פורמאליות בלתי נסבלת וצריך להכחידה או לבייתה. אני מסיק שהתצורה של השלטון העירוני ושל המערכות החברתיות-כלכליות כשלעצמן באפריקה העירונית שמדרום לסהרה, הופכות את הא-פורמאליות לבלתי נמנעת ואת מחיקתה לבלתי אפשרית.

מילות מפתח: תכנון, עיר מודרנית, פורמאליות, א-פורמאליות, סדר, אפריקה שמדרום לסהרה

הקדמה¹

במובנים רבים, השלטונות באפריקה שמדרום לסהרה מפגינים קיבעון באשר לאידיאליים של סדר, מאורגנות ונטייה לדבוק בנהלים המקובלים המאפיינים את המודרניות. בעצבם את מערכות התכנון שלהם על פי אלו של השליטים הקולוניאליים הקודמים (Legg 2007), מערכות תכנון רבות בתקופה שלאחר העצמאות חתרו לכפות סדר עירוני שדמה ביותר לזה של ארץ-האם הקולוניאלית לשעבר. מטרה זו הדירה צורות מקומיות של ייצור, צריכה וצבירת הון, צורות שלא דמו לאלו שהושגו בארץ-האם הקולוניאלית. מכל מקום, ההדרה של נוהגי מחייה מסויימים אין משמעה שנוהגים אלו נעלמו. ברוב אפריקה שמדרום לסהרה, דחיקת נוהגים אלו לשוליים כחלק מהמדיניות העירונית הרשמית ומהפרקטיקה של התכנון, לא גרמה להיעלמותם מעל פני השטח.

בתגובה למשבר העירוני חסר הרחמים, אופני מחייה ונוהגים המגוונים באופן רשמי או בלתי-רשמי הציפו ערים רבות באפריקה שמדרום לסהרה. למרות זאת, השלטונות, מגובים על ידי ביורוקרטיות התכנון הממוקצעות שלהם, סרבו להכיר במציאות זו או לקבלה. רובם ממשיכים לדבוק בחלומם על

מודרניות עירונית בהשראה מערבית. לפי חוקרת אחת, למתכננים יש "הבנה מועטה באשר לכיצד שורדים העניים" (Rakodi 1993, 207). בכמה מקרים, על כל פנים, הם אכן מבינים כיצד שורדים העניים; הם רק עויינים את מה שהם מחשיבים כאופני הישרדות סוטים ובלתי נסבלים.

במאמר זה, טענתי היא שהשלטונות העירוניים ברוב אפריקה שמדרום לסהרה סוגדים לפורמאליות כאל פְּטִיש. אני מבקר את התפישה ואת הטיפול של השלטונות בא-פורמאליות העירונית, כפי שאלו באים לידי ביטוי ברבות מהאסטרטגיות שלהם מלמעלה-למטה. אסטרטגיות אלו מעוצבות בכדי לערוך 'דה-א-פורמליזציה', מיקום מחודש, מחיקה או סובלנות (זמנית) שיש בה דיכוי כלפי הא-פורמאליות.

העיר הנחשקת ... והעיר הקיימת בפועל

שלטונות עירוניים רבים באפריקה מדרום לסהרה מפגינים את הרצון לבנות ערים 'מודרניות', דהיינו, ערים מסודרות, מוסדרות ומעגנות מבחינה אסתטית. עבור מטרה זו, הם עיצבו "סדרת התערבויות רבות-פנים של פיתוח וממשל" (Simone 2003, 296) בכדי להשיג עיר מודרנית, לתחזקה ולהחזיקה, ולהתמודד עם מכשולים בדרך להגשמתה או לקיומה. ללא ספק, השראה עיקרית – ועל כן אמת המידה – ל'מודרניות העירונית' הנחשקת מהווה העיר המערבית, בעצמה מודל הנתון לשינויים מתקופות פרה-מודרניות (Berman 1982). החל מהתקופה הקולוניאלית, אז רוב ערי אפריקה שמדרום לסהרה היו "מקומות למגורי אירופים" (Wekwete 1994, 5), ועד לתקופה שלאחר העצמאות, אז ערים אלו הפכו למקומות עבור כולם, מסורות המערביות של המודרניות שולבו ללא שאלות בתוך תכנון ומנהל הערים, הכול במאמץ "ליצור ערים מודרניות" (Swilling et al. 2002, 307).

לשאיפה חסרת מעצורים זו היו תוצאות משמעותיות בנוגע לערים. יש הסבורים שעקב ריבוי החוקים והתקנות המקדמים את השאיפה ליצור עיר מודרנית (Abdoul 2005, 9), ייצור המרחבים העירוניים והייעוד של שימושים המותרים בחוק עבור מרחבים אלו משמעו שדרכי החיים והנהגים המרחביים הזוכים לעידוד הם אלו התואמים בקפידה אמיתות בהשראה מערבית. דהיינו, על מי שלא מתאים עצמו לזה ללכת. נוהגים הסוטים מהנורמה יכולים לעיתים להתקיים, בייחוד אם הם נחשבים לנסבלים (באופן זמני), או לכאלה שאינם לגמרי חסרי תקווה או מאיימים באופן מסוכן. בכל המקרים, ההכרזה של מהו נסבל ומהו בלתי נסבל שמורה לשלטונות האמונים על תכנון המרחב העירוני "כך שניתן יהיה לכוונתו בשם, למדדו ולפתחו", כדי ליצור "סדר מרחבי במסגרתו כל החיים מתוכננים" (Amin and Thrift 2002, 109).

המרשם הרשמי למה שהולם מבחינה מרחבית משמעו, באופן בלתי נמנע, שאורחות חיים מסויימים ופרקטיקות של מחייה נחשבים לבלתי מקובלים או מוצאים כאחת אל מחוץ לחוק. ההיסטוריה הוכיחה שמה שהוגדר באופן רשמי כבלתי ראוי, נתפש כך מפני שאינו תואם את הסטנדרטים הרשמיים של הנורמאליות. זה נקשר בעיקר למענה על צרכים בסיסיים בכלכלת המזומנים העירונית שעברה מודרניזציה. ההגדרה הרשמית של מה מהווה פעילויות עירוניות נורמאליות, מקובלות ומכובדות – דוגמת השאלה אלו מקורות מחייה והישרדות יכולים להיחשב ראויים – מסתייעת בקלסיפיקציה

הדואליסטית של פעילויות כלכליות עירוניות לפי סקטור 'פורמאלי' ו'בלתי-פורמאלי' (Bromley 1978).

ברוב אפריקה שמדרום לסהרה, אין זה סוד שהמודרניות העירונית אליה שואפים השלטונות היא אחת כזו בה אין מקום לא-פורמאליות. הם רואים את הא-פורמאליות כשייכת ל"סקטור נחשל [המשפיע] לרעה על ניסיונות המדינה לעבור מודרניזציה" (6, Thomas 2001). עבור השלטונות, מודרניזציה משמעה התרחקות מ'נחשלות' כמו זו המגולמת בא-פורמאליות. כדי להשיגה, רוב הערים נוקטות באינספור צעדים האמורים לעקור, להגביל או להכפיף את הא-פורמאליות. אולם, הבעיה עם הקוקטייל של הצעדים העוינים שעוצבו בכדי לסייע להשיג את העיר המודרנית הנחשקת, לרבות הדגש שלה על סדר פורמאלי, היא זו שצעדים אלו הערימו מגבלות ניכרות על סקטורי מפתח במערכת העירונית. בנוגע לדיר למשל, לפי רקודי (Rakodi 1993, 207), מערכת התכנון – מכשיר חיוני בהגשמה ובתחזוקה של הרמה הרצויה של המודרניות – מערימה מגבלות על אספקת שירותי קרקע ודיר. רוב תושבי העיר הנפגעים הם אלו שבתחתית הסולם החברתי-כלכלי, אלו מהווים גם את הרוב העירוני. הם "עניים באופן נואש, מובטלים כרונית ... ודחויים חברתית-כלכלית" (304-305, Berman 1982). הם עדיין צריכים לספק את צורכיהם הבסיסיים בתוך האפשרויות המוגבלות.

כתוצאה מכך, ההשתלה של פרקטיקות מערביות של תכנון ומנהל עירוניים בערים אפריקאיות תוך מסע לעבר מודרניות עירונית, מולידה מצוקה כפולה במקומות עירוניים: מרגליזציה של אלו אשר אינם יכולים לענות על הדרישות הקפדניות, ובו-בזמן, הולדת נוהגים ואורחות חיים חתרניים. באופן בלתי מפתיע, העיר הקיימת בפועל באפריקה שמדרום לסהרה אפילו אינה קרובה לחזון של השלטונות. זה מסביר מדוע סוויילנג ואחרים (Swilling et al 2002, 307) מתארים באופן קטלני את ערי אפריקה כ"סימולציות נכשלות של מונחים חיצוניים של מודרניות". הרוב העני מצא שזה יהיה קשה, אם לא בלתי אפשרי, להתקיים בעיר לו ינסה לדבוק בקוקטייל מכשירי השליטה והחקיקה המדירים כפי שנכפו על ידי השלטונות. הוא אולץ לחפש אמצעי הישרדות מחוץ לצווים הרשמיים המחייבים, ולמרות צעדים אלו.

למרות היכשלם שוב ושוב מלהשיג את העיר הנחשקת, השלטונות העירוניים ברוב אפריקה שמדרום לסהרה לא היו מעורבים במחשבה רצינית ופתוחה בכדי לתפוש את ההתפתחויות החריגות לכאורה בעיר בפועל; הם גם לא סיגלו את מאווייהם למציאות, בהאמינם שהחלום עדיין בר-השגה למרות ההחמצות הבולטות והרבות. תחת זאת, תוך מאמץ נחוש לשמר את הניצוצות החמקניות של המודרניות העירונית שהם מאמינים שאכן השיגו, השלטונות יישמו צעדים (שכנגד) בכדי לרסן אורחות חיים ונוהגים בלתי ראויים. השלטונות לא רק ראו אורחות חיים בלתי רצויים אלו כמכשולים להשגת העיר הנחשקת (עדיין), אלא גם מיתגו אותם כאיום על המעט שהושג למראית עין.

בדרך זו, המרדף התמידי של השלטונות אחר העיר הנחשקת מהווה לעיתים קרובות סיט ממש עבור הרוב ה'מרדני' בעיר הקיימת בפועל. ההעתקה בכפייה של התגרנים הזעירים ב-2003 במפוטו, מוזמביק (Kamete and Lindell 2010); קמפיין ה'ניקיון' העירוני בזימבבווה ב-2005 (Potts 2006)²; ופינוי סוחרי הרחוב הזעירים במרכזים העירוניים הראשיים במלאווי

ב-2006 (Sabola 2006) – הם דוגמאות עכשוויות לאשליות מעין אלו מצד מיעוט אליטיסטי, אשליות אשר הידרדרו לסיוט עבור רבים. בכל המקרים הללו, עושה רושם שהשלטונות דחו את הרעיון שלג-פורמאליות יש את "היכולת לתפקד כמכניזם של התמודדות כאשר קפיטליזם תאגידי אינו ... מוליד טובות" (Samers 2005, 875), זאת על רקע השבריריות של כלכלות אפריקאיות רבות.

הצעדים הרשמיים (שכנגד), מכל מקום, אינם כולם תקיפים או החלטיים; וכן אינם אחידים בזמן ובמקום. לעיתים עקב סיבות שונות, בעיקר פוליטיות ולוגיסטיות, השלטונות העירוניים נוקטים מדיניות של משהו הדומה ל"סובלנות של דיכוי" (Marcuse 1969). הם מותירים לאלו שאינם מקבלים עליהם את המוסכמות להמשיך בחייהם תוך שפע גינויים, הרשעות ואיומים, אותם השלטונות משלימים, באופן ליברלי לכאורה, עם כפיית תנאים קשוחים. בכמה מקרים, בייחוד כאשר המערכות הממשליות נגועות בשחיתות, חוסר יכולת או מסוגלות; או היכן שדרכי הקיום הבלתי רצויות אינן נידונות כמטרד בלתי נסבל של ממש – למשל כאשר הן אינן תופשות מרחבים עירוניים ראשיים או משיגות גבול באופן בולט – השלטונות בחרו לעצום זמנית עין (Kamete and Lindell 2010). במקרים אחרים, שלטונות 'נאורים' ניסו לעבוד יחד עם ה'זרים' העירוניים שאינם מקבלים עליהם את המוסכמות. זאת בכדי להקטין את הנזק תוך ניסיון להגשים את העיר עליה חלמו, או בכדי לסייע ליחידות מסוימות בסקטור הבלתי-פורמאלי להשיל את הא-פורמאליות לטובת כניסה לסקטור הפורמאלי המקובל על ידי מעטה של מאפיינים של פורמאליות.

צורך בחשיבה מחודשת?

חתירת השלטונות לשעתק מערכות עירוניות זרות בעבור מספר משמעותי של תושבים עירוניים, היוותה עד כה מטרה בלתי ניתנת להשגה. לפי ההוכחות בשטח, מטרה זו ככל הנראה גם לא תוגשם. אחת הסיבות העיקריות לכך היא שנוהגי התכנון, המדיניות והמנהל העירוניים המסוככים על השאיפה ליצור עיר מודרנית הם דטרמיניסטיים ביותר ורחוקים מאוד מהשינויים החברתיים-כלכליים הדינאמיים המופיעים בפועל במרכזים העירוניים. אי-ההתאמה בין החזון לבין המציאויות המתמשכות בעקביות, מהווה סיבה עיקרית לכישלון החתירה הנמרצת של השלטונות אחר העיר המודרנית. זה נכון אמנם שתכנון ומנהל עירוניים משמעם שיפורים של המצב הקיים, אולם ניתן לשאול: מה גורם לפורמאליות להיתפש כעליונה על פני הא-פורמאליות? אין זה הסבר משכנע לטעון שהא-פורמאליות מלאה תחלואים חברתיים ופשעים.

כדי שחתירת השלטונות אחר העיר המודרנית תיתפש כמוצדקת ושוויה, וכדי שהאיבה של השלטונות כלפי הא-פורמאליות תיראה כלא יותר מאשר פנטזיה קלת דעת ומסוכנת, השלטונות צריכים להוכיח שהפיכת הא-פורמאליות להיסטוריה תגרום לערים להיות טובות יותר. זאת לא רק בעבור מיעוט פריבילגי שיכול להרשות לעצמו לחלום על כך כי הוא לא נקלע ללוגיקה של הישרדות יומיומית, אלא גם בעבור רוב תושבי העיר, שנקלעו לעוני.

ועוד, מה שצריך לעלות שאלות הוא המרדף צר האופקים של השלטונות אחר העיר החמקמקה למרות ששוב ושוב העלו חרס בידם. האם זו התנהגות שקולה להמשיך לחפש אחר העיר המודרנית, המעוצבת על פי מסורות מערביות של מודרניות? זאת כאשר חיפוש זה, שמחירו יקר, עדיין מגיע למבוי סתום? סירובם הידוע של השלטונות "לכוון את המדיניות כלפי העיר בשלמותה ולהכיר בה כאורגניזם אפריקאי ייחודי" (Swilling et al. 2002, 309), מעיד על כך שלגביהם אין אלטרנטיבה לאידיאל שאומץ מבחוץ. מצב זה מסביר מדוע, לאחר מאה שנות אורבניזציה ולאחר מעל רבע מאה של עצמאות, השלטונות עדיין נשענים על הרצון להיפטר מאורחות חיים ונוהגים אשר אינם תואמים את התכנית הרשמית של עיר מודרנית. זה גם מסביר מדוע הם השקיעו באסטרטגיות של העתקת תושבים בכפייה, מתקפות ישירות, וסובלנות (זמנית) שיש בה דיכוי. מצב זה שופך אור על אודות החידה מדוע הם בוחרים להתעלם מהמס החברתי הכבד שנגבה תוך טיפולם בדרי רחוב, תושבים אחרים, יזמים בעלי מגורים, ומתיישבים פולשים.

לא הרבה שלטונות עירוניים אכן מודים בפומבי שהגידול בא-פורמאליות מהווה, במובנים רבים, תגובה ישירה לחוסר היכולת של הפורמאליות לספק קרקע, דיור ותעסוקה. רובם לא מודים בכישלונות המרובים של הממשל המקומי ושל מערכות ממשל בלתי מתאימות; כפי שאינם מודים שהא-פורמאליות במשך כמה עשורים היוותה מעין פתרון מצד העניים נוכח גחמות השלטונות, ובאופן אירוני, היא אף הגנה על השלטונות מזעמם של העניים. רק מעטים מהם סבורים שמציאת המקלט בא-פורמאליות מצד העניים אינו מהווה בהכרח בחירה רעה, אלא תגובה כנה למגבלות אמיתיות.

מסקנה

למסע להשגת העיר המוסדרת והמוסדרת היו כמה תופעות לוואי מתישות. נטיית השלטונות לפיקוח ושליטה משמעה שערי אפריקה שמדרום לסהרה יוותרו תקועות עם צורות מנהליות של ממשל ומדיניות עירוניים. זאת בעוד "חברות עירוניות פוסט-מודרניות" במקומות אחרים עדות, כבר מזה זמן רב, ל"התפתחות מהירה של מדיניות וממשל עירוניים מתוך צורות מסורתיות של מנהל לעבר צורות שיש בהן יוזמה" (Gospodini 2006, 311). השלטונות העירוניים באפריקה שמדרום לסהרה סבורים עדיין, ככל הנראה, שיש הרבה טוב במדיניותם המעודדת הפשעה, פיקוח, מישטור והסדרה – הכול נעשה בכוונה ליצור ערים אקסקלוסיביות בפורמאליות שלהן. הם מנסים עדיין לשכנע שכל קפריזיות – המוגדרת ככל דבר שאינו תואם לסכמה הרשמית של דברים, לא חשוב עד כמה סכמה זו היא בלתי-מציאותית, בלתי-ניתנת להצדקה או לא-מוצדקת – יכולה להיות ברת שליטה או מוקעת בכוח. כתוצאה מכך, השלטונות ברמה הלאומית והעירונית המקומית, ברובם הגדול, אינם עסוקים בהפיכת עריהם לתחרותיות ויצרניות. הם גם אינם טרודים בניסיון ליצור ערים המותאמות לאורח חיי רוב אזרחיהן. תחת זאת יש עיסוק כובל ביצירת ערים מודרניות.

אולם למרות כל נחישות דעתם, השלטונות העירוניים לא היכו באופן מוחץ ישר בלב הא-פורמאליות. זאת לא מפני שלא היו רוצים לעשות כן, אלא פשוט מפני שהם אינם יכולים. נוכח המצוקה הנמשכת והאופי האקסקלוסיבי של הפורמאליות, יחד עם חוסר מסוגלות וחוסר יצירתיות במערכות הממשל

העירוניות – החוסר באלטרנטיבות ברות קיימא עבור הרוב המושפע מהמדיניות העירונית בולט לעין. כך הא-פורמאליות הופכת למאפיין קבוע של ערי אפריקה, אף באותן ערים אלו שבפיקוח המערכות הקשוחות ביותר של התכנון והמנהל העירוניים.

הערות

1. המאמר תורגם על ידי ליאורה ביגון.
2. הכוונה למבצע המפורסם של השבת הסדר (Murambatsvina בשפת השוֹנְה) בהרארה בירת זימבבווה, במסגרתו הממשל העירוני והלאומי עמדו על כך שמדובר בקמפיין 'ניקיון'. ה'אשפה' עמדה על מתגוררי העיר העניים, אורחות חייהם והדיור שלהם. תוך חודשיים בלבד המבצע הורחב במהירות לכל המרכזים העירוניים במדינה שנוקו מ'אשפה' זו [הערת המתרגמת].

מקורות

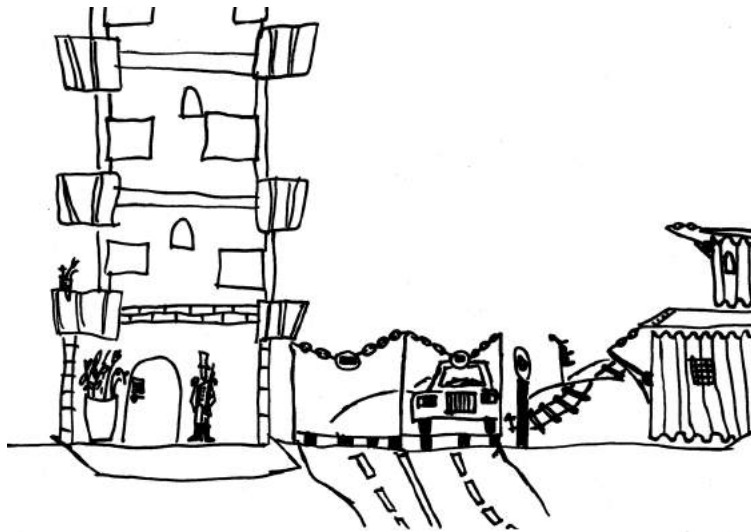
- Abdoul, M. 2005. Urban Development and Urban Informalities: Pikine, Senegal. In: Simone, A. and Abouhani, A. (Editors). *Urban Africa: Changing Contours of Survival in the City*. CODESRIA/Zed Books, Dakar/London, 235-260.
- Amin, A. and Thrift, N. 2002. *Cities: Reimagining the Urban*. Polity Press, Cambridge.
- Berman, M. 1982. *All That Is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*. Penguin, New York.
- Bromley, R. 1978. Introduction – The Urban Informal Sector: Why is it Worth Discussing? *World Development*, 6, 1033-1039.
- Gospodini, A. 2006. Portraying, Classifying and Understanding the Emerging Landscapes in the Post-industrial City. *Cities*, 23(5), 311-330.
- Kamete, A.Y. and Lindell, I. 2010. The Politics of "Non-planning" Interventions in African Cities: Unravelling the International and Local Dimensions in Harare and Maputo. *Journal of Southern African Studies*, 36 (4), 889-912.
- Legg, S. 2007. Beyond the European Province: Foucault and Postcolonialism. In: Crampton, J.W. and Elden, S. (Editors). *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*. Aldershot, Ashgate, 265-289.
- Marcuse, H. 1969. Repressive Tolerance. In: Wolff, R.P., Moore, B., and Marcuse, H. (Editors). *A Critique of Pure Tolerance*. Boston, Beacon Press, 95-137.
- Rakodi, C. 1993. Planning for Whom? In: Devas, N. and Rakodi, C. (Editors). *Managing Fast Growing Cities: New Approaches to Urban Planning and Management in the Developing World*. Harlow, Longman, 208-235.
- Sabola, T. 2006. Vendors Eviction: Who Benefits? *The Nation* (Malawi). <http://www.nationmalawi.com/articles.asp?articleID=16423>. Accessed 28 April, 2016.

Samers, M. 2005. The Myopia of "Diverse Economies", or a Critique of the "Informal Economy." *Antipode*, 37, 875-886.

Simone, A. 2003. The Dilemmas of Informality for African Governance. In: Parnell, S., Pieterse, E., Swilling, M. and Wooldridge, D. (Editors). *Democratizing Local Government: The South African Experiment*. Cape Town, University of Cape Town Press, 294-304.

Swilling, M., Simone, A., and Khan, F. 2002. "My Soul I Can See": The Limits of Governing Africa Cities in a Context of Globalisation and Complexity. In: Parnell, S., Pieterse, E., Swilling, M. and Wooldridge, D. (Editors). *Democratizing Local Government: The South African Experiment* Cape Town: University of Cape Town Press, 305-327.

Thomas, J. 2001. What is the Informal Economy, Anyway? *SAIS Review*, 21, 1-11.

יצירה ותכנון של מקום טראנס-לאומי: אקטיביסטים בינלאומיים, גרפיטי וחומת ההפרדה הישראלית

רוברט סאודרס

תקציר

במשך האינתיפאדה הפלסטינית הראשונה, הגרפיטי שימש הן אמצעי תקשורת והן אמצעי התנגדות למאבק הנוער נגד הכיבוש הישראלי. היכתובת על הקיר אפשרה לפלסטינים לתקשר באופן אנונימי אך ציבורי, למרות הצנזורה הישראלית, ולאתגר באופן בולט, שבא אז מהבטן, את הפיקוח והשליטה הישראלים. כיום, הגרפיטי ממשיך לשמש אמצעי תקשורת והתנגדות נגד הכיבוש המתמשך של הגדה המערבית ורצועת עזה. אולם, בשונה מהאינתיפאדה הראשונה, קיימת השפעה והשתתפות בינלאומית בולטת בגרפיטי על חלקי הבטון של חומת ההפרדה הישראלית. אמן הרחוב הבריטי בנקסי (Banksy), נגן הפינק-פלויד לשעבר רוג'ר ווטס (Waters), הפרויקט ההולנדי 'שלח מסר' (Send-a-Message) כמו גם אקטיביסטים אינדיבידואליים בינלאומיים רבים מספור – אלו תרמו לגרפיטי על החומה במטרה לבטא סולידריות עם פלסטינים או להתנגד לכיבוש המתמשך.

מאמר זה, המבוסס על עבודת-שדה בגדה המערבית שנערכה בין יולי לספטמבר 2009, חושף: (1) כיצד הגרפיטי על חומת ההפרדה הישראלית מתפקד כצורה של התנגדות מצד אקטיביסטים טראנס-לאומיים; (2) כיצד קהילת האקטיביסטים והאמנים הממקמת את הגרפיטי על החומה הופכת אותה למקום חדש של רה-אדה-טריטוריאליזציה; וכן (3) את הדרכים בהן מומחי תכנון יכולים להיות מעורבים עם 'מרחבים מעומעמים' כאלו כפי שנוצרים בעולם מפולג באופן גובר. המחאה של מרחב ומקום דרך ייצור טראנס-לאומי של גרפיטי על חומת ההפרדה הישראלית מעלה שאלות בדבר תהליכי דה-טריטוריאליזציה ורה-טריטוריאליזציה כפי שנקשרים לחומה זו. תהליכים אלו רלוונטיים גם למקומות אחרים הנכשלים להתאים עצמם למרחבים המסורתיים שעברו 'נירמול' תחת פעילות ממשלית.

הקדמה

חומת ההפרדה הישראלית, רשת של יותר משבע-מאות קילומטרים של חומות, גדרות, תעלות וכבישים אשר תוכננה ונבנתה על ידי השלטונות

הישראלים, מתפתלת בין קרקעות פלסטיניות הממוקמות בגדה המערבית ומזרח ירושלים.1 היא משרתת בהכרח להפריד את הקהילות הישראליות בתוך ישראל ואת ההתנחלויות הישראליות בגדה המערבית מקהילות פלסטיניות בגדה המערבית ומזרח ירושלים. בעוד חומה זו עוצבה למראית-עין כמאמץ חיוני אך זמני לסיכול חדירה של פלסטינים-מיליטנטים לתוך ישראל, הקמתה קבעה סדרה של עובדות בשטח אשר ציירו מחדש ובאופן אפקטיבי את המפה של הגדה המערבית ומזרח ירושלים כך ש-9.4% מהטריטוריה של הגדה המערבית מוקמה בצד הישראלי של החומה (The "Humanitarian Impact of the Barrier" 2013).

גבול דה-פקטו בין הקהילות הישראליות והפלסטיניות, חומת ההפרדה מהווה חלק מנוף דיסקורסיבי של כוח, שליטה ומשילות בגדה המערבית ומזרח ירושלים. בפועל, היא מתפקדת כ"כינון כוח מדינתי לקביעת עובדות טריטוריאליות על הקרקע" כדי "להשיב על כנו את הכוח השולט מבחינה ממשלית, כוח אשר נשען על יכולתו הריבונית במטרה להשיג לגיטימציה עבור טריטוריאליוזיה של ממשליות" (Amir 2011). גבולות מעין אלו, לטענת ניומן ופאסי, נוצרים ונוצרים מחדש באמצעות מערכים של פרקטיקות חברתיות ותרבותיות אשר הופכים את הגבולות לקונקרטיים, כסמלים והצהרות של כוח (Newman & Paasi 1998).

באמצעות הבנייה זו של גבולות והקרנת כוח, חומת ההפרדה יוצרת והופכת למוחשיים מספר מרחבים ומקומות על פני נוף ישראל ופלסטין. עבור ישראלים, החומה יוצרת נוף של בטיחות וביטחון בישראל ומרסנת את מה שנתפש כנוף של אלימות ואי-יציבות בגדה המערבית. דרך ההבנייה הבינארית של מרחב של שלום מול אלימות, חומת ההפרדה הופכת בעצמה למקום של הגנה בדמיון הקולקטיבי של ישראלים. אולם עבור הפלסטינים, חומת ההפרדה מנשלת קרקעות וחוסמת תנועה ברחבי הגדה המערבית, ועל כן יוצרת מרחבים של דה-טריטוריאליוזיה והגבלה. בפועל, החומה הופכת למקום של נישול עבור פלסטינים; תזכורת גלויה-לעין של העוצמה הישראלית מול חוסר-האוונות הפלסטינית. אולם המרחבים והמקומות הללו נכפים מלמעלה על הנוף הפיזי כמו גם זה על זה ביצירת מרחבים מתחרים של מורשת, שליטה וזהות קולקטיבית. על כן חומת ההפרדה הישראלית אינה משרתת רק הבנייה מוסדית של כוח פוליטי וחברתי, אלא הופכת גם למקום של פעולה פוליטית פולמוסית.

אחת ההצהרות הרב-גוניות יותר של חומת ההפרדה כמקום של פעולה פוליטית פולמוסית היא ציורי הקיר השופעים, הדימויים והטקסטים שצוירו בספריי לאורך הקילומטרים של חלקי הבטון בחומה. הגרפיטי נמצא כמעט על כל חלקי החומה בהם מוקמו רצועות הבטון העבות בגובה שמונה מטרים ויותר על ידי הצבא הישראלי כדי להפריד את הקהילות הפלסטיניות מהישראליות. במקומות כמו בית-לחם, ענתה, א-ראם, קלנדיה, קלקיליה, טולכרם ואחרים – הצבעים החיים, הססמאות והתמונות של מציירי הגרפיטי מפלסטין ומעבר לה מכסים את האפור החדגוני של הבטון, החול והחצץ. ניתוח הגרפיטי מספק מקור ראשוני עשיר בכדי להעריך כיצד פעולות כאלו של עשיית-המקום יכולות לפעול לרה-טריטוריאליוזיה של מרחבי עימות. גרפיטי, כצורה של תרבות פופולרית, אינו רק צורת ביטוי אמנותי, סימון טריטוריאליוזיה או ונדליזם בלתי-חוקי; אלא הוא מהווה גם, כפי

שהבחינו שטיין וסוודנבורג, "שטח של כוח בפלסטין וישראל, ועל כן מייצר זירות אפשריות של אופני מאבק" (Stein and Swedenburg 2004, 6). בנימה דומה, מאמר זה חותר להבהיר כיצד גרפיטי טראנס-לאומי מתפקד כחלק מהמאבק הישראלי-פלסטיני ומגדיר את הזירות או הנופים של הקונפליקט. באופן ספציפי, המאמר רואה את פעולת עשיית הגרפיטי על חומת ההפרדה על ידי פלסטינים, ותכופות על ידי אקטיביסטים בינלאומיים, כפעולה היוצקת ומגדירה מחדש את החומה ממקום של נישול פלסטיני ובטחון ישראלי לעבר מקום חדש של סולידריות טראנס-לאומית ופעילות פוליטית פולמוסית.

גרפיטי על חומת ההפרדה

החלקים הבנויים של חומת ההפרדה הישראלית הם אלו אשר משכו אולי את רוב הגינויים מצד התקשורת, חוקרים, עובדי ארגוני זכויות-האדם והקהילה הבינלאומית בכללותה. אולם עבור האמנים והאקטיביסטים חלקי הבטון בגובה שמונת מטרים משרתים כמצע אופורטוניסטי לביטוי חוסר-הסכמה או סיפוק כלפי הכיבוש הישראלי והחומה עצמה באמצעות המדיום של מיכל הספריי וייצור פורה של גרפיטי. האקטיביסטים והאמנים הללו של הגרפיטי הינם בינלאומיים באופן טיפוסי, להם קשת זהויות שונות: תיירים, טיילים, צליינים, אמנים מקצועיים, פעילי צדק-חברתי, עובדי ארגוני זכויות-אדם, צוותי ארגונים לא-ממשלתיים ומבקרים מזדמנים. בנוסף, כמה קמפיינים מאסיביים לאמנות-רחוב על החומה אורגנו על ידי קבוצות של אקטיביסטים בינלאומיים. זה כולל את פרוייקט הגטו של סנטה (Santa's Ghetto) בשנת 2007, שחתר להחיות מחדש תיירות בינלאומית לבית-לחם ו"להושיט יד מלאת דיו של חברות לאנשים רגילים הנתונים במצב בלתי-רגיל" (Schwartz 2007); הפרוייקט "מכתב ארוך ביותר" מטעם "שלח מסר" (Send-A-Message) בשנת 2009, ששיכפל את "המכתב הפתוח" של פאריד אסאק (Esack) על אורך של כקילומטר וחצי של החומה (McGirk 2009); והפרוייקט "פנים-מול-פנים" (Face-2-Face) שנחנך על ידי אמן הרחוב הצרפתי JR, שהצמיד לשני צדי חומה תצלומי פנים ישראלים ופלסטיניים (Cadwalladr 2011).

אמני ציור קיר מקצועי, בייחוד מאירופה וארה"ב, נסעו לגדה המערבית ומזרח ירושלים בכדי ליצור יצירות אמנות בקנה מידה גדול אשר לעיתים קרובות הביעו התנגדות לכיבוש הישראלי המתמשך, הטילו ספק בלגיטימיות של חומת ההפרדה הישראלית, עודדו את יכולת העמידה הפלסטינית במאבק, או פשוט מיתגו את הקיר בעבודת גרפיטי חתומה שלהם. תשומת לב בינלאומית, בייחוד בתקשורת, התמקדה באומנותיות העבודות זמן קצר לאחר שאמן הגרילה הבריטי בנקסי (Banksy) צייר סדרה של תשעה ציורי קיר על חומת ההפרדה באוגוסט 2005. ציירי קיר מפורסמים אחרים, לרבות בלו (Blu), פייל (Faile), ואנס סבן (Vince Seven) סוון (Swoon) ורון אינגליש (English), הוסיפו גם כן את ציוריהם הנראים לאורך בית-לחם, קלנדיה וכמה שכונות במזרח ירושלים.

ציורי הקיר בפורמט גדול על חומת ההפרדה הישראלית קיבלו תשומת-לב ניכרת ובלתי-פרופורציונלית במגוון אמצעי תקשורת (Estrin 2010; Liphshiz 2010; Krohn and Thomas 2005; Nissenbaum 2007; 2009) ובמספר ספרים (Lagerweij 2010; Parry 2010). אולם ביחס הפוך לכך, הטקסטים הקצרים,

הדימויים הבסיסיים והתמונות שהוצמדו לחומה נותרו בלתי נחקרים ולא תועדו כראוי. באם היו אחראיים לציורי קיר, לטקסטים או לדימויים אחרים על החומה – האקטיביסטים הטראנס-לאומיים משתייכים לקבוצה מגוונת הכוללת, בין השאר: פעילי סולידאריות וזכויות אדם, עובדי סיוע, סטודנטים, תיירים, צליינים וכמרים. כמה מהם הגיעו לגדה המערבית ומזרח ירושלים בעבור המטרה האקספרסיבית של הנצחת המסר שלהם על חומת ההפרדה, בעוד אחרים מצאו עצמם מרססים ציורים וכתובות תחת נסיבות מקריות יותר.

למרות הרקעים הייחודיים מבחינה חברתית, תרבותית, פוליטית, דתית או לאומית, המסרים וציורי הקיר מאת האקטיביסטים הבינלאומיים חולקים באופן כללי תחושת התנגדות משותפת לקיום חומת ההפרדה הישראלית, לדיכוי האוטונומיה הפלסטינית ולהמשך הכיבוש הישראלי ברצועת עזה, הגדה המערבית ומזרח ירושלים. בנוסף, הגרפיטי הטראנס-לאומי כולל תדיר מסרים אישיים המצדדים בשלום, אהבה ודו-קיום כפתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני. זה מאשש כיצד פעילות טראנס-לאומית גוברת בתוך הסכסוך הישראלי-פלסטיני הופכת את המאבק הפלסטיני למען ריבונות לאומית לגלובלי באופן אפקטיבי, ומעצימה את התמיכה לסיום הכיבוש הישראלי.

תת-סדרה ייחודית של הגרפיטי הטראנס-לאומי המצוי על חומת ההפרדה עומדת על המסרים המרוססים של הארגון ההולנדי-פלסטיני המשותף "שלח מסר", שאיפשר לאינדיבידואלים ממדינות רבות להשמיע את קולם בשיח על החומה מבלי להיות חייבים להגיע לפלסטין. בעבור סכום של שלושים יורו, כל אחד בעל חיבור לאינטרנט ואפשרות תשלום יכול היה לבקש מקבוצת אקטיביסטים פלסטיניים להנציח את המסר שלו על החומה. לאחר יותר משנתיים של פעילות, פרויקט "שלח מסר" הושלם בתעדו 1,498 מסרים שנשלחו ברובם מאת משתתפים מארה"ב ואירופה. "שלח מסר" איפשר לאלו שאינם נוכחים פיזית בגדה המערבית או מזרח ירושלים להוסיף את קולם לנרטיב הרחב יותר על חומת ההפרדה, וכך לשנות באופן משמעותי את הדרך בה תיפקד הגרפיטי בתוך הסכסוך הישראלי-פלסטיני, בייחוד בהשוואה לתפקיד הגרפיטי באינתיפדה הראשונה. המסרים שנמסרו על ידי הארגון "שלח מסר" נטו בייחוד להתמקד בנושאי הנצחה או אזכור אירועים בעלי משמעות בחיי הפרט או ביטויי סולידריות, סימפטיה ואמפטיה עם המצוקה הפלסטינית.

כתוצאה מכך, הגרפיטי שרוסס על חומת ההפרדה הישראלית הוא ברובו תוצר של שחקנים טראנס-לאומיים השואפים לבסס, לחזק וואו לאשר-מחדש את הסולידריות שלהם ותמיכתם בקהילות הפלסטיניות תחת כיבוש. לעיתים סולידריות זו מתבטאת כתחושת אחדות ישירה ומפורשת עם הקהילות הפלסטיניות (לדוגמה, "אינכם לבד", "אהבה לפלסטין מארה"ב"); בעוד לעיתים הגרפיטי הופך למיצג סולידריות אולי אמביוולנטי יותר, אך כן במידה שווה (לדוגמה, "האמריקאים לא רוצים שהישראלים ישתמשו ברובים ובטנקים שלנו נגדיכם"). האקטיביסטים הטראנס-לאומיים יוצרים על כן קהילה מדומיינת כשלעצמה, החותרת להרחיב את גבולותיה על ידי שילובה עם הקהילות הפלסטיניות. התוצאה היא שקהילת יוצרי הגרפיטי, באם אמיתית באם מדומיינת, לא עוד מבדילה עצמה באופן אפקטיבי בנפרד

מהקהילות הפלסטיניות. כלומר יוצרי הגרפיטי ציירו-מחדש את גבולות קהילתם בכדי לכלול בה הן את יוצרי הגרפיטי הטראנס-לאומיים והן את הפלסטינים המקומיים. יתר על כן, גבולות הקהילה הורחבו לכלול את האקטיביסטים שהשתתפו תוך אמצעים וירטואליים (למשל "שלח מסר"). לכן גבולות אלו של הבנייה רחבה מספקים את הבסיס לאקטיביסטים הטראנס-לאומיים ליצירת מקום טראנס-לאומי. מקום זה מגלם בפועל תהליך בו-זמני של דה-טריטוריאליזציה ורה-טריטוריאליזציה ביחס להבניות הקיימות של מקום, באופן החופף או מוסיף רבדים לתהליך יצירת מקום טראנס-לאומי חדש.

איור 1: בית-לחם (תצלום המחבר, 2009).

איור 2: ציור הקיר "הגטו של סנטה" על ידי האמן Sam3 (תצלום המחבר, 2009).

איור 3: פרוייקט "מכתב ארוך ביותר", א-ראם (תצלום המחבר, 2009)

איור 4: פרוייקט "פנים-מול-פנים", בית לחם (תצלום המחבר, 2008).

איור 5: ציור קיר של בנקסי, בית-לחם (תצלום המחבר, 2007).

איור 6: קלנדיה (תצלום המחבר, 2009).

איור 7: הגרפיטי של "שלח מסר", ענתה (תצלום המחבר, 2009).

קהילה של אקטיביסטים טראנס-לאומיים

תנועות חברתיות טראנס-לאומיות ורשתות מעין אלו יכולות להיתפש גם בצורה של "קהילה אקטיביסטית" – מונח המצוי בשימוש במחקר על אודות תנועות חברתיות בעולם (Berry 2003; Rodriguez 1996), כמו גם בתוך הסכסוך הישראלי-פלסטיני עצמו (Faier 2002; Gorsevski 2004). הבסיס להתמקדות בקהילה בתוך נושא האקטיביזם הוא זה שהאקטיביסטים האינדיבידואליים, כמו התנועות החברתיות והרשתות שאלו יוצרים, מתפקדים כמשהו אותו ניתן לזהות כקהילה. בעוד הגדרת הקהילה טעונה חילוקי דעות בקרב החוקרים, קיימים אספקטים כלליים ופונקציונליים של קהילה עליהם יש קונצנזוס נרחב. באופן ספציפי, בלב המונח קהילה יש משהו היכול להיות מוגדר ומוכן בהתבסס על דמיון מבפנים וחוסר-דמיון מבחוץ. אולם יישום לא-ביקורתי של אחרות (othering) בינארית אינו תורם בהכרח להגדרה מתי הקהילה היא אכן קהילה.

כפי שמציע כהן, האלמנט שחיוני להביא בחשבון הוא זה ש"מגלם תחושה של אפליה, כלומר, הגבול" (Cohen 1985, 12). מכל מקום, גבולות אלו אינם נבנים באופן אוניברסלי או נתפשים באופן אחיד בתוך קהילות שונות וביניהן. אף אותם הגבולות הנתפשים לעתים קרובות כנוקשים ביותר ויצביים ביותר – דהיינו, גבולות פוליטיים – מאותגרים באופן תדיר ונבנים מחדש על ידי קהילות בזמנים של קונפליקט טריטוריאלי, הסדרה ביורוקרטית מחודשת או היסדקות של קהילה. מחשבה דומה מהדהדת על ידי אנדרסון בהחשיבו את מדינת-הלאום כקהילה מדומיינת כאשר הוא כותב "כמעט כל שנה האו"ם רושם אומות חברות חדשות. ו'אומות ותיקות', שנחשבו פעם למאוחדות מאוד, מוצאות עצמן מאותגרות על ידי 'תתי-לאומים בתוך גבולותיהן – לאומים אלו באופן טבעי, חולמים להסיר את ה'ית' הזה ביום משמח אחד" (Anderson 1991, 3). אך למרות החשיבות המיוחסת להם, גבולות קיימים גם מעבר למציאות הפוליטית גרידא. מערך של גבולות המבוסס על דת, שפה, אתניות או אידאולוגיה, מחזק מלמטה ומסוכך על הגבולות הפוליטיים המוכחים והבולטים יותר. מערך גבולות זה נושא עמו לעיתים קרובות משמעות אמוציונלית ניכרת עבור הקהילות שיצרוהו, אם כי יש לו נראות פחותה יותר. כפועל יוצא, הגבולות של קהילה מסויימת ניתנים להמשגה באופן הטוב ביותר כ"קיימים בדעת מי שמחזיק בהם" (Cohen 1985, 12).

אם קהילה היא ישות המעורבת בצורה של אחרות המושרשת בכינון הגבולות, אזי המקומות בתוך הגבולות הללו הופכים לא רק לנתונים לבעלות הקהילה, אלא גם לאלמנט קריטי בזהותה העצמית כמו גם בהכרה בה על ידי קהילות אחרות, חיצוניות. לכן מקום – או טריטוריה – הופך לאלמנט בסיסי בהגדרת הקהילה וייצוגיה. טואן (Tuau 1977) מגדיר 'מקום' כמרחב בלתי מבודל לו מיוחס רגש חברתי, תרבותי, פוליטי ואו דתי עד לנקודה שהוא הופך ל"מרכז ערך רגשי". אולם, בעוד תחושת המקום של קהילות מבוססת על הבנייה מושגית, היא אינה פשוט "תוצר של התודעה לבדה"; אלא מהווה ייצוג המושתת על תנאים חברתיים, תרבותיים, סביבתיים וחומריים, בהם ממוקמת הקהילה (Butz and Eyles 1997, 4). באופן זה נוצרים יחסים סימבוליים ומחזוריים בין קהילה ומקום כאשר קהילות הופכות 'מרחבים' מופשטים ל'מקומות' קונקרטיים, מקומות אשר מצדם יוצרים את האלמנטים הבסיסיים להגדרת הקהילה. על ידי הגדרת גבולות של מקומות

הממחישים את התמצית הקיומית של זהותן, קהילות מבנות מקומות היכולים להיות מאותגרים על ידי קהילות אחרות המבנות גם הן מקומות אלטרנטיביים אשר חופפים לעיתים את אותם המרחבים. על כן ההבנייה המחודשת של המקום על ידי תנועות חברתיות טראנס-לאומיות יכולה לשרת לא רק כאתגר לסטטוס-קוו של הבניית המקום, אלא גם כאקט טקטי נוסף של התנגדות היוצק מחדש את המקום "כמציג יחד עם האקטיביסטים את היצירה והיצירה-המחודשת של אפשרויות המחאה" (Endres and Senda-Cook 2011, 258).

יצירת מקום טראנס-לאומי

למרות שקיים בסיס עמוק לניתוח הממדים הגיאוגרפים של הטרנס-לאומיות, קיים גם איזון עדין המחייב התייחסות בדיון על היחסים בין רגעים חברתיים טראנס-לאומיים, גבולות ומקומות. חשוב לא להדגיש יתר על המידה את היקף ועומק זהויות על-טריטוריאליות או טראנס-לאומיות או לזלזל בקשיים העומדים מול יצירתן (Scholte 1996). באופן ריאליסטי, תנועות חברתיות טראנס-לאומיות – או "ציבורים (publics) טראנס-לאומיים" – אינם מנותקים מהמרחב הפיזי או ממקומות מסורתיים יותר; אולם הצירוף של המקומי, הלאומי והטרנס-לאומי מביא באופן ברור לשינוי המרחב לעבר מרחבים חדשים טראנס-לאומיים (Olesen 2005, 420). כתוצאה מכך, אם תנועות חברתיות טראנס-לאומיות מהוות צורה אלטרנטיבית של ארגון חברתי היוצר גבולות ומבנה מקום באופן דומה ליחידות אחרות של ארגון חברתי, אזי תנועות אלו חייבות להיבחן במונחים של כיצד הן חותרות לערוך טריטוריאליזציה, דה-טריטוריאליזציה ורה-טריטוריאליזציה של המרחב, תוך הפיכתו למקום (Deleuze and Guattari 1987).

חיוני על כן להבין כיצד תנועות חברתיות טראנס-לאומיות יוצרות ומאתגרות מקום. עניין מיוחד קיים בשאלה כיצד תנועות חברתיות טראנס-לאומיות מגדירות ומגדירות-מחדש מקומות אשר למראית עין עברו קונקרטיזציה כמקומות על ידי קהילות מקומיות אחרות מבית; וכיצד, בחזרה, ההבנייה של מקומות טראנס-לאומיים מצטרפת לדמיון הנחלק על ידי קבוצה חברתית טראנס-לאומית. הגרפיטי על חומת ההפרדה מתפקד כצורה של סימון טריטוריאלי ועיצוב זיכרון הקושר את האקטיביסטים הטראנס-לאומיים עם הפלסטינים הנאבקים נגד הכיבוש הישראלי. בדומה לצורות רבות אחרות של גרפיטי, המסרים על חומת ההפרדה, ציורי הקיר והדמויים, מתאמצים לערוך טריטוריאליזציה למרחב תוך כוונה לבנות ולהגדיר מחדש תחושת מקום. כפי שמבחינים לי וסיבריוסקי, הגרפיטי פועל באופן טיפוסי כ"כיבוש של טריטוריה, אפילו כפנטזיה" (Ley and Cybriwsky 1974, 494).

לגבי ציירי הגרפיטי על חומת ההפרדה, הגרפיטי עורך רה-טריטוריאליזציה אפקטיבית לחומה כמקום טראנס-לאומי אשר מתעמת ישירות בתחושת המקום המקושרת עם החומה. באופן ספציפי, תחושת המקום המקושרת עם החומה הן כמקום הגנה ובטחון והן כמקום של נישול, תוקפנות ואלימות, נבנית מחדש על ידי האקטיביסטים הטראנס-לאומיים כמקום של התנגדות, סולידריות ואוניברסאליות. כפי שמוכח מהמספר הרב של המסרים וציורי הקיר המגנים את קיום החומה כמו גם את הלגיטימיות של הכיבוש הישראלי, ההבנייה המחודשת של המקום על ידי ציירי הגרפיטי

הטראנס-לאומיים מאתגרת באופן ברור את חומת ההפרדה כמקום של הגנה ובטחון. אולם בנוסף, המקום הטראנס-לאומי שהובנה מחדש חופף ומכסה על המקום שנבנה על ידי הקהילות הפלסטיניות כמגדיר ערך-רגשי נחלק של נישול, תוקפנות ואלימות. הבניית המקום הטראנס-לאומי על כן לא רק מתחרה בתחושת המקום של החומה כפי שהובנתה על ידי הקהילות הישראליות, אלא גם מפחיתת את תחושת המקום של החומה כפי שהובנתה על ידי הפלסטינים. למרות האינטראקציות השיתופיות למראית-עין של האקטיביסטים הטראנס-לאומיים העובדים בסולידריות עם הקהילות הפלסטיניות, בחינת תחושת המקום כפי שנקשרת לחומת ההפרדה חושפת שאקטיביסטים טראנס-לאומיים ופלסטינים לאו דווקא מסכימים על כיצד צריך להיבנות מקום או על ידי מי.

הניתוק המחשבתי בין האקטיביסטים הטראנס-לאומיים ובין הקהילות הממוקמות לאורך חומת ההפרדה ניתן להמחשה על ידי שיחות עם פלסטינים במהלך תיעוד הגרפיטי על החומה. במקרה אחד, מאג'יד, חקלאי בקלנדיה, ביקש שאתרגם משהו מהגרפיטי באנגלית על החומה הגובלת בשדותיו, כולל מסרים כגון "להחרים את ישראל" (Boycott Israel), "נגן מוזיקה, אל תירה ברובים!" (Bang beats not bullets!), ו"זרח השמש" (The sun also rises).²

כאשר ביטויים אלו תורגמו והוסברו, מאג'יד התיישב בשקט בהנידו את ראשו ואמר "מעולם לא הבנתי מה נכתב [על ידי כותבי הגרפיטי האמריקאים והאירופים]". בדומה לכך, אמג'יד, חנווני מא-ראם, שאל לגבי מהות מחקרי ואז ביקש שאקריא לו משהו מהגרפיטי בסמוך לחנותו. כאשר קראתי את הגרפיטי באנגלית, אמג'יד אמר "ראיתי את כל האנשים שכתבו על הקיר לפני מספר שבועות, אך איני קורא אנגלית טוב ולא ידעתי מה הפירוש." בשני מקרים אלו, הניתוק בין המסר המכוון בתוך הגרפיטי הטראנס-לאומי ובין הקהל הפלסטיני המתגורר בסמוך לחלק החומה בו הוא רוסס אופייני לכיצד האקטיביזם הסולידרי יכול, לעיתים, להיכשל בלהנפיק תחושת משותפת של אחידות וקהילה בין פלסטינים לאקטיביסטים הטראנס-לאומיים.

היסדקות בסיסית אף יותר של סולידריות בין האקטיביסטים הטראנס-לאומיים והקהילות הפלסטיניות קיימת באשר לשאלה האם זה ראוי, או לאו, לרסס גרפיטי על חומת ההפרדה הישראלית. קיים מערך רחב של גישות פלסטיניות והשקפות באשר לגרפיטי על חומת ההפרדה: יש המוצאים אותו מקורי, יש המעריכים את ביטויי הסולידריות, ויש האוהבים את תשומת הלב מצד התקשורת שמביא הגרפיטי, בעוד אחרים אינם בטוחים מה מטרתו או מתנגדים לניסיונות ליפות את החומה. אלו המתנגדים למה שנדמה כייפוי החומה טוענים שהגרפיטי, בלי קשר למסר שלו או כוונתו, הופך לטריוויאלי את ההפרה החמורה של זכויות האדם ואת ההשלכות הפוליטיות, הכלכליות והחברתיות אותן הפלסטינים מקשרים עם החומה. גימאל ג'ומעה, מתאם הארגון הלא-ממשלתי "עצרו את קמפיין החומה" (Stop the Wall Campaign), טוען שאין לרסס גרפיטי על החומה כי היא "הגורם לנזק גובר לעם הפלסטיני ומה שהיא מייצגת לא צריך להיות חבוי מאחורי היופי של הציורים" (Sadik 2010).

תחושה דומה נחלקה על ידי האמן הבריטי בנקסי במשך ביקורו בפלסטין בשנת 2005 כאשר צייר סדרת ציורי קיר על חומת ההפרדה. כשעבד על אחד הציורים, עצר בסמוך איש פלסטיני ואמר "אתה מצייר על הקיר, אתה

גורם לו להראות יפה. בנקסי ענה "תודה". אבל אז האיש הבהיר את דבריו באמרו "איננו רוצים שהחומה תהייה יפה, אנו שונאים אותה, לך הבייתה" (Banksy 2005, 142). כשתיעדתי את הגרפיטי על החומה, חוויתי אפיזודה דומה כאשר איש פלסטיני בבית-לחם אמר לי "אינני רוצה את הספריי שלהם על הקיר, אני רוצה שיבקשו מממשלותיהם לעצור את זה, ללחוץ על ממשלת ישראל ולגרום לכך שהחומה תעלם." נקודות מבט אלו מבהירות כיצד למרות הכוונות הטובות ביותר והמאמצים הכנים של האקטיביסטים הטראנס-לאומיים לבטא תחושת סימפטיה ומאבק משותף עם הקהילות הפלסטיניות, מיצגי הסולידריות באמצעות הגרפיטי על חומת ההפרדה אינם מוערכים באופן אחיד על ידי הפלסטינים או אף מתקשרים עמם.

מתכננים עבור מקומות טראנס-לאומיים

יצירת מקומות טראנס-לאומיים חדשים לאורך מסלול חומת ההפרדה הישראלית מספקת מקרה מבחן מעורר מחשבה דרכו ניתן לבדוק כיצד אקטיביסטים ואמנים יכולים לערוך רה-טריטוריאליזציה ודה-טריטוריאליזציה של מרחבים בדרכים אלטרנטיביות ויצירתיות. בוודאות מטרת חומת ההפרדה הייתה להפוך מרחב מסויים לבטיחותי מבחינה גשמית על ידי הממשלה והצבא הישראליים. מכל מקום, פעולת הגרפיטי על החומה מצד אמנים ואקטיביסטים איתגרה באופן ישיר ועקיף את אופי המרחב הזה, ולמעשה יצרה רה-טריטוריאליזציה ודה-טריטוריאליזציה של המרחב לעבר משהו שונה וחדש. התהליך הזה, בלי להתחשב בשאלה האם הרה-טריטוריאליזציה והדה-טריטוריאליזציה הופיעו באמצעות הגרפיטי או באמצעים אחרים, יכול להיות רב השראה לאלו העוסקים בשדה התכנון. מרחבים אלו מהווים מה שמצגר ושמיט מכנים "מרחבים של תכנון שאינם מעוגנים בחוק, בלתי-רשמיים או רשמיים-למחצה, עם קשרים ויחסים שנמתחים על פני גבולות המבוססים באופן רשמי ורמות תכנון שונות ועל פני חלוקות סקטוראליות שנוצרו קודם" (Metzger and Schmitt, 265–266). (2012).

כ"מרחב מעומעם", כמו המרחב שהומחש על ידי אקטיביסטים ואמנים על חומת ההפרדה, מרחב זה עובר רה-טריטוריאליזציה ודה-טריטוריאליזציה על ידי אינדיבידואליים וקהילות מודרות. מצב זה מדגים את הצורך במדיניות תכנון חדשה "השוברת את כבלי צורות העבודה הקיימות הנוטות להיות איטיות, ביורוקרטיות או שאינן משקפות את הגיאוגרפיות האמיתיות של בעיות והזדמנויות" (Allmendinger and Houghton 2009, 619). יתר על כן, אולמנדינגר ויוטון סבורים שמתכננים זקוקים להיות מעורבים באופן גובר עם סוגי מרחבים כאלו תוך ניתוח שלהם, מרחבים מצויים והפועלים בתוך מגוון מרחבים אחרים 'מנורמלים' יותר. מעורבות זו עשויה להגשים את מטרת התכנון בהכירה ברוחב, בעומק ובכוח של רשתות של קשרים (2009, 619). מקומות המצויים תחת רה-טריטוריאליזציה ודה-טריטוריאליזציה יכולים אמנם להיות אירעיים, מעורפלים ומאתגרים עבור המתכננים, בייחוד כאשר אלו שואפים להציע המלצות בנוגע למדיניות. אולם ההתעלמות ממרחבים מעומעמים אלו פירושה נטישת מקומות מרובים וגדולים יותר ויותר בעולם אשר נכשלים להתאים עצמם למרחבים המסורתיים וה'מנורמלים' המאוגדים על ידי ממשליות. כתוצאה מכך, המרחבים המעומעמים, דוגמת

המקומות הטרנס-לאומיים שנוצרו דרך השמת הגרפיטי על חומת ההפרדה הישראלית, הופכים למרחבים משובשים באופן פוטנציאלי. אלו לא רק משקפים את כשלון התכנון והמתכננים, אלא גם מפנים את תשומת הלב לאותם האזורים בהם הכוח ההגמוני, השליטה והיכולת הממשלתית הם אולי הבלתי-מוגמרים ביותר (Haughton, Allmendinger, and Oosterlynck, 2013).

לסיכום, ניתוח הגרפיטי על חומת ההפרדה הישראלית מהווה אמצעי אחד דרכו ניתן לבחון ולהעריך כיצד אקטיביסטים טראנס-לאומיים יוצרים קהילה, מגדירים גבולות ובונים מקומות. זה מוביל על כן למספר שאלות מעשיות ותיאורטיות הדורשות מחשבה וגילוי נוספים. למשל, האם המאמצים הטרנס-לאומיים וההבניות הגוברות של מקום למעשה ממסחרים את ההתנגדות ואת תהליך השלום? – זאת בהתוסף מימד של מיצג לפעילות; ואם כן, האם מימד זה מפחית מהמשמעות הפוליטית, חברתית, וואו המוסרית של ההתנגדות ותהליך השלום? בנוסף, אם עובדות ההתנגדות אכן הפכו למיצג של סולידריות, האם זה מוביל לניכוס המאבק הפלסטיני על ידי האקטיביסטים הבינלאומיים? ברמה הבסיסית ביותר, חשוב גם להביא בחשבון שמאחר שבניית חומת ההפרדה פועלת כאקט של טריטוריאליזציה על ידי ישראל וכאקט של דה-טריטוריאליזציה כנגד פלסטינים, הגרפיטי הנעשה על ידי האקטיביסטים והאמנים הבינלאומיים יכול גם לערוך רה-טריטוריאליזציה אפקטיבית לחומה כפרום גלובלי ומרחב של בינלאומיות. שאלות אלו ואחרות דורשות מחקר וניתוח נוסף, בעוד התנגדות ומאמצי סולידריות ממשיכים להיות כרוכים זה בזה דרך תהליך הגלובליזציה של נושא הצדק החברתי – לא רק בנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני, אלא ברחבי העולם כולו.

הערות

1. המאמר, שנכתב עבור המדור המיוחד, תורגם על ידי העורכת-אורחת.
2. המסר האחרון פונה לרומן של המינגווי תחת כותר זה (עם רמז להקבלה בין הנוער האמריקאי מחוץ לארצו הסובב סביב עליית אותו הרומן, לאקטיביסטים מחוץ לארצם), גם במשמעות של למרות מה שאירע ביום מסוים, השמש תזרח למחרת (הערת המתרגמת).

ביבליוגרפיה

Allmendinger, Phil, and Graham Haughton. 2009. "Soft Spaces, Fuzzy Boundaries, and Metagovernance: The New Spatial Planning in the Thames Gateway." *JOUR. Environment and Planning A* 41 (3): 617–33. doi:10.1068/a40208 .

Amir, Merav. 2011. "On the Border of Indeterminacy: The Separation Wall in East Jerusalem." *JOUR. Geopolitics* 16 (4). Routledge: 768–92. doi:10.1080/14650045.2011.554464.

Anderson, Benedict. 1991. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Rev. London: Verso.

- Banksy. 2005. *Wall and Piece*. London: Century.
- Berry, Gregory R. 2003. "Articles: Organizing Against Multinational Corporate Power In Cancer Alley The Activist Community as Primary Stakeholder." *JOUR. Organization & Environment* 16 (1). Sage Publications: 3–33.
- Butz, David, and John Eyles. 1997. "Reconceptualizing Senses of Place: Social Relations, Ideology and Ecology." *Geografiska Annaler* 79 (B): 1–25. doi:10.1111/j.0435-3684.1997.00002.x.
- Cadwalladr, Carole. 2011. "TED 2011 Roundup: French Creative JR Launches Global Street Art Project." *The Guardian*, March 3.
- Cohen, Anthony Paul. 1985. *The Symbolic Construction of Community*. London: Routledge.
- Deleuze, Gilles, and Felix Guattari. 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Endres, Danielle, and Samantha Senda-Cook. 2011. "Location Matters: The Rhetoric of Place in Protest." *Quarterly Journal of Speech* 97 (3): 257–82. doi: 10.1080/00335630.2011.585167.
- Estrin, Daniel. 2010. "West Bank Security Barrier Draws Artists and Advertisers." *The Forward*, September 3.
- Faier, Elizabeth. 2002. "Domestic Matters: Feminism and Activism among Palestinian Women in Israel." In *Ethnography of Unstable Places: Everyday Lives in Contexts of Dramatic Political Change*, edited by Carol J. Greenhouse, Elizabeth Mertz, and Kay B. Warren, 178–209. Durham: Duke University Press.
- Gorsevski, Ellen W. 2004. *Peaceful Persuasion: The Geopolitics of Nonviolent Rhetoric*. Albany: State University of New York Press.
- Haughton, Graham, Phil Allmendinger, and Stijn Oosterlynck. 2013. "Spaces of Neoliberal Experimentation: Soft Spaces, Postpolitics, and Neoliberal Governmentality." *JOUR. Environment and Planning A* 45 (1): 217–34. doi:10.1068/a45121 .
- Krohn, Zia, and Joyce Lagerweij. 2010. *Concrete Messages: Street Art on the Israeli - Palestinian Separation Barrier*. Arsta: Dokument Press.
- Ley, David, and Roman Cybriwsky. 1974. "Urban Graffiti as Territorial Markers." *Annals of the Association of American Geographers* 64 (4): 491–505. http://ewu.worldcat.org/title/urban-graffiti-as-territorial-markers/oclc/4892373274&referer=brief_results.
- Liphshiz, Cnaan. 2009. "Palestinian Activists Plan Massive Graffiti Protest on West Bank Fence." *Haaretz*, April 16.
- McGirk, Tim. 2009. "Postcard from Ramallah." *Time*, June. <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1900235,00.html>.
- Metzger, Jonathan, and Peter Schmitt. 2012. "When Soft Spaces Harden: The EU Strategy for the Baltic Sea Region." *JOUR. Environment and Planning A* 44 (2): 263–80. doi:10.1068/a44188 .

Newman, D., and A. Paasi. 1998. "Fences and Neighbours in the Postmodern World: Boundary Narratives in Political Geography." *Progress in Human Geography* 22 (2): 186–207.

Nissenbaum, Dion. 2007. "Artists Add Protest Work to Bethlehem's Wall." *McClatchy - Tribune News Service*, December 11.

Olesen, Thomas. 2005. "Transnational Publics: New Spaces of Social Movement Activism and the Problem of Global Long-Sightedness." *Current Sociology* 53 (3): 419–40. doi:10.1177/0011392105051334.

Parry, William. 2010. *Against the Wall: The Art of Resistance in Palestine*. London: Pluto Press.

Rodriguez, Cheryl. 1996. "African American Anthropology and the Pedagogy of Activist Community Research." *JOUR. Anthropology & Education Quarterly* 27 (3).

Sadik, Noreen. 2010. "The Writing on the Wall." *Gulf Times*, November 15.

Scholte, Jan Aart. 1996. "The Geography of Collective Identities in a Globalizing World." *Review of International Political Economy* 3 (4): 565–607. doi:10.1080/09692299608434374.

Schwartz, Brie. 2007. "Artists Draw Attention to Bethlehem." *CNN*, December 12. http://edition.cnn.com/2007/WORLD/meast/12/03/banksy.bethlehem/index.html?_s=PM:WORLD.

Stein, Rebecca L., and Ted Swedenburg. 2004. "Popular Culture, Relational History, and the Question of Power in Palestine and Israel." *Journal of Palestine Studies* 33 (4): 5–20.

"The Humanitarian Impact of the Barrier." 2013. https://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_barrier_factsheet_july_2013_english.pdf.

Thomas, Amelia. 2005. "A Canvas for Protest and Peace; Artists Display a Wide Range of Emotions on Israel's 'Security Wall.'" *The Christian Science Monitor*, September 21.

Tuan, Yi-Fu. 1977. *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

לא חוקי אך משתלם: הקצאת מגרשים בנגב למשפחות פוליגמיות

חבצלת יהל

תקציר

הגם שפוליגמיה אסורה בישראל, היא רווחת בקרב בדואי הנגב. לאורך השנים, לא רק שישראל נמנעה לפעול למיגור התופעה בנגב, אלא שבפועל היא עודדה אותה. המאמר יתמקד במדיניות הקצאת קרקעות למשפחות פוליגמיות בנגב בהתאם למספר הנשים. מדיניות שהנה בעלת השלכות משמעותיות על תכנון המרחב. ראשיתה של מדיניות זו בהנחיה מותנית שניתנה על ידי היועץ המשפטי לממשלה משנות השמונים, ואשר יישומה הורחב עם השנים. ההימנעות מיישום החוק האוסר פוליגמיה בנגב, הנה אחד מביטוייה של המדיניות המיושמת ביחס לבדואים, המעדיפה את השימוש בכלים תכנוניים, על פני כלי האכיפה. המאמר יטען, כי נוכח השלכותיה החמורות של הפוליגמיה, חיוני לערוך שינוי במדיניות זו.

סעיף 176 לחוק העונשין, קובע:

"נשוי הנושא אשה אחרת, ונשואה הנישאת לאיש אחר, דינם - מאסר חמש שנים".¹ הוראות החוק נועדו למנוע תופעה חברתית שנתפשה בעיני המחוקק כפסולה וכרוכה בדיכוי נשים, גוררת יחסי איבה וקנאה בין הנשים, פוגעת בילדים, אשר נמצא כי הישגיהם הלימודיים נמוכים יותר, גוררת אחריה מצוקה כלכלית, נחשלות ואלימות מוגברת (Al Krenawi et al. 1997); אלקרינאוי וסלונים נבו 2005; סארה 2005). לאיסור הגורף המצוי בחוק, ישנם שני חריגים לגבי לא יהודים, מחלת נפש ונעדרות. החוק גובר על הדין האישי, גם אם האחרון מתיר נישואין כאלה. המבחן שנקבע בפסיקה להכרעה בנושא הנישואין, מתבסס על הדין האישי, היינו, האם לפי הדין האישי מדובר בנישואין אם לאו? וככל שהתשובה חיובית, מדובר בעבירה פלילית.²

למרות האיסור הגורף, תופעת הפוליגמיה,³ שהיא סוג של פוליגמיה בו גבר אחד נישא ליותר מאישה אחת, קיימת, ויותר מכך, היא עולה כפורחת בנגב, לרבות בקרב צעירים משכילים (אלקרינאוי 1999; בן-דוד 2004). אין נתונים בדוקים לגבי היקף התופעה, והנתונים הרשמיים הקיימים אינם מלמדים על היקפה. בידי החוקרים הערכות בלבד, לפיהן בין 20% – 36% מהגברים הבדואים בנגב נשואים ליותר מאישה אחת. עוד הצביעו המחקרים, על כי בעשורים האחרונים, עלה היקף התופעה בקרב בדואי הנגב (לוטן 2006; Lapidot-Firilla & Elhadad 2006; Abu Rabia et al. 2008). לצמיחה

בהיקף התופעה ניתנו בספרות המחקרית הסברים רבים, כגון: ההיתר הקיים באסלאם, חיזוק הגבריות, ריבוי ילדים מביא להעצמת המשפחה והשבט, ההורים הם שבחרו את הכלה בנישואין הראשונים, גירושין אינם מקובלים, פתרון לנשים המתקשות להינשא, נגישות לנשים פלסטיניות מהשטחים, בגינן משולם מוהר נמוך (בן-דוד 2004; אלקרינאוי וסלונים נבו 2005; לוטן 2006). נעשה גם קישור בין פוליגיניה לטענות על ישראל כמדינה קולוניאליסטית (Abu Rabia 2006; Dinerio 2011). נשיא בית הדין לעבודה לשעבר, השופט סטפן אדלר, הצביע על ההיבט הכלכלי, והתייחס לכספים הניתנים למשפחות פוליגניות על ידי הביטוח הלאומי (אדלר 1995).⁴

במאמר הנוכחי נבקש להאיר זווית אחרת של התופעה. במרכזה עומדת הנחיה משפטית אשר נתנה בראשית שנות השמונים על ידי היועץ המשפטי לממשלה בהקשר להקצאת מגרשים במסגרת פינוי אוכלוסיה בדואית ויישובה מחדש, ולהצביע על השלכותיה המרחביות של התופעה.

אופן הבחינה הנוכחי משתלב בתחום הגיאוגרפיה המשפטית, אשר הנה זרם מחקרי חדש, שבמרכזו, הזיקה שבין מערכת המשפט, על האורגנים השונים המרכיבים אותה, לבין התהוות המרחב. הגם שעקרונית יחסי גומלין בין משפט למרחב, יכולים להיות בעלי היבטים רבים, הרי שבשיראל מרבית הכותבים המזהים עצמם בתחום, קשורים בזרם המשפט הביקורתי, או הגיאוגרפיה הביקורתית או הפוליטית. הזרם הביקורתי, בארץ ובעולם, מתמקד על פי רוב, בביקורת על מה שנתפס בעיני החוקרים, כשימוש מגמתי לרעה מצד הרוב ההגמוני השולט, בכלים המשפטיים, כאמצעי לנישול קבוצות מיעוטים חלשות מזכויות במרחב (Blomley 2001; Forest 2004). בישראל, החוקרים הנכללים בזרם זה, טוענים לנישול המיעוט הערבי על ידי הרוב היהודי, כולל באמצעים תכנוניים (Kedar 2003; Yiftachel 1998); בלנק (2006). לצד זאת, ישנו גם זרם אחר, אשר הכתיבה בו דנה בהשלכות החקיקה על הבניית המרחב, תוך שימת דגש על הדין בעיקר בתחומי מקרקעין, תכנון ובניה וחוקים סביבתיים (אלתרמן וצפריר 2004; כץ תשס"ב; Yabel & Kark forthcoming 2015). הנושא העומד במרכזו של המחקר הנוכחי, נוגע בשני הזרמים הללו. הוא מציג את השלכותיה המרחביות של החלטה משפטית, לכאורה טכנית, הנוגעת בעניינה של קבוצת מיעוט בשולי החברה הישראלית. כאשר בפועל, תוצאותיה של החלטה זו, הביאו להרחבת הפריסה המרחבית של הקבוצה, ולהעצמת תופעת הפוליגיניה הפסולה בחוק.

ולחלן סיפור המעשה. בשנת 1979 חתמה ישראל על הסכם שלום עם מצרים. במסגרת ההסכם נדרשה ישראל לפנות את סיני. הוחלט בממשלה, כי אחד מבסיסי חיל האוויר המתפנים יועתק לתל-מלחתה, המצויה בבקעת ערד בנגב. החלטה זו הולידה את הצורך לפנות ולישב מחדש כ-5,000 בדואים מבין 45,000 הבדואים שחיו אותה עת בנגב. כמו כן, נדרש היה להסדיר את תביעות הבעלות שהיו על קרקעות הנדרשות עבור הבסיס והבדואים המפונים. כדי לסייע ביישום מהיר של הפינוי ותפיסת הקרקע, נחקק חוק רכישת קרקעות בנגב (חוזה השלום עם מצרים), התש"ס-1980.⁵ החוק, הפקיע קרקע בהיקף של כ-85,000 דונם, מכוחו הוקם מנגנון ביצועי בעל סמכויות רחבות וכן פורטו בו הפיצויים המגיעים למפונים. בהתאם לכללים שנקבעו בחוק, לכל בדואי אשר התגורר בשטח המופקע ונדרש להתפנות, גם אם ישיבתו במקום אינה חוקית, זכאי למגרש מגורים בגודל דונם אחד בחינם.⁶ את המגרש ניתן היה

לקבל באחד משני היישובים הבדואים החדשים אשר הוקמו כמענה עיקרי למפונים, בסמיכות לתל מלחתה: ערערה בנגב וכסייפה, או באחד מהיישובים הבדואים שקמו בשנים שלפני כן. למנגנון השלטוני שהיה אחראי על ביצוע החוק, היה עניין לזרז ככל הניתן את הפינוי, בכדי לאפשר את תחילת פעילותו המבצעית של הבסיס. זאת, גם אם הדבר בא על חשבון החוק ועקרונות יסוד כגון שקיפות, שוויון ומנהל תקין.⁷

אגב יישום החוק, עלתה שאלת זכאותן של משפחות בדואיות פוליגניות, לקבל מגרשי בניה בהתאם למספר הנשים. הנושא עלה במסגרת עתירה שהגישו משפחות בדואיות לבג"צ נגד הפינוי.⁸ במסגרת ההליך בבג"צ התעורר הצורך במתן פרשנות להוראת סעיף 14 לתוספת השנייה לחוק השלום בה נקבע כי: "מגרשי בניה לפי תוספת זו לא יינתנו אלא למי שנשוי, או אינו נשוי אך מלאו לו 25 שנים, ובני זוג המתגוררים יחד לא יהיו זכאים ביחד אלא למגרש בניה אחד לפי תוספת זו."

לפני שהעתירה נדונה בבית המשפט, העותרים הגיעו להסכמה עם המדינה, כי ההכרעה בשאלות הכרוכות בפרשנות הסעיף, תועבר ליועץ המשפטי לממשלה. אחת השאלות הייתה מה פירוש הביטוי: "המתגוררים יחד" לעניין זכאות למגרש.

ואכן, היועץ המשפטי לממשלה קיבל על עצמו את המשימה והוציא חוות דעת מפורטת.⁹ בחוות דעתו פרט, כי ה"בעיה המעשית נובעת מכך שבין הבדואים בתל מלחתה מצויים כאלה שיש להם יותר מבת זוג אחת." ברור, כי אם הם גרים יחד תחת קורת גג אחת, הם לא זכאים אלא למגרש בניה אחד. אולם, שואל היועץ, מה קורה כשיש מרחק ביניהם? שכן ישנם מקרים בהם מסיבות שונות, אחת מבנות הזוג מתרחקת.

היועץ הכריע בשאלה זו וקבע, כי המבחן צריך להיעשות על יסוד בחינה פיזית ולא על יסוד מבחנים של קיום יחידה כלכלית או קיום יחסי אישות. נראה כי הרעיון העומד בבסיסה של עמדת היועץ, הוא שימור מצב העניינים הקיים. ולדבריו, אם "אחת מבנות הזוג גרה בצריף נפרד הצמוד לצריף הראשי של המשפחה, צריך יהיה לומר שהיא ובעלה "מתגוררים יחד", וכך אף אם שני הצריפים (והוא הדין במבנה אחר או באוהל) מצויים במרחק קטן מאד זה מזה... " אולם, אם קיים מרחק העולה על כ-50 מטר בין יחידות מגורים, לא יראה הדבר כמגורים יחד. היועץ הותיר בחוות דעתו מקום לשיקול דעת ולהתחשבות בנסיבות מיוחדות של כל מקרה ומקרה.

בחוות דעתו, בחר היועץ המשפטי לממשלה, להתעלם לחלוטין מכך שהתופעה לגביה נשאל, הינה עבירה פלילית אשר עונשה מאסר ממושך. לא יכול להיות ספק, כי הוראות החוק הפלילי לא נעלמו מעיני המשפטן הבכיר ביותר בשירות הציבורי. החלטתו להתעלם מעבירה פלילית מתמשכת המבוצעת לנגד עיניו, יכולה להיות מוסברת, על רקע חוסר נכונות ורתיעה שלטונית מלהתעמת עם קבוצת מיעוט, בנסיבות בהן החברה מצויה במצוקה נוכח הצורך בשינוי אורחות חייה. גישה זו התבטאה גם בהפסקה בהגשת כתבי אישום כנגד בדואים הנשואים ליותר מאישה אחת בנגב.¹⁰ ניתן לומר כי ההתעלמות מהחוק וההכרה בפוליגמיה בתכנון חלוקת הקרקע, לא היו מקרה מיוחד בהקשר של בדואי הנגב, אלא הם השתלבו בגישה הכללית שהחלה בשנות החמישים, להימנע מעימותים עמם סביב נושאי התיישבות, בניה וקרקעות.

יהל: לא חוקי אך משתלם - הקצאת מגרשים בנגב למשפחות פוליגמיות

הפועל היוצא מכך היה יישום מדיניות תכנונית, שלא באמצעות כלי האכיפה ככלי מרכזי, אלא בעיקר דרך תכנון המרחב וחלוקת קרקעות.

ההתעלמות מהוראות החוק האוסר פוליגמיה, העבירה מסר אשר חרג ממסגרת פינוי תושבי תל מלחתה. לפי מסר זה, לא רק שתופעת ריבוי הנשים מותרת, אלא היא גם מזכה את המעורבים בה בהטבות כלכליות משמעותיות, דוגמת מגרש נוסף, דמי העברה ומענקים.

עולה אם כן, כי לחוות הדעת של היועץ היו משמעויות בהיבטים משפטיים, כלכליים, חברתיים, וכפי שנבהיר, גם בהיבט המרחבי. ההשפעה המרחבית הישירה, הייתה בכך שמשפחות פוליגמיות רבות זכו בשני מגרשי בניה ומעלה, בהתאם למספר הנשים. השפעה עקיפה, הייתה בכך שהיא נתנה תמריץ לפוליגמייה, ולהכוונה המרחבית של משפחות אלו, למקם את מגורי הנשים במרחק העולה על 50 מטר זה מזה. נכון הוא, כי בהחלטת היועץ נקבע מועד קובע (1.10.1982), בו נמדד המרחק בין המבנים, אולם, לא ניתן לבדוד את מהלך הפינוי והיישוב מחדש במסגרת חוק השלום, מהתמונה הכוללת. הלכה למעשה, החלטת היועץ לא הגיעה בסיומו של תהליך המעבר של בדואי הנגב להתיישבות קבע, אלא יותר קרוב לתחילתו.

לפי התוכנית הממשלתית, אשר יישומה התעכב בעשור בשל מגבלות תקציביות, המטרה הייתה להחיל את העקרונות שבחוק השלום, לרבות הקצאת מגרשים ומתן פיצויים למעבר להתיישבות מוסדרת, על כלל הבדואים אשר חיו אותה עת בפזורה. בשנת 1983 לכ-37,000 איש טרם הוקצו מגרשים והם חיו מחוץ ליישובים מוסדרים (Yahel 2015).

זה המקום להבהיר, כי השיקולים שעמדו בפני הבדואים בפזורה, בכל הנוגע למיקום מבני מגורים, לא כללו בהכרח התחשבות בעלות הכספית של הקרקע, בתשלומי ארנונה, היתרים או היטלים אחרים, שכן אלו לא נדרשו מהם. בנוסף, הרשויות כמעט ולא אכפו עליהם את חוקי התכנון והבניה (Yahel 2006). לפיכך, האפשרות להקים מבנים לנשים, הייתה זמינה וקלה יחסית עבורם. יכולת זו, לצד היעדר כל אכיפה כנגד הפוליגמייה, הקצאת מגרשים והטבות שנוספו עם השנים, כגון קצבאות המיועדות למשפחות חד-הוריות, הרי שגם אם לא ניתן להצביע עליהם כגורמים לקיומה של התופעה, בוודאי וניתן לראות בהם כבעלי תרומה לצמיחתה של הפוליגמייה ולהעצמת השלכותיה המרחביות.

בשנת 1992, הוחלט על ידי הממשלה להעניק מגרשים בחינם לכלל הבדואים המתפנים מהפזורה ליישובי הקבע. המשימה הוטלה על מנהלת הבדואים במנהל מקרקעי ישראל. האחרונה, מתוך רצון לעודד מעבר בדואי הנגב להתיישבות קבע, הלכה צעד נוסף וזנחה כליל את מגבלת 50 המטרים שנקבעה על ידי היועץ. המנהלת החלה בהקצאת מגרשי מגורים לפוליגמיים לפי מספר הנשים, ללא בדיקת מרחק המגורים.

הפוליגמייה תרמה גם לצמיחה המספרית של האוכלוסייה. כיום מרבית הבדואים אמנם חיים ביישובים מוסדרים, אולם לאור הריבוי הטבעי הגבוה, נותרו כ-80,000 איש אשר חיים בפזורה.

בסיכומו של דבר, נכון להיום, משפחה פוליגמיית זוכה במגרשי מגורים לפי מספרן של הנשים, זאת נוסף על הטבות אחרות. לפי מדגם שנעשה על ידי הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב, מוקצים לנשים קרוב ל-20%

מהמגרשים בשכונות החדשות. כאשר כמעט כל הנשים הללו חיות במשפחות פוליגמיניות.¹¹ איורים 1 ו-2 מציגים את תוכנית החלוקה למגרשים בשתי שכונות חדשות ביישובים בדואים. בשכונה 7 בתל-שבע, המופיעה באיור 1, הוקצו 40 מתוך 168 המגרשים לנשים בשלב א' בתראבין, המופיע באיור 2, הוקצו 35 מתוך 184 מגרשים לנשים.

איור 1: תוכנית החלוקה למגרשים בשכונה 7 בתל-שבע, על בסיס תצלום אוויר. מקור: הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב

איור 2: תוכנית החלוקה למגרשים בשלב א' ביישוב תראבין על בסיס תצלום אוויר. מקור: הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב

במישור המשפטי האיסור על פוליגמיה אינו נאכף בנגב ומזה מעל לשלושים שנה לא הגישה פרקליטות מחוז הדרום ולו גם כתב אישום אחד כנגד התופעה.²¹ נתונים אלו משתלבים עם השימוש המוגבל יחסית בכלי האכיפה בהקשר לאוכלוסייה הבדואית.³¹ כיום, הגברים החיים בפוליגמייה, אינם מסתירים את מצבם המשפחתי. ניתן למצאם בגופי שלטון וממשל, בחינוך ובהשכלה גבוהה, ברווחה, בבריאות ואף בקרב שורות אוכפי החוק. מאמציהם של ארגוני נשים להלחם בתופעה, לא הוכתרו בהצלחה.⁴¹ כל אלה יכולים לתת הסבר נוסף לכך שבנגב פורחת תופעת הפוליגמייה, וכן להאיר קושי נוסף בהסדרת ההתיישבות הבדואית.

הערות

1. ספר החוקים 864, עמ' 226, 4.8.1977.
2. ע"פ 485/65 עמאש נ' היועמ"ש לממשלה, פ"ד כ(1) 37; ע"פ 185/82 גודה נ' מדינת ישראל, פ"ד לז(1) 85.
3. סוגי הפוליגמייה הנפוצים בעולם הם פוליגמייה, בה גבר נישא לכמה נשים ופוליאנדריה, הנדירה יותר, בה אישה נישאת לכמה גברים.
4. בתי הדין לעבודה פסקו לטובת הענקת קצבאות לנשים פוליגמיות לאור אופיו הסוציאלי של החוק. ראה לאחרונה החלטת בית הדין הארצי לעבודה: עב"ל 11-08-34391, מנור אבו גאבר המערערת המוסד לביטוח לאומי, (לא פורסם) פס"ד מיום 30.5.2016.
5. ספר החוקים, עמ' 979, 3.8.1980.
6. סעיף 4 לתוספת השנייה לחוק. בנוסף קמה זכאות לדמי העברה, לדיור זמני ועוד.
7. בבג"צ 364/83 אבו חאמיד צאלח אזברגה ואח' (לא פורסם), הועברה ביקורת על הפגיעה בסדרי ממשל תקין; המידע הנכלל במאמר מסתמך, בין היתר, על ראיונות אישיים עם בדואים מהנגב ועם עובדי ציבור שפעלו בנגב מראשית שנות השמונים ואילך.
8. בג"צ 549/82 אבו ג'מע, אבו צעלוק ואל עמור נ' מנהל הביצוע ואח' (לא פורסם).
9. יצחק זמיר, חוות דעת בעניין פירוש סעיף 14 לתוספת השנייה חוק רכישת מקרקעין בנגב (חוזה השלום עם מצרים) תש"ס-1980, 2.11.1982.
10. הפעם האחרונה בה הוגש כתב אישום כנגד בדואי מהנגב בגין פוליגמייה הייתה בשנת 1983. ת"פ (מחוזי באר שבע) 140/83 מדינת ישראל נ' עמר בן מחוסן עיד אלצראיעה, פס"מ תשמ"ו ב' 336. הנאשם הורשע בעבירה.
11. נתון ממוצע זה כולל הן מגרשים ששווקו ללא תמורה לתושבי פזורה והן מגרשים ששווקו בתמורה חלקית.
12. הגם שמספר כתבי אישום הוגשו במחוזות אחרים בארץ, בהן התופעה הנה נמוכה בהרבה.

13. המדיניות הנה לפעול להכשרת בניה קיימת ככל שזו אפשרית מבחינה תכנונית. ראה למשל אליעזר גולדברג ואח', דוח הוועדה להצעת מדיניות להסדרת התיישבות הבדווים בנגב, מדינת ישראל, ירושלים, 2008. ישנם עשרות אלפי מבנים בלתי חוקיים בנגב, ובכל שנה נבנים עוד כמה אלפים. כנגד היקפי בניה אלה מוצאים כ-1,000 צווי הריסה בשנה, מרביתם נגד בניה חדשים.
14. עו"ד אינסאף אבו שארב ועו"ד בקי קשת כהן מטעם עמותת איתך, משפטניות למען צדק חברתי אל מואל הולנר, נציב שירות המדינה, 11.4.2010; עו"ד נסרין אלעלימי-קבה, "פוליגמיה: השלכות ודרכים להתמודדות", עלון ועד הפעולה לשוויון בענייני אישות, פברואר 2006, אתר ועד הפעולה באינטרנט: <http://pstatus.org/he/?todo=project>: s&pid=00000025&pcatid=2 (הורדה ביום 19.11.2016)

מקורות

- אדלר סטפן 1995. "האישה הבדווית והבטחה הכנסה במשפחה הפוליגמית", בתוך: מעמד האישה בחברה ובמשפט, פרנסיס רדאי, כרמל שלו ומיכל ליבן קובי עורכות, שוקן, תל אביב וירושלים, עמ' 133 - 147.
- אלבדור סארה 2005. אלימות נגד נשים בדואיות בנגב, שתי"ל.
- אלקירנאוי עליאן 1999. "עמדות כלפי פוליגמיה בחברה הבדואית בנגב - השוואה בין עמדות נועד ומבוגרים", רשימות בנושא הבדואים בנגב, 31, עמ' 16 - 31.
- אלקירנאוי עליאן וורד סלונים נבו 2005. "נישואין פוליגמיים ומונוגמיים: השפעתם על מצבן הנפשי והחברתי של נשים בדוויות ערביות", בתוך: רחל לב-ויזל, גיולי צוויקל ונורית ברק, "שמרי נפשך": בריאות נפשית בקרב נשים בדוויות בישראל, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- אלתרמן רחל וטל צפיר 2004. היבטים משפטיים של בנייה גבוהה: הצורך בשינוי מדיניות, המרכז לחקר העיר והאזור, הטכניון, חיפה.
- בלנק ישי 2006. "קהילה, מרחב, סובייקט - תזות על משפט ומרחב", דין ודברים, ב, עמ' 1 - 43.
- בן-דוד יוסף 2004. הבדווים בישראל - היבטים חברתיים וקרקעיים, המכון לחקר מדיניות קרקעית ושימוש קרקע ומכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.
- חברוני חדוה ורחל אלתרמן 2008. צדק חלוקתי במקרקעין: תוכניות חלוקה חדשה לפי חוק התכנון והבניה, המרכז לחקר העיר והאזור, הטכניון, חיפה.
- כץ יוסי, תשס"ב. והארץ לא תימכר לצמיתות: מורשת הקרן הקיימת לישראל והחלת עקרונותיה בחקיקה בישראל, הקתדרה לחקר תולדות הקרן הקיימת לישראל ומפעליה באוניברסיטת בר-אילן והמכון לחקר תולדות הקק"ל, רמת גן וירושלים.
- לוטן אורלי 2006. פוליגמיה בקרב האוכלוסייה הבדווית בישראל, הכנסת-מרכז המחקר והמידע, אתר הכנסת באינטרנט: <http://www.knesset.gov.il/mmm/data/pdf/m01600.pdf> (הורדה מיום 22.9.2013).
- Abu-Rabia Aref., Salman Elbedour and Sandra Scham 2008. "Polygyny and Post-nomadism Among the Bedouin in Israel", *Anthropology Middle East* 3.2, pp. 20-37;

Abu Rabia Rawia 2011. "Redefining Polygamy Among the Palestinian Bedouins in Israel", *Journal of Gender, Social Policy & the Law*, 19.2, pp. 459-493.

Al-Krenawi Alean, John R. Graham & Al Krenawi Salem 1997. "Social Work Polygamous Families", *Child and Adolescent Social Work Practices with Journal*. 14,6, pp. 445-458

Blomley Nicholas 2001. *The Legal Geography Reader: Law; Power and Space*, Blackwell Publishers, Oxford, UK, Malden, Mass

Forest Benjamin 2004, "The Legal (De)Construction of Geography: Space and Race in Supreme Court Redistricting Decisions", *Social and Cultural Geography*, 5.1, pp. 55-73.

Lapidot-Firilla Anat & Ronny Elhadad 2006. "Forbidden Yet Practiced: Polygamy and the Cyclical Making of Israeli Policy", *Center for Strategic & Policy Studies*, Jerusalem.

Kark Ruth forthcoming. "Consequences of the Ottoman Land Law: Agrarian and Privatization processes in Palestine, 1858-1918", in: Raghbir Chand (ed.), *Marginalization, Globalization and Regional and Local Response*, New Delhi.

Kedar Alexander (Sandy) 2003. "On the Legal Geography of Ethnocratic Settler States: Notes towards a Research Agenda", *Current Legal Issues: Law and Geography*, 5, pp. 401-441.

Rosen-Zvi Issachar 2004. *Taking Space Seriously*, Ashgate

Yahel Havatzelet 2006. "Land Disputes between the Negev Bedouin and Israel", *Israel Studies*, 11.2, pp. 1-22.

Yahel Havatzelet 2015. *The Policy of the Israeli Government and State Authorities Regarding the Negev Bedouin: 1947 – 1989*. PhD thesis. The Hebrew University of Jerusalem.

Yahel Havatzelet & Ruth Kark 2015, "Israel Bedouin during the 1948 War: Departure and Return", *Israel Affairs*, 21.1, pp. 48-97.

Yiftachel Oren 1998. "Planning and Social Control: Exploring the Dark Side". *Journal of Planning Literature*, 12.2, pp. 395-406.

תכנון משטר ההפרדה בישראל/פלסטין: משרון עד שרון

אורן יפתחאל

תקציר

רמת ההפרדה המרחבית בישראל/פלסטין הנה מהגבוהות בעולם, והיא קשורה ישירות לתפקידו של התכנון המרחבי. שתי דמויות מסמלות יותר מכל את תכנון המרחב הישראלי – אריה ואריאל שרון. הראשון היה אדריכל ומתכנן מוביל מהשמאל הסוציאליסטי, ואילו השני היה מצביא ופוליטיקאי ימני ואבי מפעל ההתנחלויות. עוצמתה של ההגמוניה התכנונית מודגמת בכך, שלמרות ההבדלים בין השרונים, שניהם הובילו אסטרטגיה מרחבית דומה, של הפרדה מרחבית חדה בין יהודים וערבים. ניתן לתמצת אסטרטגיה זו לראשי התיבות נהי"ה ("ניקוד – הפרדה – ייחוד – הגבלה/הפרטה"), והיא אשר התוותה את תהליך הקולוניזציה היהודית בישראל/פלסטין.

שרון הראשון התמקד בתחומי הקו הירוק, ואילו השני פרץ אותו תוך יצירת מצב קולוניאלי בישי"ע. אסטרטגיית השרונים פעלה להקמתם של למעלה מאלף יישובים מתבדלים, לחלוקה מחדש של משאבי הקרקע, לייחוד וריבוד עמוק של המרחב המסוכסך. במקביל נמחק, כוּץ, הופרד והוגבל המרחב הפלסטיני אל תוך מובלעות מוחלשות, ונוצרו פערים ניכרים בין מעמדות-אתניים בתוך החברה היהודית, תוך החלשה של קבוצות המהגרים המאוחרות, במיוחד המזרחים.

אסטרטגיית ה-נהי"ה לא נותרה בתחום המרחבי, אלא הפכה לתשתית משטרית אשר תרמה רבות לעיצוב החברה בארץ. אימוץ עקרונותיה על-ידי מקצועני המרחב סייעה לחלחול ומיסוד היגיון ההתפשטות וההפרדה במנגנונים צבאיים, משפטיים, מעמדיים ותרבותיים. התכנון 'השרוני' העניק לגיטימציה מקצועית למבנה של יפרד ולא שווה' שהפך בעשורים האחרונים לתהליך של 'אפרטהייד זוחל'. מול אלה, האתגר העיקרי כיום הוא תיקון מרחבי וחברתי המצריך את שינוי משטר ההפרדה הדכאני. מהלך זה דורש שינוי עמוק בעקרונות נהי"ה והבנייה מחדש של מסגרות דרכם יכוננו מרחבים ישראלים צודקים, רב-תרבותיים ובני-קיימא.

הקדמה

"באתי לכאן בתום לב לחיות ביישוב קהילתי, הומוגני וכן, יהודי. לא ביקשתי לדחוק אף אחד, אלא לקיים את חיי עם האנשים הדומים לי... אני אומרת בצער- אסור לנו לקבל ערבים ליישוב" (מ. ס. תושבת רקפת, בתגובה לעתירה נגד דחיית ערבים ממגורים ביישוב, 2007).

"היכן אוכל לגור? בכפר שלי המתפורר (בעולם קוראים לו סלאם) והוא עדיין 'לא מוכר'? בכפר ערבי מתפורר אחר? בעיירות בהן אין מגרשים? בקיבוצים הסגורים? בערד, דימונה או באר שבע שם אין בית-ספר ערבי או אפילו מסגד? אני אזרח סוג ג' כמו הורי וילדיי" (א.א. תושב כפר בדוויו לא מוכר, ועדת גולדברג 2008).

ציטוטים אלה מצביעים על שני פנים של ההפרדה המרחבית שהפכה ל-יטבע שניי בישראל/פלסטיין. הציטוטים מתייחסים, ברובד אחד, לבעיות המקומיות של ההפרדה, אך ברובד אחר נוגעים גם בתשתית משטרית מרכזית, דרכה משפיע התכנון ישירות על מאפייני השלטון, הקהילה והיחסים האתניים. הציטוטים מאירות את הקשר המבני בין מרחב למשטר, המתבטא בין היתר באופנים בהם הגיאוגרפיה והתכנון מייצרים 'חבילות' אזרחות נפרדות ומבניות. המאמר שלפנינו בוחן קשר זה, על-ידי ניתוח השפעת התכנון המרחבי הארצי על המשטר שנוצר בישראל/פלסטיין מאז 1948, תוך התמקדות בפועלם של שניים ממעצבי-העל של של המרחב במשך אותה תקופה – אריה ואריאל שרון.

המאמר מתייחס לתהליך התכנוני כמתווך בין מרחב למשטר, כלומר כזירה בה עקרונות המשטר מתורגמים לתוכניות, תהליכי קביעת מדיניות או כינוס של מוסדות מרכזיים המעצבים את החברה וקבוצותיה (יפתחאל, 2006). כפי שמראה איור 1, תהליך התכנון אינו חד-כווני, ומהווה זירה של 'תרגום' הדדי בה עקרונות המשטר הופכים לדפוסי פיתוח, ועקרונות תכנוניים-מרחביים לדפוסים ממסדיים ומשטריים. התכנון יוצר אם כן תהליכים ומרחבים בהם מתמסדות ומתנרמלות מערכות הכוח ומקבלות לגיטימציה להמשיך את הדרך בה הן מעצבות את מרחבי האזרחות, דפוסי הפיתוח והיחסים החברתיים והאתניים.

כפי שמראה איור 1, מערכות כוח משנות את המרחב (למשל, על-ידי השפעה על הגירה, סוגי הפיתוח, הרס או שימור), והדפוסים שנוצרו בשטח מקבלים חיזוק על ידי מוסדות שונים (למשל מועצת יש"ע, או ארגון יזמי הבנייה), חוקים (למשל חוק ועדות הקבלה), משאבים, לגיטימציה בשיח הציבורי, ויוצרים גם נורמות חברתיות (למשל – התיישבות בספר או התחדשות עירונית). אלה מצידן מעלות ומורידות קבוצות שונות הנוכחות במרחב, ובכך משפיעות בתורן על מערכות הכוח, וחוזר חלילה. כך מספק התכנון זירה מערכתית חשובה לניתוח הזיקות בין של (כמעט) שבעים שנות תכנון ישראלי למשטר ולחברה בארץ.

בהמשך אטען כי הדפוסים המרחביים והתכנוניים אותם יצרה ישראל תחת הנהגתם של שני 'השרונים' הפכו אכן לעקרונות משטריים, וסייעו למסד מערכות יחסים אתניים הממולכדות בדפוסים קולוניאליים מתמשכים. אלה מזינים תהליך מרחבי-פוליטי אותו ניתן להגדיר כ-'אפרטהייד זוחל' בו נוצרים דפוסים מרחביים-פוליטיים בהם קיימת התייחסות 'נפרדת ולא שווה', בצורה של אפליה משטרית-מבנית וחוקית בין אוכלוסיות, על רקע מוצאן האתני. שם התואר 'זוחל' מצורף לסוג המשטר, משום שהוא אינו מוכרז ואינו רשמי, ומשום שבתוך הקו הירוק – בשטחים הרשמיים בריבונות ישראל, הוא עומד מול עקרונות בעלי היגיון נוגד כגון ליברליזם, שוויון אזרחי וחופש תנועה. כל אלה הופכים את הגדרת המשטר המדויקת לתלוית מקום ותקופה. עם זאת, כפי שמפורט במקומות אחרים (יפתחאל וגיאנס, 2005;

(Yiftachel, 2006), אופיו הכולל של המשטר הוא 'אתנוקרטי', ודוקטרינת ההפרדה ואי-השוויון המהווה חלק בלתי נפרד ממנו - דומיננטיות יהודית בכול שטחי ישראל/פלסטין.

מרחב ומשטר

איור 1: דינאמיקה של יחסי מרחב-משטר

המאמר המוצג כאן הינו קונצפטואלי במהותו, ולכן יציג את טיעונו בקווי מתאר כלליים ללא כניסה לפרטי-פרטים היסטוריים, מינהליים וגיאוגרפיים, אשר מקומם בניתוח מסוג אחר (ראו למשל שורה של מחקרים אימפריים מעמיקים על התכנון הישראלי: אפרת, 1988, 2005; חסון, 1991, 2012; כרמון, 1998; צפדיה, 2009; Yacobi, 2009; Shachar, 1998; Alterman, 2002; 1992, 2006, Yiftachel, 2009; יפתחאל וצפדיה, 2014). טיעוני המאמר מהווים גם הזמנה לדיון על השפעות העומק של התכנון הישראלי.

המאמר הנוכחי מצטרף לגל לא גדול אך משמעותי של כתיבה ביקורתית, החושפת את התפתחותו של 'הצד האפלי' של התכנון המרחבי (יפתחאל, 2006) כמכשירי של שליטה, הסדרה והכפפה של קבוצות מיעוט לסדר המוכתב על-ידי האליטות (ראו: Huxley, 1994; Flybjerg, 2000; Fenster, 2002; Watson, 2006; Njoh, 2002, 2007; Marcuse, 1997). עם זאת, חשוב גם לציין שהניתוח הביקורתי המוצע כאן מהווה חלק מתהליך של בירור ותיקון. הוא מקווה להוביל את הקוראים להבנה שיש לשנות את הדפוסים אותם יצקו שני השרונים במרחב הישראלי/פלסטיני, כדי להתקדם למצב של פיוס במרחב המסוכסך, בו יהודים וערבים כאחד, יוכלו להנות מפירותיו של תכנון מיטיב, צודק ודמוקרטי.

נתחיל במספר הגדרות המתבססות על מילון הגיאוגרפיה האנושית (Gregory, 2009) תהליך 'קולוניאלי' פירושו השתלטות קולקטיבית מאורגנת על מרחבים ומשאבים של קבוצה או מדינה אחרת, תוך מיסוד הכפפת החלשים לחזקים. קולוניאליזם יכול להיות 'חיצוני' כלומר להתפשט מעבר לגבולות הריבונות (וכך לא חוקי), אך גם 'פנימי' בתוך מרחבי ספר פנימיים, שם הוא לרוב חוקי, אך בעייתי מבחינת ייצור החברה ומבחינה מוסרית. 'קולוניאליזם פנימי' חשוב במיוחד למאמרנו, ומשמעותו אימוץ דפוסי פיתוח אזוריים המפלים, מנצלים ודוחקים את אוכלוסיית המיעוטים באזורי 'הספר'. 'אתנוקרטיה' הנו משטר בו קבוצה אתנו-לאומית דומיננטית מנכסת

את מנגנון המדינה ומנצלת אותו לקידום האינטרסים הפוליטיים, החומריים והזהותיים שלה, בדרך כלל תוך קיום פרקטיקות דמוקרטיות 'רזות' (יפתחאל וגאנס, 2005). 'אפרטהייד', הוא משטר המבוסס על הפרדה כפויה ואי-שוויון סטטוטורי בין קבוצות על בסיס זהותם הקולקטיבית (לפירוט ההגדרות ראו: Gregory, 2009; Abercrombie et al, 2000).

הניתוח במאמר מתייחס לדינאמיקה הגיאוגרפית-אתנית של ישראל/פלסטיין כגורם מרכזי, ובמיוחד למסגרת העל שעיצבה גיאוגרפיה זו – ייחוד המרחב. גורם זה מושמט בדרך כלל מהניתוחים הגיאוגרפיים, התכנוניים או המשטריים של ישראל, אך הוא מהווה לטענתי תשתית הגמונית עמוקה, כלומר כזאת המעצבת את האופן בו יחסי הכוח הופכים לדפוסים ממסדיים, חוקיים ומרחביים. לתהליך זה תרם התכנון הישראלי בהנהגתם של שני השרונים תרומה משמעותית.

תהליך הייחוד הוא קולוניאלי במהותו, כיוון שבמהלכו קבוצה אחת משתלטת על מרחב בו שולטת או חיה קבוצה אחרת, ומעבירה אליה את רוב משאביו. אך הקולוניאליזם היהודי התפתח גם תוך הבניית הציונות כתנועת שחרור, בעיקר בצל דיכוי והשמדת היהודים באירופה ודחיקתם מארצות המזרח התיכון, ותוך התרכזות של מליוני יהודים (רובם פליטים) במולדת ההיסטורית כבסיס למימוש זכות ההגדרה העצמית של היהודים שזכתה בלגיטימציה בינלאומית. מאפיינים אלה הופכים את הציונות לתופעה קולוניאלית מורכבת ורבת פנים ושלבים, המכילה גם מימוש זכויות יהודיות העומדות במבחן החוק והצדק הבינלאומיים.

מרחב הניתוח במאמר הנוכחי משתרעת על כל מרחבי ההתיישבות היהודית-ישראלית, כלומר בין הירדן לים. זאת, כיוון שכל ניתוח אחר של 'עיצוב המרחב' על-ידי המשטר הישראלי יהיה חלקי וחסר להבנת הדוקטרינה המרחבית היהודית. מול מסגרת גיאוגרפית-פוליטית זו, ניתן להמשיג ארבעה כללים מרכזיים, שאת ניסוחם התכנוני הובילו שני השרונים, המהווים מעין 'צופן גנטי' של עיצוב המרחב הישראלי/פלסטיני. כללים אלה מצטרפים לראשי התיבות "נ-ה-י-ה" המדגישים את כוונתם ליצור עתיד קולקטיבי:

- ניקוד - הקמת מאות יישובים יהודיים תוך אכלוס ופיתוח של אזורים ספר ריקים או מרוקנים ומאמץ תמידי לאיתור אזורים ספר חדשים.
- הפרדה - בין יהודים לערבים מכמה סוגים, ובין מעמדות-אתניים יהודיים.
- ייחוד - העברת המרחב על כל רבדיו (בעלות, נוכחות, ממשל מקומי, ריבונות, תרבות) לשליטה יהודית ככל המתאפשר, והקמת מנגנון שמירה על שליטה זו.
- הגבלה של המרחב הערבי - כיתור, הדרה, כיווץ והזנחה, תוך מיליטריזציה ומשפטיציה של תהליך העיצוב המרחבי; ומאז תחילת שנות התשעים - 'הפרטה' - מסחור המרחב המיוחד והכנסת פיתוחו לתוך היגיון קפיטליסטי וליברלי.

עקרונות אלה, אינם נגזרים ממסמך ספציפי, אלא מניתוח של כלל יוזמות המדיניות בהן נקטה ישראל בפיתוח המרחב סביב פעילות התיישבות נמשכת באופן רציף מתחילת התנועה הציונית, וביתר שאת מאז 1948, במסגרתה הוקמו עד היום למעלה מ-1,170 יישובים יהודיים (למ"ס, 2016). כאמור,

מעמדו של תהליך ה-נהי"ה כדוקטרינת מדיניות הוביל לאורך זמן לתהליכים של 'אפרטהייד זוחל' (Yiftachel, 2012). דפוס זה של פיתוח המרחב יצר גם תהליכים של תסיסה והתנגדות בקרב קבוצות שוליים, ובו זמנית אפשר ליברליזציה, גלובליזציה והפרטה של מרחבים 'נחשקים'. אמנם שורשיה של אסטרטגיה מרחבית זאת קיימים כבר מספר עשורים לפני כניסת השרונים לבמת ההיסטוריה המרחבית של הארץ, אך שני השרונים חשובים בכך שהאיצו את התהליך ומיסדו אותו דרך מנגנון המדינה רב-העוצמה, וכך תירגמו את העקרונות המרחביים-תכנוניים לסדרה של עקרונות משטריים.

חשוב בשלב זה גם לסייג מעט את הדברים, ולציין שלעיצוב המרחב הישראלי היו תרומות חיוביות וחשובות, במיוחד לביסוס החברה והכלכלה היהודית בארץ ישראל. בחברה היהודית-ישראלית פעל גם התכנון המרחבי לעיתים לסיוע לשכבות המוחלשות ולפריפריות הגיאוגרפיות והאתניות, ובשנים האחרונות יצר גם דפוסים דמוקרטיים יותר של תהליכי קבלת החלטות תוך שיתוף ארגוני חברה אזרחית פעילים ומשפיעים (ראו: אלתרמן והאן, 2004). חשוב לציין גם שהמדיניות המרחבית הישראלית פעלה ופועלת בתוך הקשר היסטורי מדיני, הכולל סביבה עוינת, אלימות וטרור, ושלאחר 1966, עם תום הממשל הצבאי, כל אזרחי המדינה - יהודים כערבים - נהנים באופן רשמי לפחות מזכויות אזרח שוות. עם זאת, בהיבטים שפירים אלה של התכנון עוסקים רבים בניתוח המקובל באקדמיה ובציבור הישראלי. לעומת מעטים המבקשים להציע ניתוח מבני-ביקורתי כמו זה המוצע כאן.

השרונים

כאמור, את יצירת המרחב המנוקד והמופרד מסמלות יותר מכל שתי דמויות - אריה ואריאל שרון (אין קרבה משפחתית), אשר הובילו את ניסוח החזון התכנוני-גיאוגרפי-פוליטי ואת תרגומו לשפת חומר, אדמה, לבנים ואספלט. אריה שרון היה אדריכל ומתכנן רב מוניטין, אשר היגר לארץ בשנות העשרים, והיה ממקימי קיבוץ גן שמואל מחלוצי התכנון המודרניסטי ביישוב העברי. בשנות הקמת המדינה הגיע שרון לשיא מעמדו כאשר הועסק על-ידי משרד ראש הממשלה, כראש צוות מקצועי גדול ומיומן, אשר הכין תוכנית ארצית למדינת ישראל הצעירה. התוכנית פורסמה ב-1951 והיא ידועה עד היום כ-'תוכנית שרון', ומהווה מסד היסטורי, ממסדי ומקצועי של התכנון הישראלי. ב-1952 התפטר אריה שרון מצוות התכנון של משרד ראש הממשלה כמחאה על היישום החלקי והמעוות לדבריו של תוכניתו, וחזר לשוק הפרטי שם תכנן פרויקטים אדריכליים מרובים, בעיקר בישראל ובאפריקה.

עמיתו, אריאל שרון, ידוע כמובן כמנהיג צבאי ופוליטי, אשר הגיע להיות ראש ממשלת ישראל בתחילת שנות האלפיים. עם זאת, אריאל שרון היה גם מתכנן מרחבי רב השפעה, מאז היותו אלוף פיקוד הדרום, עת שינה את פניהם של מחנות הפליטים בעזה למען הטבת תנאי השליטה הישראליים. פעילותו של אריאל שרון רצופה מעשים תכנוניים, אשר מעולם לא רוכזו במסמך אחד, אך גרמו לשרשרת של שינויים מרחביים משמעותיים ביותר. אריאל שרון היה במידה רבה האישיות הבולטת ביותר שדחפה את ההתנחלות הישראלית בשטחים הפלסטיניים הכבושים, הוא עמד מאחורי תוכנית פיתוח המצפים בגליל, ו-'תוכנית הכוכבים' לאורך הקו הירוק במרכז הארץ. בשנות התשעים החל שרון לקדם את הפרטת הקרקעות בישראל, ובתור ראש ממשלה גם יישם

את תוכנית ההתנתקות בה פינתה והרסה ישראל 21 התנחלויות. במקביל עמד שרון בראש פרויקט 'גדר ההפרדה' והמשך ההתנחלות המהירה בגדה המערבית ובירושלים הפלסטינית, כמו גם מאחורי תוכניות לריכוז בכפייה של הבדווים בנגב והמשך הקמתן של חוות יחידים עבור יהודים בדרום.

שני השרונים מסמנים כמובן את 'קצה הקרחון' של מערכת משטרית-מרחבית מסועפת ורבת עוצמה, הכוללת את כוחות הביטחון, הממסד הקרקעי, המנגנון התכנוני וערב-רב של מוסדות כלכליים, יזמים וחברות. אך מנהיגותם של השניים כמעצבי חזון מרחבי ראויה לציון. כפי שנאמר, היו בין שני השרונים הבדלים משמעותיים, בעיקר בתחום הפוליטי, אך גם במיצוב הציבורי, כאשר פעילותו של אריה שרון נשארה בתחום המקצועי, ואילו אריאל שרון הפך מגנרל למנהיג פוליטי. אריה שרון, שזוהה עם השמאל, פעל רק בתחום הריבוני של ישראל, בעוד אריאל שרון הפך למוביל בפריצת אותו גבול והנהגת סדרה של פעולות החורגות מהדין הבינלאומי. אך למרות ההבדלים, שניהם הובילו אסטרטגיה מרחבית-קולוניאלית דומה למדי של ייחוד המרחב, תוך הקמת מערכת פיתוח מתוכננת ומודרנית, ועל-ידי העברת משאבי שטח ושליטה היכן שניתן מידיים ערביות ליהודיות.

שרון הראשון

תוכנית האב הארצית הראשונה, בראשה עמד אריה שרון, פורסמה ב-1951 תחת הכותרת "תכנון פיזי לישראל". התוכנית היוותה תשתית חשובה לכינון משטר אתנוקרטי בישראל, כאשר מירחבה בפרטים את אסטרטגיית ייחוד הארץ, תוך מיסוד ולגיטימציה מדינית לתהליך ההתיישבות והפיתוח באזורי הספר הפנימיים. התוכנית יושמה בעיקר בשנות החמישים והשישים והובילה להקמת למעלה מ-400 יישובים כפריים יהודיים, וכ-30 ערים חדשות או מחודשות. הדוקטרינה שפיתח שרון חתרה להגשים יעדים טריטוריאליים, פוליטיים וביטחוניים באמצעות מדיניות מרחבית שהעמידה בראש סדר היום את עיבוד הקרקע וישובה, תוך מודרניזציה של המערכת היישובית. לשם השגת יעדים אלה ננקטה גישה תכנונית שגרסה: "מירב היישובים על מירב השטח", תוך מתן עדיפות ליישובים חדשים על פני עיבוי יישובים קיימים והעדפת בנייה חדשה על פני שיקום שכונות ותיקות ושימור מורשת בנויה, במסגרת בה האינטרסים הציבוריים קודמים לרצונותיו של הפרט (Shachar, 1998). תוכנית שרון עיצבה את ישראל לגודל אוכלוסייה של 2.65 מליון איש, מטרה שהושגה כבר ב-1966. התוכנית נקטה בשיטה הפיתוח האזורית, תוך שאיבת השראה ממודל המקומות המרכזיים אותו פיתח הגיאוגרף הגרמני וולטר קריסטלר, ורעיונות עיר הגנים שפיתח הוגה הדעות הבריטי איבנעזר הווארד. התוכנית חילקה את המדינה ל-27 אזורים פיתוח שאמורים היו לפתח עצמאות בתחומי הכלכלה והשירותים. התוכנית היוותה סמל לתכנון ריכוזי, 'מלמעלה', כמעט בולשביקי (ראו Efrat, 2005), כשהיא קובעת גדלים ומיקומים מדויקים למאות יישובים, כולל עשרות ערים חדשות (לימים 'עירות הפיתוח'), ואת הגדרת באר שבע כבירת הנגב וכמוקד של פיתוח מואץ. התוכנית התוותה את מערכת התשתיות הארציות ובמסגרתה את החשיבה הכוללת בנושא המים, שהיוותה בסיס להקמת "המוביל הארצי"; את מוקדי התעסוקה והפיתוח ובכללם את נמל אשדוד; ואת רוב השמורות ואתרי הנוף והטבע.

שני יעדי העל שהנחו את שרון, התכנון היוזם והמדרג היישובי המתפזר, מופיעים בבירור בפתח תוכניתו:

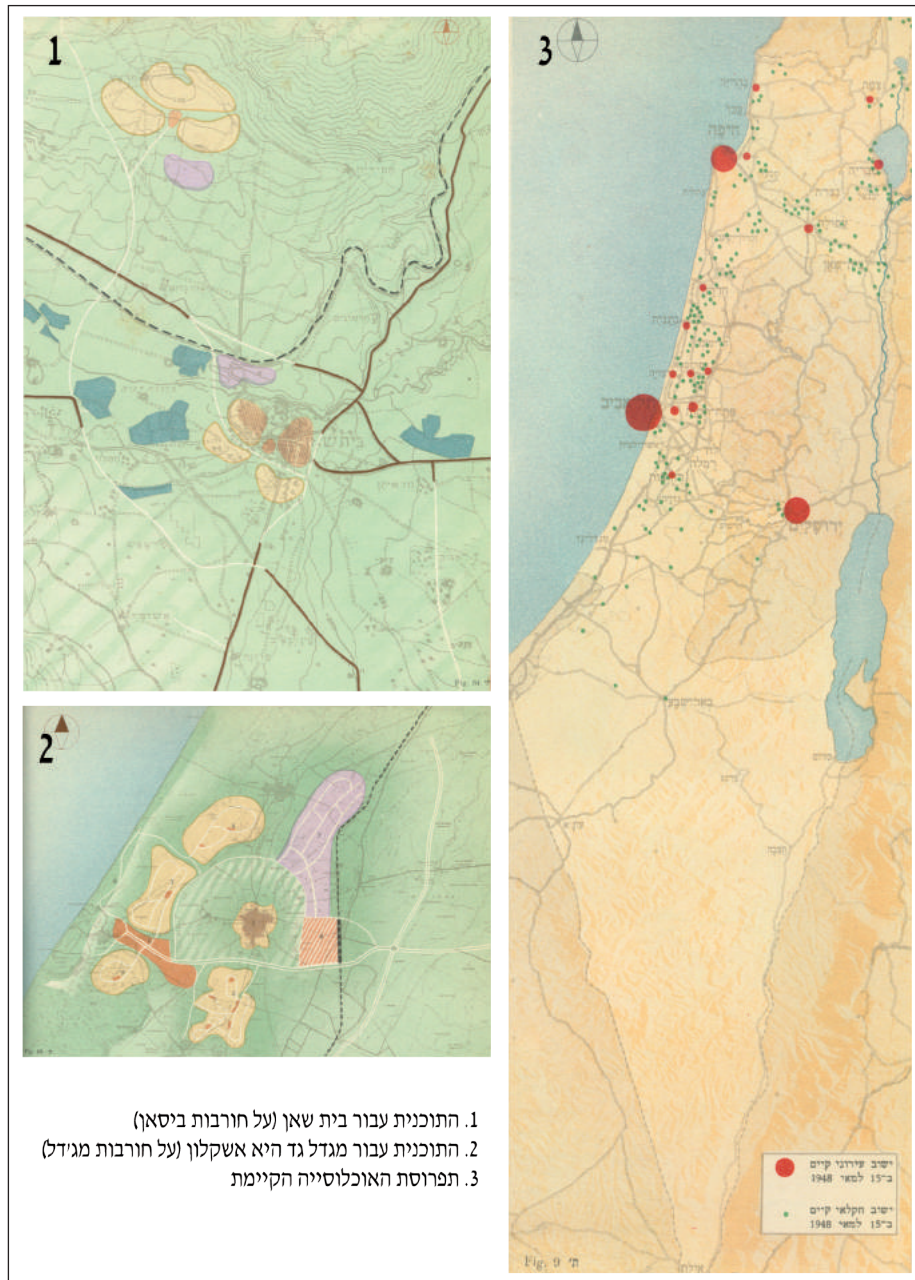
כל תכנון פיסי הקובע את ייעודם של שטחי ארץ ומעצב את דמותם המרחבית חייב להיות מושתת על גורמים כלכליים, חברתיים ולאומיים-בטחוניים. תנאי ראשון להצלחתו הוא אירגונם, תיאומם ושילובם של גורמים אלה במסגרת תכנונית שבעקבותיה צועד הפיתוח...בהיעדר מדיניות כזאת, תוביל הסטיכיה את המוני האוכלוסייה, בקו ההתנגדות הקלה ביותר, למרכזים הגדולים הקיימים – ותשאיר את מרחבי הארץ ריקים מאדם ומיוזמה (שרון, 1951, 5, 8).

התוכנית קבעה עקרונות לפיזור מואץ של האוכלוסייה, תוך דגש על פיתוח הספר וקליטת ההגירה היהודית. היא ביקשה לתקן את מה שהגדירה כ-'עיוות קולוניאלי' – ריכוז האוכלוסייה בשלוש הערים הגדולות, כאשר 82% ממנה מתגוררת באותה תקופה במישור החוף. אך יש לציין ש-'עיוות' זה, ו'ריקנותם' כביכול של אזורי הפריפריה, נגרמו כמובן עקב הברחתם של מאות אלפי פלסטינים במלחמת תש"ח, הרס שיטתי של למעלה מ-400 כפרים חקלאיים פלסטינים, ומניעת שיבתם של תושביהם לתחומי ישראל ('הנכבה' הפלסטינית). כלומר 'העוות' הגיאוגרפי, והדומיננטיות כביכול של גוש דן, נוצרו על-ידי ישראל, המבקשת כעת 'לתקן' אותו בתוכנית שרון על-ידי החלפת התושבים הערבים ביהודים. מגורמים מרחביים והיסטוריים אלה מתעלמת התוכנית לחלוטין, המציגה את האזורים כ'ריקים', ואותה התעלמות אופיינית גם לפרשנויות הרבות שניתנו לתכנית.

בהקשר זה, איור 2 מציג שלוש מפות מייצגות מתוך תוכנית שרון. כדאי לשים לב למשל שהישובים הערביים שנותרו בישראל לא מופיעים כלל במפה המתארת את היישובים בישראל. זאת ועוד, הערים היהודיות החדשות תוכננו לעיתים על אתרי הערים הפלסטיניות ההרוסות, תוך שרטוט העיר היהודית מעל הצללית של העיר הערבית, כאקט ברור של מחיקה, הרס והחלפה (איור 2). מחיקות אלה, כמובן, אינן מקריות, ומעידות על אופיו האתנוקרטטי של התכנון הישראלי באותה תקופה. את 'העיוות' ביקשה התוכנית לתקן על-ידי התיישבות יהודית מהירה על-פי מערכים אזוריים סביב הערים החדשות, בעיקר בצפון, בשפלה, בפרוזדור ירושלים ובנגב.

פרויקט תוכנית האב הארצית, ומיקומו במשרד ראש הממשלה יצרו הד עצום לתכנון המרחבי. אלה יצרו והעמיקו תרבות תכנון והתיישבות שלמה, אשר באה לידי ביטוי, בין השאר, באימוץ עקרונות נהייה בעשורים הבאים על ידי רוב רובן של מערכות התכנון, הקרקע והפיתוח.

חשוב גם לציין ששרון הראשון היה מזוהה, לפחות רטורית, עם אסכולות תכנון סוציאליסטיות, תוך אימוץ תיאוריות ופרקטיקות תכנוניות אירופאיות, אנגליות, גרמניות ורוסיות, כמו גם רטוריקה של צדק היסטורי וחברתי. שרון אימץ מודלים מתקדמים, כגון אסטרטגיית ערי הגנים, פיתוח מבוזר-אזורי, או העדפת אזורי השוליים והגבלת הערים הגדולות, שהיו נהוגים באותה תקופה בעולם המערבי. תקופת שנות הארבעים-חמישים נחשבה ליתור הזהבי של התכנון ברחבי העולם, בעיקר עקב פיתוח נרחב לאחר מלחמת העולם השנייה, ואימוץ הגישה הקיינסיאנית הרואה במדינה סוכן נאור של עיצוב חברה וכלכלה. בעקבות אימוץ הגישות האירופאיות, ומיקומו האישי כשייך לשמאל הסוציאליסטי בישראל, זכה אריה שרון לכתיבה מפארת מעטם של

איור 2: שלוש מפות מ'יתכנית שרון' 1951

חוקרים ומתכננים רבים (ראו לדוגמא: מזור, 1997; אפרת, 1988; Shachar, 1998).

אך גם כאן עולות תהיות: נראה שהתיאוריות יובאו לישראל כ-עטיפה ללא תוכן, כשהן מרוקנות מהמצע האזרחי-דמוקרטי שלהן. מטרת אימוץ המודלים והתיאוריות לא הייתה פיתוח האזורים עבור יושביהם, כפי שכיוונו המודלים המקוריים, אלא סיוע למהלך של יישוב יהודים בשטחים שהיו מאוכלסים או מעובדים לפני כן על-ידי פלסטינים, כלומר, עבור החלפת אוכלוסיות כפויה באזורי סכסוך. בנוסף, ובניגוד למודלים האירופאיים שיובאו לתוך התוכנית, היהודים שיושבו באזורי הספר היו בעיקר מהגרים מזרחים מוחלשים, וכך תהליך ההתיישבות הווה עבורם מהלך של 'ספרפריה' - הרחקה ובידוד ממרכזי החברה הישראלית ולא 'פיתוח ומודרניזציה' משחררים (צפדיה ופתחאל, 2008; שנהב, 2003). את המערכת המרחבית גיבתה מערכת ממסדית משוכללת, הקיימת עד היום, של 'ועדות קבלה', אשר סיננו את אלה "שאינם מתאימים" ליישובים החדשים, וכך הבטיחו את הדרת האוכלוסייה ממאות היישובים החקלאיים והקהילתיים שהוקמו על-ידי אשכנזים חזקים בפריפריה, ומשאבי הקרקע והשלטון הנרחבים בהם הם שלטו, בעיקר דרך המועצות האזוריות (ראו זיו ושמיר, 2003; בלק, 2006).

אם כך, מה שמכונה בישראל "הפער העדתי" המצביע על פערים מבניים מתמשכים בין אשכנזים ומזרחים, הנו במקרים רבות גם "פער מרחבי" אשר יצר 'מעמדות-אתניים' מובהקים. כלומר, המרחב המתוכנן ייצר יישובים או שכונות נפרדות למהגרים ('עולים חדשים'), וכך גרם ליצירת מערכת גבולות אתנו-מעמדית ואיתה לחסמים מבניים – כלכליים, חינוכיים ותרבותיים לשילוב המזרחים בחברה הישראלית (לפירוט – יפתחאל, 1998). דפוס זה נמשך גם, בצורה פחות דכאנית אך בולטת, עם הגעת גל המהגרים מברית המועצות לשעבר בשנות התשעים (יפתחאל וצפדיה, 2008). אם כך, ייבוא מודלים תכנוניים מאירופה תפקד כמעניק לגיטימציה לתכנון, כביכול 'מודרניסטי' ו-'מתקדם', אשר למעשה יצר מורפולוגיה של קולוניאליזם פנימי מול הערבים והפרדה אתנו-מעמדית מול המזרחים, תוך גיוס תמיכה של הקבוצות ההגמוניות בחברה לאסטרטגיית ה-נהייה, על כל השלכותיה.

שרון השני

בפעילותו הפוליטית-תכנונית בנה אריאל שרון על מסד הגישה המרחבית שעיצב אריה שרון, אך העמיק והחריף אותה לאורך השנים תוך שימוש אינטנסיבי בכוח צבאי ומנגנוני השוק לניהול המרחב. הוא חיזק והעצים את תהליכי הקולוניאליזם הפנימי והחיצוני אשר יצרו את המפה המסוכסכת המאפיינת כיום את ישראל/פלסטין (איורים 3, 4). המפה מצביעה על האפקטיביות של ייחוד המרחב: הפלסטינים, המונים כיום כ-48% מהאוכלוסייה בין הירדן לים, כווצו לשליטה במובלעות מנותקות המשתרעות רק על 14% משטחה של פלסטין המנדטורית. בתוך הקו הירוק המצב אף חריף יותר – הפלסטינים מונים כ-18% מאזרחי ישראל, אך בתחומי שליטתם נמצאים פחות משלושה אחוז מהשטח והם מנועים למעשה מהתיישבות בכשמונים אחוז משטחי מדינתם.¹

מורשתו של 'שרון השני' מורכבת יותר מהראשון, כשהיא מדגישה שלוש פרדיגמות מתוך אסטרטגיית ה-נהי"ה – (א) ניקוד (ב) מיליטריזציה ו-(ג) הפרטה. הפרדיגמה הראשונה האיצה כאמור את יצירת, 'המורפולוגיה המנוקדת' של המרחב היהודי, המבוססת על התיישבות מפורזת והפרדה אתנית. אריאל שרון העמיק והקצין מהלך זה תוך העברתו מהתיישבות בשטחים ריקים להתנחלות מתפשטת אל ליבם של אזורים ערביים מאוכלסים בשני צידי הקו הירוק. שרון גם הוסיף ממד אנכי למורפולוגיה באמצעות השאיפה ליישב את היהודים 'מעלי הערבים (ראו – אפרת, 2002; Weizman, 2008; Gordon, 2007), כלומר הפיכת המורפולוגיה המנוקדת לטופוגרפיה תלת ממדית, כדוגמת המצפים בגליל וההתנחלויות בגדה המערבית. כדי ליצור רצפים מרחביים-אתניים המדגישים את אחדות המרחב היהודי משני עברי "הקו הירוק", תוך ייחוד המרחבים שבין היישובים (ראו דהאמשה וביגון, 2014).

מהלכים אלה יצרו עירוב אזורי כפוי של אוכלוסיית הקבוצה המתפשטת בקרב מרחביה המתכווצים של הקבוצה הילידית, תוך המשך הסגרציה היישובית. הוא התרחש בעיקר בשנות השבעים והשמונים עם העברת הדגש התכנוני אל השטחים הכבושים, עם הקמת כ-120 התנחלויות ומאוחר יותר כמאה 'מאחזים' (התנחלויות ללא אישור תכנוני). גישה זו המריצה תהליכי קולוניזציה חיצונית בהיקף רחב באמצעות תכנון התיישבותי המחדד את 'הגזעת' הקבוצות האתניות, כלומר הבניית הגבולות הזהותיים בניהן ככפופים להגיון היסטורי-ביולוגי - כביכול בלתי ניתן לגישור. ההתיישבות רחבת ההיקף שיום אריאל בשטחים, יצרה אם כך תשתית מרחבית-אתנית וחוקית של אפרטהייד, בה מופרדים המרחבים האתניים לחלוטין תוך קביעת הירארכיה ברורה ומעמד חוקי שוני ביניהם. בשנים אלה גבר גם השיח הדתי התומך במהלך הקולוניאלי, תוך חיבור היישובים היהודיים לאתרי תנכ"יים הפזורים בגדה המערבית, ותוך קידוש 'ארץ ישראל השלמה' כטריטוריה המובטחת ליהודים, ולהם בלבד. נציין גם שהרטוריקה הדתית הפכה מרכזית גם בשיח הפלסטיני המתנגד לקולוניאליזם הישראלי. שיח זה מדגיש כיום גם את מרכזיותה של פלסטין כ-'יוקף' אסלאמי, ובמיוחד את ירושלים לא רק כבירה פלסטינית עתידית, אלא כמרכז קדוש לעולם המוסלמי, הנמצא בשליטת 'הכופרים' היהודים אשר עליהם להסתלק מהמקום.

המומנטום ההתיישבותי שחידד את הגבולות האתניים מצא את ביטויו גם בתוך הקו הירוק בהשראתו ועידודו של שרון. כך ב"מפעל המצפים", בו הוקמו כ-60 מצפים בסוף שנות השבעים, וגם בנגב, שם נוסדו כתקופה זו עשרים יישובים קטנים, חלקם על קרקעות הנתבעות על-ידי תושבי המקום הערבים, ולאחרונה כשישים 'חוות בודדים'. כך "פוזרו" מאות אלפי יהודים בלב לבם של אזורים ערביים ויצרו גם בנגב ובגליל מציאות ברורה של 'נפרד ולא שווה'. ניכר כאן מהלך קלאסי של קולוניאליזם פנימי היוצר דפוסים ארוכי טווח של הפרדה ואי שוויון מוגזעים, תוך יצירה מכוונת של חיכוך מסכסך (איור 3).

בשלב זה חשוב גם לסייג את הדברים. בשנות התשעים החלה להתגבש תפיסה מתחרה בתכנון הישראלי אותה ניתן לכנות כ'עיצוב ועיבוי'. מובילה, ובראשם המתכנן אדם מזור אשר הוביל את פרויקט "ישראל 2020", גרסו שתם עידן ההתפשטות ההתיישבותית, והחל עידן בו ערכים כמו שימור משאבי קרקע,

איכות הסביבה, עיבוי עירוני ושוויון הזדמנויות לכל, יהו את הדגלים החדשים של התכנון הישראלי.² תפיסה זו הובילה לפרסומם ואימוצם של מספר פרויקטים משמעותיים, ובשיאה לאימוץ תכנית "תמ"א 35" על-ידי הממשלה, אשר הגבילה את הפיתוח היישובים באזורים הכפריים. עם זאת, הסתכלות רחבה יותר מעידה שהגישה המתחרה לא מנעה את המשך יישומה של גישת נהי"ה, אשר קודמה על-ידי מוסדות מקבילים, כגון תנועות מיישבות ורשות מקרקע ישראל, והחטיבה להתיישבות של ההסתדרות הציונית – בשטחים הכבושים כמו גם באזורי הפריפריה בישראל. גופים אלה המשיכו את יישום פרדיגמת נהי"ה עד ימים אלה.

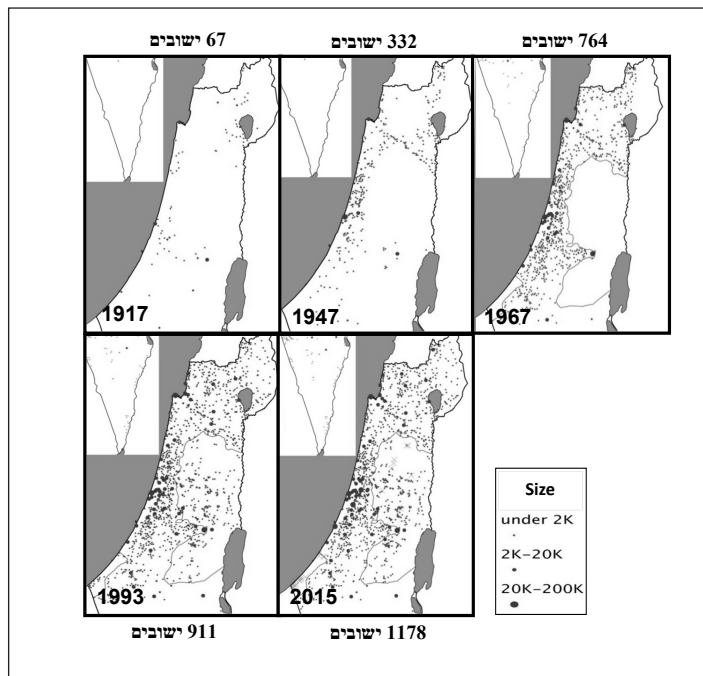
את הפרדיגמה השנייה שקידם אריאל שרון בתפקידו התכנוניים ניתן לתאר כמיליטריזציה של התכנון המרחבי. על משקל אמירתו של קארל פון קלאוסוביץ (Carl von Clausewitz) "שהאלימות היא המשכה של הפוליטיקה באמצעים אחרים", כך גם על המרחב השרוני אפשר לומר: "התכנון הוא המשכה של האלימות באמצעים אחרים". תהליך ההשתלטות מתחיל לרוב בכיבוש או שליטה צבאית, אך לעולם אינו מסתיים שם. הוא ממשיך במיסוד המצב הטריטוריאלי החדש, כשהתכנון מהווה תשתית מרכזית בהסדרה, בתיקון, ובבקרה על השטח שנתפס, תוך הענקת לגיטימציה ביטחונית לדפוסים המרחביים הלא שוויוניים.

ואכן, שיקולים תכנוניים רבים שאבו השראה מהחשיבה הצבאית-ביטחונית, כפי שעולה מהשיח התכנוני הכולל ביטויים כגון: "מאזן" או "סכנה דמוגרפית", "אזורי חיץ", "טריזים", "שליטה על צירים", "נקודות אסטרטגיות", "הגנה על קרקע הלאום", "פלישה", "חדירה" ו-"מאחז". ברוב התוכניות לאזורי הספר בולט השימוש במונחים אלה, כמו גם שיתוף פעולה אקטיבי עם המנגנונים הצבאיים (נח"ל, שטחי אש, בסיסים וכו'). כך הפך התכנון לחלק מהמערך הצבאי. באופנים גלויים וסמויים. למשל, למעלה מ-40% משטחי ישראל נמצאים כיום בשימוש ישיר של מערכת הביטחון (אורן ורגב, 2008); הממשל הצבאי (דרך 'המינהל האזרחי') חולש על כל פעילות התכנון באזור C של הגדה המערבית; והמועצה לביטחון לאומי גיבשה אסטרטגיה תכנונית ממשלתית כלפי ההתיישבות הבדווית בנגב. בצורה סמויה יותר מתקדמת המיליטריזציה של התכנון ברשתות מגוונות ועשירות של קשרים בין כוחות הביטחון לרשויות המרחביות, כמו למשל, חברותם של קצינים רבים בדימוס בוועדות התכנון, דיון ציבורי הכורך תדיר את המרחב עם שאלות ביטחוניות; סינון ופיקוח נפוץ של מרחבים ציבוריים (כמו פארקים, מרכזי קניות, משרדים, קמפוסים ומפעלים), בעיקר על-ידי חברות שמירה, והכפפת התכנון המתארי ל-'צורכי הביטחון' המוגדרים ללא בקרה משמעותית על-ידי מערכת הביטחון עצמה.

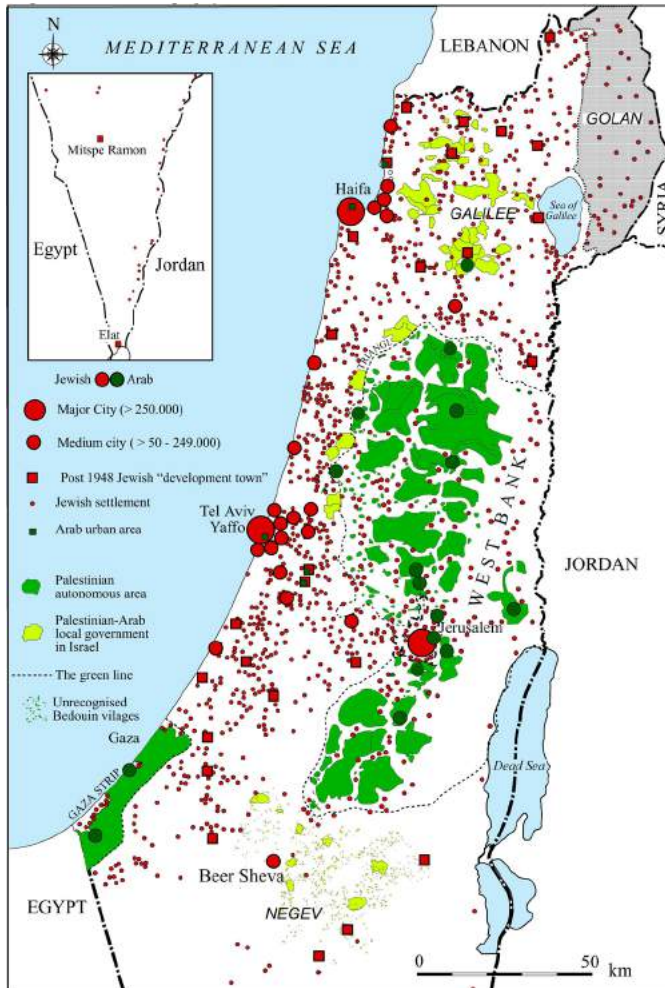
לאחר העמקת המיליטריזם התכנוני במערכת השליטה הישראלית, מגיעה פעילותו התכנונית של אריאל שרון להסתעפות אסטרטגית, אי שם בשנות התשעים. מאז הוא הוביל שתי פרדיגמות מקבילות. את הראשונה ניתן לתאר כ'נידלון' לאומי של משאבי קרקע והכפפת התכנון לשיקוליהן ולרווחתן של קבוצות הון - מקומי, של המעמד הבינוני המתפרבר, והון "יזמי", ישראלי או בינלאומי של פיתוח והשקעות נדל"ן בהיקפים גדולים. אסטרטגיה זו מובילה לאימוץ מגמת המטרופוליניזציה, ההפרטה והציפוף העירוני אותה מקדמת מערכת התכנון מאז שנים אלה. מגמה זו מדגישה את הפן המעמדי

של השפעתו התכנונית של שרון. בעודו עוסק במימוש 'מטרות לאומיות', למשל בזמן פיזור יישובים יהודיים בישיע או בתקופת קליטת גל ההגירה הגדול מחבר העמים ואתיופיה, שרון מקדם מהלכים של פרבור והפרטת מקרקעין באזורים הכפריים. מהלך זה מעביר משאבים ציבוריים גדולים בעיקר לקבוצות המבוססות בחברה, ובעיקר לאלה ששלטו משנות החמישים במשאבי הקרקע וההתיישבות, כלומר היהודים האשכנזים (ראו גם: חסון, 1991).

בו בזמן, מוביל שרון מהלך של בניית עשרות אלפי יחידות דיור בפריפריות הרחוקות עבור גל המהגרים העצום, תוך מתן ערבויות מדינה נדיבות ליזמים. בכך דאג אומנם שרון באופן משמעותי למימוש זכות הדיור של המהגרים, אך גם הרחיק אותם ממוקדי הכוח והמשאבים של החברה הישראלית, באופן דומה למהלך הקמת עיירות הפיתוח בשנות החמישים, אם כי באופן פחות בוטה ועם העברת משאבים משמעותיים יותר למהגרים. בכך הוא המשיך את המגמה שהתחיל שרון הראשון, בה מהגרים מוחלשים מכוונים לפריפריות עם יכולת מועטה להיחלץ ממצבם. בו בזמן גם שדרג את מעמדם של היזמים הגדולים, על-ידי מתן אפשרות לפיתוח מהיר של דירות קטנות וזולות, כמעט ללא סיכון כלכלי. אלה היו צעדים בהם התחזק מעמדו של ההון בתהליך התכנון, תוך העמקת פערים חברתיים בחברה היהודית (ראו: אדווה, 2009).

איור 3: התיישבות יהודית בישראל/פלסטין

איור 4: הגיאוגרפיה האתנית של ישראל/פלסטין 2015 (לבן - קרקע בשליטה יהודית-ישראלית; ירוק בהיר - קרקע בשליטה ערבית-ישראלית; ירוק כהה - קרקע בשליטה פלסטינית).

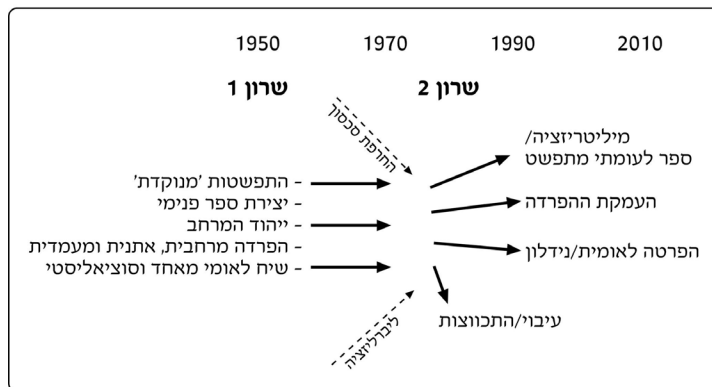
ההסתעפות השנייה בפעילותו של שרון פעלה בכוון אחר, אם כי בצורה התחלתית וחלקית. הכוונה להובלתה של התכנונות מרחבית ציונית המקרינה על המערכת הגיאופוליטית והתכנונית כולה. גולת הכותרת הייתה ההתנתקות מעזה ובניית גדר ההפרדה בתקופה 2003-2007. לראשונה פינתה והרסה ישראל יישובים יהודיים ויצרה מכשול גבול מתגונן בתוך שטחי ארץ-ישראל/פלסטין. בנוסף, במאבק מול הבדווים בדרום, הכירה ישראל בעשרה יישובים לא מתוכננים מהם ניסתה לפנות את הבדווים במשך שנים, ויש

להניח שתכיר בעתיד בעוד עשרות יישובים נוספים. תקדימים היסטוריים אלה מדגישים את המעבר לשלב הנוכחי בגיאוגרפיה הפוליטית של המרחב אותו ניתן לכוון 'התכנסות שולטת'. מהלך זה נמצא אמנם במתח עם המומנטום הקולוניאלי, אך נראה עד כה שהוא מהווה שינוי טקטי, כיוון שאינו מלווה בתמורה אידיאולוגית או מגמת פיוס. ההתכווצות החלקית יוצרת 'אתנוקרטיה אנכית' המארגנת מחדש את חלקי הארץ המיוהדים, תוך החלשת המובלעות הפלסטיניות.

בנוסף, מהלך ההתכנסות החלקית, מתיישב היטב עם אסטרטגיית 'הנידלון הלאומי' בכך שהוא מוותר על מעמסת יתר כלכלית-ביטחונית וממקד את משאבי הביטחון והפיתוח באזורים בהם תהליך הייחוד יכול לקבל לגיטימציה מוחלטת, וכך גם להניב פירות כלכליים. מהלכים אלה של שרון אפשרו לישראל להמשיך ולהשתלב בכלכלה הגלובאלית, ולהאיץ את הפיתוח באזורים המיוהדים, תוך המשך הדרת הפלסטינים. למהלך זה גם השפעות עמוקות על מבנה החברה היהודית, כאשר הוא פותח פערים חברתיים-כלכליים רחבים בין מרכז ופריפריות, על בסיס הנגישות הלא שוויונית לכלכלה העולמית, להון ולקרע.

איור 5 מסכם את האסטרטגיות המרחביות אותן הובילו שני השרונים, כולל ההמשכיות והשינוי בין שני האישים. שרון השני מחבר את התכנון המרחבי המתפשט למערכת משתנה של שדות כוח, כגון התיישבות דתית קולוניאלית או לאחרונה הון מקומי וגלובאלי, אשר חודרים למערכת, משנים אותה, מחלישים אך לא מעלימים את הכוחות הקולוניאליים 'הישנים' הממשיכים לפעול בשטח. שרון השני הצליח לאחד שני מהלכים בעלי סתירות מבניות – ליברליזציה וטריטוריאליזציה לאומית, על ידי הטלת חסמים תכנוניים, כלכליים וביטחוניים בלתי עבירים לכניסת ערבים-פלסטינים לתהליך. נידלון המרחב הציבורי נותר אם כך רובו ככולו תהליך יהודי. בכך עיקר אריאל שרון את הפוטנציאל המשחרר או המשווה שהיה למהלך הליברליזציה והפך אותו למשרת את המשטר האתנוקרטי ואת הסדר האתני-חברתי הקיים.

פרדיגמות מרחביות

איור 4: מהלכים מקבילים – היסטוריית הפרדיגמות בין שרון לשרון

הפרדה מבנית והשלכותיה

עיקרון מפתח במשטר המרחבי אותו הנהיגו שני השרונים, כאמור, הוא ההפרדה הכפויה והלא שוויונית בין קבוצות אוכלוסייה, בעיקר על בסיס אתנו-לאומי ואתנו-מעמדי. נקודת מפתח בטיעוני היא ההשפעה של פראקטיקות מרחביות אלה על דמותו של המשטר המתגבש זה למעלה משישה עשורים. האתנוקרטיה היהודית מובילה תהליך של 'אפרטהייד זוחל' שאינו אחיד: הוא עמוק במיוחד בחלקים בגדה המערבית, אך הולך ומתגבש, בצורות מתונות יותר, גם במרחבים בתוך הקו הירוק, כגון אזור באר שבע והגליל, תוך מתח ומאבק עם עקרונות מנוגדים של ליברליזם, שוויון וחופש תנועה.

נחזור כרגע לשאלת הגדרת המשטר. מדוע 'אפרטהייד'? כיוון שאין מונח מתאים יותר בלקסיקון המושגים המקובל במדעי החברה לתאר מערכת מרחבית-פוליטית המרבדת את האוכלוסייה 'דה-יורה' ו-'דה-פאקטו' לפי זהותה האתנית-גזעית. כאשר הפרדה זאת נהיית ממוסדת בסדרה ארוכה של חוקי הגירה, קרקעות, תכנון, ועדות קבלה והדרה ממוקדי כוח, נוצרים דפוסים משטריים, כלומר קבועים ומבוססים (בלנק, 2006). חלקים ניכרים ממנגנוני השליטה הם מרחביים, וכוללים הפרדות כפויות במגורים, תנועה, תעסוקה ובעלות קרקעית. המסד של מנגנון מרחבי זה, כאמור, הובנה על-ידי הדוקטרינות שהובילו שני השרונים.

אם כך, מדוע 'זוחל'? ראשית, כאמור כי אין שום הצהרה רשמית על משטר שכזה והמצב הלא שוויוני נחשב עדיין כ-'זמני' מבחינה משפטית ורשמית, במיוחד בנוגע לשטחים הפלסטיניים. שנית, שני תהליכים מקבילים יוצרים 'זחילה' של התהליך תוך חצייה של הקו הירוק. תהליך ראשון 'זוחל' מזרחה והוא הישראליות המתמשכת של השטחים הפלסטיניים יוצרת מרחב יהודי אחיד הכולל כיום את ישראל וקרוב למחצית הגדה המערבית. זאת עקב החלת החוק הישראלי דה-פאקטו על כל היישובים היהודים בגדה ותחומיהם המוניציפאליים, ויצירת תשתיות תחבורה וביטחון המחברות ישירות, ועבור יהודים בלבד, את חלקי הגדה המערבית היהודית עם ישראל גופא.

התהליך השני זוחל מערבה, ומסגרתו השליטה בפלסטיניים בתוך ישראל הועמקה בעשור האחרון, תוך 'ייבוא' שיטות מאזורי הכיבוש או הוצאת מ'ארגז הכלים' של הממשל הצבאי, כגון שימוש בתקנות חירום, איסור על איחוד משפחות של פלסטיניים (מחלקים שונים של אזור השליטה הישראלי!), עלייה חדה בהריסת בתים (במיוחד בנגב), ניסיון סילוק של כפרי בדווים מאדמתם ההיסטורית כדי לפנות מקום להתיישבות יהודית, חוק ההדחה המכוון נגד נבחרי ציבור ערבים, חוק חוות היחידים (המעודד התיישבות של יהודים בלבד), חוק ועדות הקבלה, והכרזות תכופות של ראשי ציבור על איסור השכרת דירות לערבים או מניעת כניסת לשטחים ציבוריים במועצות יהודיות. אמנם מצבם האזרחי וחירויותיהם הפוליטיות של הערבים בישראל משופרים מאלה של אחיהם בשטחים, וכאמור בחברה הישראלית שרירים גם ערכים אחרים ומנוגדים, כגון ליברליזם פוליטי, שוויון אזרחי וחופש תנועה הפועלים כנגד תהליך האפרטהייד הזוחל, ובמקרים מסוימים אף מנטרלים אותו. אך באופן מבני וכללי לאורך העשורים האחרונים, גם בתוך הקו הירוק נשמרת אפלייתם המרחבית של הפלסטיניים אזרחי ישראל. אם כך, המצב

המופרד והמדורג הולך ומתמסד בשני צידי הקו הירוק, ללא יכולת של אוכלוסיות מתנגדות לעצור את התהליך.

למדיניות המרחבית כאמור זיקה ישירה ל-'זחילת' המצב המשטרי, כיוון שחלק גדול מדפוסי השליטה בפלסטינים, בשני צידי הקו הירוק, משתמשים בפיצול, שמירה, סגירת, מיכשול, פיקוח והרס המרחב הפלסטיני ככלי מדיניות עיקרי (ראו: הנדל, 2007; חנאפי, 2009; Qumsiyeh, 2008). בשנים האחרונות נוצר מרחב אתני-גזעי המזכיר את המשטר הדרום אפריקאי של לפני 1994, אם כי תוך נסיבות היסטוריות וגיאוגרפיות פוליטיות שונות. כפי שעולה מאיור 4, אסטרטגיית נהי"ה יצרה גיאוגרפיה של מרחבים מופרדים כמעט בכל תחומי החיים על בסיס זהותם הנתונה של המתגוררים בהם. במרחב זה קיימות שלוש 'קבוצות על' של זהות-מעמד: (א) 'הלבנים' - היהודים (בכל המרחב בין הירדן לים), (ב) 'הצבעונים' - הפלסטינים בישראל ו- (ג) 'השחורים' הפלסטינים בשטחים הכבושים. קבוצה רביעית המתגבשת בתוך המשטר הישראלי – 'הזרים', חשובה, אך פחות רלבנטית לניתוח הנוכחי. כל אחת מהקבוצות, בתורה, מחולקת גם לקבוצות משנה, המייצר למעשה ריבוי סוגים של 'חבילות זכויות אזרחיות' מופרדות ושונות תחת המשטר הישראלי (לפרטים, ראו Yiftachel, 2006; 2012).

באנלוגיה למצב הדרום אפריקאי, ניתן להתייחס לשלושה סוגי זהות האלה השייכים ל-'גזעים' מדורגים, אשר מדינת ישראל אוסרת הלכה למעשה על ערבובם. האזורים היהודיים מהווים את המרחב לבן, הכולל כאמור את מירב השטח בין הירדן לים, ותוכו המחצית היהודית של הגדה המערבית. מרחב זה 'חלק' יחסית, ומאפשר תנועה חופשית, השתקעות ורכישה בכל חלקיו. היהודים חיים אמנם במובלעות שגם הן מודרגות על-פי מעמד ואתניות, אך גבולותיהן חדירים יחסית עבור יהודים אחרים (חוץ מקהילות החרדים, המובדלות מרצון). לעומת זאת, המרחב הפלסטיני הוא 'מחוספס' ועשוי טלאים מופרדים של מובלעות וגיטאות עבור שתי קבוצות עיקריות – 'צבעונות' ו-'שחורות'. מובלעות אלה מוחזקות באילוף. בתוך ישראל, הכפייה היא עקיפה, תוך הצרה מרחבית, מניעת פיתוח, ושמירת חוסר היכולת של רוב האזרחים הפלסטינים לרכוש דיור, להשתקע ולהשתלב במרחב היהודי. בשטחים הכבושים, הגיטאות 'השחורים' נשלטים ישירות, תוך חסימת תנועה ומעבר, ושמירה הדוקה על מינימום שליטה מרחבית ופיתוח. כאמור, המובלעות 'הצבעוניות', בהן מתגוררים כ-1.7 מיליון פלסטינים, משתרעות על כשני אחוז מהשטח בשליטת ישראל (כשלושה אחוז מישראל-גופא), ואילו המובלעות 'השחורות', בהן מעל ארבע מיליון פלסטינים, דחוסות ב-12 אחוז מהשטח (אזורי A ו-B). כאמור, סך כל המרחב מרחב המחיה והפיתוח הפלסטיני משתרע על כ-15 אחוז אך כולל כמעט מחצית מהאוכלוסייה בישראל/פלסטיין. זוהי אפליה אתנית מבנית ובוטה.³

אחת הפראקטיות השלטוניות הנפוצות לשמור על ההירארכיה בין הקבוצות, וכך על הפריבילגיות היהודיות, הנה לארגן את החברה הפלסטינית בתוך 'מרחבים אפורים'. הכוונה היא למקומות, פעילויות ואוכלוסיות הממוקמים בין, מצד אחד, מעמד חוקי, בטוח ומתוכנן של חברות ושייכות מלאה למדינה, לבין, מצד שני, אופצייה של גירוש, הרס והרג. רוב רובם של הפלסטינים ממוקמים בין קצוות אלה, במצב של 'זמניות קבועה' שאינה 'נפתרת' כבר עשרות שנים, וכך הופכת המדינה את תושבי אותם מרחבים לשבויים במאבק

תמידי להשגת זכויות, הגנות ויכולות הנתפסות במובנות מאליהן במרחבים היהודים 'המולבנים'. לתכנון המרחבי חלק מרכזי בגיבוש סדר מרחבי- חברתי זה, כאשר הוא מספק כלים, הגדרות וממסדים לסיווג אוכלוסיות ומרחבים כ- 'אפורים', כמו אי הכרה ביישובים, אי השלמת תוכניות, הצרה והגבלה מרחביות, השתת חוקי הגירה, ואישות מגבילים, והדרה מסיבות אתנוקרטיות (כגון 'בטחוניות') להכללת האוכלוסייה באזרחות מלאה ושוויונית. תהליך זה של 'הכלה תוך הפרדה' יוצר מיסוד הדרגתי ולרוב אלים של מציאות אתנו-מעמדית מפוצלת ומדורגת (להרחבה, ראו צפדיה ויפתחאל, 2014, Yiftachel).

על המרחב הישראלי/פלסטיני פועלים כמובן גם כוחות חזקים מעבר למדיניות המרחבית, למשל אירועי טרור ומלחמות, דוקטרינות דתיות המחפשות גאולה משיחית (שכוללת לעיתים את סילוק היהודים/ערבים מהארץ), משברית כלכליים, כמו גם אלימות מדינה והתנגדות פלסטינית הכוללת תנועת חרם. חשוב להזכיר גם שהפלסטינים אינם פאסיביים אלא שחקנים הפעילים ללא הפסקה ביצירת המרחב המסוכסך, וחלקם אף מעוניינים בהפרדה למען שמירה על זהות וכבוד. עם זאת, אין ספק שלמרחב המיוחד, המופרד, מקוטע והמרובד, אשר נוצר על שולחנם ובמוחם של שני השרונים, חלק חשוב בהמשך הקונפליקטים הלאומיים, האתניים והמעמדיים בארץ.

לקראת תיקון?

עיצוב המרחב אינו מסתיים לעולם. עידן השרונים חלף, אבל התהליכים המרחביים והגבולות אותם מייצרים המנגנונים שהשניים הובילו, ובמיוחד דוקטרינת נהי"ה, ממשיכים לעצב יחסים חברתיים-פוליטיים בעייתיים במרחב הישראלי/פלסטיני. קבלתה ללא ערעור כמעט של הדוקטרינה על-ידי רוב מקצועני המרחב בישראל, בעייתית מבחינה מקצועית, כמו גם חברתית-מוסרית, עקב התוצאות הברורות של הפרדה ואי שוויון עמוק העולים מחלקים נרחבים של המרחב הישראלי/פלסטיני אותו יצר התכנון. שני השרונים, כמייצגים של מערכת שלמה, השיתו את האידיאולוגיה התכנונית שלהם על ידי גיבוש מדיניות 'מלמעלה' המייצגת מצב 'אובייקטיבי' כביכול, הנמצא מחוץ לשיקולים ערכיים, מוסריים או פוליטיים. שרון הראשון עשה זאת דרך ייבוא ויישום מודלים בינלאומיים תוך יצירת שיח לאומי וסוציאליסטי (שהדיר את האזרחים הערבים והחליש את המזרחים), ושרון השני דרך 'הביטחון' ואחר כך קפיטליזם מפריט, כמעצבים אולטימטיביים של המרחב. כך הועמקה אסטרטגיית ה-נהי"ה, וכך היא ממשיכה לתפקד עד היום, תוך טשטוש מכון של משמעותיה הפוליטיות והמוסריות ההרסניות.

עם זאת, התכנון יכול בהחלט להתעשת ולהתחיל להוביל תפנית לתיקון מרחבי ברוח יסודות המקצוע התכנוני אשר נולד מתוך רצון ליצור מרחב צודק, נגיש ומסודר לכל הקהילות בחברה. תכנון שכזה יפתח את חללי הריבונות באופן שוויוני לכל התושבים, יסיר את שלל הגבולות המדירים והשרירותיים שהוצבו במרחב, יכיר בזהותם וזכויותיהם של מיעוטים, ויבנה את המרחב על פי עקרונות דמוקרטיים של צרכים, צדק והוגנות. אלה אינם רק מושגים אידאולוגיים או מוסריים, אלא גם עקרונות פוליטיים המבטיחים קיום של מרחב העובר מסכסוך ואלימות לפיוס.

תיקון המצב יכול לבוא בצורות שונות, ויתכנו מודלים שונים של תכנון המשלב הכרה וחלוקה הוגנת (ראו - פרייזר, 2004). התכנון הישראלי יכול ללמוד רבות ממדינות כמו ספרד, דרום אפריקה, ניו-זילנד, בוליביה, בלגיה, בוסניה או צפון אירלנד, שם הפכו סכסוכים אתניים-מרחביים מרים ולעיתים קולוניאליים למערכות משתפרות של הכרה, ופיתוח, תוך פתיחת המרחב ליוזמות וחיים משותפים. האתגר הגדול של המתכננים הישראליים (והפלסטינים) הוא לדמיין וליישם את הדה-קולוניזציה של המרחב בישראל/פלסטין, לשרטט את המרחבים בהם יוכלו כול הקבוצות הדרות בארץ הזאת לחיות בשוויון ללא יחסי כפיפות ושליטה.

אין כאן המלצה תמימה המתעלמת מהמציאות ארוכת השנים של סכסוך, ניצול ושנאה, הסתה וטרור, אלא קריאה המבקשת לחלץ מתוך המרחב המסוכסך את עקרונות התכנון העירוני כמוביל שינוי. ההיסטוריה של מחשבת התכנון המרחבי מעידה שכך גם היה בשנותיו הראשונות של המקצוע, כאשר ההוגים הראשונים במעבר בין המאות ה-19 וה-20 כונו 'אוטופיסטים', אך ההיסטוריה מעידה שרעיונותיהם הונחלו לדורות של מתכננים והפכה תשתית לכינון חברה דמוקרטית ושוויונית יותר במקומות רבים בעולם.

לשם כך אסטרטגיית ה- "נהי" צריכה להתבטל ולהיארז בין דפי ההיסטוריה – וכך להפוך מ-"נהי" ל-"היינו". רק מעבר למצב נטול התפשטות אתנית, ניכוס, דומיננטיות ודיכוי מרחביים, ותוך פתיחות של תהליכי קבלת החלטות, נגישות כל חלקי הארץ לתושביה הקבועים, וחלוקה יחסית והוגנת של המשאבים המרחביים, יוכל להוביל לתכנון מייצב ובעל לגיטימציה ארוכת טווח.

לקהילת מקצועני המרחב הישראליים תפקיד חשוב בשינוי הכיוון. אפילו קבוצה קטנה ומאורגנת יכולה לפתוח בשיח ופעילות שיעירו את הרוב הדומם. ישנן התחלות לא מעטות בכיוון, כמו התנועה לקונפדרציה ישראלית-פלסטינית שתהפוך את המרחב לפתוח לשני העמים (יפתחאל, 2012), או פעילות תכנונית למען צדק חברתי, אשר יתמקד בחלוקת המשאבים במרחב על פי תבחיני צורך והוגנות, וכך יהפוך את התכנון למכשיר לצמצום פערים והכרה תרבותית בין מעמדות, קבוצות ומגדרים (מרכז ציפורי, 2006; יונה וספיבק, 2012; משגב ופסנטר, 2015; פנסטר 2009; יפתחאל ומנדלבאום, 2015). התחלות נוספות בכיוון זה כבר ניכרות, בעיקר על-ידי ארגוני חברה אזרחית, כמו 'החברה להגנת הטבע', 'הקשת הדמוקרטית המזרחית', 'במקום' (במקום, 2016), 'אדם טבע ודין', 'המרכז לתכנון אלטרנטיבי', העמותה לצדק חלוקתי. אך הדרך עדיין ארוכה להחדיר עקרונות אלה לממסדים התכנוניים והקרקעיים, ולהעבירם משפת העקרונות לתהליך יישום קונקרטי.

נסיים עם מילותיה החודרות של הסופרת ארונדטי רוי, המתארת את תפקיד הדרג המקצועי, הפאסיבי ברובו, אל מול העוול והדיכוי התכנוני בהודו, ובעצם בכול מקום:

"הצרה היא שמרגע שראיתם את דיכויין של קבוצות מוחלשות, אתם לא יכולים שלא לראות יותר. ומרגע שראיתם, לשתוק, לא להגיד כלום, הופך לאקט פוליטי בדיוק כמו השמעת קול מחאה. אין תמימות. כך או כך, אתם נושאים באחריות." (רוי, 1999)

הערות

1. החישוב נעשה לפי חישוב גודלם של התחומים בשליטה ערבית בשני צידי הקו הירוק. בשטחים הכבושים – שטחי A ו-B ואילו בתוך ישראל שטחי הרשויות המקומיות הערביות. האזורים בהם מנועים הערבים אזרחי ישראל ממגורים הם המועצות האזוריות, בהן רוב היישובים מעסיקים ועדות קבלה המונעות כניסת תושבים ערביים. גם פסיקת קעדאן בה פסק הבג"צ שהדרתו כערבי מיישוב קהילתי היתה בלתי חוקית לא שנתה מהותית את המצב בשטח, עקב חיזוק כוחן של ועדות הקבלה, כפי שצויין לעיל.
2. כותב שורות אלה היה מרכז פרויקט "ישראל 2020" בתקופה 1991-92. עשרות מומחים השתתפו בהפקת התכנית שפורסמה במספר כרכים באמצע שנות התשעים.
3. על פי נתוני הלמ"ס, 2015

מקורות

- אורן, ע. ורגב, ר. 2008. ארץ בחאקי: קרקע וביטחון בישראל. ירושלים: כרמל.
 אלטרמן, ח. והאן, א. 2004. שמירה על שטחים פתוחים-מה ניתן ללמוד ממדינות אחרות וליישם בישראל? מרכז שמואל נאמן, חיפה: הטכניון.
 אפרת, א. 1988, ערים ועיור בישראל, ירושלים: הוצאת כרמל.
 אפרת, א. 2002. גיאוגרפיה של כיבוש. גיאוגרפיה של כיבוש: יהודה, שומרון וחבל עזה. ירושלים: כרמל.
 בלנק, י. 2006. 'קהילה, מרחב, סובייקט – תזות על משפט ומרחב', דין ודברים, 2: 19-61.
 במקום, 2012, התחום האסור: מדיניות התכנון הישראלית בשטח C: ירושלים, במקום, www.bimkom.org/publications
 במקום, 2016, התחדשות עירונית: היבטים חברתיים בתכנון. ירושלים: במקום.
 דהאמשה, ע. וביגון, ל. 2014. על הזרה ושיום: עברית וערבית בשלטים הגליל. תיאוריה וביקורת. 43: 183-209.
 הנדל, א. 2007. שליטה במרחב באמצעות המרחב: אי-ודאות כטכנולוגיית שליטה. תיאוריה וביקורת, 31: 101-126.
 זיו, נ. ושמיר, ר. 2003. בנה ביתך – פוליטיקה גדולה וקטנה במאבק נגד אפליה בקרקע, בתוך שנהב, י. (עורך), מרחב, אדמה, בית, הקיבוץ המאוחד ומכון ון-ליר, עע: 84-112.
 חמאסי, ר. 2003. 'מנגנוני השליטה בקרקע ויהוד המרחב בישראל', בתוך אל-חאגי, מ. ובן-אליעזר, א. (עורכים) בשם הביטחון, עע' 421-448.
 חנפי, ס. 2009. 'הרס מרחב' spaciocide. תיאוריה וביקורת, גליון 32: 71-94.
 חסון, ש. 1991. מספר לפריפריה. ארץ ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, כ"ב: 85-94.
 חסון, ש. 2012. הקדמה, בתוך חסון (ע) עיצוב המרחב בישראל, ירושלים, קק"ל, עע 1-19.
 למ"ס (לשכה מרכזית לסטטיסטיקה), 2014, אוכלוסייה וישובים בישראל. http://www.cbs.gov.il/reader/cw_usr_view_SHTML?ID=629

- יונה, י. וספיק, א. 2012. אפשר גם אחרת : מתווה לכינונה של חברה צודקת. תל-אביב, הקיבוץ המאוחד.
- יפתחאל, א. 1998. בינוי-אומה וחלוקת המרחב ב'אתנוקרטיה' הישראלית : התיישבות, קרקעות ופערים, עיוני משפט, 28: 3, 630-660.
- יפתחאל, א. 2006. סדקים באוטופיה : על "צדו האפל" של התכנון, בלוק : ארכיטקטורה, מדיה, תיאוריה, עיר, כרך 3, עע – 74-86.
- יפתחאל, א. 2012. בין אחת לשתיים : דיון בפיתרון המדינה האחת מול קונפדרציה לישראל/פלסטיין, המרחב הציבורי, 6 : 156-180.
- יפתחאל, א. וגאנס, א. 2005. לקראת תיאוריה של משטרים אתנוקרטיים", מדינה וחברה, 4, 261-278.
- יפתחאל, א. וצפדיה, א. 2014. עיר המחור האפורה. בתוך פנסטר, ט. ושלמה, א. עורכים. ערי המחור : תכנון, צדק וקיימות. תל-אביב, הקיבוץ המאוחד : 176-193.
- יפתחאל, א. ומנדלבאום, ר. 2015. מדרום תיפתח הטובה : תסקיר חברתית תכנוני לבאר שבע, תכנון, 15.226-245
- כרמון, נ. 1998. מדיניות השיכון של ישראל : חמישים השנים הראשונות. חיפה : [המרכז לחקר העיר והאזור].
- מזור, א. 1997. הקדמה, בתוך, מזור, א. (עורך) ישראל 2020 : תכנית אב לישראל בשנות האלפיים. חיפה : הטכניון-הפקולטה לארכיטקטורה ובינוי ערים.
- מרכז אדווה, 2009. ישראל – תמונת מצב חברתית : www.adva.org.
- מרכז ציפורי, 2006, מדרך לשילוב נספח חברתי-קהילתי בתהליכי תכנון ובניה, ירושלים : מרכז ציפורי.
- משגב, ח. ופנסטר, 2015. ט. הזכות לעיר ואקטיביזם מרחבי. המרחב הציבורי, 9 : עע' 9-33.
- פורום דו-קיום בנגב, 2015, מאגר נתונים.
- קדר, ס. 2006. מחוזות החולשה : המשפט הישראלי והמרחב האתנו-לאומי בישראל. מדינה וחברה, (1)4 : 845-884.
- קלוש, ר. ולו-יון, י. 2003. הבית הלאומי והבית הפרטי : תפקיד השיכון הציבורי בעיצוב המרחב, בתוך שנהב, י. (עורך) מרחב, אדמה, בית, ון-ליר, עע' 166-198
- רוי, א. 1999. הסוף המושלם יהיה מוות : מרב טובת הכלל, קץ הדמיון. תל-אביב : זמורה-ביתן.
- פרייזר, נ. (2004). מחלוקה להכרה? דילמות של צדק בעידן "פוסט-סוציאליסטי". בתוך : ד, פילק, א, רם (עורכים). שלטון ההון החברה הישראלית בעידן הגלובלי. (עמ' 270-297). תל-אביב : הוצאת הקיבוץ המאוחד/מכון ואן ליר ירושלים
- צפדיה, א. 2009. התיישבות בישראל : מבט על המלטריוזם, בתוך : אורן, ע. (עורך) מרחב הביטחון. מבט חדש על השימוש במשאבי קרקע לצורכי צבא וביטחון בישראל, בול – במת ון-ליר, ירושלים, מכון ון-ליר.
- צפדיה, א. ויפתחאל, א. 2008. 'ספריפריה : ערי הפיתוח והמקום המזרחי, בלוק : ארכיטקטורה, מדיה, תיאוריה, עיר (גליון נושא 'הגדה המזרחית'), כרך 6, עע' 22-30.
- שנהב, י. הקדמה, בתוך שנהב, י. עורך. 2003. אדמה, מרחב, בית. ירושלים : מכון ון-ליר, עע' 5-19.
- שרון, א. (1951). "יסודות לתכנון הפיסי בישראל" מתוך : תכנון פיסי בישראל. ירושלים : הוצאת המדפיס הממשלתי : 5-11.
- שחר, א. 2000. מדינת ארבעת המטרופוליניים. פנים : כתב-עת לתרבות, חברה וחינוך, 13 : 3-11

- Abercrombie, N., S. Hill, and B. S. Turner (2000). *The Penguin Dictionary of Sociology*. 4th edition. London: Penguin Books.
- Alterman, R. 2002. *Planning in the Face of Crisis: Land, Housing and Mass Immigration in Israel*, London: Routledge.
- Efrat, Z. 2005. The Plan, in: Afrat, Z. (ed) *Border Disorder*, Jerusalem, Bezalel
- Fenster, T. (2002). "Planning as Control - Cultural and Gendered Manipulation and Mis-use of Knowledge." *Hagar - International Social Science Review* 3(1): 67-86.
- Flyvbjerg, B. (2000). Bringing Power to Planning Research: One Researcher's Story. Delivered at a conference "Planning Research 2000", London School of Economics and Political Science, March, 2000.
- Gordon, N. 2008. *Israel's Occupation*. Los Angeles, UC Press.
- Gregory, D. 2009. (ed) *The Dictionary of Human Geography*.
- Huxley, M. (1994). Planning as a Framework of Power: Utilitarian Reform, Enlightenment Logic and the Control. in *Beasts in Suburbia: Reinterpreting Culture in Australian Suburbs*. S. Ferber, C. Healy and C. McAuliffe (eds). Melbourne, Melbourne University Press: 148-169.
- King, A. (2002). Form urbanism, colonialism, and world economy. in G. Bridge and S. Watson (eds.). *Blackwell City Reader*, Blackwell: 524-541.
- Marcuse, P. (1997) Marcuse, Peter. 1997. "The Ghetto of Exclusion and the Fortified Enclave: New Patterns in the United States." *American Behavioral Scientist* special issue, "The New Spatial Order of Cities" 41(3): 311-326.
- Njoh, A.J. (2007). *Planning Power: Town Planning and Social Control in Colonial Africa*. London: UCL Press.
- Qumsiyeh, M. 2008. The Next sixty years for Palestine, *Israel-Palestine Journal*, Vol. 15, No. 1-2: 181-188.
- Shachar, A. 1998. Reshaping the Map of Israel: A New National Planning Doctrine, *Annals of American Political and Social Sciences*.
- Watson, V. (2006). "Deep Difference: Diversity, Planning and Ethnicity." *Planning Theory* 5(1): 31-50.
- Weizman, E. 2007. *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation*, London: Verso.
- Yacobi, H. 2009. *The Arab-Jewish City: Spatio-Politics in a mixed Community*. London: Routledge.
- Yiftachel, O. (1992). *Planning a mixed region in Israel: the political geography of Arab Jewish relations in the Galil*. Aldershot: Avebury.
- Yiftachel, O. (1996). The internal frontier: territorial control and ethnic relations in Israel. *Regional Studies*, 30, 493-508.
- Yiftachel, O. (2002), *Planning a Mixed Region in Israel*, Aldershot: Avebury

Yiftachel, O. (2006). *Ethnocracy: land, politics and identities in Israel/Palestine*. Philadelphia, PA: Pen Press.

Yiftachel, O. (2009). "Critical theory and 'gray space': mobilization of the colonized." *City* 13(2-3): 240-256.

Yiftachel, O. (2012). 'Between Colonialism and Ethnocracy: 'Creeping Apartheid in Israel/Palestine', in Jeenah, N. (ed), *Pretending Democracy: Israel, an Ethnocratic State*, African Middle East Centre, Johannesburg, pp. 95-116

Yiftachel, O. (2016) 'Aleph: Jerusalem as Critical Learning', *City*, Vol. 20: 104-118.

מי ישלם על פגיעה תכנונית? רעידת אדמה בעקבות פסיקה תקדימית של בית המשפט העליון

הטור יוקדש כולו הפעם לפסיקה משמעותית ביותר ותקדימית שהתקבלה בבית המשפט העליון בחודש דצמבר 2016, ולפיה אין בסיס חוקי לדרישה הרווחת של הוועדות המקומיות לדרוש מיזמי תוכניות כתבי שיפוי בגין תביעות לפי סעיף 197 לחוק התכנון והבנייה.

פסק הדין התקבל בע"א 5958/15 פרחי ביקל בע"מ נ' הועדה המקומית לתכנון ולבנייה ראשון לציון ואח', ההחלטה התקבלה ביום 15.12.16 על ידי שלושת שופטי בית המשפט העליון: כב' השי' י' דנציגר, כב' השי' נ' הנדל, וכב' השי' ע' ברון.

רקע: על הפרקטיקה של דרישת כתבי שיפוי מיזמים

קידומה של תכנית חדשה עלול לפגוע בבעל הקרקע שעליו התכנית חלה, או במי שהתכנית החדשה גובלת בקרקע שלו. ס' 197 בפרק ט' בחוק התכנון והבנייה קובע את הזכות לפיצוי בגין פגיעה במקרקעין עקב תכנית. במקום בו בעל מקרקעין או בעל זכות בהם נפגע כתוצאה מתכנית החלה על שטחו, או גובלת בו – הוא זכאי לתבוע פיצויים בגין הנזק שנגרם לו. הפגיעה יכולה להיות ישירה או עקיפה.

הרציונל בבסיס הסדר הפיצוי הוא הרצון לאזן בין הנזק לפרט הנפגע מהתכנית, לבין אינטרס הכלל, שהתכנית נועדה להיטיב עימו. בבסיס זאת, עומדת ההכרה בזכות הקניין של הפרט (המעוגנת בישראל בזכות חוקתית) ובעיקרון הצדק החלוקתי, לפיו הפרט אינו צריך לשאת לבדו בנזק שגורמת התכנית המביאה תועלת לכלל הציבור. שיקול נוסף העומד בבסיס חובת הפיצוי הוא השיקול הכלכלי, שכן החשיפה לתביעות פיצויים מחייבת את רשויות התכנון לבחון את הפגיעה שהתכנית עשויה לגרום.

עוד נוסף, כי את החובה לפצות משלימה הזכות לגבות היטלי השבחה ממי שתכנית מיטיבה עימו והשביחה את המקרקעין שבעלותו. גם מאחרי הסדר זה עומד עיקרון הצדק החלוקתי.

כתוצאה מהסדר זה, חשופות הוועדות המקומיות לתביעות פיצויים. עם השנים וועדות התכנון העבירו את נטל הפיצוי אל יזמי התכנית, באמצעות שילוב הוראה בתקנון התכנית, לפיה על היזם למסור לרשות המקומית כתב התחייבות לתשלום פיצויים בגין כל תביעה שתוגש מכוח סעיף 197 לחוק התכנון והבנייה (כתב שיפוי). כתוצאה מכך השתרשה פרקטיקה לפיה היזמים משפים את הוועדה המקומית. פרקטיקה זו היא שעמדה למבחן משפטי בפסיקה שתואר להלן.

הרקע להליך המשפטי

ראשיתה של הפרשה בתכנית שהוגשה בשנת 1998 על ידי מספר יזמים פרטיים, ביניהם המערער (פרחי ביקל), לשינוי ייעוד מקרקע חקלאית למגורים בראשון לציון. בשנת 2002 נחתם הסכם בין המערער לבין חברת פרשקובסקי, חברה לבניין בע"מ למכירת קרקע בתחום התכנית, המיועדת לבניית 240 יחידות דיור. בידי המערער נותרו 8% מהזכויות בקרקע. עוד קבע ההסכם כי כל התשלומים בגין הליכי התכנון ואישור התכנית יתחלקו בין הצדדים בהתאם לחלקם בנכס.

הוועדה המקומית והעירייה התנגדו לתכנית בטענה לאי התאמה סביבתית, אך חרף התנגדותן אישרה הוועדה המחוזית את התכנית בנובמבר 2003. הוועדה המקומית והעירייה עררו למועצה הארצית, וזו קבעה בין היתר כי תנאי למתן תוקף יהיה מתן כתב שיפוי מאת היזם לוועדה המקומית, בגין תביעות פיצויים לפי סעיף 197 לחוק התכנון והבנייה, ואכן היזמים הפקידו כתב שיפוי כאמור. בשנת 2007 החליטה הוועדה המחוזית לתת תוקף לתכנית, בתנאי שהיזמים יפקידו כתב שיפוי, לשביעות רצון הוועדה המקומית. בעקבות זאת, הנפיקה הוועדה המקומית נוסח של כתב שיפוי, שכלל תנאים דרקוניים ביותר. היזמים פנו לוועדה המחוזית, שקבעה כי התנאים אינם סבירים, וכי יש לחזור לנוסח המקורי של כתב השיפוי שהופקד על ידי היזמים.

בינואר 2009 הגישה העירייה התנגדות לוועדת המשנה להתנגדויות, אך אלו נדחו. על החלטת הדחיה הגישה הוועדה המקומית ערר למועצה הארצית לתכנון ולבנייה, בין היתר בנושא כתב השיפוי. בשנת 2010 דחתה המועצה הארצית את הערר, החלטה שבעקבותיה הגישה הוועדה המקומית עתירה לבית המשפט לעניינים מינהליים. בית המשפט אמנם דחה את העתירה על הסף בשל שיהוי, אך ציין כי תנאי כתב השיפוי דרקוניים, אינם נהוגים או מקובלים, וכי קשה להשתחרר מן הרושם שתכלית כתב השיפוי הייתה לסכל את התכנית.

בשנת 2013 הגישה המשיבה עתירה נגד העירייה והוועדה המקומית, בטענה כי הללו מתנות את רישום הזכויות בקרקע בהפקדת כתב שיפוי, ובית המשפט הורה לבטל את ההתנייה. באותה שנה הגישו היזמים את כתבי השיפוי (למעט עבור חלקות הקרקע שנמכרו) תוך הדגשת העובדה כי הללו ניתנו "לפנים משורת הדין".

ברקע הדברים יצויין כי בגין התכנית האמורה הוגשו 57 תביעות לפי סעיף 197, בסך כולל של כ-27 מיליון ₪. לטענת המערער הוועדה המקומית הסתירה מבית המשפט כי כל התביעות נדחו. עוד טענה המערער, כי התנגדותן העיקשת של העירייה ושל הוועדה המקומית היא זו שיצרה מצב

שווא לפיו התכנית מזיקה והרסנית, ובכל חשפה את הוועדה המקומית ואת נותן כתב השיפוי לתביעה ולסיכונים.

דיון

מתברר, כי על אף שמדובר בפרקטיקה מקובלת ורווחת מזה שנים של דרישה לכתבי שיפוי, סוגיית החוקיות שלה מעולם לא נדונה באופן ישיר על ידי בתי המשפט, ויתרה מזאת – בחלק מפסקי הדין עלה ספק בדבר חוקיותה. במסגרת הערעור בבית המשפט העליון, הועלו שיקולים בעד ונגד העברת נטל הפיצוי מהוועדה המקומית ליזם, באמצעות דרישת כתבי השיפוי: שיקולים בעד העברת הנטל ליזם:

- עיקרון הצדק החלוקתי תומך בהעברת נטל הפיצוי לנהנה הישיר מאישור התכנית – הלא הוא יזם התכנית.
 - כאשר הוועדה המקומית מתנגדת לתכנית (כפי שארע במקרה שנדון כאן) – אין הצדקה לחייב את הגוף המתנגד בתשלום הפיצוי.
 - העברת נטל התשלום ליזם תמנע הרתעת יתר של הוועדה המקומית, העשויה לחשוש מקידום תכניות, בשל החשיפה בתשלום הפיצוי הצפוי בעקבות אישורן.
- שיקולים נגד העברת הנטל ליזם:

- העברת נטל הפיצוי ליזם מפרה את האיזון שיצר המחוקק בין גביית היטלי השבחה לבין תשלום פיצוי.
- העברת הפיצוי ליזם יוצרת חשש לשימוש לרעה בכלי זה, באופן כזה שיזמים יהפכו להיות מושא ל"סחיטה" על ידי הרשות המקומית, ויסכימו להוראות השיפוי רק בכדי להימנע מעיכוב בקידום הפרויקט.
- העובדה כי היזם הוא שנושא בנטל הפיצוי עשויה להפחית את התמריץ לדחות את תביעות הפיצוי המוגשות, שכן הוועדות המקומיות לא נושאות בעלות.

עיקרון חוקיות המינהל מחייב כל רשות לעשות רק את הפעולות שהחוק הסמיך אותה לעשותן. עיקרון זה מחייב הקפדה מיוחדת בכל הנוגע לפעולות העלולות לפגוע בזכויות יסוד של הפרט.

בית המשפט קובע כי אין בחוק התכנון והבניה הסמכה מפורשת המתירה לוועדה המקומית (כמו גם לוועדות התכנון האחרות) לדרוש כתבי שיפוי בגין תביעות לפי סעיף 197, למעט מספר חריגים מפורשים שנקבעו בחוק.

לאור זאת, קובע בית המשפט כי בהעדר הוראת דין המסמיכה את הוועדה המקומית לחייב את היזם בתשלום הפיצויים בגין תביעות לפי סעיף 197 לחוק התכנון והבניה, הרי שאין הוועדה המקומית רשאית לעשות כן. העברת החיוב בתשלום הפיצויים מהוועדה המקומית אל היזם, כמוה כהטלת מס ללא צו מפורש של המחוקק, ובהעדר הוראת חוק ברורה – היא אסורה.

משמעות פסק הדין

קשה להפריז במידת התקדימיות של פסק הדין, שהינו בעל השלכה מהותית כמעט על כל תכנית המקודמת בישראל. יישום הפסיקה יחשוף את הוועדות המקומיות לתשלומי פיצויים, וישנה את כל מערך השיקולים לאישור תכניות בנייה.

חשוב להזכיר כי בשנים האחרונות נעשו מספר נסיונות לקדם שינוי חקיקה מקיף לחוק התכנון והבנייה, ולפיו תצומצם באופן משמעותי הזכות לקבל פיצוי בגין פגיעה תכנונית. הצעת החוק התבססה בין היתר על מחקר בינלאומי משווה בנושא זה, שנערך על ידי פרופ' רחל אלטרמן. כל עוד לא תיושם רפורמה בתחום זה, יהיו הוועדות המקומיות חשופות לתביעות פיצויים.

לחשיפה לתביעות פיצויים ישנה משמעות לא רק בתחום העירוני, אלא גם לגבי תכניות לשטחים פתוחים. כך למשל, כל תכנית לשמורת טבע, גם אם היא חלה בשטח שלא היו בו זכויות בנייה, מעוררת את החשש בקרב הוועדה המקומית כי אישור התכנית יחשוף אותה לתביעת פיצויים, וכך נדרשים כתבי שיפוי מרשות הטבע והגנים. מהלך כזה הפך להיות חסם בקידום תכניות מפורטות לשמורות טבע, ובעקבות זאת – חסם מפני הליך ההכרזה.

בעת כתיבת שורות אלו, נודע לכותבת כי הממשלה מקדמת הצעת חוק אשר תמסד את האפשרות לדרוש כתבי שיפוי מיזמים. נוסח הצעת החוק טרם פורסם. ככל שתאושר חקיקה כזו, היא תחזיר את המצב לקדמותו ערב הפסיקה, בשינויים שייקבעו (ככל שייקבעו כאלו) בנוסח החוק.

איריס האן

סקירת ספר: תכנון ומדיניות עבור חברה מזדקנת

כל מי שהקשיב לאחרונה לרדיו נחשף לריבוי פרסומות של בתי אבות ודיור מוגן. לא ברור אם זאת תוצאה של עודף היצע או של עליה בביקוש, אבל ברור שהתופעה קשורה להזדקנות האוכלוסיה הנצפית בישראל כמו במדינות אחרות. עקב שיעורי הילודה הגבוהים בישראל (בהשוואה לשאר המדינות המפותחות) תהליך ההזדקנות בינתיים אינו קיצוני. אף על פי כן, בעוד שבשנת 1970 בני +65 היוו בישראל רק 6.7% של האוכלוסיה, שיעורם הגיע בשנת 2015 ל-11.1%. לפי התחזיות של למ"ס הקשישים יהוו בשנת 2025 13.2% ו-14.6% בשנת 2035. שיעור זה עדיין נמוך בהשוואה למשל לארה"ב, שבה היום כבר 13% של התושבים הם בני +65, ועד שנת 2030 משקלם צפוי לעלות ל-19.3%

מה החשיבות של תהליך ההזדקנות מבחינתם של התכנון העירוני והמדיניות העירונית? הרי הקשיים שהקשישים חייבים להתמודד איתם ידועים מימים ימימה. עדיין מי שמזדקן עלול לסבול מקשיים בניידות, להתקשות בתפקוד היומיומי, להזדקק ליותר שירותים רפואיים, וכיוב'. כל זה קורה, כאשר ההכנסה נשארת במקרה הטוב קבועה ובד"כ יורדת באופן משמעותי. מה שמחמיר את הבעייה, זה הגידול במספר הקשישים המעורר בעיות חדשות, כגון הצורך בהקמת מסגרות דיור מותאמות לצורכי הקשישים, במערכות של תחבורה ציבורית, וכד'.

הטור הנוכחי סוקר ארבעה מאמרים הדנים בהשלכות תהליך ההזדקנות עבור המדיניות העירונית והתכנון העירוני. הפרק הראשון דן בשני מאמרים העוסקים בערים ידידותיות לקשישים, דהיינו בהתאמתן של ישובים עירוניים לצורכיהם הספציפיים של האוכלוסיה המבוגרת. המאמר השני עוסק בשכונות וערים המיועדות באופן בלעדי לגמלאים, תופעה המוכרת גם בישראל בפרויקטים של דיור מוגן. המאמר הבא מתמקד במשמעות הצורך לוותר על נהיגה והשלכותיו על יכולת הקשיש להמשיך חייו החברתיים והכלכליים. המאמר האחרון מוקדש להיווצרות איי חום בערים, בעיה העולה להפוך חמורה ביותר עקב התחממות כדור הארץ:

Stephanie Steels (2015). "Key characteristics of age-friendly cities and communities: A review". *Cities* 47 45–52.

Tine Buffel et al (2014). "Developing Age-Friendly Cities: Case Studies From Brussels and Manchester and Implications for Policy and Practice". *Journal of Aging & Social Policy* 26:52–72

רוב המתכננים והארכיטקטים אינם קשישים. לא מפתיע אפוא שהם נוטים להתמקד בצרכים של אנשים צעירים ובריאים עם ילדים קטנים. לכן לעיתים קרובות מדי התכנון אינו לוקח בחשבון את הבעיות המיוחדות של האוכלוסיה המבוגרת. כך נוצר פער בין המציאות ובין הצרכים של הקשישים ההולך ומחריף עם הזדקנות האוכלוסיה והגידול במספר המבוגרים. יצירת סביבה ידידותית לקשישים היא אחת המטרות שקבע ארגון הבריאות העולמי (WHO) להתמודדות עם האתגרים הנגרמים על ידי תהליך זה. להלן נסקור שני מאמרים הדנים בסוגיה זו. הראשון מבוסס על סקירה בינלאומית של גישות וצורות ההתערבות ליצירת סביבה ידידותית לקשישים. המאמר השני משווה את הנסיון ביישום העקרונות של פיתוח ידידותי למבוגרים בבריטל ומנצי'סטר.

שני המאמרים מבוססים על עקרונות הרשת הגלובלית של ערים וקהילות ידידותיות לקשישים (Global Network of Age-Friendly Cities). מסגרת זו הוקמה ב-2006 וכוללת היום כ-314 ערים ב-35 מדינות (<https://extranet.who.int/agefriendlyworld/who-network>). מטרתה לעודד חילופי מדע ורעיונות ולמידה הדדית. שתי ערים בישראל הן היום חברות ברשת, ירושלים (תכנית מתאר אסטרטגית לאזרחים ותיקים - 2014-2015) ולאחרונה גם חיפה. אמנם בינתיים יזמות אלה כמעט ואינן מתפרסמות באמצעי התקשורת. אבל הרבה מהמרכיבים מתבצעים כבר הלכה למעשה, כגון הוזלת התחבורה הציבורית לגמלאים, קיום תכניות מיוחדות במתנ"סים ובמוסדות תרבות, וכיוב'.

מטרת יזמה זאת של ה-WHO היא לעודד יצירת סביבה פיזית, חברתית ותרבותית, שתאפשר לאוכלוסיה המבוגרת לחיות חיים שלמים ובטוחים, ולהזדקן בכבוד תוך מעורבות בחברה ולהנות מתשתיות ושירותים הדרושים לצרכיהם. בסביבה ידידותית מסוג זה הקשישים יכולים להמשיך להיות פעילים בקהילה, ולהשתמש בפארקים, מוסדות תרבות ודת וכד'.

המאמר של Steels נכתב כמבוא לחוברת מיוחדת של כתב העת *Journal of Aging & Social Policy* העוסקת בערים וקהילות ידידותיות למבוגרים. הוא סוקר את הנושא באופן כללי, ומתאר את המטרות, ואת היזמות והפרויקטים שהוצעו ויושמו במסגרת זו. הסקירה זיהתה מספר תנאים חיוניים להגשמת המטרות. קודם כל מודגשת הנחיצות של שיתוף פעולה בין בעלי העניין השונים, כולל מחלקות העיריה הרלוונטיות, ארגונים וולונטריים, משרדי ממשלה, נציגות התושבים וכיוב'. כמו כן, מוזכרות החשיבות של מחויבות מצד השלטונות, ושל התאמת הסביבה הפיזית והחברתית לצורכי הקשישים.

המאמר סוקר מספר גדול של יזמות ופרויקטים המתוארים בספרות ואין כאן מקום לפרט את כולם. נסתפק באזכור כמה מהנקודות החשובות כדוגמה. יצירת סביבה ידידותית לקשישים תלויה, כמובן, גם בתנאים אובייקטיביים, כגון צפיפות אוכלוסיה הדרושה לנגישות לשירותים ולמערכת יעילה של תחבורה ציבורית. לא פחות חיוניים הם שירותי הבריאות הרלוונטיים לגיל הזהב, אם כי מה שדרוש, זה לא רק קיום השירותים אלא הנגשתם למי שמתקשה בניידות. בכל מקרה, תנאי מרכזי הוא דיור בר השגה לאוכלוסיה שהכנסתה בד"כ יורדת משמעותית עם הפסקת העבודה. חשוב לא פחות

הוא תכנון או התאמת הדירות לצורכי הקשיש, כגון על ידי כניסה לבית ללא מדרגות, קיום מעליות או מתגים בגובה מתאים לאדם בכסא גלגלים.

המאמר של Buffel ושותפיה משווה, כאמור, את שתי הערים, בריסל ומנצ'סטר, לגבי מדיניות של ידידותיות לקשישים עם דגש על אוכלוסיות נחשלות, במיוחד מהגרים. מבחינת היזמות והפרויקטים הוא חופף מהרבה בחינות את המסה של Steels. כמה שידוע לי, אין היום מחקרי הערכה של הצלחת היזמות להפיכת ערים או קהילות ליודיות לקשישים, שזאת משימה קשה מבחינה מתודולוגית. מטרת המאמר צנועה יותר, כשהוא בודק את התהליך של גיבוש מדיניות. עבור שתי הערים הוא בוחן קודם כל את ההקשר הדמוגרפי, חברתי ורב-תרבותי כרקע למדיניות שגובשה. אחרי זה מתואר תהליך ההצטרפות של שתי הערים לרשת הגלובלי של WHO. מעניין ביותר אבל מפורט מדי הוא תיאור ההבדלים במדיניות המפורטים בטבלה גדולה עם כל היזמות שגובשו. אולם לא ברור מה בדיוק יושם ובאילו הצלחה, שבעצמה קשה להגדרה. לבסוף המאמר מנתח את ההזדמנויות והמחסומים ליישום של מדיניות ידידותית לקשישים, שבהם נתקלו בשתי הערים.

Anne P. Glass And Jane Skinner (2013). "Retirement Communities: We Know What They Are . . . or Do We?". *Journal of Housing for the Elderly*, 27:61–88,

קהילות לגמלאים (באנגלית Retirement communities) כוללות סוגים שונים של מסגרות מגורים לאוכלוסיה מבוגרת, שאינה יכולה או רוצה להמשיך לגור לבד. בישראל היקף הענף עדיין מוגבל. הדיוור המוגן, הכולל רוב הפתרונות בתחום זה, מונה היום כ-12.5 אלף יחידות דיוור, המשרתות 1.75% מאוכלוסיית בני הגיל השלישי (גלובס, יוני 2016). קבוצה זו מהווה 10.4% מבני 65 ומעלה, אך צפויה להאמיר ל-14.6% (1.66 מיליון איש) ב-2035.

המונח קהילות לגמלאים מתייחס לטווח רחב של מסגרות המכיל, בין היתר, דיוור מוגן, בתי אבות, שכונות לגמלאים ואפילו ערים שלמות המוגבלות לגמלאים. הסדרים מסוג זה קיימים כבר עשרות שנים, אבל עדיין אין הגדרה מקובלת המקיפה את כל האפשרויות הרלוונטיות. המאמר של Glass and Skinner מנסה למלא את החסר אבל מגביל את הדיוור למסגרות עבור קשישים, שאינם זקוקים לשירותי סיעוד אישיים. הדיוור מסכם קודם כל מה שידוע על קהילות לגמלאים המקובלות בארה"ב, מציע הגדרה מעודכנת ומיון של הצורות הנפוצות, מסביר איך המודלים השונים מתאימים לסיווג המוצע ודן בכמה מהסוגיות שקהילות לגמלאים מעוררות.

המאמר כולל שישה פרקים עיקריים: תיאור הצורות העיקריות של הסדרי מגורים למבוגרים (שאינם מציעים שירותים לטיפול אישי); הגדרה מעודכנת ופירוט האפיונים, שבהם ההסדרים השונים נבדלים; תיאור איך מודלים ישנים וחדשים של קהילות לגמלאים משוייכים לסיווג המוצע ודיון בכמה מהסוגיות הקשורות לקהילות לגמלאים.

בתיאור המסגרות הקיימות בארה"ב המאמר מבדיל קודם כל בין מסגרות בבנייה רוויה לעומת בניה חד-קומתית. בקבוצה הראשונה הוא כולל ארבעה צורות: (א) דירות לגמלאים (Senior apartments) עם מעט יחידות ופעילות פנאי, כגון חדר מפגשים ומשרד לאב הבית; (ב) דיוור מוגן (Independent

living apartments) המספקים גם שירותים בתוך הפרויקט; (ג) דיור מוגן מורחב (Congregate housing) עם מבחר רחב של שירותים, כולל במיוחד חדר אוכל מרכזי, שבו מוגשת לפחות ארוחה אחת ביום; (ד) ופרויקטים לדיור לקשישים עם סבסוד הממשל הפדרלי (Section 202). עם שירותים מוגבלים.

בקבוצה השנייה הכוללת בתים בבנייה בצפיפות נמוכה זוהו חמישה סוגים שונים של מסגרות מגורים: (א) מתחמי גמלאים (retirement subdivision) החסרים שירותי בריאות ומסחר, אבל מספקים בד"כ קצת מתקני בילוי וכוללים עד 1000 דירות בבתים צמודי קרקע; (ב) פארקים של קאראוונים עם מעט מתקני בילוי בדומה למתחמי גמלאים; (ג) קהילות לגמלאים עם דגש על בילוי (Leisure oriented retirement communities) הכוללים מתקני בילוי חיצוניים ופנימיים עם עד 5000 יחידות; (ד) "ערי גמלאים", שלכמה מהם יש עד 60,000 יחידות דיור עם מגוון רחב של שירותי בריאות, מתקני בילוי נרחבים, ושטחי מסחר. חלק מהדיירים שהם בעלי מקצוע, כגון רופאים, עורכי דין וכד' ממשיכים את הפעילות המקצועית גם אחרי המעבר; (ה) קהילות גמלאים בניחול עצמי עם כמה עשרות יחידות, חדר אוכל ומתקני בילוי פנימי. בארה"ב קיים אפוא מגוון רחב של פתרונות המוצעות בד"ע כלל על ידי יזמים עסקיים למטרות רווח, אם כי יש לא מעט פרויקטים שפותרו על ידי ארגונים פילנתרופיים.

המסגרות השונות מאופיינות על ידי שישה קריטריונים המבדילים ביניהם: מספר הדיירים, שנע בין כמה עשרות לעשרות אלפים; קיום של פעילות פנאי חיצונית שיכולה לכלול מגרשי גולף, טניס, רכיבה על סוסים, בוצ'ה, וכיוב'; פעילות פנאי פנימית (מפגשים בין הדיירים, פעילות תרבותית, הרצאות, משחקי חברה, וכד'); קיום שירותים בתוך המתחם (כגון, מרפאה, עובדת סוציאלית, שירותי תחזוקה, כביסה, וכד'); חדר אוכל משותף עם מטבח; ושירותי מסחר. המגוון של שירותים הוא פועל יוצא של גודל המתחם וכן של עלות ההקמה והתחזוקה השוטפת.

מהמפורסמות שהאנשים המזדקנים מעדיפים להישאר, אם רק אפשר, בסביבה שהם רגילים לה, ולא רק בגלל העלות הגבוהה של הצטרפות לקהילה לגמלאים. מצד שני, יש גם סיבות טובות שאדם מבוגר, גם כשהוא בריא, יעדיף לעבור לקהילת גמלאים. נזכיר כאן כמה מניעים לעזיבת הבית הפרטי: חוסר יכולת או רצון לטפל בבית או בדירה, בדידות חברתית, החשש מבעיות בטיחות או ביטחון אישי, רצון לחיות בקרבה למתקני פנאי ולאנשים המעוניינים באותה צורה של בילוי, וכו'.

המחברים מצביעים על גורמים שונים לגידול הצפוי בביקוש למסגרות של קהילות לגמלאים: נזכיר כאן את העיקריים: תהליך ההזדקנות של האוכלוסיה שמשמעותו שיהיו יותר קשישים בגילאים הרלוונטיים; הגידול במספר המבוגרים שאינם נשואים בגלל התאלמנות, גירושים או שנשארו רווקים, הקושי והעלות הגבוהה של השגת מטפלים פרטיים, וכו'. כבר היום קיים למשל בישראל קושי במציאת שטחים עבור פרויקטים לדיור מוגן בתוך הערים. לכן הצורך בשריון עתודות להתפתחות העתידית. נראה שהנושא של קהילות גמלאים ידרוש בעתיד יותר תשומת לב גם בישראל.

Curl, Angela L; Stowe, James D; Cooney, Teresa M; Proulx, Christine M (2014). "Giving Up the Keys: How Driving Cessation Affects Engagement in Later Life". *The Gerontologist* 54 (3) 423-433.

ככל שגדל המספר של בעלי מכוניות ושל הגרים בצפיפות נמוכה, עולה החשיבות של השימוש במכונית הפרטית עבור עבודה, קניות, שירותים, בילוי, וכיבו'. כל עוד שמערכת התחבורה ציבורית, אוטובוסים או רכבת קלה, לוקה בחסר מבחינת התדירות, המהימנות והדיוק, הנהיגה העצמית מהווה מרכיב חשוב לניידות במיוחד עבור המבוגרים. הרי בינתיים המכונית האוטונומית המייתרת את הנהיגה העצמית טרם הפכה לתופעה נפוצה. אולם, בשלב מסויים, כאשר הבעיות הבריאותיות מתרבות, אין ברירה אלא להפסיק לנהוג, גם כאשר השימוש במכונית מהווה מרכיב קריטי לאוטונומיה, לחופש בחירה ולהשתתפות חברתית.

המאמר בודק את ההשלכות של הפסקת הנהיגה על היכולת של האוכלוסיה הקשישה להמשיך בפעילות היומיומית. הוא מתאר מחקר אורכי מקיף של אוכלוסיה מגיל 65+ (N=4788) תוך שימוש בנתונים שנאספו בין השנים 1998 ו-2010. המטרה היתה לבדוק את ההשלכות בטווח הארוך של הפסקת הנהיגה על שלושה תחומים של פעילות הקשישים: השתתפות בשוק העבודה, התנדבות (במסגרת פורמאלית או לא פורמאלית כמו עזרה לילדים או לשכנים) ואיכות הקשרים החברתיים. בנוסף נבדקו מספר גורמים העשויים להשפיע על הקשר בין הפסקת הנהיגה בין המשתתפים התלויים שצוינו לעיל: והם גיל, מגדר, גזע, השכלה, מצב הבריאות, הכנסה חינוך, ומצב משפחתי.

בניתוח הסטטיסטי נמצא, כצפוי, שעם הגיל יורדת בכל מקרה ההשתתפות בתעסוקה בתשלום, בפעילות התנדבותית, ובקשרים החברתיים, וזה ללא קשר לנהיגה. כאשר נבדקו ההשלכות של הפסקת הנהיגה נצפו הבדלים מובהקים בין ארבעת המשתתפים התלויים, אם כי בכולם חל שינוי ברור כאשר המרוויינים הפסיקו לנהוג. המעורבות החברתית (ביקורים, שיחות טלפון עם חברים, וכד') המצטמצמת ממילא באופן מתון עם הגיל נפגעה על ידי הפסקת הנהיגה אם כי לא באופן חזק. לעומת זאת, הפעילות ההתנדבותית הפורמאלית (במסגרות ממוסדות, כגון ארגוני צדקה) ירדה באופן חד עם הפסקה בנהיגה. מעניין שההתנדבות הלא פורמאלית (עזרה לזולת, לשכנים או וקרובים) היורדת באופן בולט עם הגיל ללא קשר לנהיגה מושפעת אפילו פחות עם צמצום הניידות. ההשפעה החזקה ביותר של הפסקת הנהיגה היתה בקשר לעבודה בשכר. נראה שההפסקה בנהיגה מהווה מאיץ משמעותי לגבי הרצון להמשיך לעבוד.

שני משתתפים מתווכים בין נהיגה ופעילות הוזכרו לעיל. לרובם לא הייתה השלכה מובהקת. אבל קיימת השפעה משמעותית של ההכנסה על הקשר בין נהיגה והעבודה בשכר. לאנשים אמידים יש יותר אפשרויות להעזר באלטרנטיבות להגיע לעבודה, כגון נסיעה במוניות וכד'. לעומת זאת, התברר שהשפעת המצב הבריאותי על הקשר בין ניידות למעורבות יצרנית או חברתית היא זניחה.

המשמעות של ממצאים אלה היא שמאמצים שמטרתם היא לעודד את ההשתתפות של מבוגרים בעבודה ובהתנדבות חייבת להתמקד בניידות ולא בהיבטים בריאותיים. במילים אחרות, הדגש חייב להיות על הרחבת ההיצע

של אמצעי תחבורה ציבורית (אוטובוסים, רכבות קלות, מוניות וכד') ועל היסוד מחסומי נגישות מכל הצורות.

Pierre-Adrien Dugord et al. (2014) Land use patterns, temperature distribution, and potential heat stress risk – The case study Berlin, Germany". *Computers, Environment and Urban Systems* 48, 86–98.

במשך גל החום הקיצוני בשנת 2003 מתו בפרוץ יותר מעשרת אלפים בני אדם, רובם קשישים וערירים. כמוכן היו סיבות נוספות שהחמירו אירוע קטסטרופלי זה, כמו העדר אמצעי הגנה (כגון מזגנים או מאווררים), חופשת הקיץ, שבה קרובים ורופאים נמצאו רחוק מכדי לעזור, ובכיוו. מאז, במיוחד נוכח תהליך ההתחממות הגלובאלית גדלה המודעות להשלכות של גלי חום על בריאותם וחייהם של אוכלוסיות רגישות, במיוחד של קשישים הרגישים יותר לגלי חום קיצוניים. התמודדות אפקטיבית עם בעיה זו מחייבת מידע מפורט על שלוש קבוצות משתנים העלולים להשפיע על התחלואה ותמותה מגלי חום: הפריסה המרחבית של אוכלוסיות בסיכון לגבי חום גבוה, הבדלים במיקרו אקלים בתוך הערים, ופריסת שימושי קרקע הגורמים להבדלים אלה.

המאמר מתאר מחקר שקשר בין שלוש קבוצות של משתנים רלוונטיים: (א) מפות של חום הקרקע המשקף את הטמפרטורה מעל הקרקע באזורים עירוניים; (ב) הקשר בין חום הקרקע לבין שימושי קרקע; (ג) והפריסה המרחבית של אוכלוסיה בסיכון (קשישים) הרגישה לחום גבוה. על ידי שימוש ברגרסיות ליניאריות המחברים קיבלו כמה תוצאות מעניינות כשניסו לזהות את הקשר בין שימושי קרקע לבין הפגיעות של האוכלוסיה בסיכון. חלק מהממצאים היו, כמוכן, ידועים, אבל עד היום כמעט ולא היה בסיס מדעי למסקנות אלה.

ביניינים מאבן צוברים כידוע חום, לכן לא מפתיע, שכיסוי הקרקע התקבל כמנבא הטוב ביותר לחום האוויר קרוב לקרקע. שכונות בנויות בצפיפות, שהרוח אינה יכולה לקרר את האוויר בהם, עלולות אפוא לגרום ליצירת איי חום. בדומה גופי מים, כגון אגמים, שאינם חסרים בברלין שבה בוצע המחקר, מקטינים את עומס החום עד 10 בערב, אבל משפיעים לרעה בלילה, כי הם מאבדים את החום לאט מאוד. ההשפעה היתה הפוכה בקרקע חקלאית. שטחים פתוחים ידועים בגלל השפעתם המצננת אבל בעיקר בבקרים. כדי לזהות אזורי סיכון חיפשו החוקרים את הקשר בין טמפרטורת האוויר ובין גיל האוכלוסיה וצפיפות הבנייה. התברר שהסיכון לעומס חום חריג היה גבוה במיוחד באזורים בנויים בצפיפות, שבהם גר מספר גדול של קשישים וזה עבור שני סוגי בניינים נפוצים. מידע זה עשוי לעזור למתכננים עם מידע מועיל כדי להתמודד עם ההשפעות הקשות של גלי חום עתידיים. הבעיה עם המחקר היא שיש בו כמות אדירה של מידע מפורט ללא ניסיון לסכם את התוצאות בצורה מובנת, וחבל.

אליה ורצברגר

מארוו הספרים התכנוני: תכנון ואזרחות*

Luigi Mazza, *Planning and Citizenship*. New York & London: Routledge, 2016

תכנון ואזרחות הוא ספר חשוב: הוא מסביר ש"תכנון הוא פוליטיקה", תובנה המקובלת על מתכננים מהאקדמיה ומהפרקטיקה כאחת. למרות שתיאורטיקנים של תכנון, לרבות תיאורטיקנים של אנטי-תכנון (Wildavsky, 1973), טענו זאת במשך כמה עשורים – לדוגמה ש"תכנון הוא פעולה פוליטית" (Low, 1991:11) – המשמעות של "תכנון הוא פוליטיקה" לא הובהרה עדיין לגמרי.

אנו מכירים זאת במובן הטריטוריאלי: הפוליטיקה יכולה לנתב את השיפוט המקצועי בהחלטות בדבר איזור (zoning) (Poulton, 1997) או לבטל תכנון חדשני של פיתוח עירוני (Hillier, 2005). אולם אקסיומה זו אינה מובנת לעומק: כיצד התכנון משפיע על ההחלטות הפוליטיות במרחב אמיתי; זה מה שמסביר מאצה. בקראו לפן הפוליטי שבתכנון "ממשל מרחבי" (הנבדל מ"תכנון מרחבי", אותו הוא מגביל לצד הטכני) מאצה מראה כיצד "תהליכים פוליטיים ... מכוונים (וממסדים) שינויים אורבאניים וטריטוריאליים... מדגישים את תפקיד הממשל בשליטה על המרחב." (עמ' 1)

הנושא המרכזי של הספר הוא כיצד ממשל מרחבי ואזרחות מקושרים באמצעות הצורה העירונית. שניהם מגלמים תהליכים של חלוקה (דיסטריבוציה): הממשל המרחבי מקצה את השימוש והפיקוח על המרחב, והאזרחות מוגדרת כהקצאת זכויות. שני פרקים מהווים על כן את ה'בשר' של הספר: אלו עומדים על שישה מקרים המדגימים כיצד בממשל מרחבי הצורה העירונית המתוכננת מעניקה להחלטות הפוליטיות את הממדיום המרחביים שלהן. זאת בנוגע להקצאת זכויות אזרח והזדמנויות חברתיות.

פרק 1 מציג "ארכיטיפים של ממשל מרחבי." מערכת הגריד של היפודמוס מפגינה התאמה בין הצורה העירונית והארגון הפוליטי של העיר ומסמלת דמוקרטיה קלאסית בדמות זכויות מרחביות שוות עבור שלושה מעמדות חברתיים החיים בתוך תתי-אזורים (*demos*) בהתאמה. העיר הרומית המבוצרת (*urbs*) מדגימה חלוקה מרחבית המסמלת כוח מדיני מבוסס. צורתה העירונית, של חומה מעגלית שמרכזת (בו מוקם הכוח הדתי והאימפריאלי) עומד בהצלבות ארבעת צירי שושנת הרוחות, הביעה סדר קוסמי וחברתי התובע טריטוריה ומדיר זרים. תכנית המנדלה הסינית, היוצרת סדר אימפריאלי מתוך הכאוס, בוססה על גריד בעל תשע תתי-אזורים. אלו נוצרו על ידי צירים כפולים ומקבילים בכיוון צפון-דרום ומזרח-

מערב, אשר חצו את כיכר העיר המבוצרת. גריד זו נמתחה על פני הטריטוריה של האימפריה כארכיטיפ של תכנון גלובאלי, תכנון שהקביל בין היררכיות קוסמיות לאנושיות.

עדיין בשימוש כיום, ארכיטיפים אלו מדגימים תערובות שונות של פוליטיקות ותכנון. באמצעות הגריד, הממשל המרחבי המודרני משתמש בתכנון מרחבי טכני עבור מטרותיו; בעיר הרומית הקונצנטרית, הכוח הפוליטי שלט בתכנון הטכני; המודל הסיני שילב בין פוליטיקה ותכנון תוך שליטה על המרחב.

פרק 6 משלים את הארכיטיפים של מאצה בדיון בשלושה מתכננים מודרניים: סרדה (Cerdà), הווארד (Howard) ואברקרומבי (Abercrombie). בשקפה תרבות פוליטית ליברלית-סוציאליסטית, תכנית ברצלונה של סרדה קידמה צמיחה מסודרת ללא סגרגציה חברתית. ההתפשטות של העיר בתוך גריד אורתוגונאלי רחב נועדה להפחית ספקולציה קרקעית, יחד עם דיור הומוגני בכדי להשוות הזדמנויות. המטרה של הווארד הייתה רפורמה חברתית: הפחתת צפיפות היתר בעיר על ידי העברת תושבים ל'ערים חדשות' סמוכות. מושגי התכנון שלו: "ערי גנים" מופרדות מהתפרושת המטרופוליטית באמצעות "חגורה ירוקה", סייעו לביצוע רפורמה קרקעית. הפיתוח והתחזוק ערי הגנים על ידי ארגון קהילה קואופרטיבית מומנו דרך הכנסות מהסדרת נכסים שעברו פיתוח. תכנית אברקרומבי של 'לונדון הגדולה' חילקה את המטרופולין לקהילות קטנות יותר עם שירותים מקומיים בכדי להבטיח אזרחות חברתית בדמות מענה על צרכי האוכלוסייה. תכנית זו, כפי שהושפעה על ידי ג'ס והווארד, שילבה את מושגי התכנון של האחרונים: יחידת השכונה, ערי הליווין והחגורה הירוקה.

מקרים אלו – דהיינו הגריד של סרדה, החגורה הירוקה של הווארד, יחידת השכונה של ג'ס ואברקרומבי – מדגימים את ההגיון של ארגון מרחבי המעניק צורה לפרקטיקות של ממשל מרחבי. כאן הממשל המרחבי גילם פוליטיקות של אזרחות, דוגמת אינטגרציה בין מעמדות על ידי דיור המעודד תמהיל חברתי והכרה בזכויות חברתיות תוך מענה מקומי לשירותים נדרשים.

את ה'ילחם' סביב ה'בשר' של מאצה מגלמים הפרקים האחרים של מקרים ותיאור מפורט. פרק 2 מסכם את קודמו, בקושרו את הארכיטיפים של הממשל המרחבי למושגי האזרחות. פרק 3 מציג שלושה מקרים בארה"ב הקושרים בין ממשל מרחבי לאזרחות דרך תכנון מסדיר יותר מאשר דרך צורה עירונית. פרק 4 עוקב אחר ה'גנאלוגיה' של האזרחות באמצעות האידיאליזם הבריטי כלפי פטריק ג'ס, ופרק 5, המתחקה אחר ההתפתחות של אחרי מלחמת העולם השנייה של אזרחות חברתית בבריטניה, מוביל למקרים בהם דן פרק 6. מקרים אלו מביאים לדיון בפרק 7 את מושג "הזכות לעיר" של לפבר; בעוד פרק 8, המסכם את הספר, מקונן על דעיכת האזרחות בעשורים האחרונים והחלשות התכנון יחד עימה.

בגילוי נאות: אני מכיר ומעריך את המחבר, אולם בראיה אובייקטיבית ספרו אינו מושלם. חסרונו העיקרי הוא שאינו מרחיב על מעבר למה שמאצה שולט בו היטב. המחבר יכול היה למתוח את המקרים הנידונים להווה תוך דיון בממשל המרחבי המודרניסטי במאה העשרים דוגמת ברזיליה (Holston, 1989), והפונקציה הפוליטית של הצורה העירונית ב"צד האפל" של התכנון (Yiftachel, 1998). חסרון נוסף של הספר הוא טיפול רופף בנושא הרגולציה, המורגש במקרים הדנים בארה"ב ובמסקנה הפסימית של מאצה; וכן במיקוד

שלו על תכנון מדינתי, בהתעלמותו ממקרים של ממשל מרחבי פרטי כגון עיירות של חברות (company towns).

כמה פרקים הוסיפו פחות משניתן היה לטיעון המרכזי של הספר. פרק 4 מפרט על התיאוריות של ג'ס אך לא מספר כיצד הוא תפס את רעיונותיו כצורה עירונית, כמו ה"בלוק של ג'ס" (בו גרתי מספר שנים) בתכניתו עבור תל אביב (Payton, 2007). פרק 6 דן מעט בצורה האזורית והעירונית בתכניתו של הווארד, בניגוד לניתוח המפורט של האידיאולוגיה שלו. הפרק מבקר את יישום רעיונות הווארד (למשל בלצ'וורת'), אולם הוא לא נותן די קרדיט להשפעה ארוכת הטווח של רעיונות אלו בדמות אימוץ החגורה הירוקה, ותכנית הערים החדשות' בבריטניה.

אולם טענות אלו, אשר בחלקן המחבר הודה בהקדמת הספר, הם בבחינת התפלפלות. עלינו להודות למאצה על תרומתו להכרתנו העצמית. על תיאורטיקנים של תכנון, או כל אחד אחר אשר מעורב או מעוניין בתכנון, לקרוא את תכנון ואזרחות בכדי להבין ש"תכנון הוא פוליטיקה" במובן של משילות מרחבית.

א. אלכסנדר

הערה

* ביקורת זאת היא גרסה מקוצרת של ביקורת באנגלית ב-*Planning Theory* הבא. תודה לדי"ר ליאורה ביגון עבור התרגום.

ביבליוגרפיה

- Hillier, J. (2005) Straddling the Post-Structuralist Abyss: Between Transcendence and Immanence. *Planning Theory* 4 (3): 271-299.
- Holston, J. (1989) *The Modernist City: An Anthropological Critique of Brazilia*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Low, N. (1991) *Planning, Politics and the State: Political Foundations of Planning Thought*. London: Unwin Hyman.
- Payton, N.I. (2007) *The Machine in the Garden City: Patrick Geddes' Plan for Tel-Aviv*. *Planning Perspectives* 10 (4):
- Poulton, M.C. (1997) Externalities, Transaction Costs, Public Choice and the Appeal of Zoning. *Town Planning Review* 68 (1): 81-92.
- Wildavsky, A.B. (1973) If Planning is Everything, Maybe It's Nothing. *Policy Sciences* 4 (2): 127-153.
- Yiftachel, O. (1998) Planning and Social Control: Exploring the Dark Side. *Journal of Planning Literature* 12 (2) 395-406.

משתתפים בחוברת

בשדה התכנון

עו"ד אורי אטינגר אחראית על תחום קידום מדיניות במרכז הגר באוניברסיטת תל-אביב. בעלת תואר ראשון במשפטים מאוניברסיטת ת"א ותואר ראשון בסוציולוגיה, אנתרופולוגיה והיסטוריה של המזח"ת מהאוניברסיטה העברית. בעבר עבדה כמנהלת מחלקת הסיוע המשפטי בעמותת אדם טבע ודין. oriettinger@tauex.tau.ac.il

סבסטיאן ולרשטיין, מנהל מרכז הגר. בעל תואר ראשון בכלכלה ומדעי המדינה מאוניברסיטת תל אביב ותואר שני בתכנון ערים ואזורים מהטכניון. בעברו ריכז את הטיפול בתכניות להתחדשות עירונית ואת מדיניות הדיור במחלקת תכנון באגף הנדסה של עיריית בת-ים, ושימש כיועץ מקצועי אקדמי לעיריית ת"א-יפו בליווי 'שולחן עגול' בין-משרדי בנושא דיור בקרב האוכלוסייה הערבית ביפו. הוא חבר ועד המנהל של עמותת במקום - מתכננים למען זכויות תכנון, והשתתף במחקר וכתב נייר עמדה משותף בין המעבדה לתכנון עם קהילה בטכניון בנושא נכסי רשות הפיתוח ביפו. seba@tauex.tau.ac.il

פרופ' נטע זיו מרצה בפקולטה למשפטים באוניברסיטת תל-אביב. עד לאחרונה ניהלה את הקליניקות המשפטיות, וכיום מנחה את הקליניקה לדיור, קהילה ומשפט ומנהלת אקדמית של מרכז הגר. פרופ' זיו עבדה כעורכת דין וכמנהלת המחלקה המשפטית באגודה לזכויות האזרח וטיפלה בתיקים משפטיים מהבולטים בתחום זכויות האדם בישראל. היא מן המייסדות של המרכז המשפטי של "שדולת הנשים בישראל" ושימשה כיו"ר מייסדת של ארגון "בזכות - המרכז לזכויות אדם של אנשים עם מוגבלות בישראל". zneta@gmail.com

מדור מיוחד - מרחבים של הפרדה

עורכת אורחת:

ד"ר ליאורה ביגון מלמדת במכון טכנולוגי חולון ועמיתת מחקר במכון טרומן, האוניברסיטה העברית. מתמחה בהיסטוריה עירונית קולוניאלית ותרבויות תכנון באפריקה שמדרום-לסהרה. פרסומיה כוללים מעבר לשבעים מאמרים, ערכית אנציקלופדיה, ספרים וספרים ערוכים, מהם: ההיסטוריה של התכנון העירוני בשתי ערי בירה מערב אפריקאיות (מלן, 2009); דקר הקולוניאלית הצרפתית (אוניברסיטת מנצ'סטר, 2016); ערי-גנים ותכנון קולוניאלי באפריקה ופולשתיה (אוניברסיטת מנצ'סטר, 2014, עם יוסי כץ); ו-שמות מקומות באפריקה העירונית (ספרינגר, 2016). liorin@hotmail.com

משתתפים:

ד"ר חנצלת יהל עו"ד היא עמיתת קרייטמן לפוסט-דוקטורט במכון בן-גוריון לחקר ישראל והצינונות, באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. את הדוקטורט היא קיבלה על מחקרה סביב מדיניות ישראל ביחס לבדואים. ד"ר יהל הקימה וניהלה את מחלקת המקרקעין בפרקליטות מחוז דרום ועד לשנת 2014, שימשה כמשנה לפרקליט המחוז האזרחי, במשרד המשפטים. בין יתר תפקידיה, מונתה כיועצת לועדת גולדברג להסדרת ההתיישבות הבדואית בנגב. מתמחה בזכויות במקרקעין, ובנושאי התיישבות, מיעוטים ועמים ילידים, ד"ר יהל מלמדת באוניברסיטת בן-גוריון קורסים בנושאי מחקרה. havatzelety@gmail.com

פרופ' אורן יפתחאל הוא פרופסור לגיאוגרפיה וממונה על הקתדרה ללימודים עירוניים באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. מחקריו עוסקים בקשר בין כוח ומרחב ומבררים את השפעת התכנון על יחסים חברתיים ואתניים. לאחרונה עמד בראש צוותים שהכינו תכנית חלופית לכפרים הבדויים הלא מוכרים ותסקירי השפעה חברתיים לבאר שבע ודרום תל-אביב.
yiftach@bgu.ac.il

ד"ר עדנה לנגנטל אדריכלית בעלת תואר שני ודוקטור בפילוסופיה מאוניברסיטת ת"א, ומרצה בכירה בבית הספר לארכיטקטורה באוניברסיטת אריאל. היא המייסדת והעורכת הראשית של כתב העת השפית הדו-לשוני (עברית/אנגלית) לארכיטקטורה "ארכיטקסט". המחקר שלה עוסק בפנומנולוגיה של הארכיטקטורה: בין האתי לפואטי, מחשבותיהם של היידגר ולוינס. בנושאי עיסוקה היא משלבת שאלות פילוסופיות ואתיות, תוך מתן דגש על הקשר בין תחום הארכיטקטורה לפנומנולוגיה. ד"ר לנגנטל עוסקת בארכיטקטורה כשותפה במשרד האדריכלים לנגנטל-בלסיאנו, שמתמחה בעיקר במבני ציבור. njoh@gmail.com

פרופ' אמבה נ'גוא הוא פרופסור למדעי הסביבה והמדיניות באוניברסיטה של דרום פלורידה (USF). מחבר המקימים של התכנית לתכנון עירוני ואזורי באוניברסיטה זו, הוא פרסם שנים-עשר ספרים, יותר ממאה מאמרים בכתבי עת שפטים, פרקי ספרים ודוחות טכניים. כסמכות מקצועית בנושא אספקת שירותים ציבוריים באפריקה העירונית, ניגוא שימש גם כיועץ במרכז האו"ם ליישובים אנושיים. תחומי ענייניו המדעיים והמקצועיים כוללים תשתית ציבורית ומתן שירותים ציבוריים בארצות מתפתחות, אנרגיה, מתודולוגית מחקר וניתוח כמונתני.
njoh@usf.edu

פרופ' רוברט סאודרס הוא פרופסור-חבר במחלקה לגיאוגרפיה ואתרופולוגיה באוניברסיטה של וושינגטון המזרחית, שם ההוראה שלו מתמקדת במורח התיכון, בקונפליקט הישראלי-פלסטיני, באקטיביזם טראנס-לאומי, בתהליך השלום וב-GIS. המחקר של סאודרס חושף את המורכבויות הפרקטיות והתיאורטיות סביב ההשתתפות הישירה והעקיפה של פעילים חברתיים ורשתות חברתיות בנושא צדק חברתי טראנס-לאומי וקמפיינים לזכויות אדם.
rsauders@ewu.edu

ד"ר אמין קמטה הוא מרצה בכיר בלימודים עירוניים, בית הספר למדעי חברה ומדיניות, אוניברסיטת גלסגו. תחומי המחקר שלו הם תיאוריה ופרקטיקה של תכנון בדגש על ממשליות, ערים, מרחב וכוח, זאת בהקשר של תכנון פיתוח ופרקטיקה מנהלית באפריקה שמדרום לסהרה. פרסומיו האחרונים התמקדו בתכנון, א-פורמאליות, אופני מחייה, כוח, מירחוב התנגדות, וממשל עירוני במרחביים עירוניים מאותגרים. kamete@glasgow.ac.uk

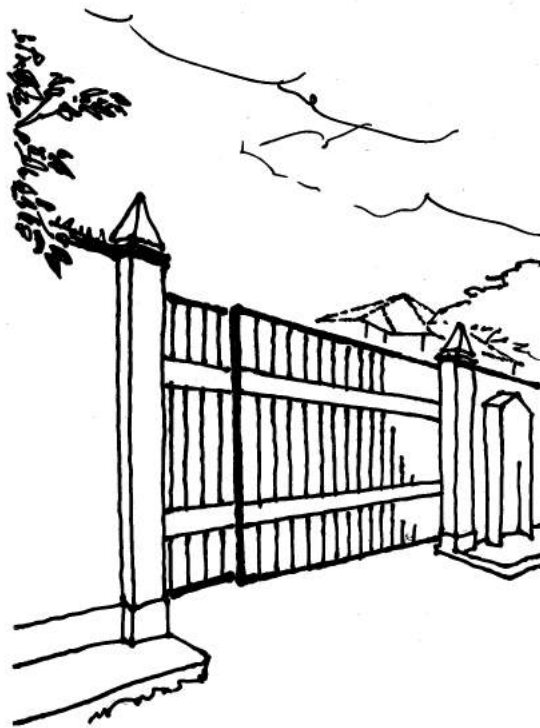
מדורים אחרים

פרופ' ארנסט אלכסנדר, אוניברסיטת וויסקונסין-מילוואוקי, ארה"ב/APD, תל-אביב
עו"ד **איריס האן**, מתכנתת, חיפה
פרופ' אליה ורצברגר, התכנית למדיניות ציבורית, אוניברסיטת תל-אביב
אדר' עדנה לרמן, לרמן אדריכלים, תל-אביב

planning as a mediator between hegemonic-ethnocratic and oppressed forces in a ceaseless process of space production. It argues that the SEEC strategy was not merely a guide for spatial policies, or an important element in the project of Jewish liberation, but a critical foundation of a new regime, reshaping both space and society. The SEEC strategy determined key elements of citizenship such as property, mobility, rights and power. Hence, the Sharonian planning strategy has constituted a central pillar in Israel's ethnocratic regime, by granting professional legitimacy the planned geography of 'separate and unequal.' This, the paper concludes, became part of the infrastructure of a process of 'creeping apartheid' now typifying Israel/Palestine.

Oren Yiftachel is a Professor of Geography and Urban Studies at Ben-Gurion University, and activist in several social justice and human rights organizations. Recently he headed a team preparing an alternative plan for the Bedouin unrecognized villages in the Negev. yiftach@bgu.ac.il

Illegal but Pay Up: The Allocation of Parcels in the Negev to Polygamous Families

Havatzelet Yahel

Although polygamy is prohibited in Israel, it is widespread among the Bedouin of the Negev. Over the years, not only did Israel not act to eradicate the phenomenon in the Negev, but actually encouraged it. The present article focuses on the land allocation to polygamous families, which is done according to the number of women. This allocation has a significant impact on planning. The roots of this policy lie in a conditioned legal opinion by the Attorney General in the 1980's, which was expanded over the years. Refraining from implementing the law that prohibits polygamy in the Negev is just one of the manifestations of the general policy, which prefers to use planning tools over enforcement. This article will argue that, in view of the serious implications of Polygamy, it is essential to change this policy.

Havatzelet Yahel, Adv. is a Kreitman Post-Doctoral Fellow at the Ben-Gurion Research Institute for the Study of Israel & Zionism, and teaches in Ben-Gurion University of the Negev. Dr. Yahel was the founder and director of the Land Department, and until 2014 was the deputy to the Southern District Attorney for Civil Matters at the Ministry of Justice in Israel. She also served as an advisor to the Goldberg Commission whose mission was to present a solution to the land and settlement conflicts between the State and the Negev Bedouins. Dr. Yahel specializes in land rights, settlements, minorities and indigenous rights. havatzelety@gmail.com

From Sharon to Sharon: Spatial Planning and Separation Regime in Israel/Palestine

Oren Yiftachel

Two personalities, more than any, represent the face of Israeli spatial planning – Arieh Sharon – an architect-planner and Ariel Sharon – a general and politician. Both have had an enormous impact on the political, military and legal geographies of Israel/Palestine. Despite notable political differences, the two men led Israeli planning to promote a similar spatial strategy throughout the first six decades of the state, encapsulated by the acronym SEEC – Settlement, Expansion, Ethnicization, Control/Commercialization. This strategy has provided a meta-planning framework for the contested Judaization of Israel/Palestine. This paper uses (post)colonial approaches to conceptualize

Amin Y Kamete is Senior Lecturer in Urban Studies at the University of Glasgow. His research interests are planning theory and practice with special emphasis on governmentality, cities, space and power in the context of development planning and management practice vis-à-vis informality, marginality, resistance, (in) security and sustainability in sub-Saharan Africa. His recent publications focus on planning, informality, livelihoods, power, spatialised resistance, and urban governance in contested urban spaces. amini.kamete@glasgow.ac.uk

Creating and Planning Transnational Place: International Activists, Graffiti and the Israeli Separation Barrier

Robert R. Saunders

Throughout the first Palestinian intifada, graffiti served as a form of communication and resistance against the Israeli occupation of the West Bank and Gaza. Today, graffiti continue to be used in communicating resistance against the ongoing occupation. However, unlike the First Intifada, there is noticeable international influence and participation in the graffiti on the concrete sections of the Israeli Separation Barrier. British street artist Banksy, former Pink Floyd bassist Roger Waters, the Netherlands-based 'Send-a-Message' project as well as countless individual international activists have placed graffiti on the wall to express solidarity with Palestinians. This article, based on fieldwork in the West Bank conducted between July and September 2009, explores 1) how the graffiti on the Israeli Separation Barrier functions as a form of resistance by transnational activists, 2) how the community of activists and artists placing graffiti on the barrier transform it into a newly re/deterritorialized transnational place, and 3) the ways in which planning professionals might engage with such 'soft spaces' created in a more disruptive world. The contestation of space and place through this transnational production of graffiti on the barrier draws into question issues of deterritorialization and reterritorialization as they relate to the Israeli Separation Barrier as well as to other spaces and places that fail to conform to the traditional and normalized spaces bound by governmentability.

Robert R. Saunders is an associate professor in the Department of Geography and Anthropology at Eastern Washington University where his teaching focuses on the Middle East, the Israeli-Palestinian conflict, transnational activism, peacebuilding and geographic information systems (GIS). Dr. Saunders' research explores the practical and theoretical complexities surrounding the direct and indirect participation of activists and networks in transnational social justice and human rights campaigns. rsauders@ewu.edu

planning in sub-Saharan Africa operated. During the “empire building” period, national rivalries were strengthened but at the same time there emerged international and inter-colonial coordination. This contemporary cooperation-cum-competition is well reflected in the Dakar conference, throwing some light on the meaning and implications of such transnational networks of scientific expertise. Not only were the planning interventions inspired by these networks in times of infectious-disease outbreak more rigid in the colonial arena by comparison to the metropolitan one; but also, planning interventions were initiated by the peripatetic role of medical officers of health who contributed to the diffusion of semi-scientific ideas among the colonial territories. Against this background another key issue will be discussed, i.e., residential segregation on a racial basis in British and French sub-Saharan Africa. The article is based, inter alia, on an archival file of the Conference that has not been gained attention so far in the academic literature.

Ambe J. Njoh is a Professor of Environmental Science & Policy at the University of South Florida (USF), and was the Pioneer Director of the Urban & Regional Planning Program at USF from 2009 to 2014. He has written 12 books, and more than 100 peer-reviewed articles, book chapters, and technical reports. He is an authority on urban public service delivery in Africa, and served as a consultant to the United Nations Centre for Human Settlements on this and related matters. His areas of scholarly and professional interest include public infrastructure and public service delivery in developing countries, energy policy, research methodology and quantitative analysis. njoh@usf.edu

Planning in the Sub-Saharan African City: A Fixation with Formality

Amin Y Kamete

This article reflects on the response of urban planning and management to informality in sub-Saharan Africa (SSA). It argues that authorities in SSA have a fetish about formality and that the fetish is fuelled by an obsession with urban modernity. This fetish is built upon a desire for an urban modernity based on formal order that the authorities believe cannot coexist with the ‘disorder’ and ‘unruliness’ of informality. I interrogate the contention that informality is intolerable and needs to be eliminated or tamed. I conclude that the very configuration of urban governance and socio-economic systems in urban SSA makes informality inevitable and its eradication impossible.

On the Threshold of the Home: Borders of Spatial Segregation

Edna Langenthal

This article proposes a perspective on the built environment that attempts to enrich our thinking about planning from a qualitative angle, in particular the ethical angle, which has the potential to shape urban policy. The starting point is the concept of Hospitality, in the writings of French philosopher, Emmanuel Levinas, where hospitality has an ethical meaning, an event that takes place within an essential tension on the boundary between I and the other. On the one hand, it welcomes another into one's home, respecting his strangeness, and on the other, welcoming guests implies a threat and the risk of losing property via that same other. I will attempt to pinpoint how opening up one's home to another is an ethical act that poses a change in spatial approach relative to the built environment. Today, most of us live in an urban environment composed of built areas shaped by building facades. This article challenges the concept of the façade as flat, exterior visibility that frames or represents the contents of a building. Although Levinas does not make this connection explicit, I am proposing to understand the building façade as preserving the tension between the house's drawing inwards, and the events introduced from outside when welcoming a guest. This double movement suggests that the entire façade is a boundary, a place at the heart of which there is tension, essential conflict, a space of Hospitality.

Edna Langenthal is Senior Lecturer at the School of Architecture, University of Ariel, and the founder and Chief Editor of Architext, a peer-reviewed bilingual (Hebrew/English) architectural journal. She incorporates philosophical and ethical questions in her architecture classes and in her main research interests, emphasizing the link between the field of architecture and phenomenology. Dr. Langenthal is also a practicing architect, an associate at Langenthal-Balasiano Architects, mainly specializing in public buildings. e.langenthal@gmail.com

Inter-Colonial Networks of Scientific Expertise: Yellow Fever and Urban Planning in West Africa

Liora Bigon and Ambe J. Njoh

The organization, guiding rationale and conclusions of the conference on yellow fever that was held in Dakar in April 1928 give us insight on how inter-colonial networks for administering disease and urban

Special section: Spaces of Partition

Guest editor: Liora Bigon

Introduction: Spatial Partitions and Spaces of Partition – Planning Perspectives in Historical and Current Views

Liora Bigon

The Introduction surveys in brief the phenomenon of spatial partitioning and its physical and functional aspects in a variety of planning cultures, in the light of historical and present developments. Not only is spatial partitioning inseparable from human-settlement morphology since early times, it also reflects much deeper forces that operate on the landscape, embodying social, political and economic hierarchies. Often, lines of partition produce areas and sub-areas at different scales on the physical-territorial level – hence the title of this special section: “spaces of partition”. These areas open the door to understanding the formal and informal forces that interact in space and their dynamics of conflict, while raising some ethical questions. Against this historical background, the introduction also presents the contributions to this special section, with their relevance to planning practice in global discourse and in the Israeli context.

Dr. Liora Bigon teaches at HIT and is a Research Fellow at the Institute of Western Cultures, the Hebrew University of Jerusalem. A specialist in colonial urban history and planning cultures in sub-Saharan Africa, she has pursued fieldwork in several West African countries and published over seventy peer-reviewed articles, encyclopaedic entries and books, including: *A History of Urban Planning in Two West African Colonial Capitals*, Mellen, 2009; *French Colonial Dakar: the Morphogenesis of an African Regional Capital*, Manchester University Press, 2016; *Garden Cities and Colonial Planning in Africa and Palestine*, Manchester University Press, 2014 (co-edited with Prof. Y. Katz); and *Place Names in Urban Africa*, Springer, 2016. liorin@hotmail.com

In the Planning Field

Plan for Social Housing in Sde Dov

Ori Ettinger, Sebastian Wallerstein and Neta Ziv

The Sde Dov Master Plan is the largest (1,450 Dunam) development plan being promoted in Tel Aviv. The plan will enable the construction of 16,000 housing units for approximately 41,000 new residents. Due to the extremely high land value, public policy tools need to be implemented in order to create a balanced social mix that includes middle and low income households. The social housing plan for Sde Dov lays out a concrete plan to allocate social and affordable housing units as part of the Sde Dov Master Plan and serves as a case study for the proper allocation of social housing in high demand areas.

Atty. Ori Ettinger is the manager of policy promotion at The Affordable Housing Center, Hagar Institute, Tel-Aviv University. She previously worked at the environmental NGO "Adam Teva V'din - The Israeli Union for Environmental Defense" as the director of the organization's Legal Aid Center. oriettinger@tauex.tau.ac.il

Sebastian Wallerstein is the director of The Affordable Housing Center; he has a BA in Economics and Political Sciences from Tel Aviv University and a M.Sc. in Urban and Regional Planning from the Technion - Israel Institute of Technology. Previously, in the City of Bat Yam's Department of Urban Planning, Wallerstein was responsible for promoting urban-renewal plans and housing policies. seba@tauex.tau.ac.il

Neta Ziv is a Professor at the Tel Aviv University Faculty of Law. Until recently she was the director of the Cegla Clinical Law Programs at the Tel Aviv University Faculty of Law. Today she is the academic supervisor of the Housing, Community and Law Clinic and the academic director of The Affordable Housing Center. Prof. Ziv has served as a public interest lawyer for the Association for Civil Rights in Israel and as a leading attorney in some of Israel's major human rights cases litigated before the Israeli Supreme Court. She was among the founding members of the Israel Women's Network Legal Center and served as the chair of Bizchut - the Israel Human Rights Center for People with Disabilities. zneta@gmail.com

***Law:
Last
Sentence***

Who Pays for Planning Harm? An Earthquake after the The
Supreme Court's Precedent-setting Decision 234
Iris Han

***Window
on the
World***

Literature Review: Planning and Policy for an
Aging Society 238
Elia Werczberger
From the Planning Bookshelf: Planning and Citizenship 244
E. R. Alexander

Contributors 247

English Abstracts 256

CONTENTS

- From the Editor*** Looking at Alternative Planning 123
E. R. Alexander
- What's on
in the IAP*** From the chair 125
Edna Lerman
- In the
Planning Field*** Plan for Social Housing in Sde Dov 129
Ori Ettinger, Sebastian Wallerstein and Neta Ziv
- Special Section*** ***Spaces of Partition***
- Introduction: Spatial Partitions and Spaces of Partition –
Planning Perspectives in Historical and Current Views 143
Liora Bigon
- On the Threshold of the Home: Borders of Spatial
Segregation 1152
Edna Langenthal
- Inter-Colonial Networks of Scientific Expertise:
Yellow Fever and Urban Planning in West Africa 169
Liora Bigon and Ambe J. Njoh
- Planning in the Sub-Saharan African City:
A Fixation with Formality 183
Amin Y. Kamete
- Creating and Planning Transnational Place: International
Activists, Graffiti and the Israeli Separation Barrier 190
Robert R. Saunders
- Illegal but Pay Up: The Allocation of Parcels in the
Negev to Polygamous Families 204
Havatzelet Yahel
- From Sharon to Sharon: Spatial Planning and Separation
Regime in Israel/Palestine 212
Oren Yiftachel

planning

Journal of the Israel Association of Planners | Volume 14, No.1 2017

<i>Editor</i>	Ernest Alexander
<i>Deputy Editor</i>	Eliahu Stern
<i>Managing Editor</i>	Nili Shchory
<i>Associate Editors</i>	Iris Han - <i>The Last Sentence, What's New</i> Elia Werczberger - <i>Window on the World</i>
<i>Production Editor</i>	Roni Bluestein-Livnon - <i>Graphic Design and Production</i>
<i>Editorial Advisory Board</i>	Meirav Aharon, <i>Technion Israel Institute of Technology, Haifa</i> Nurit Alfassi, <i>Ben Gurion University of the Negev, Beer sheba</i> Levia Appelbaum, <i>Geographer, Rehovot</i> Naomi Carmon, <i>Technion Israel Institute of Technology, Haifa</i> Daniel Felsenstein, <i>Hebrew University of Jerusalem</i> Haim Fialkoff, <i>Haifa</i> Shaul Krakower, <i>Ben-Gurion University of the Negev, Beer Sheva</i> Michael Meir-Brodnitz, <i>Architect-planner, Haifa</i> Noam Shoal, <i>Hebrew University of Jerusalem</i>
<i>Publisher</i>	Planning (IAP) is published semi-annually by the Israel Association of Planners. <i>Contact:</i> Secretary, IAP P.O.Box 1191 Kochav-Yair 4486400 e-mail: igudm1@gmail.com ISSN 1565-527X Copyright © 2017 IAP

planning
(iap)

Journal of the Israel Association of Planners

Volume 14, No.1, 2017

